

МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

**ДЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
„ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“**

Година VI

Број 2

Април 2019

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. МАКЕДОНИЈА -
- 2019 -

Издавач: Меѓународен Центар за Славјанска Просвета - Свети Николе

За издавачот: Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

Организационен одбор:

Претседател: Доц. д-р Јордан Ѓорчев

Заменик претседател: Проф. д-р Владислав М. Јурјев

Член: м-р Борче Серафимовски

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Ленче Петреска - Република Северна Македонија

Проф. д-р Александар Илиевски - Република Северна Македонија

Проф. д-р Мирослав Крстиќ - Република Србија

Проф. д-р Момчило Симоновиќ - Република Србија

Проф. д-р Тодор Галунов - Република Бугарија

Проф. д-р Даниела Тасевска - Република Бугарија

Доц. д-р Хаџиб Салкич - Република Босна и Херцеговина

Проф. д-р Татјана Осадчаја - Руска Федерација

Доц. д-р Вера Шунаева - Руска Федерација

Технички раководител: м-р Милена Спасовска

Уредник: Доц. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: Благој Митев, Кристијан Цанев, Адриано Панајотов

ISSN (принт) 1857-9299

ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Организациониот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:

Организациониот одбор на Десеттата меѓународна научна конференција «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лектурирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Печатница МЦСП, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ

ИСТОК - ЗАПАД

(ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

СОДРЖИНА

<i>Илија Јованов</i> ВЛИЈАНИЕТО НА КАЗНАТА ЗАТВОР ВО САНКЦИОНИРАЊЕ НА СТОРИТЕЛИТЕ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА	1
<i>Марија Андреева</i> ВЛИЈАНИЕТО НА ГОВОРОТ НА ОМРАЗА ВРЗ КРШЕЊЕТО НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА	7
<i>Trajkovska Daniela</i> NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS WITH REFERENCE TO THE RIGHT TO PRIVACY AND THE PRO- TECTION OF PERSONAL DATA	13
<i>Тодор Галунов</i> ПОЛИТИКА БЕЗ ПАРТИИ (1934-1937)	17
<i>Наташа Најденова Левиќ</i> ПОИМ И ЗНАЧЕЊЕ НА МЕЃУНАРОДНАТА НАДЛЕЖНОСТ ВО ОДНОС НА ПРИЗНАВАЊЕТО НА БРАКОВИТЕ СКЛУЧЕНИ ВО СТРАНСТВО	23
<i>Наташа Најденова Левиќ</i> СТРУКТУРА НА НОРМАТА ЗА МЕЃУНАРОДНА НАДЛЕЖНОСТ	29
<i>Емилија Ицоска</i> ОСНОВНИ НАЧЕЛА НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА	35
<i>Ѓоко Стрезовски</i> ОБЛИГАЦИОНИТЕ ДОГОВОРИ КАКО ЗАКОНСКИ ОСНОВ ЗА РЕДЕФИНИРАЊЕ НА МОНОПОЛСКАТА ПОЗИЦИЈА НА ЈАВНИТЕ КОМУНАЛНИ ПРЕТПРИЈАТИЈА ВО СЕРВИСИРАЊЕТО НА ДЕЛ ОД КОМУНАЛНИТЕ УСЛУГИ	41
<i>Марјан Кицев</i> ПОЛИТИКОЛОШКИ ПОИМ НА ЈАВНИОТ РЕД И МИР	49
<i>Златко Кузманов</i> НОВИТЕ ДИМЕНЗИИ НА ВОЈНАТА ВО КОНТЕКСТ НА ГЛОБАЛНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ	55
<i>Лиљана Миланова</i> МЕЃУНАРОДНО-ПРАВНА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА-ЖРТВИ НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ	63
<i>Благица Кицева</i> <i>Александар Илиевски</i> ТЕХНИКИ ЗА ПРЕГОВАРАЊЕ ЗА ПОСТИГНУВАЊЕ НА ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР	69

<i>Ана Чичаковска Анастасова</i> ПРАВНА РАМКА ЗА ПРЕВЕНЦИЈА, ЗАШТИТА И СПРЕЧУВАЊЕ НА НАСИЛСТВА ВРЗ ДЕЦАТАВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРАВЕН ПОРЕДОК	75
<i>Sabina Dana</i> <i>Sadeta Eminović</i> ZAKONSKI OKVIRI TURIZMA NA KOSOVU	81
<i>Sadeta Eminović</i> <i>Sabina Dana</i> ZAKONSKE REGULATIVE ZA RAD NACIONALNIH RESTORANA	87
<i>Ерика Пешкоска</i> ТЕК НА ВОНПАРНИЧНА ПОСТАПКА, ИМПЛЕМЕНТИРАНА ВО МАКЕДОНСКОТО ПРАВОСУДСТВО	93
<i>Живко Митревски</i> ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИЦИ , ИДНИ НАСОКИ ВО КОЛЕКТИВНОТО ПРЕГОВАРАЊЕ	99
<i>Александар Митревски</i> НУЖНОСТА НА ПОСЕБНИТЕ ИСТРАЖНИ МЕРКИ	105
<i>Александар Митревски</i> ЕТИОЛОГИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ	111
<i>Anis H. Bajrektarević</i> THE SINO-US TRADE WAR – WHY CHINA CAN'T WIN IT	117
<i>Ерика Пешкоска</i> ПОСТАПКА ЗА ИЗЗЕМАЊЕ НА СУДИИ ЗА ФЕР И ПРАВИЧНО СУДЕЊЕ ВО МАКЕДОНСКОТО СУДСТВО	121
<i>Борминцева А.С.</i> ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ ЮВЕНАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЛИПЕЦКОЙ ОБЛАСТИ	127
<i>Зорица Стоилева</i> <i>Дијана Ѓорѓиева</i> АРБИТРАЖНА ОДЛУКА И НЕЈЗИНО ПРАВНО ДЕЈСТВО	133
<i>Јагода Митревска</i> МЕСТОТО НА ИЗБОРИТЕ ВО ДЕМОКРАТСКИОТ ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕС ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	139
<i>Арсим Драгај</i> <i>Берат Аќифи</i> КАЗНЕНО-ПРАВНАТА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОПСТВЕНОСТ СПОРЕД РЕГУЛАТИВАТА	145

<i>Оливера Крстевска</i> <i>Александар Крстевски</i> УПРАВУВАЊЕ СО ЕКОЛОШКИ ЗАГРОЗУВАЧКИ И ОПАСЕН ОТПАД	151
<i>Оливера Крстевска</i> <i>Александар Крстевски</i> ГРАЃАНИ НА УНИЈАТА И НИВНИТЕ ПРАВА	161
<i>Марија Гроздановска</i> НАЧЕЛАТА НА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА И СПОГОДУВАЊЕТО	165
<i>Марија Гроздановска</i> СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНИТЕ ПОСТАПКИ НА ДЕЛ ОД ДРЖАВИТЕ ВО ЈУГОЗАПАДЕН БАЛКАН	171
<i>Александра Средовска Лозановски</i> ОПШТАТА РЕГУЛАТИВА ЗА ЗАШТИТА НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ НА ЕУ 2016/679 И ПОСЕБНИТЕ КАТЕГОРИИ НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ	179
<i>Александар Јовановски</i> МЕНАЏЕРСКИТЕ ДОГОВОРИ КАКО МОДЕЛ НА ФИНАНСИРАЊЕ ВО ЈАВНИТЕ ПРИВАТНИ ПАРТНЕРСТВА	185
<i>Никола Ѓоршоски</i> БАЗИЧНИ КОМПОНЕНТИ И ИДЕОЛОШКА ОРИЕНТАЦИЈА НА СЕЛАФИСТИЧКАТА ГРАНКА НА ПОЛИТИЧКИОТ ИСЛАМ	191
<i>Трајко А. Витанов</i> МЕЃУНАРОДНА КАЗНЕНОПРАВНА МЕЃУСЕБНА ПОМОШ НА КАЗНЕНОПРАВНИ ПРАШАЊА ВО КАЗНЕНОТО ПРАВО	199
<i>Сашко Милев</i> ПРАВНИ СРЕДСТВА ВО ПРЕКРШОЧНАТА ПОСТАПКА ПРЕД ПРЕКРШОЧНИТЕ ОРГАНИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	207
<i>Гуле Гулев</i> <i>Билјана Стефковска</i> МОТИВАЦИЈА ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ВО ДРЖАВНА СЛУЖБА	215
<i>Васко Стамевски</i> <i>Елизабета Стамевска</i> ИНТЕГРИТЕТ НА СУДСКАТА ВЛАСТ И СПРЕЧУВАЊЕ НА НЕЈЗИНАТА ЗЛОУПОТРЕБА	221
<i>Ана Наумовска</i> НЕУТРАЛНОСТА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО	229
<i>Ана Наумовска</i> РАЗЛИКИ ПОМЕЃУ БИЛАТЕРАЛНАТА И МУЛТИЛАТЕРАЛНАТА ДИПЛОМАТИЈА	235

Sanja Arežina

**RAĐANJE MULTIPOLARNOG SVETSKOG PORETKA – USPON
NR KINE I ODGOVOR SAD**

241

Иван Ефремовски

Јулијана Силјаноска

Елена Златева

**ПРОМЕНИТЕ, ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА И
АМБИВАЛЕНТНОТО ОДНЕСУВАЊЕ**

249

Иван Ефремовски

**ТЕОРЕТСКИ РАКУРС КОН ВРЕДНОСТИТЕ ВО ЈАВНАТА
АДМИНИСТРАЦИЈА**

255

Тони Ѓоргиев

Гоце Стоиловски

**ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ОД СЕГАШНОСТА ВО
СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ ОД ИДНИНАТА**

263

ОБЛАСТ
ПРАВО И
ПОЛИТИКОЛОГИЈА

М-р Илија Јованов
Волонтоер во Основен суд Неготино
Република Северна Македонија

ВЛИЈАНИЕТО НА КАЗНАТА ЗАТВОР ВО САНКЦИОНИРАЊЕ НА СТОРИТЕЛИТЕ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА

Апстракт: Санкционирањето на сторителите на кривични дела е познато уште од далечното минато на човештвото. Општеството, како организирана целина, имало потреба да реагира на општествено неприфатливо поведение од страна на поединец или група и истото да го санкционира. Целта била сторителите да бидат казнети, а останатите луѓе да бидат предупредени дека одредено кршење на општествените и/или правните норми не е прифатливо. Оттогаш, смислата на казнувањето останала иста: воспитно да влијае, како врз сторителот, така и врз другите луѓе да не вршат кривични дела. Бидејќи злото е генерички елемент на казната, истото правно се обликува во форма на кривична санкција, неопходна за да се изрази прекорот кон стореното неправо. Казната, всушност е средство за „израмнување“ на неправото што било сторено со извршување на кривичното дело. Ретрибутивната функција на казната означува дека за стореното неправо следува одмазда, но само преку пропишани санкции и извршени преку единствениот апарат за физичка принуда на државата.

Клучни зборови: криминалитет, кривични дела, казна, затвор.

THE INFLUENCE OF PENALTY CLOSURE IN SANCTIONING OF CRIMES OFFENDERS

Abstract: The sanctioning of perpetrators of crimes is known from the distant past of mankind. Society, as an organized whole, had a need to react to socially unacceptable behavior by an individual or group and sanctioned it. The purpose was the perpetrators to be punished, and other people to be warned that a certain violation of social and / or legal norms is unacceptable. Since then, the meaning of the punishment has remained the same: educational to influence on the perpetrator of the crime and on other people not to commit crimes. Because evil is a generic element of punishment, it is legally shaped in the form of a criminal sanction, necessary to express the admonition to the committed unlawful act. The penalty, in fact, is a means of "leveling" the unlawful act committed by the execution of the crime. The retributive function of the penalty means that for doing the unlawful act revenge follows, but only through prescribed sanctions and carried out through the only apparatus for physical coercion of the state.

Keywords: criminality, crimes, punishment, imprisonment.

ВОВЕД

Криминалитетот е најтешката форма на противправно однесување на човекот која се состои во кршење на законските прописи со кои се заштитени најважните човекови права и слободи, како и темелните вредности на општественото уредување на секој правен систем.

Криминолошките и пенолошките истражувања за криминалитетот и влијанието на казната врз неговото сузбивање покажуваат дека позитивните ефекти од казната се во пропорционален однос со должината на времетраењето од сторувањето на кривичното дело до примената и извршувањето на казната. Колку примената и извршувањето на казната временски се оддалечува од моментот на сторувањето на кривичното дело, толку ефектите од примената и извршувањето на казната на генерално превентивен и специјално превентивен план се намалува и обратно. Оттука, и инсистирањето на нашиот ЗИС за ефикасност во нивното извршување, посебно на казната затвор.

Примитивното општество на криминалитетот реагирало со најостри, најсурови, примитивни средства и методи, со тешки и свирепи методи за казнување на криминалецот, но и современото цивилизирано општество, хуманистичко и демократско, не се ослободи од репресивниот карактер на казнувањето. И најстрогата и најсуровата, најбруталната репресија и ретрибуција не го спречија човекот да врши кривични дела, туку обратно. Тоа од причина што е веќе понапред наведена – овие казни не влијаат врз отстранувањето на причините што доведуваат до криминалитетот.

1. КРАТОК ОСВРТ ВРЗ РАЗВОЈОТ НА СИСТЕМОТ НА КРИВИЧНИ САНКЦИИ

Сè до крајот на XIX век, целокупниот систем на кривични санкции бил заснован на казни, како најзин единствен вид (т.н. монистички систем на санкции), кои се сметале за најпогоден начин да се постигне една цел – спречување на криминалното однесување.

Во почетокот на XX век, системот на кривични санкции се реформирал од монистички во дуалистички систем, односно тогаш се воведени и мерките на безбедност, како втор вид на кривичните санкции.

Дури подоцна, кон крајот на првата деценија од XXI век, кривичното право значително се променило во однос на периодот кога се создадени неговите теориски основи во добата на капиталистичкиот либерализам.

Големите реформи на кривичните законодавства го опфатиле и системот на кривични санкции, така што денес речиси секаде во светот се применуваат кривичните санкции од т.н. четврта генерација. Тоа се алтернативните санкции кои треба да ја заменат практиката на изрекување на казна затвор, а воедно и да обезбедат похуман начин на казнување, се разбира, во согласност со потребите за почитување на основните човекови слободи и права. Можеме слободно да кажеме дека алтернативните санкции ја претставуваат суштината на модерното казнено право. Тие ја претставуваат сосема новата форма на санкционирање на сторителите на кривични дела, а воедно и се засновани на потполно различен пристап на разрешување на општествените односи кои настануваат по повод извршувањето на кривично дело.

2. КАЗНАТА ЗАТВОР ВО МАКЕДОНСКОТО КАЗНЕНО ЗАКОНОДАВСТВО

Казната затвор е уредена со член 35 од Кривичниот законик на Република Македонија (во понатамошниот текст - КЗ). Тоа е најтешката кривична санкција што може да му се изрече на кривично одговорно лице, во казнено-правниот систем на Република Македонија, со оглед на тоа што со неа се ограничува слободата на движење на осуденото лице. Кривичниот законик ја предвидува казната затвор како редовна казна за сите кривични дела. Таа е основна казна во редот на казните. Оваа казна се изрекува само како главна казна. Покрај главната казна, КЗ предвидува дека може да се изрече и споредна казна. Притоа, со закон може да се пропише и задолжително изрекување на споредна казна.

Според член 35 став 1 од КЗ, затворот не може да биде пократок од 30 дена, ниту подолг од 20 години. За кривичните дела за кои е пропишана и казна доживотен затвор, може да се изрече казна долготраен затвор од 40 години. Според став 2 од истиот член, ако за кривично дело сторено со умисла е пропишан затвор во траење од 20 години, за тешки форми на тоа дело може да се пропише и казна доживотен затвор.

Во македонскиот правен систем, затворот се изрекува на полни години и месеци, а до шест месеци и на полни денови.

Според член 35 став 6 од КЗ, кога за кривичните дела е пропишана казна затвор без назначување на најмалата мера (општиот законски минимум), а најголемата мера (општиот законски максимум) не е поголема од три години, покрај таа казна задолжително се пропишува и парична казна.

Притоа, важно е да се напомене дека казната доживотен затвор, согласно член 35 став 3 од КЗ, не може да се пропише како единствена главна казна, а тоа подразбира дека мора за кривичното дело што е предмет на интерес, покрај казната доживотен затвор, да биде пропишана и друга казна. Имено, казната доживотен затвор во законодавството на Република Македонија е воведена во 1996 година, како замена за смртната казна. Според законот, оваа казна во никој случај не може да биде изречена на лице кое во време на извршувањето на кривичното дело не наполнило 21 година живот. Ако се работи за кривично дело кое е сторено со умисла, а со законот за такво дело е пропишана казна затвор во времетраење од 20 години, а кога делото е манифестирано во тешки форми, може да се изрече и казна доживотен затвор. Во праксата и теоријата се смета дека со казната доживотен затвор не се постигнува ресоцијализација на сторителот на кривичното дело, меѓутоа со неа се заштитува општеството од опасните сторители на најтешките облици на кривични дела.

3. ЦЕЛ НА КАЗНАТА ЗАТВОР

Како основна цел на извршувањето на казната затвор, Законот за извршување на санкциите (во понатамошниот текст - ЗИС) ја дефинира ресоцијализацијата, што како поим покрај превоспитувањето ја опфаќа и социјалната адаптација на осуденото лице, негово подготвување за општествено прифатливо однесување на слобода.

Доминацијата на казната затвор во современите казнено-правни системи на државите во светот, се потпира врз стојалиштето дека таа е најпогодна за остварување на двете основни функции на казната: на ресоцијализацијата и на неутрализацијата.

Лицата спрема кои се извршуваат санкциите се лишуваат или ограничуваат во правата, само во границите неопходни за остварување на целта на санкцијата, а врз основа на закон.

Казната затвор и воспитната мерка упатување во воспитно-поправен дом се извршува во казнено-поправни и воспитно-поправни установи.

Според ЗИС, процесот на ресоцијализација на осудените лица претставува основна функција на казнено-поправната и воспитно-поправната установа. Целта на извршувањето на казната затвор е оспособување на осудените лица да се вклучат во општеството со најдобри изгледи за самостоен живот во согласност со закон. Заради постигнување на целта на извршувањето на казната затвор кај осудените лица се развива чувството на одговорност и се поттикнуваат да го прифатат активно да учествуваат во третманот за време на извршувањето на казната, мотивиран и насочен кон превоспитување и развивање на позитивните карактерни особини и способности што го забрзува успешното враќање во општеството.

Согласно ЗИС, системот на извршувањето на казната затвор се организира така што може во одвоени установи или во одвоени одделенија на одделни установи и групи во нив да се спроведе распоредување, класификација и разместување на одделни категории на осудени лица, за полесно спроведување на различни видови на третман, спречување на меѓусебното штетно влијание на осудените лица и одржување на дисциплината.

Во ЗИС се предвидува дека, осудените лица се распоредуваат во различни установи за извршување на казната затвор и нивната положба и системот на постапувањето се определува врз одредбите на овој закон и во согласност со судската одлука. Осудените лица од различен пол казната затвор ја издржуваат одвоено. Осудените лица кои за првпат издржуваат казна затвор се одвојуваат од осудените лица во поврат. Казната малолетнички затвор спрема малолетните лица до наполнување на 23 годишна возраст се извршува одвоено од полнолетните лица осудени на казна затвор. Лицата кои се наоѓаат во притвор се одвојуваат од лицата кои ја издржуваат казната затвор.

Во установа за извршување на казната затвор, осудените лица се класификуваат според неопходноста за примена на мерки на третман и видот на потребниот третман, нивната возраст, личните карактеристики и други околности од значење за оцена на личноста на осуденото лице. При распоредувањето, класификацијата и разместувањето на осудените лица, мора да се има предвид видот и природата на кривичното дело и степенот на кривичната одговорност. На младите осудени лица треба да им се обезбедат услови кои, колку што е тоа можно, ќе ги заштитат од штетното влијание на другите осудени лица, како и да им се создадат услови за живот и работа и за културни, спортски и други активности соодветни на нивната возраст.

Осудените лица според можностите на установата и со нивна согласност се сместуваат во засебни соби за ноќевање. Осудените лица ја издржуваат казната затвор по правило групно и се распоредуваат во групи во кои можат да се применуваат мерки на воспитување и превоспитување од ист вид.

Осудените лица се должни да се придржуваат кон одредбите на куќниот ред на установата. Спроведувањето на дисциплината во установата за извршување на казната затвор се остварува строго, но справедливо и со почитување на човековата личност. Согласно ЗИС, забрането е колективно казнување на осудените лица, како и употреба на средства на присилба како казна.

На осудените лица им се обезбедува здравствена заштита. Осудените лица не можат да бидат подложени на медицински или други експерименти со кои се нарушува нивниот физички, психички и морален интегритет. Согласноста на

осудените лица за нивно учество во експериментот не ја исклучува одговорноста на лицето кое тоа го дозволило.

На осудените лица треба да им се овозможи работа која ќе биде корисна и соодветна на начинот на нејзиното вршење на слобода. Постигнувањето на економска корист не смее да биде единствена цел на работата. Со работата осудените лица се здобиваат и ги развиваат работните навики, ги одржуваат работните способности и се стекнуваат со стручно знаење за работа на слобода. Од осудените лица не смее да се бара да вршат работи што се опасни и штетни за нивното здравје. Согласно ЗИС, работното време мора да биде соодветно со работното време на слобода.

4. ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ НА КАЗНАТА ЗАТВОР

Идејата на ресоцијализација и индивидуализиран третман на осуденото лице, со која е инспирирана современата концепција за оваа казна е, од друга страна, обилен извор на иновации и за постојано унапредување и хармонизирање на казнено-правните системи.

Казната затвор има свои предности, но и свои недостатоци. Како предности би ги споменал: изолацијата на деликвентите од останатите граѓани во општеството; спречувањето на деликвентите да продолжат со извршување на казнени дела во периодот додека се лишени од слобода; ресоцијализација на затворениците со што се претпоставува дека по излегувањето од затвор нема повеќе да извршуваат казнени дела.

Воедно, казната затвор има и своевидни недостатоци, како што се: настојувањето од деликвентот да се изгради лојален граѓанин кој по враќањето на слобода во општество би требало да започне нов живот, а сето ова треба да се изврши во затворена установа (во неслободна средина); потоа самите затворски установи претставуваат своевиден „расадник за криминалци“, бидејќи затворениците би можеле многу лесно да се усовршат во извршувањето на казнени дела од областа во која и претходно извршиле казнени дела, со што се предизвикува криминална инфекција; отсуството на затвореникот од неговото семејство може да има сериозно влијание во изградувањето на личноста кај неговите деца.

Сите критики се однесуваат на условите за живот во затворите, но и на самиот начин на извршување на казната затвор. Затворскиот реформатор Џон Хауард ги сметал затворите за места и семинари за мрзливост и секакви пороци.

Во казнено-правната теорија ретко може да се најде некој аргумент против претежно негативното дејство на оваа казна: затворот го изолира сторителот од сите, што ќе рече и од позитивните влијанија на општествената заедница, го оддалечува од семејството, од работниот или професионалниот ангажман, го истргнува од една поздрава и понормална средина, отколку што е затворската заедница, го „стигматизира“ осудениот како бивш затвореник („робијаш“) до крајот на животот итн.

Исто така, доста сериозен проблем, особено во македонската судска практика, се најчесто изрекуваните краткотрајни казни затвор. Овие краткотрајни казни затвор, од една страна само ги преполнуваат затворските установи, а од друга страна го намалуваат или го елиминираат потполно стравот од затворот.

Во прилог на ова се наведува дека казната затвор која трае до шест месеци, односно до една година, не дозволува доволно време ниту за започнување, а не пак за спроведување на третманот. Таа, така остварува цела низа на негативни ефекти (одвојување на осуденикот од семејството и од работното место, по

сила на закон може да му престане работниот однос и да остане без работа, а за средината во којашто живее доживотно ќе остане етикетиран).

Дел од теоретичарите, пак, сметаат дека таа е еден вид „шок терапија“ и успешно води кон превоспитување на сторителот, додека пак противниците на тоа сметаат дека не е економична и не води кон ресоцијализација и може да предизвика негативно дејство врз оние кои првпат сториле кривично дело, но нема соодветни алтернативи за неа.

ЗАКЛУЧОК

Според нашето казнено законодавство, казната затвор е најтешката кривична санкција што може да му се изрече на кривично одговорно лице. Увидовме дека основна цел на извршувањето на казната затвор е, пред сè, ресоцијализацијата, што како поим покрај превоспитувањето ја опфаќа и социјалната адаптација на осуденото лице, негово подготвување за општествено прифатливо однесување на слобода по напуштањето на казнено-поправната установа.

Согледаваме дека казната затвор има свои предности, но и своевидни недостатоци. Сепак, и покрај сите критики на оваа најтешка кривична санкција, барем во догледно време - нејзина соодветна замена не е на повидок.

Воедно, сметам дека за примарните сторители на кривични дела од полесен вид, неопходно е да се применуваат алтернативите на казната затвор. Со ова би се ублажиле негативните ефекти од затворањето, но и би се влијаело на планот на генералната и специјалната превенција кај делеквентите.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Арнаудовски Љупчо и Груевска – Дракулевски Александра, Пенологија – наука за извршување на санкциите со извршно казнено право на Република Македонија (втор дел), Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, 2013 година;
2. Арнаудовски Љупчо; Бужаровска Гордана; Целевски Драги; Нанев Лазар, Стратегија за имплементација на алтернативните мерки, СППМД – Кавадарци, Скопје, 2004 година;
3. Јованов Илија, Улогата на алтернативните мерки во санкционирањето на сторителите на казнени дела (магистерски труд), Скопје: ФОН Универзитет – Факултет за правни науки, 2015 година;
4. Дејкоска Олгица, Системна кривична санкција во Република Македонија, со посебен осврт на казната затвор на територијата на Основниот суд Охрид (магистерски труд), Правен факултет – Кичево, Дисперзирани студии – Битола, Битола, 2018 година;
5. Игњатовиќ Ѓорѓе, Криминологија (девето изменено издање), Правни факултет, Центар за публикации, Београд, 2008;
6. Камбовски Владо, Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија (интегрален текст), Скопје: Матица, 2011 година;
7. Кривичен законик („Службен весник на Република Македонија“ бр.37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015, 97/2017 и 248/2018);
8. Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр.2/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 11/2016, 21/2018 и 209/2018).

343.412:343.59

М-р Марија Андреева

Институт за економски стратегии и меѓународни односи Охрид - Скопје

Република Северна Македонија

ВЛИЈАНИЕТО НА ГОВОРТ НА ОМРАЗА ВРЗ КРШЕЊЕТО НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Апстракт: Говорот на омраза е релативно нов концепт кој сè повеќе привлекува внимание и сè подлабоко се анализираат последиците од говорот на омраза особено во контекст на човековите права. Создавањето механизми за заштита на човековите права и слободи е една од најголемите цивилизациски придобивки, а борбата за промовирање и заштита на човекови права никогаш не запира. Во овој труд ќе се анализира влијанието на говорот на омраза врз кршењето на човековите права, како и последиците од говорот на омраза, а воедно ќе се анализираат и најефикасните методи за спречување на говор на омраза.

клучни зборови: говор на омраза, човекови права, човекови слободи, слобода на говор

THE INFLUENCE OF HATE SPEECH ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS

Abstract: Hate speech is relatively new concept that attracts more attention and the consequences of hate speech get more in-depth analysis especially in the context of human rights. The creation of mechanisms for protection of human rights and freedoms is one of the biggest human achievements, and the fight for promotion and protection of human rights is a never-ending battle. This paper will analyze the influence of hate speech on human rights violations, and the consequences of hate speech and also will analyze the most efficient ways for preventing hate speech.

Key words: hate speech, human right, human liberties, freedom of expression, freedom of speech

ВОВЕД

Говорот на омраза отсекогаш постоел и бил присутен, секогаш и секаде, но самиот концепт е релативно нов и добива сè поголемо внимание во последните години, особено со технолошиот развој и развојот на социјалните мрежи и можноста голем дел од искажаните работи да поминат неказнето или да бидат кажани под превезот на анонимноста. Со секој ден, сè повеќе се зголемува присуството на говор на омраза, но сè уште тешко оди регулацијата и казнувањето во однос на делата на говор на омраза. Критичарите тврдат дека говор на омраза не постои и е само апарат со кој државите и властите сакаат да ја поттиснат слободата на говор, но постојат сериозни индиции дека говорот на омраза предизвикува тешки последици кои водат кон тешки прекршувања на човековите права и насилство. Овој труд ќе го анализира влијанието на говорот на омраза врз кршењето на човековите права и ќе се обиде да ја докаже хипотезата дека говорот на омраза значително влијае врз кршењето на човековите права и самиот по себе ги прекршува основните човекови права.

РАЗГРАНИЧУВАЊЕ НА ПОИМИТЕ „СЛОБОДА НА ГОВОР“ И „ГОВОР НА ОМРАЗА“

Човековите права се една од најголемите цивилизациски придобивки кои многу тешко се стекнувале низ текот на годините, а Универзалната декларација за човекови права, заедно со Европската конвенција за заштита на човековите права се производ на вековната борба на луѓето против тиранијата и диктатурата и газењето на човековото достоинство и слобода. Член 1 од Универзалната декларација за човекови права стои: „Сите луѓе се родени слободни и еднакви во достоинство и права.“¹ Човековите права го заштитуваат човековото достоинство и правото на луѓето да живеат слободно и без ограничувања. Со Универзалната декларација за човекови права, како и ЕКЧП, се гарантира правото на живот, на слободна мисла, религија, слобода на говор, правото на брак, итн.

Слободата на говор и мисла е едно од најважните човекови права, бидејќи им овозможува на луѓето гласно да говорат за она што го мислат и слободно да се изразуваат без страв дека ќе бидат казнети или прогонувани поради сопствените ставови. Европската конвенција за човекови права го заштитува правото на слобода на говор преку членот 10 од Конвенцијата:

„Секој човек има право на слобода на изразувањето. Ова право ги опфаќа слободата на мислење и слободата на примање и пренесување информации или идеи, без мешање на јавната власт и без оглед на границите. Овој член не ги спречува државите, на претпријатијата за радио, филм и телевизија да им наметнуваат режим на дозволи за работа.“²

Говорот на омраза од друга страна е говор кој има за цел да поттикне насилство и да дехуманизира една цела општествена група и да поттикне дискриминација по различни основи: пол, вера, етницитет, раса, сексуална ориентација, потекло, итн. Многу е тешко да се дефинира говорот на омраза и впрочем постојат многу различни толкувања по однос на ова прашање, но во овој труд, за најрелевантна дефиниција се зема последната дефиниција на Европската комисија против расизам и нетолеранција при Совет на Европа од 2015 година:

„Говорот на омраза за целите на оваа Генерална препорака подразбира застапување, промовирање или поттикнување, во која било форма, омаловажување, омраза или оцрнувања на лице или група на лица, како и која било форма на вознемирување, навреда, негативно стереотипизирање, стигматизација или закана кон тоа лице или тие лица и какво било оправдување на сите овие форми на изразување, а кои се засновани на лични карактеристики или статус, кои вклучуваат „раса“, боја, потекло, национално или етничко потекло, возраст, попреченост, јазик, религија или верување, пол, родов идентитет, сексуална ориентација и други лични карактеристики или статус.“³

Како што може да се заклучи од оваа опширна дефиниција, говорот на омраза промовира дехуманизација на личноста или луѓето кон кои се упатува и најчесто во својата форма поттикнува, охрабрува и промовира насилство врз личноста или луѓето од одредена општествена група. „Се работи, според тоа,

1. Universal Declaration of Human Rights. <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [Пристапено на: 13.02.2019]

2. Европска конвенција за заштита на човековите права. Европски суд за човекови права, Совет на Европа. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf. стр. 12. [Пристапено на 18.02.2019]

3. ECRI General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech (adopted on 8 December 2015), Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) – Council of Europe, 2016 - <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>, стр. 3 [Пристапено на: 18.02.2019]

за јавно изразување на дискриминаторен, деградирачки став кон поединци и групи врз основа на некоја нивна особеност, со кое се шират предрасуди и се создава или може да се создаде однос на нетолеранција, непријателство или да се предизвика насилство кон таквите групи и нивните припадници.”⁴

Говорот на омраза самиот по себе се труди да ги замолчи поединците и припадниците на одредени групи во општеството, да ги поттисне, а под самиот говор на омраза секогаш се крие дискриминаторски наратив кој има за цел да изолира припадници на одредена општествена група од општеството и да им оневозможи еднаков третман и пристап, со што директно влијае врз кршење на човековите права и начелото на еднаквост и еднаков третман на сите луѓе. Говорот на омраза активно промовира и поттикнува дискриминација, а дискриминацијата води кон кршење на човековите слободи и права и оневозможува целосна вклученост на поединците кои се таргетираны од говорот на омраза во сите делови од општеството.

Критичарите на концептот на говор на омраза тврдат дека се работи само за обид на цензурирање и ограничување на слободата на говор како човеково право, но ставот 2 од членот 10 од Европската конвенција за заштита на човековите права предвидува ограничувања на ова право во посебни и исклучителни околности:

„Остварувањето на овие слободи, коешто вклучува обврски и одговорности, може да биде под одредени формалности, услови, ограничувања и санкции предвидени со закон, кои во едно демократско општество претставуваат мерки неопходни за државната безбедност, територијалниот интегритет и јавната безбедност, заштитата на редот и спречувањето на нереди и злосторства, заштитата на здравјето или моралот, угледот или правата на другите, за спречување на ширењето на доверливи информации или за зачувување на авторитетот и непристрасноста на судството.”⁵

Она што е клучно да се истакне земајќи го предвид овој член е дека секое право повлекува и одговорност, освен тоа, во контекст на темата за говор на омраза, во исклучителните околности кои се наведени како можност за ограничување на ова право стои и условување на ова право заради „заштита на здравјето, моралот, угледот или правата на другите.” Освен став 2 од член 10, Европскиот суд за човекови права при разгледување на случаевите поврзани со говор на омраза го зема предвид и членот 17 од ЕКЧП. „Во таа насока, изјавите кои повикуваат на насилство или расна омраза можат да бидат исклучени од уживањето на слободата на изразување и преку повикување на член 17.”⁶ Членот 17 од ЕКЧП вели дека: „Ниту една одредба од Конвенцијата не може да се толкува на начин според кој, на некоја држава, група или поединец им е дадено право да преземаат активности или постапки со кои се загрозува некое право или слобода што се признати со оваа Конвенција, или да ги ограничуваат овие права и слободи во мерка поголема од онаа предвидена со Конвенцијата.”⁷

Слободата на говор и изразување е едно од најважните човекови права и кое лесно може да биде прекршено и затоа постојано се работи на различни

4. Камбовски, Владо; Лазарова Трајковска, Мирјана. Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза. Скопје: ОБСЕ, 2012. стр. 37

5. Европска конвенција за заштита на човековите права. Европски суд за човекови права, Совет на Европа. стр. 12

6. Михајлова, Елена; Бачовска, Јасна; Шекерџиев, Томе. Слобода на изразување и говор на омраза. Скопје: ОБСЕ, 2013, стр. 14

7. Европска конвенција за заштита на човековите права. Европски суд за човекови права, Совет на Европа. стр. 14

механизми со кои ќе се заштити и овозможи слободата на мисла, слободата на говор и на изразување, но тоа не значи дека говорот на омраза треба да помине без последици, занемарувајќи го начелото дека секое право повлекува и одговорност, особено кога ќе се земат предвид и последиците од говорот на омраза. „Говорот на омраза потенцијално води кон криминал од омраза, а исто така може да води и кон геноцид: кога определена група ќе биде понижена или обесчовечена и со ваквиот говор ќе се држи надвор од „заедницата на еднакви“, потоа таа лесно може да стане предмет на физички напади и насилство.“⁸ Доколку навреме не се преземат мерки за спречување и ширење на говорот на омраза, тоа може да доведе до сериозни последици како насилство и криминал од омраза, а на подолг рок води кон екстремна поларизација во општеството и создава маѓепсан круг полн со говор на омраза и нетолеранција и зголемување на општествените јазови, наместо социјално вклучување на сите општествени групи и намалување на постоечките разлики и несогласување.

АДРЕСИРАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ СО ГОВОРОТ НА ОМРАЗА

Секоја држава различно го толкува и го дефинира терминот „говор на омраза“ и поставува различни правни рамки во однос на справувањето со говор на омраза. Со оглед на тоа дека не постои една универзално прифатена дефиниција за говор на омраза, различни држави различно го толкуваат самиот термин говор на омраза, иако повеќето европски држави се водат според дефиницијата на Совет на Европа. „Развивањето на конзистентен систем на превенција и репресија на делата на омраза и на говорот на омраза ја демонстрира определбата и капацитетот на државата за доследно почитување на човековите слободи и права.“⁹ Она што многу е важно да се напомене е начинот на кој се третира говорот на омраза како општествен проблем. За спречување на говорот на омраза и заштитување на човековите права, правниот систем треба да биде последно прибежиште.

На случаевите со говор на омраза мора да се пристапува со претпазливост, со цел да не дојде до злоупотреба и преголемо ограничување на слободата на говор, односно државата мора недвосмислено и јасно да докаже дека се работи за вистинска намера за ширење на омраза и предизвикување насилство. За да се избегнат двојни стандарди и злоупотреба, Судот за човекови права инсистира на постојаност и правичност при пристапување на случаевите со говор на омраза. „Низ судската пракса Судот во Стразбур налага државите да покажат конзистентност кога применуваат ограничување во согласност со членот 10 став 2 од Конвенцијата. Тоа значи дека националните власти не можат да казнуваат за изјави или активности кои претходно во друг случај или во друга ситуација ги дозволиле или ги толерирале. Еднаквоста и конзистентноста во пристапот се исклучително важни.“¹⁰ Затоа и многу е важно самата правна рамка да биде конкретна и да не се остави простор за толкување и злоупотреби. Целта не е да се цензурира слободата на говор и да се користи говорот на омраза како средство за замолчување, туку навистина да се спречи и казни ширењето на дискриминација, повици на насилство и говор на омраза. Она што е најважно при справување со говорот на омраза е превентивниот аспект, односно да се спречува самата појава на говор на омраза, која подоцна би довела до уште понегативни последици.

8. Михајлова, Елена; Бачовска, Јасна; Шекерциев, Томе. Слобода на изразување и говор на омраза. стр. 35

9. Камбовски, Владо; Лазарова Трајковска, Мирјана. Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза. стр. 5

10. Исто. стр. 9

Во извештајот на специјалните известувачи на Обединети нации за слободата на мисла и изразување, за слобода на религија и верување, за расизам, расна дискриминација, ксенофобија и слична нетолеранција кој произлезе како продукт од „Експертска работилница за забрана на национална, расна и верска омраза“ од 2011 година, се наведува:

„Говорот на омраза е само симптом, надворешна манифестација на нешто многу подлабоко, а тоа се нетолеранцијата и предрасудите. Затоа, правните одговори, како ограничување на слободата на говор, самите по себе се далеку од доволни за да донесат реални промени во менталитетот, перцепциите и дискурсот. За да се допре до коренот на нетолеранцијата, потребен е многу поширок сет на мерки и политики, како на пример во деловите на интеркултурниот дијалог или образование за толеранција и диверзитет. Дополнително, овој сет на мерки и политики треба да вклучуваат и зајакнување на слободата на изразување.“¹¹

Токму тука треба да се бара клучот во спречување на говорот на омраза. Образованието и промоцијата на човекови права се најважни при справување со говорот на омраза. Наместо да се бара спас и лек во правните механизми, најважно е да се работи на тоа говорот на омраза да се спречи и да се исфрли од јавниот дискурс преку промоција на различни образовни мерки кои истовремено ќе ја поттикнуваат и заштитата на човековите права, но и ќе работат на намалување на општествените јазови кои постојат во општеството преку поттикнување на здрави дебати и размена на мислења, без промоција и поттикнување на нетолеранција, дискриминација и повикување на насилство. Без создавање на здрави образовни практики во формалното и неформалното образование, нема да се создадат здрави темели на општествена и политичка култура во која ќе доминира демократскиот принцип на почитување и прифаќање на различностите, негување на толеранцијата и сузбивање на практиките на нетолеранција и дискриминација.

ЗАКЛУЧОК

Говорот на омраза има за цел да поттикне дискриминација, нетолеранција, продлабочување на општествените и културните јазови и многу често води кон нереди, насилства и криминал од омраза. Говорот на омраза ги дехуманизира луѓето кон кои е насочена и секогаш се темели на одредени специфични карактеристики на личноста (етницитет, националност, пол, вера, сексуална ориентација, итн.). Сето ова води кон кршење на човековите права и слободи и натамошно зацврстување на веќе постоечките предрасуди и стереотипизација што често води кон спречување на целосното интегрирање и социјална вклученост на сите актери и чинители во општеството. Преку утврдени практики на ширење на говор на омраза (без оглед на тоа дали е на интернет или други канали од секојдневниот живот) целта е поттикнување на основните слободи и права на таргетираните групи и нивно понатамошно изолирање од политичкиот, општествениот и културен живот и нивно маргинализирање.

Оттаму, природно се наметнува заклучокот дека говорот на омраза има силно влијание врз кршењето на човековите права и поттикнува практика и

11. Joint submission by the Special Rapporteur on freedom of opinion and expression, the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, and the Special Rapporteur on racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance to the 2011 Expert Workshop on the Prohibition of National, Racial or Religious Hatred, Vienna 9-10 February 2011. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Vienna/CRP3Joint_SRSubmission_for_Vienna.pdf стр. 12 [Пристапено на: 18.02.2019]

нормализирање на дискриминација и повредување на начелото на еднаквост на сите луѓе, а сите последици кои произлегуваат од говорот на омраза (како криминалот од омраза, дискриминација, и сл.) секогаш вклучуваат и повреда на основните човекови права и слободи. Со елиминирање или намалување на говорот на омраза од јавниот дискурс преку темелна и значајна едукација на темата на говор на омраза и заштита на човекови права, ќе се создаде поинаква општествена и политичка култура во која ќе се зголеми почитување на човековите права и намалување на постоечките дискриминациони практики и предрасуди кои постојат во општеството.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Европска конвенција за заштита на човековите права. Европски суд за човекови права, Совет на Европа. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf [Пристапено на 18.02.2019]
2. Камбовски, Владо; Лазарова Трајковска, Мирјана. Правна анализа на концептот на казненото дело на омраза и говорот на омраза. Скопје: ОБСЕ, 2012
3. Михајлова, Елена; Бачовска, Јасна; Шекерџиев, Томе. Слобода на изразување и говор на омраза. Скопје: ОБСЕ, 2013
4. ECRI General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech (adopted on 8 December 2015), Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) – Council of Europe, 2016 - <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01> [Пристапено на: 18.02.2019]
5. Joint submission by the Special Rapporteur on freedom of opinion and expression, the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, and the Special Rapporteur on racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance to the 2011 Expert Workshop on the Prohibition of National, Racial or Religious Hatred, Vienna 9-10 February 2011. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Vienna/CRP3Joint_SRSubmission_for_Vienna.pdf [Пристапено на: 18.02.2019]
6. Universal Declaration of Human Rights. <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [Пристапено на: 13.02.2019]

MSc Trajkovska Daniela, PhD student
Faculty of Security, MIT University - Skopje
Republic of North Macedonia

NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS WITH REFERENCE TO THE RIGHT TO PRIVACY AND THE PROTECTION OF PERSONAL DATA

Abstract: The highest ranked value in each state is national security. The fight against terrorism and the achievement of the highest level of national security is the highest goal of the Republic of Macedonia and of every country, as well as of the European Union. National and individual security of the state depends on the level of national security.

In addition, the state is obliged to protect the human rights guaranteed by the Constitution as the highest act in the country. The Republic of Macedonia has also ratified the European Convention on Human Rights and at the same time have a Law on Personal Data Protection. The state could find a strong instrument that would protect the human rights and personal data of the citizen from abuse

With this paper we will consider what is national security in which way it is protected, we will process the right to privacy and personal data, how they are protected, and when the state itself invades the fundamental human rights because of the protection of national security, it comes to overlapping national security with human rights, although human rights also represent human security.

Keywords: national security, human rights, personal data, right to privacy, law

In any country in the world, national security holds the highest ranking. It determines the existence, stability, and proper functioning of a country. National security represents a particular social process of certain societies, where everyday life and functioning lack any kind of fear of foreign attack, threat to material and spiritual values and interests, or any kind of attack by a neighbouring country or alliance of countries.¹

National security today takes root in: national values and the country's interests derived from them, the respect of laws and the Constitution, the equality of all citizens under the law, the democratic foundations of the country, the rule of law, the respect of human rights and freedoms, market economy, the respect of international treaties and agreements, as well as international law.² The very term "national security" implies a connection to the military, political, societal and economic factors in the internal, external, societal and ecological security.³

All modern civilized societies create a system for the protection of their national security, and the establishment of the optimal form of security in such a way and magnitude that adheres to the nature of their needs and capabilities. This system is supposed to remove, neutralize and prevent any internal or external threat to the national security of a country, that is to protect the national values and interests. When we say "values", which can be life life, ethical or social, we mean that people should live well and virtuously.

1. Gorgi Tonovski (Ѓорѓи Тоновски), Меѓународни односи, авторизирани предавања, Faculty of Humanities, Skopje, p. 258

2. Aleksandar Doncev, Ph. D. (Д-р Александар Дончев), Современи безбедносни системи, Skopje 2007, pp. 48-49

3. Ibid.

Economic well-being within the complete development of a country, low unemployment rates and high living standards are among the greatest assurances of national security.⁴ The economic power of any country lies within its natural riches, capacity, production, etc. A country must provide its citizens an acceptable and dignified living standard as well as more wealth. This means that a substantial part of the power of a country is its economic power.

Besides standard, a country should provide the protection of basic human rights, freedoms and personal information from any kind of abuse, though sometimes the country itself imposes on these with the intent of safeguarding its national security. Before the appearance of supranational and international organizations who are today the greatest proponents of basic human rights, the country was the sole warrant in this issue, which resulted in the assurance of national security at the cost of individual security. Indubitably there is an extensive overlap between human rights on the one hand and national security on the other. This is logical as well, in line with the fact that these two fields complement each other.⁵ Both the fields of individual and national security complement each other, and as we have stated above, national security means the respect of human rights and freedoms, their protection being in the interest of the country.

When national security is at risk of attack, or is already attacked, the country itself imposes on human rights and freedoms, especially the right to privacy and family life.

The right to privacy refers to a person's right to a private life without monitoring, regardless of whether or not this right includes relations with other persons, while the right to protection of personal information protects this information as well as any other information, regardless of whether or not it is personal, under the condition that it is relevant to personal identification. Personal information does not always have to do with the right to privacy because the very concept of personal information is much broader than the concept of a private life.⁶

According to the Constitution of the Republic of Macedonia, "each citizen is guaranteed the respect and protection of the privacy of his/her personal and family life and of his/her dignity and reputation."⁷ On the whole, the Republic of Macedonia has ratified the European Convention on Human Rights, which in its Article 8 states that "everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence. There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others."⁸ But this human right is infringed when someone infringes the law, with the usage of special investigative measures which delve directly into the privacy of the person, such as the tapping of conversations and Internet communication, recording and photographing homes and vehicles, following through informants, etc. However, this should all occur as I have said with the warrant from the court

4. Oliver Bakreski, Dragan Trivan, Saso Mitevski (Оливер Бакрески, Драган Триван, Сашо Митевски), Корпорациски безбедносен систем, Скопје 2012, p. 157

5. Assistant Olga Gurkova, LL.M. (Асс. м-р Олга Ѓуркова), Правото на приватен живот и правото на заштита на лични податоци во Европското законодавство во судир со националната безбедност, p. 2, <https://eprints.ugd.edu.mk/1380/1/Pravoto%20na%20privaten%20zivot%20i%20pravoto%20na%20zastita%20na%20licni%20podatoci%20vo%20EU%20zakonodavstvo%20vo%20sudir%20so%20nacionalnata%20bezbednost.pdf> last visited on 15.03.2018 23:38

6. The Constitution of the Republic of Macedonia, Article 25

7. Ibid.

8. European Convention on Human Rights, Article 8

if there are grounds for suspicion that a person might commit a crime that in this case would threaten national security.

Furthermore, in Article 26 of the Constitution, “the inviolability of the home is guaranteed. The right to the inviolability of the home may be restricted only by a court decision in cases of the detection or prevention of criminal offences or the protection of people’s health.”⁹ The country may also infringe on this article with the investigative action of searching or as I have written above, taking pictures or recording in an enclosed space, i.e. the home as well, if there has been a breaking of the law on part of the individual.

Therefore, from this we may conclude that to preserve a country’s national security, the country itself conducts infringements upon the privacy and home of the individual, though naturally if there are grounds for suspicion that the law has been broken, that there are indications that a person will commit acts that will threaten national security and that also includes the individual security of the rest. Or, every “infringement” of the right to privacy should be in accordance with the legal standards and should be compatible with the principles of the rule of law. This especially pertains to the special investigative measures, in cases when government organs legally overwrite the right to privacy by undertaking actions which significantly limit the guaranteed rights and freedoms, insisting that with such overwriting the so called principle of “predictability” of laws will be maintained.¹⁰

The Republic of Macedonia has a law that protects personal information. This means that: “This law regulates the protection of the basic freedoms and rights of citizens, and especially the rights of privacy with regard to the procession of personal data.”¹¹ This means that “personal data” is “any bit of information that refers to an identified or identifiable natural person, the identifiable person being a person whose identity may be determined directly or indirectly, especially based on the Personal Identification Number of the citizen, or on the basis of one or more characteristics specific to their physical, physiological, mental, economic, cultural or social identity,”¹² while procession of personal information means that it is an operation or operations conducted in an automatic or other way such as: collecting, accounting, organizing, storing, adapting or changing, withdrawing, consulting, using, revealing through transferring, publishing or making it otherwise available, equalizing, combining, blocking, deleting or destroying. Personal data is managed by a controller, and with the written consent of the entity or person demanding procession of their data. Personal data may be processed without the consent of the carrier only with a court order, as we have stated, if the individual has broken the law.

“The transfer and publishing of data that could threaten national security do not fall under the realization of the right to free speech. Therefore, one should keep in mind that the term “national security” includes threats to the territorial and national integrity, but does not encompass all threats towards a strictly defined government.”¹³

9. The Constitution of the Republic of Macedonia, Article 26

10. Assistant Olga Gurkova, LLM (Acc. м-р Олга Гуркова), Правото на приватен живот и правото на заштита на лични податоци во Европското законодавство во судир со националната безбедност, р. 2, <https://eprints.ugd.edu.mk/1380/1/Pravoto%20na%20privaten%20zivot%20i%20pravoto%20na%20zastita%20na%20licni%20podatoci%20vo%20EU%20zakonodavstvo%20vo%20sudir%20so%20nacionalnata%20bezbednost.pdf> last visited on the 17. 03. 2018 at 00:44

11. Law on Personal Data Protection, Article 1

12. Ibid., Article 2

13. <https://www.pravdiko.mk/granitsite-na-pravoto-na-sloboda-na-izrazuvan-e/> last visited on 17.03. 2018 at 20:12

"Thus, it is clear that a government cannot plead the principle of national security to limit the right to free speech when it comes to criticism of the government, revelation of crime, and preservation of public order and peace."¹⁴

The conclusion of this essay is that to protect its national security, the country imposes on the human rights and freedoms of the individual, especially their right to privacy, right to a home, personal information, respectively infringing on individual security. With this we may confirm that national and individual security contradict each other. If the law is broken the country can only hurt these rights with a court order.

"The list of reference objects of protection, as well as the list of values protected by the system of national security, has been changed significantly in past decades, which of course has, as a consequence and change to the entities, an endangerment of the segments of national security. For example, the danger of terrorist activities, that is to say of organized crime groups, is greater and more real to most countries in the world than a military attack by another country. In regards to examining the phenomenon of security, and further still the concept of national security, we have tried to indicate, in accordance with the modern views on these issues, through understanding of segments, or constituent elements of national security, which values are protected from the system of national security, which entities are carriers of this protection, and which entities are potential carriers of endangerment, and to indicate the need and purpose for the implementation of forensic knowledge, methods, measures and means to protect national security."¹⁵

REFERENCES

1. Aleksandar Doncev, Ph. D. (Д-р Александар Дончев), *Современи безбедносни системи*, Skopje 2007
2. Aleksadar R. Ivanovic, International University of Novi Pazar, *Concept and Elements of National Security (Pojam i elementi nacionalne bezbednosti)*
3. Gorgi Tonovski (Ѓорѓи Тоновски), *Меѓународни односи*, авторизирани предавања, Faculty of Humanities, Skopje
4. Assistant Olga Gurova, LL.M. (Acc. м-р Олга Ѓуркова), *Правото на приватен живот и правото на заштита на лични податоци во Европското законодавство во судир со националната безбедност*
5. Oliver Bakreski, Dragan Trivan, Saso Mitevski (Оливер Бакрески, Драган Триван, Сашо Митевски), *Корпоративски безбедносен систем*, Skopje 2012

DOCUMENTS

1. The Constitution of the Republic of Macedonia (Устав на Република Македонија)
2. European Convention on Human Rights
3. Law on Personal Data Protection of the Republic of Macedonia (Закон за заштита на личните податоци на Република Македонија)

INTERNET

1. <https://www.researchgate.net>
2. <https://www.pravdiko.mk>
3. <https://eprints.ugd.edu.mk>

14. Ibid.

15. Aleksadar R. Ivanovic, International University of Novi Pazar, *Concept and Elements of National Security (Pojam i elementi nacionalne bezbednosti)*, https://www.researchgate.net/publication/323014578_POJAM_I_ELEMENTI_NACIONALNE_BEZBEDNOSTI_CONCEPT_AND_ELEMENTS_OF_NATIONAL_SECURITY last visited on 17.03.2018 at 20:43

323(497.2)“1934/1937”

Проф. д.п.н. Тодор Галунов
Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий - Велико Трново
Република България

ПОЛИТИКА БЕЗ ПАРТИИ (1934-1937)

Резюме: В статията се изследват изборните реформи в българското общество при налагането на безпартийния режим след 1934 г. Анализира се новият начин на излъчване на Народното събрание, правата и ограниченията при упражняване на активното и пасивно изборително право. Подчертава се, че във формата на безпартийния режим се търсят начините за излекуване на десетилетните недъзи на българската политическа система.

Ключови думи: избори, реформи, България

POLITICS WITHOUT PARTIES

Summary: Having in mind the historical developments at the time of the examined period, the author studies the election reforms and the ideas for reformation in the Bulgarian society. The drafts for, the eventual changes in the forming of the National Assembly, the rights and limitations in execution of the voting rights, the conditions for applying for election are studied in detail. The proposed projects and ideas and their effect on different political and social circles are presented.

Keywords: election, reforms, Bulgaria

На 19 май 1934 г. в Царство България се извършва държавен преврат. Образуван е кабинет начело с Кимон Георгиев. В разрез с Търновската конституция (ТК), Обикновеното народно събрание (ОНС) е разпуснато, партиите са забранени, а имуществото им е иззето в полза на държавата ¹.

В продължение на няколко години страната се развива без парламент и политически партии. Законодателството се упражнява от Министерския съвет (МС), който, разглежда законопроектите на три четения и след приемането им под формата на наредби-законали ги представя за утвърждаване на царя. Така изпълнителната власт суспендира правомощията на законодателната, извършвайки делегирано законодателство въз основа на превратно тълкуване на чл. 47 от ТК.²

В този момент обществото е уморено. То изпитва неприязън към дълголетните политически боричкания. По тази причина срещу ликвидирането на партийно-парламентарната система практически не се оказва никаква реална съпротива.

През септември 1937 г. управляващите решават да демократизират вътрешнополитическия живот, като възстановят парламента като институция, но без да разрешават образуването и дейността на партиите. За целта Главния секретар на Министерството на вътрешните работи Тодор Кожухаров изготвя проект за изборителен закон³. Въз основа на проекта в началото на октомври МС

1. Милкова, Ф. История на българската буржоазна държава и право (1918-1944 г.). С., 1976, с. 111-171.

2. Галунов, Т. Втората национална катастрофа. Процесът. Виновниците, В. Търново 1998, с. 221-223; Галунов, Т. Четвъртият държавен съд. В. Търново, 1999, с. 131.

3. Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьоосеиванов и Богдан Филков. С., 2001, с. 50-51.

започва обсъждането на Наредба-закон за избиране на народни представители. На 20.X.1937 г. тя е приета окончателно от правителството на основание устен доклад на министъра на вътрешните работи Александър Красновски. На 22.X. по предложение на министър-председателя Г. Кьосеиванов, цар Борис III, на основание чл. 47 от ТК, издава указ одобряващ наредбата. С приетия нормативен акт в България се въвежда отново мажоритарната избирателна система, отменена изцяло в 1912 г. Тя обаче съдържа редица нови моменти.

От активно избирателно право са лишени: запасните, когато са свикани под знамената; офицерите, подофицерите и редниците; стражарите и учащите се в средните учебни заведения⁴.

Прави впечатление, че наредбата твърде широко тълкува конституционното предписание, указващо че активно избирателно право имат всички български граждани, навършили 21 г. и ползващи се от граждански и политически права.

Наредбата-закон подробно изброява кръгът на лицата, лишени от пасивно избирателно право. С цел избягване политизацията на държавния апарат, на държавните и общинските служители е забранено да поставят кандидатурите си за народни представители, освен ако не напуснат службата си най-малко 3 месеца преди излизането на указа за изборите. От категорията на държавните служители изрично са изключени министрите. Така те получават възможност да бъдат представени в НС. Този текст е прокаран въпреки първоначалната съпротива на премиера Г. Кьосеиванов⁵.

Подобно на практиката от първите следосвобожденски години, от пасивно избирателно право са лишени и имащите търговски отношения с държавата. В тази връзка е направен опит за своеобразно отделяне на политиката от бизнеса, като се забранява поставянето на кандидатурите за депутати на: директорите и неограничено отговорните членове на управителните и контролните съвети на търговските и кооперативни дружества, които имат договор с държавата, държавните автономни учреждения и общините за разни доставки или предприятия, или участват чрез подставени лица в печалбите от подобен род доставки или предприятия⁶.

Подобен разширен кръг на лишените от пасивно избирателно право лица, имащи бизнес с държавата, е оправдан от гледна точка на пагубната практика, наложила се в България от края на XIX в. и изразяваща се в това, че различните политически режими облагодетелстват своите партийни привърженици при провеждането на различни публични търгове с държавни имоти и най-вече с обществените поръчки, възлагани със Закона за обществените предприятия от 1906 г. Много от министрите и депутатите от управляващите партии се забъркват в съмнителни сделки. Оказва се, че от края на XIX в. най-сигурният бизнес за частните лица в България е този, който по някакъв начин е свързан с използването на държавните ресурси⁷.

Всичко това се има предвид от кабинета на Г. Кьосеиванов, който явно прави опит да парира до някаква степен възможността в НС да попаднат депутати, които ще лобират за определени икономически интереси.

В тази връзка се предвижда дори, че който депутат използва длъжността си за извличане на определени «облаги» се лишава от мандат. Мотивът на

4. ЦДА, ф. 284, оп.1, а.е. 6711-6730; Николаев, Н. Фрагменти от мемоари, С., 1994, с. 149.

5. Митаков, В. Пос. съч., с. 82.

6. Държавен вестник (ДВ), бр. 234 от 22.X.1937.

7. Галунов, Т. Втората..., Пос. съч., с. 64-67; 104-170.

управляващите е, че длъжността на народния представител е преди всичко «обществена повинност» и не бива да се разглежда като «доходно занятие»⁸

Ограниченията за упражняване на пасивното изборително право се простират и за неизпълнимите данъчните задължения към държавата; намиращите се на военна и трудова служба; подсъдимите, срещу които има изготвен обвинителен акт или са вече осъдени за тежки престъпления като: измяна, предателство, шпионство, насилствени действия и оскърбления на държавния глава и членове на семейството му; престъпления против властта, обществения ред, носенето на военната тежба и държавната военна сила; подправката на парични знаци; лъжесвидетелстване и лъжлива клетва; изнудване, измама, злоупотреба с доверие; банкрутство и щета на кредиторите; подправка на документи, лекарски свидетелства, марки, печати; престъпления по упражняване на адвокатската дейност, кражба, разврат; престъпления против Закона за защита на държавата, Закона за изстребление на разбойниците; Закона за ограничаване на грабежите, убийствата, тежките телесни повреди и палезите; Наредбата закон за запазване на моралната и материалната сила на войската и всички лица осъдени на строг тъмничен затвор⁹.

Подобно широко-обхватно ограничаване на пасивното изборително право е непознато в дотогавашната ни политическа история. Целта на управляващите е да формират НС, в което няма да има лица с откровено лоша репутация. Широкото тълкуване на забранителните условия за упражняване на всеобщо изборително право обаче лишава НС от университетските професори, които получават заплатата си от държавата и много адвокати и стопански дейци, участващи в дружества, намиращи се в икономически отношения с държавата.

В продължение на линията за избягване на прекомерната политизация на обществото, от пасивно изборително право са лишени учащите от всички учебни заведения. Законодателят се «престарава», тъй като така се лишават от права и студентите, което не е уместно.

Не са «забравени» и проповядващите комунистически или насилнически методи на общественно-политическа борба, на които също е отнета възможността да се кандидатира за народни представители.

Нов момент в условието за избираемост на дадено лице за депутат е изискването за определено занятие, носещо издръжка. Подобно изискване е своеобразна форма на ценз и не фигурира в ТК. То е мотивирано от министър Красновски с думите, че «безделниците не бива да се кандидатира»¹⁰.

Наредбата-закон поставя като условие за упражняване на пасивното изборително право и условието за завършено първоначално образование. Управляващите оправдават предприетата стъпка с нецелесъобразността на това този, който не е изпълнил конституционното си задължение да завърши първоначалното си образование, да няма претенциите за депутатско място¹¹.

Налице е едно разширително тълкуване на конституционния текст, изискващ кандидат-депутатите да са грамотни. Но подобна стъпка, макар и целесъобразна, трябва да се направи след евентуална промяна на основния закон.

Важен момент в наредбата е, че за пръв път при парламентарни избори в българската политическа история жените изрично са включени в кръга на субектите,

8. Зора, бр. 5488 от 13.X.1937.

9. ДВ, бр. 234 от 22.X.1937.

10. Зора, бр. 5488 от 13.X.1937.

11. Пак там.

имащи активно изборително право. Условието е да са над 21 г. и да са омъжени, разведени или вдовици. Пасивно изборително право те отново не получават.

Включването на жените в изборите е аргументирано от министър Ал. Красновски, който заявява, че българската жена по време на общинските избори през 1937 г. доказала, че е «здрав елемент» в държавата и има съзнание за отговорностите, с които се нагърбва¹². Един от видните представители на тогавашния политически елит Атанас Буров дори изразява надежди, че включването на жената в изборите ще «внесе струя на примирение между българите» и ще се «смекчи партизанското озлобление» между тях, тъй като жените-майки по трудолюбието и честността си стоят «по-горе от нас мъжете»¹³.

Качествено нов момент в изборителната ни система е дадената възможност всяко лице, отговарящо на условията за упражняване на пасивно изборително право, да може само да поставя кандидатурата си за народен представител. За целта е необходимо едно заявление до околийския съдия, обгербвано с 500 лв, без да е нужно посредничеството на някакъв орган или институция¹⁴.

Указаната регламентация е в противовес на системата, съществуваща преди преврата от 19 май 1934 г., която практически не позволява на едно лице да прави реална политика вън от някоя от сериозните политически формации. Новата процедура по самоиздигане на кандидатурите е с ярко изразена антипартийна насоченост. Подобна «свърхдемократичност» води до избягване на партийния диктат над личностите кандидати за народни представители. Широкото тълкуване на действащата дотогава система, позволяваща реално само партиите да издигат кандидатури, води до извода, че така се върши едно своеобразно посегателство върху правата на гражданите да бъдат не само избиратели, но и избираеми. Съществуват достатъчно факти, показващи че често Централните бюра не са се съобразявали дори с желанията на членовете си.

По новата система лицата, желаещи да участват в предизборната надпревара, вече имат свободна воля да се кандидатира, стига да преценят, че имат място в едно НС. Подобна регламентация логично ще постави акцента не върху борбата на различните партийни програми за управление, а върху борбата на личностите, предлагащи своите идеи и програми. Създават се предпоставки за преодоляване на порочната дългогодишна практика в българския политически живот, изразяваща се в проваляне на иначе добрите програми от неподходящите личности за тяхното реализиране. На практика програмите бяха „мъртви“, тъй като зад тях стояха само партийните интереси. В практиката до 19 май 1934 г. партийните династии не позволяваха преценка на личните качества на кандидатите. Самокандидатирайки се дадено лице отправя своеобразен апел към избирателя да прецени неговите качества и достойнства, годността му да се справи с тежките задачи на един законодателен мандат. Новата система дава шанс на повече лица да се състезават. Съществува обаче известна опасност страната да се «наводни» с граждани, смятащи себе си за достойни да влязат в НС. Възможно е и в НС да влязат депутати, които ще се стремят да изразяват повече местни интереси, а не общонационални. Задоволяването на местния интерес до голяма степен зависи от изпълнителната власт, което може да доведе до там, че депутатите, притеснявайки се за резултата от лобирането си, да принизят контрола над правителството. Всичко това обаче е въпрос на политическа култура

12. Пак там, бр. 5485 от 9.X.1937.

13. Мир, бр. 11177 от 23.X.1937.

14. ДВ, бр. 234 от 22.X.1937.

и манталитет на политиките и обществото и в никој случај само по себе си не е в ущърб на демократијата.

Правителството публично изразува задоволството си од воведениот механизам за издигане на кандидатурите за народни претставители. Избирателот вече ќе може слободно да избере «нај-достойниот» за уредбата и законодавството на бугарската држава¹⁵.

Наредбата-закон забранува поставянето на кандидатурите во повеќе од един изборителен район. На кандидатите се разрешава да провеждат агитации само во районот, во којто се издигнати за народни претставители. Агитациите треба да провеждат лично, како може да се ползват само од помошта на технички сѐтрудници, които обаче не може да агитираат наместо нив¹⁶.

Целта е создавањето на реални възможности изборителот да познава тој, за когото гласува и се избегва практиката на гласување за партијни листи, во които фигурираат лица, «спуснати» од партијните центри.

Страната се разделя на 160 изборителни района, како се спазва изисквањето за минимум 20 000 изборители во колегијата¹⁷.

Така образуваните изборителни колегии се сравнително мали, което значително улеснува од финансва гледна точка предизборната кампања. Формирањето на колегии при минимум 20 000 души е спорно, со оглед на изисквањата на ТК. Тој укажува, че 1 депутат се избира на 20 000 души од двата пола, което значи, че при определувањето на колегии те може да надвишаваат цифрата минимално. Перфектното решение од конституционна гледна точка е депутатите да се определуваат како населението на страната, което е околу 6 256 000, се подели на 20 000. Получава се числото 312,9. Следователно бројот на депутатите треба да биде 312 - 313. Друг е вѓпросот, че намалувањето на сѓстава на 160 е целесѓобразно од гледна точка на малките параметри на страната, но тоа следва да се направи со промена во ТК по сѓответната процедура, изисква сѓвикнување на Велико народно сѓбрание.

Изборите треба да се проведат во един тур. Балотаж не се предвижува. За избран се објавува кандидатот, којто е сѓбрал нај-многу гласове¹⁸. Направената промена вѓрзува изборителната система към практиката, наложена во Бугарија през 1886 г. Разликата е, че сега районите се едномандатни, а тогава се многомандатни. Воведената система на «просто» (относителното) мнозинство има својата сериозна традиција во англиосаксонските политически модели. Привнесањето и во Бугарија обаче през 1938 г. е недемократично и нецелесѓобразно. Во нашите услови през 30 – те години нагласата на општеството е за кѓси изборни кампањи, чийто основна цел е изборите да минат «накако си» и да излѓчат послушен парламент, придатак на изѓполнителната власт. Во таа вѓрзка премажувањето на балотажа е слаб пункт во законот и ќе сѓздаде допѓлнителни услови за «претупвање» изборната процедура. Сѓздаваат се претпоставки за нереални резултати, тѓј како е възможно во надпреварата да се вклучат и лица, които имаат за цел да разсејваат гласовите и така фактически да подпомогнат желан од нив кандидат при изборот му само на един тур. Освен тоа граѓаните ќе гласуваат не толкува по сѓвест и убеждения, а со идејата да се избере нај-малкото зло, т.е, кандидатот, којто може и да не е нај-подходящ, но има повеќе шансове пред друг силно нежелан кандидат. Тој е и

15. Зора, бр. 5490 од 15.X.1937.

16. ДВ, бр. 234 од 22.X.1937

17. Пак там.

18. Пак там.

основната слабост на гласуването само на един тур, която лишава гражданите от възможност за избор по съвест поне на първия тур и ако "техният кандидат" отпадне, то едва на втори тур да се избере този, който и по-нежелан. Вярно е, че се премахват вариантите за "прехвърляне" на гласове на безпринципна основа между първия и тур и балотажа, но това не е достатъчен аргумент за въвеждането на гласуване само на един тур.

Предприетата избирателна реформа съдържа редица особености, които са продукт на новите идеи за държавно-политическо устройство, доминиращи след преврата от 19.V.1934 г. Най-важният акцент в тази посока е продължаване линията на правене на политика без партии. Това е продиктувано от негативизма на българското общество спрямо партизанско-партийните страсти, битували в политическия ни живот в продължение на десетилетия. Във формата на безпартийния режим, съчетан с изцяло мажоритарна избирателна система се вижда едно от сериозните лекарства, способно да излекува десетилетните недъзи на българската политическа система.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милкова, Ф. История на българската буржоазна държава и право (1918-1944 г.). С., 1976, с. 111-171.
2. Галунов, Т. Втората национална катастрофа. Процесът. Виновниците, В. Търново 1998, с. 221-223;
3. Галунов, Т. Четвъртият държавен съд. В. Търново, 1999, с. 131.
4. Митаков, В. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьо̀сеиванов и Богдан Филев. С., 2001, с. 50-51.
5. Николаев, Н. Фрагменти от мемоари, С., 1994, с. 149.
6. ЦДА, ф. 284, оп.1, а.е. 6711-6730.
7. Държавен вестник (ДВ), бр. 234 от 22.X.1937.
8. Зора, бр. 5485 от 9.X.1937; 5488 от 13.X.1937; бр. 5490 от 15.X.1937.
9. Мир, бр. 11177 от 23.X.1937.

Д-р Наташа Најденова Левиќ
Република Северна Македонија

ПОИМ И ЗНАЧЕЊЕ НА МЕЃУНАРОДНАТА НАДЛЕЖНОСТ ВО ОДНОС НА ПРИЗНАВАЊЕТО НА БРАКОВИТЕ СКЛУЧЕНИ ВО СТРАНСТВО

Апстракт: Брачните односи со странски елемент, како дел од семејноправните односи со странски елемент, ја сочинуваат една од најинтересните, а во праксата и една од најчестите и најважните области на меѓународното приватно право. Од друга страна, прашањето за меѓународната надлежност, според многумина, има доминантно значење во процесот на одлучување во споровите со странски елемент. Иако се работи само за еден од елементите којшто е релевантен за решавање на спорот, тој ги детерминира сите останати, како што се прашањата за доставување, изведување на докази, судски трошоци, итн., но исто така има и одлучувачко значење и во однос на прашањето за меродавното право.

Во овој труд ќе стане збор за значењето на меѓународната надлежност во однос на признавањето на браковите склучени во странство.

Клучни зборови: брачни односи, странски елемент, меѓународна јурисдикција, признавање на бракови

THE NOTION AND IMPORTANCE OF INTERNATIONAL JU- RISDICTION IN RELATION TO THE RECOGNITION OF MA- RRIAGES CONCLUDED ABROAD

Abstract: Matrimonial relations with a foreign element, as a part of the family relations with a foreign element, make up one of the most interesting, and in practice one of the most common and important areas of the international private law. On the other hand, the issue of international jurisdiction, according to many, is of a dominant importance in the process of deciding in disputes with a foreign element. Although it is only one of the elements that is relevant for resolving the dispute, it determines all others, such as delivery issues, exposition of evidence, court fees, etc., but it also has a decisive significance in relation to the issue of the applicable law.

This paper is dealing with the importance of international competence regarding the recognition of marriages concluded abroad.

Keywords: Marital relations, foreign element, international jurisdiction, recognition of marriages

Едно од најважните прашања од областа на меѓународното граѓанско процесно право е прашањето за меѓународната судска надлежност¹.

Под поимот меѓународна надлежност се подразбира надлежноста на органите

1. На терминот "меѓународна надлежност" може да му се стави сериозен приговор дека доведува во заблуда, бидејќи не се работи за надлежност која според својот карактер би била "меѓународна", што би ја пропишало меѓународното право, или што би се однесувала на некои меѓународни судови, туку за надлежност на националните судови за еден посебен вид на спорови, спорови со странски елемент, која е регулирана претежно со националното право. М. Станивуковиќ, М. Живковиќ, Меѓународно приватно право, Општи део, Београд, 2004, стр. 180.

на некоја држава да одлучуваат во правните работи со странски елемент².

Прописите за меѓународна надлежност определуваат судовите на која држава имаат право и должност да постапуваат, но не го определуваат конкретно надлежниот суд. Ова се регулира со нормите за стварна и месна надлежност на државата чиј суд е меѓународно надлежен. Во секој случај, при оценувањето на својата меѓународна, стварна и месна надлежност, секој суд секогаш поаѓа од прописите на својата држава, го применува сопственото право (*lex fori*). Од тоа произлегува дека не може да стане збор за повреда на правилата за меѓународна судска надлежност ако би судел, на пример, суд во Белград, иако би требало да суди судот во Нови Сад, или ако би судел суд во Марсеј, иако требало да суди судот во Париз. Во овие случаи повредени се само прописите за месна надлежност на Југославија, односно Франција³.

Многумина сметаат дека прашањето за меѓународната надлежност има доминантно значење во процесот на одлучување во споровите со странски елемент. Иако се работи само за еден од елементите којшто е релевантен за решавање на спорот, тој ги детерминира сите останати⁴. Ако за конкретен случај се утврди надлежност на судовите на одредена држава, тогаш автоматски доаѓа до примена на процесните правила на таа држава кои ги регулираат прашањата за доставување, изведување на докази, судски трошоци, трошоци за застапување, начинот на одлучување, правните лекови, привремените мерки, присилното извршување итн.

Одлуката за надлежноста има одлучувачко значење и во однос на прашањето за меродавното право⁵. Имено, судот ќе ги примени колизионите правила на сопствената држава, со коишто ќе го определи материјалното право меродавно за конкретниот случај. Дури и кога колизионата норма ќе упати на странското право, судот применува многу инструменти, како што се јавниот поредок, возвраќање и упатување, квалификација, норми на непосредна примена, коишто можат да го вратат на домашното право.

И самиот статус на странското право – дали тоа се смета за факт којшто треба да се докажува или како право кое судот мора да го познава и применува по службена должност – зависи од правото на судот.

Во денешно време, правилата за меѓународна надлежност, во најголем дел, се уште имаат национален и едностран карактер.

Притоа, државите имаат скоро неограничена слобода во изборот на критериумите за надлежност. Од тоа произлегува дека за еден ист спор, истовремено можат да бидат надлежни судовите на повеќе држави (конкурентност на надлежност) и тужителот често може да бира во која држава ќе го покрене спорот (“избор на форумот” – *forum shopping*). Друго прашање е, дали одлуката што ќе биде донесена, ќе може да се изврши во другите држави⁶.

Меѓународната надлежност може да се регулира со еднострани норми на националното право, со коишто националниот законодавец ги одредува условите за надлежност на домашниот суд или друг орган. Друга можност е надлежноста да се регулира со единствени двострани меѓународни норми, коишто би биле

2. Dika M., Knežević G., Stojanović S., Komentar Zakona o međunarodnom privatnom i procesnom pravu, Beograd, 1991., стр.151.

3. Varadi Tibor, Bernadet Bordaš, Gašo Knežević, Medjunarodno privatno pravo, peto izdanje, Forum, Novi Sad 2001., стр. 480.

4. N. Fragistas, International Competence in Private Law, Recueil des cours, t.104 (1961), стр.177-183.

5. M. de la Muela, цит.д., стр. 70. Извор: М. Станивуковић, М.Живковић, Меѓународно приватно право, Општи део, Београд, 2004, стр.181.

6. М. Станивуковић, М.Живковић, Меѓународно приватно право, Општи део, Београд, 2004, стр.180.

содржани во меѓународни договори или во меѓународните обичаи. Таквите норми би извршиле прераспределба на надлежностите помеѓу судовите од различни држави врз основа на разумни и правични критериуми⁷.

Ако се тргне од еден хипотетички пример за еден пар, дечко и девојка со македонско државјанство, кои ја напуштиле државата и отишле во САД. Таму стекнале и америчко државјанство и склучиле брак во баптистичка црква. После неколку години, сопругата се враќа во Република Македонија и сака да се разведе. Дали тоа е можно пред македонски суд и според кои правила за развод на брак?

Во оваа ситуација се поставуваат три прашања од меѓународното приватно право:

- » Дали нашиот суд е надлежен да го разведе бракот склучен во странство (прашање за меѓународната надлежност на македонското правосудство);
- » Претходното прашање за признавање на бракот склучен во странство и
- » Прашањето за меродавното право за развод на бракот⁸.

Во однос на второто прашање, кое се наметнува како претходно прашање, е: дали односот кој македонските државјани го засновале во странство, претставува брак според нашето право.

Во конкретниот случај, доколку не постојат двострани или повеќестрани договори кои би важеле во оваа материја помеѓу Република Македонија и САД, тогаш ќе се применат одредбите од ЗМПП.

Најпрво ќе се утврди меѓународната надлежност на судот на Република Македонија, со примена на членот 73 став 1 точка 1 од ЗМПП. По признавањето на бракот склучен во странство, со примена на членот 41 став 1 од ЗМПП, судот ќе утврди дека за развод на брак меродавно е правото на државата чии државјани се двајцата брачни другари во времето на поднесување на тужбата. Па имајќи предвид дека двајцата сопружници се македонски државјани (државјанството не го изгубиле со натурализација во америчко државјанство), судот ќе донесе одлука со примена на одредбите за развод на брак предвидени во Законот за семејството.

Во врска со прашањето за признавање на браковите склучени во странство се наметнуваат неколку дилеми:

Имено, според членот 25 од Законот за матичната евиденција, податокот за склучување на брак на државјанин на Република Македонија во странство се запишува во матичните книги што се водат во дипломатско-конзуларното претставништво на Република Македонија во странство или во матичните книги што се водат на територијата на Република Македонија.

Запишувањето на овие податоци се врши врз основа на извод од матичната евиденција на соодветниот орган во странство. Изводот го поднесува странката, ако со меѓународен договор не е предвидено поинаку. По исклучок, кога странката не можела да прибави извод, запишувањето на податокот во матичната книга се врши со решение донесено врз основа на доказите што ги приложува странката.

Признавањето на бракот склучен во странство е прашање што мора да се реши, пред да се пристапи кон одлучување за неговото поништување или развод.

Врховниот суд на Србија во своја одлука од февруари 1982 година, завземал правен став дека "Според правилата на меѓународното право бракот склучен во странство пред надлежен странски орган помеѓу југословенски државјани, или

7. М. Станивуковић, М. Живковић, *цит.д.*, стр.180.

8. М. Станивуковић, Ђундић, *Private international law: special part*, Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 2008. стр.212-215.

помеѓу југословенски државјанин и странец, се до неговото признавање од страна на надлежниот југословенски орган, за Југославија претставува само фактички, а не правен однос, па југословенскиот суд не може да одлучува за поништување или развод на тој брак⁹. Врховниот суд понатаму во образложението заклучува дека, поаѓајќи од одредбите на Законот за матични книги, за признавање на бракот склучен во странство надлежен е домашниот орган кој ја води матичната книга на венчаните (матичар или дипломатско и конзуларно претставништво на нашата земја во странство).

Во ЗМПП не е предвидена посебна норма која се однесува на надлежноста на домашните органи за признавање на браковите склучени во странство¹⁰.

Тука се поставува прашањето дали за признавање на браковите склучени во странство е надлежен е само органот којшто ги води матичните книги, или и судот?

Одредбата во членот 7 од Упатството за начинот на водење, заштита и чување на матичните книги и списи, обасците на матичните книги, издавање на изводи, уверенија, пеписи и копии врз основа на матичните книги, водење постапка и составување на записник за најдено дете, обновување на уништени, оштетени или исчезнати матични книги и регистри на матичните книги¹¹ се предвидува дека:

“При запишување податоци за личната состојба на државјаните на Република Македонија во странство (член 25 и член 26 од Законот за матичната евиденција) потребно е странската исправа (изводот од матичната книга) врз основа на која треба да се изврши запишувањето да биде претходно заверена (легализирана).

Одлуките на странските судови по брачни работи, по работи на односите на родителите и децата или посвојувањето, како и другите одлуки на странските судови односно на други странски органи што се однесуваат на личната состојба на државјанинот на Република Македонија ќе се внесат во матичните книги само ако се признати со решение на надлежниот суд”.

Во членот 20 од наведеното Упатство се предвидува дека “За брак склучен во странство што се запишува во матичната книга на венчаните во рубриката “Забелешки» се внесува забелешката: “Запишувањето е извршено врз основа на извод од матичната книга на венчаните « (се наведува називот на странскиот орган што го издал изводот, седиштето и државата, бројот и датумот на изводот), а во рубриката: “Место на склучувањето на бракот се запишува покрај местото и државата”.

Анализирајќи ја одредбата од членот 7 став 1 од Упатството, произлегува дека странската исправа (изводот од матичната книга) пред да се запише во матичната книга на венчаните треба да биде претходно заверена (легализирана). Легализацијата значи заверување на веродостојноста (автентичноста) на исправата што го врши надлежен орган¹².

Законот за легализација на исправите во меѓународниот сообраќај¹³ го усвојува потесниот поим за легализација, дефинирајќи ја како заверка на веродостојноста на потписот на лицето кое ја потпишало исправата и веродостојноста на печатот ставен на исправата¹⁴.

9

10. Во ЗМПП се содржани одредби кои се однесуваат на признавањето на странски судски одлуки или одлука на друг орган што во државата во која е донесена е изедначена со судска одлука (чл.99).

11. Службен весник на РМ”, бр. 8/95.

12. Види, Гавроска П., Дескоски Т., Меѓународно приватно право, Скопје, 2011, стр. 457-458.

13. Сл.лист на СФРЈ бр.6/73, овој пропис се применува во Република Македонија во согласност со член 5 став 1 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија од 1991 година.

14. Поширокото сфаќање на легализацијата подразбира заверка на веродостојноста на потписот на лицето

Тука се поставува прашањето, дали ако странската јавна исправа-изводот од матичната книга на венчани-кој што е прописно легализиран, согласно чл.7 од Упатството, или е ослободен од легализација врз основа на меѓународни договори¹⁵, надлежниот матичар има обврска како таков автоматски да го запише во јавната книга и да му даде доказна сила на јавна исправа издадена од орган на Република Македонија, или може /треба да испита дали бракот е склучен согласно македонските правни прописи и да одбие да го запише истиот, ако се работи на пример, за полигамен или истополов брак? Ако има право да одбие, се поставува прашањето на кој начин може да го утврди и во која постапка, бидејќи ваква можност не може да се утврди ниту според чл.7 став 1 ниту според чл.20 од Упатството.

Во таа смисла, дали одредбата од чл.7 став 2 од Упатството - Одлуките на странските судови по брачни работи, ..., како и другите одлуки на странските судови односно на други странски органи што се однесуваат на личната состојба на државјанинот на Република Македонија ќе се внесат во матичните книги само ако се признати со решение на надлежниот суд, би можела да се толкува така широко, па да се опфати и признавање на бракот на наш/и државјанин/ни склучен во странство?

Притоа, треба да се има предвид и фактот дека Управата за водење на матичните книги е орган во состав на Министерството за правда, и како управен орган, постапува согласно правилата на Законот на општата управна постапка.

Ако се има предвид горенаведеното, се наметнува потребата докрај да се расчистат законските нејаснотии во смисла да се определи надлежноста на домашните органи за признавање на браковите склучени во странство, на кој начин и во која постапка тоа ќе се прави.

ЗАКЛУЧНИ КОНСТАТАЦИИ

Законот за меѓународно приватно право (ЗМПП) содржи повеќе одредби (од чл.52-91) со кои, на прилично сеопфатен начин, се определува општата и посебната меѓународната надлежност на македонското правосудство. Меѓутоа, со оглед дека во ЗМПП не е предвидена посебна норма која би се однесувала на надлежноста на домашните органи за признавање на браковите склучени во странство, се наметнува потребата докрај да се расчистат законските нејаснотии и да се определи надлежноста на домашните органи за признавање на браковите склучени во странство, на кој начин и во која постапка тоа ќе се прави.

Ова е од значење како од аспект на правната сигурност на лицата, така и заради овозможувањето да ги користат сите правни средства за заштита на нивните права.

кое ја потпишало исправата и веродостојноста на печатот ставен на исправата. Види, Гавроска П., Дескоски Т., цит. д., стр. 457.

15. Хашката конвенција за укинување на потребата за легализација на странски јавни исправи од 1961 година, чиј потписник е и Република Македонија- Службен лист на ФНРЈ, МД, бр.6/62.

Д-р Наташа Најденова Левиќ
Република Северна Македонија

СТРУКТУРА НА НОРМАТА ЗА МЕЃУНАРОДНА НАДЛЕЖНОСТ

Абстракт: Нормата за меѓународна надлежност и колизионата норма имаат исти составни елементи, правна категорија и точка на врзување. Меѓутоа, разликата е во тоа што точката на врзување на колизионата норма упатува на меродавното супстанцијално право, додека точката на врзување на нормата за меѓународна надлежност упатува на надлежност на домашниот суд. Во нашето право можат да се идентификуваат одредени точки на врзување кои претставуваат чести основи за определување на надлежност, во зависност од тоа дали странскиот елемент се наоѓа во субјектот, во објектот или во правата и обврските.

Во овој труд, покрај подеталното елаборирање на претходно наведеното, ќе се укаже и на практичното значење на меѓународната судска надлежност, преку компарација со надлежноста во рамките на исто правосудство.

Клучни зборови: точка на поврзување, норми на меѓународна надлежност, судирна норма

THE STRUCTURE OF THE NORM OF INTERNATIONAL JURISDICTION

Abstract: The norms of international jurisdiction and the collision norm have the same constituent elements, legal category and point of law clauses. The difference, however, is that the point of connection of the collision norm refers to the applicable law, while the point of connection of the norm for international jurisdiction refers to the jurisdiction of the domestic court. In our law, certain point of connection can be identified that represent frequent grounds for determining jurisdiction, depending on whether the foreign element is located in the subject, in the object or in the rights and obligations.

In this paper, beside the more detailed elaboration of the above, it will also stress the practical importance of the international jurisdiction, by comparing it with the jurisdiction within the same judiciary.

Keywords: point of connection, norms of international jurisdiction, collision norm

За да се анализира структурата на нормата за меѓународна надлежност, може да се тргне од една типична таква норма содржана во Законот за меѓународно приватно право¹:

“Во споровите за имотните односи на брачни другари во поглед на имот во Република Македонија, надлежност на судот на Република Македонија постои и кога тужениот нема живеалиште во Република Македонија, а тужителот во времето на поднесувањето на тужбата има живеалиште или престојувалиште во Република Македонија”².

Доколку нормата за надлежност се спореди со колизионата норма, ќе се утврди дека содржат скоро идентични елементи. Прво, присутна е правната

1. Закон за меѓународно приватно право (Сл. весник на Р. Македонија бр.87/07 од 12.07.2007 година)

2. Член 72 ст.1 од ЗМПП.

категорија која во конкретниот пример претставува “имотни односи на брачни другари”, што значи режим на имотот и управувањето со него. За споровите кои се однесуваат на наведените односи, надлежен е судот на определена држава. Делот од нормата, кој укажува на тоа кога е надлежен судот на Република Македонија, го локализира спорот, го врзува за македонска територија, што значи дека има иста функција која во колизионата норма го врши точката на врзување. Разликата е во тоа што точката на врзување на колизионата норма упатува на меродавното (надлежно) супстанцијално право, додека точката на врзување на нормата за меѓународна надлежност упатува на надлежност на домашниот суд³. Во конкретниот случај надлежност на македонски суд ќе постои доколку имотот се наоѓа во Република Македонија и кога тужениот има живеалиште во Република Македонија, но и кога тужениот нема живеалиште во Република Македонија, но тужителот во времето на поднесувањето на тужбата има живеалиште или престојувалиште во Република Македонија.

Тоа значи дека колизионата норма и нормата за меѓународна надлежност имаат исти составни елементи, правна категорија и точка на врзување, со тоа што точката на врзување упатува на надлежен домашен суд, а не за право.

Во нашиот ЗМПП можат да се идентификуваат одредени точки на врзување кои претставуваат чести основи за определување на надлежност. Кога странскиот елемент се наоѓа во субјектот, како точки на врзување за надлежност на македонските судови се јавува државјанството, живеалиштето, седиштето на правните лица и вообичаеното престојувалиште⁴. Како странскиот елемент се наоѓа во објектот, тогаш постои исклучива меѓународна надлежност на судот на Република Македонија за споровите во врска со недвижности кои се наоѓаат на територијата на Република Македонија⁵. За подвижните предмети како основ за надлежност исто така се јавува местото на наоѓање на стварта (asset baset jurisdiction), но зависно од конкретниот случај можат да бидат релевантни и други точки на врзување⁶. Доколку странскиот елемент се јавува во правата и обврските, тогаш точки на врзување кои упатуваат на македонската надлежност се: местото на склучување на правната работа (forum loci contractus), место на извршување на правната работа (forum loci solutionis, или executionis) и место на деликтот (forum delicti commissii).

Одредби за определување на надлежноста на македонските судови и други надлежни органи во материјата на брачните односи се определени и во билатералните договори кои ги склучила нашата држава.

За разлика од нашето право, каде што за определување на статусните односи централно место завзема поимот живеалиште, како точка на врзување, а во негово отсуство се утврдува постоењето на престојувалиштето на лицето, и тоа по правило е супсидијарна точка на врзување, во меѓународните договори, вклучително и во законодавството на ЕУ, и тоа во Регулативата Брисел II bis и Регулативата Рим III, поимот вообичаено престојувалиште⁷ се повеќе се употребува како точка на врзување.

3. Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo: Međunarodno privatno pravo, peto izdanje, Novi Sad, 2001, стр. 484-485.

4. Член 12-а од ЗМПП.

5. Член 69 од ЗМПП.

6. На пример, во одредбата од членот 84 став 3 од ЗМПП се предвидува дека “надлежност на судот на Република Македонија за расправање на подвижна оставина на државјанин на Република Македонија постои ако подвижностите се наоѓаат на територијата на Република Македонија или ако според правото на државата во која подвижностите се наоѓаат не е надлежен странскиот орган, односно ако тој орган одбива да ја расправа оставината”.

7. habitual residence. Согласно измените во ЗМПП од 2010 година, во Законот е додадена нова точка на

1. ЕДНОСТРАНОСТ НА НОРМАТА ЗА МЕЃУНАРОДНА НАДЛЕЖНОСТ

За разлика од колизионите норми кои можат да бидат еднострани или повеќестрани, нормите за меѓународна надлежност секогаш се еднострани. Имено, сите норми за определување на надлежноста одговараат само на прашањето дали е надлежен домашниот (за нас македонскиот) суд. Доколку одговорот е негативен, тие не укажуваат на тоа чиј суд е надлежен, туку се исцрпуваат со констатацијата за ненадлежност на домашниот суд⁸.

Единствен исклучок од ова правило е ситуацијата во која меѓународната надлежност се регулира со меѓународни договори (*conventions doubles*). Во нив може и да дојде до уредување на надлежноста помеѓу државите договорнички, односно до распоредување на надлежноста (*direkte Zuständigkeit*). При примената на нормите содржани во таквите конвенции, се знае не само дали е надлежен судот на една држава, туку и судот на која држава е надлежен, ако не е надлежен судот кој постапува. Типичен пример за ваква конвенција е Бриселската регулатива^{9 10}.

2. МЕЃУСЕБНИОТ ОДНОС НА МЕЃУНАРОДНАТА И МЕСНАТА НАДЛЕЖНОСТ НА СУДОВИТЕ

За да се укаже на практичното значење на меѓународната судска надлежност, неопходно е да се направи одредена компарација помеѓу меѓународната надлежност и надлежноста во рамките на исто правосудство. Оваа споредба е важно да се направи бидејќи помеѓу меѓународната и месната надлежност постојат одредени сличности, па во многу законодавства правилата за месна надлежност се применуваат, по пат на аналогича, и во функција на определување на правилата за меѓународна надлежност¹¹.

Членот 26 од Законот за парничната постапка (ЗПП)¹² кој се однесува на надлежноста на судовите во спорови со меѓународен елемент гласи:

“Суд во Република Македонија е надлежен за судење кога неговата надлежност во спор со меѓународен елемент е изрично определена со закон или со меѓународен договор. Ако во законот или во меѓународниот договор нема изрична одредба за надлежноста на суд во Република Македонија за определен вид спорови, тогаш суд во Република Македонија е надлежен за судење во тој вид спорови и кога неговата надлежност произлегува од одредбите на законот за месната надлежност на суд во Република Македонија”.

Оваа сличност во себе крие и одредени опасности, бидејќи се случува да меѓународната и месната надлежност не се разликуваат по прашањата во кои е потребно внимателно раздвојување на овие две категории¹³.

врзување – вообичаено престојувалиште, но таа се предвидува како точка на врзување единствено кај вондоговорната одговорност за штета. Член 12-а став 1 предвидува дека: За примената на овој закон под вообичаено престојувалиште на физичко лице се смета местото во кое лицето има воспоставено траен центар на животните активности, при што не е неопходно да биде исполнета каква било формалност поврзана со пријавување или добивање на дозвола за престој од надлежните државни органи. При определувањето на тоа место посебно треба да се земат предвид околностите од личен или професионален карактер, кои произлегуваат од трајните врски на лицето со тоа место или од намерата да создаде такви врски. Не се смета дека физичкото лице има вообичаено престојувалиште во одредена држава, доколку на нејзина територија непрекинато престојува подолго од шест месеци.

8. Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, *Međunarodno privatno pravo*, peto izdanje, Forum, Novi Sad 2001, стр. 485-486.

9. Регулотива на Советот (ЕУ) бр.44/2001 од 22 декември 2000 година.

10. Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, *цит.д.*, стр. 485-486.

11. Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, Pavić Vladimir, *Međunarodno privatno pravo*, deveto izdanje, Beograd, 2007, стр. 495.

12. Службен весник на РМ, бр. 7 од 20.01.2011 година-Пречистен текст

13. Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, Pavić Vladimir, *цит.д.*, стр. 495

Основната сличност помеѓу меѓународната и месната надлежност е во тоа што во двата случаи се работи за територијално разграничување на надлежностите (*ratione territoriae*)¹⁴. На пример, основно и најопшто правило за определување на месната надлежност е живеалиштето на тужениот. Истото правило важи и на планот на меѓународната надлежност – меѓународно надлежно е правосудството на таа држава во која се наоѓа живеалиштето на тужениот.

Во многу држави правилата за месна надлежност се користат и во функција на нормите на меѓународната надлежност. Во Германија, на пример, постои посебна начелна одлука на Врховниот суд на Германија (*Bundesgerichtshof*) во која е истакнат принципот дека прописите на германската граѓанска постапка истовремено претставуваат и правила за меѓународната надлежност¹⁵.

Основната разлика, пак, е во тоа што правилата за меѓународна надлежност вршат разграничување на надлежностите на правосудството на државите, а правилата за месна надлежност определуваат кој стварно надлежен суд ќе биде територијално надлежен во рамките на иста држава. Од оваа разлика произлегува и следната, а тоа е дека од меѓународната надлежност може да зависи резултатот на спорот, додека од месната надлежност во начело не може да зависи.

Поради различното значење на меѓународната надлежност во однос на другите, пред се на месната надлежност, различни се и правилата кои ја регулираат должноста на судот да внимава на својата надлежност. Судот на својата меѓународна надлежност внимава по службена должност (*ex officio*) во текот на целата постапка¹⁶, додека во случај со месната надлежност, води сметка само по приговор на тужениот (освен доколку надлежноста е исклучива), и само до определена фаза од текот на постапката¹⁷.

Нашиот ЗМПП содржи повеќе одредби (од чл.52-91) со кои, на прилично сеопфатен начин, се определува и општата и посебната меѓународната надлежност на македонското правосудство.

14. Batiffol смета дека поклопувањето на правилата за месна, односно меѓународна надлежност е можно, бидејќи сите тие правила имаат како предмет "...локализирање на правните односи во поглед на надлежноста на јурисдикцијата; ако внатрешното право предвидува дека домицилот на трговецот или оставителот ја одредува надлежноста на судот за расправање на стечајот или оставината, зошто ваквата локализација не би важела и во меѓународните односи" во Batiffol, H., *Traité élémentaire de droit international privé*, Paris 1959, стр.754; Извор: Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, цит.д., стр.496.

15. Rabels Z, 54/1953, стр.705; Извор: Varadi, Tibor; Bordaš, Bernadet; Knežević, Gašo, цит.д., стр.496

16. Членот 15 од ЗПП гласи:

(1) Судот во текот на целата постапка по службена должност внимава дали решавањето на спорот спаѓа во судска надлежност и дали решавањето на спорот спаѓа во надлежност на суд во Република Македонија.

(2) Кога судот во текот на постапката ќе утврди дека за решавање на спорот не е надлежен суд туку некој друг домашен орган, ќе се огласи за ненадлежен, ќе ги укине спроведените дејствија во постапката и ќе ја отфрли тужбата.

(3) Кога судот во текот на постапката ќе утврди дека за решавање на спорот не е надлежен суд во Република Македонија, по службена должност ќе се огласи за ненадлежен, ќе ги укине спроведените дејствија во постапката

и ќе ја отфрли тужбата, освен во случаите во кои надлежноста на суд во Република Македонија зависи од согласноста на тужениот, а тој ја дал својата согласност.

17. Членот 19 од ЗПП гласи:

(1) Судот може да се огласи за месно ненадлежен само доколку тужениот истакне приговор за месната надлежност во писмениот одговор на тужба.

(2) По службена должност судот може, најдоцна на подготвителното рочиште да се огласи за месно ненадлежен само кога постои исклучителна месна надлежност на некој друг суд.

ЗАКЛУЧОК

Освен во Законот за меѓународно приватно право, одредби за определување на надлежноста на македонските судови и други надлежни органи во материјата на брачните односи се определени и во билатералните договори кои ги склучила нашата држава.

За определување на статусните односи, во нашето право централно место завзема поимот живеалиште, како точка на врзување, а во негово отсуство се утврдува постоењето на престојувалиштето на лицето, и тоа по правило е супсидијарна точка на врзување.

Согласно измените во ЗМПП во 2010 година, во Законот е додадена нова точка на врзување – вообичаено престојувалиште, но таа се предвидува како точка на врзување единствено кај вондоговорната одговорност за штета. Реално е да се очекува, дека во иднина, примената на оваа точка на врзување ќе се прошири и на статусните односи. Ова како потреба за усогласување се јавува и оттаму што поимот *habitual residence* како точка на врзување се повеќе се употребува во меѓународните договори, вклучително и во законодавството на ЕУ, и тоа во Регулацијата Брисел II bis и Регулацијата Рим III.

Со оглед на европските перспективи на нашата земја, треба да се земе во предвид усогласувањето на домашната регулатива со законодавството на ЕУ и во поглед на надлежноста во брачните предмети.

341.14:341.24(4)

Емилија Ицоска, докторанд
 Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола
 Република Северна Македонија

ОСНОВНИ НАЧЕЛА НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Апстракт: Европската конвенција за човекови права од својот текст содржи низа начела кои денес се од суштетствена важност за правото. Овие начела претставуваат патоказ во толкувањето на Конвенцијата, а се извор и во работата на Европскиот суд за човекови права. Без нив не би можеле да тврдиме дека добро ја познаваме самата Конвенција и нејзините најсуштествени точки. Правната доктрина е во постојан контакт со овие начела бидејќи сака да изнајде начин како поблиску да се запознае со содржината на Конвенцијата. Исто така Судот при најмала пречка ги користи истите за да ја зачува содржината на Конвенцијата и да пресуди според нејзиниот текст.

Клучни зборови: начела, Европска конвенција за човекови права, Европски суд за човекови права

BASIC PRINCIPLES OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Abstract: The European Convention on Human Rights, in its text, contains a series of principles that are of paramount importance for the law today. These principles constitute a roadmap in the interpretation of the Convention, and are a source in the work of the European Court of Human Rights. Without them we could not claim that we well know the convention itself and its most essential points. In addition, the Court, at the slightest impediment, uses the interests to preserve the content of the Convention and to rule according to its text.

Keywords: principles, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights

ВОВЕД

Принципите или начелата врз кои почива Европската конвенција за човекови права се директно поврзани со Конвенцијата и практиката на судот. Некои се темелни, а некои се во доменот на толкувањето на Конвенцијата. Принципите имаат примена во различни суштествени членови од Конвенцијата. Начелата на Конвенцијата се од суштествена важност. Без нив не би можело да се даде толкување на Конвенцијата, Толкување во секоја смисла на зборот од најтесно до најшироко. Тие се патоказ кој води кон разбирање на причините зошто постои Конвенцијата, потоа кои се најзините цели што сака да ги постигне, како и то до каде стигнува толкувањето на судот. Европскиот суд на правдата се раководи од овие начела исто така. При секое негово постапување кога судиите се спречени да ги пополнат правните празнини се раководат од овие начела. Овие начела преку Конвенцијата даваат заживување на членовите од нејзиниот интегрален текст. Доколку не би постоела Судот би можел да се изгуби од случај во случај при тлкувањето на самата Конвенција.

СУПСИДИЈАРНОСТ

Според начелото на супсидијарност треба најпрво да бидат исцрпени сите домашни правни лекови пред да се поднесе апликација до Судот. Системот на Европската конвенција за човекови права е наменет да биде супсидијарен на националните правни системи. Така државите нема да одговараат пред некое меѓународно тело за своите дејствија пред да ја исцрпат можноста нешто да поправат пред домашните правни системи. Овој принцип е споменат и во член 13 од ЕКЧП каде се вели дека секој човек чии праваби слободи признати со Конвенцијата се нарушени има право на ефикасен правен лек пред националните власти, без разлика на фактот дали Конвенцијата била инкорпорирана во домашните правни системи. Овој принцип е поврзан и со принципот на слободна проценка кој ќе биде споменат подолу.

ДЕМОКРАТСКО ОПШТЕСТВО

Се смета дека принципот на демократско општество преовладуваше кога била создавана Конвенцијата бидејќи е прифатен како темелна одлика на европскиот јавен поредок. Овој модел на демократско општество се споменува во Преамбулата на Конвенцијата и во членовите 8-11 каде предуслов е да се има демократско општество за да се обезбеди нивно отелотворување. На пример правото на почитување на приватниот и семејниот живот постои ако постои демократското општество, потоа слободата на мислење, совест и вероисповед, слободата на изразување и слободата на собирање и здружување. Судот има особен интерес да ги заштити овие права кои се загарантирани со Конвенцијата на начин што ќе овозможи да се отелотвори демократското општество. Демократијата е силен предизвик кога се во прашање гореспоменатите права, а уште поголем предизвик е за судот да ги заштити и отелотвори.

ПРАВНА СИГУРНОСТ

Правна сигурност или владеење на правото постои речиси во цела Конвенција и секако во Преамбулата а е содржано и во Статутот на Советот на Европа. Системот на Конвенцијата не дозволува правната сигурност да биде нарушена од страна на државите кои мораат да ги почитуваат судските одлуки покорувајќи ги нејзините јавни служби на послушност.

Концептот на правна сигурност е соодветно вграден во севкупното право на Конвенцијата. На пример правото на живот, забраната на мачење, правото на слобода и безбедност. Принципот во согласност со закон кај член 7 каде се вели нема казна без закон дефинира правна сигурност. Според член 5 за лишувањето од слобода тоа мора да биде во согласност со закон процедурално и суштествено. Потоа членот 2 од Протокол 4 кој ја дефинира слободата на движење ја дава правната сигурност и кога лицето се наоѓа во друга држава. Секое мешање во правата кои ги предвидува оваа Конвенција е оправдано на начин што претходно биле предвидени повредите кои настанувале и се настојуваше Конвенцијата во своето бите да ја инкорпорира правната сигурност. Правната сигурност исто така постои и е во голема мера нагласена и во постоењето на Комитетот на министри како тело на Советот на Европа кое ќе го надгледува извршувањето на судските одлуки. Судската сигурност на ваков начин е извесна и точна.

ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ

Во членовите од 8-11 се дозволува мешање на суштествените права до оној степен што е неопходно во едно демократско општество, се со интерес да се задоволат законските цели. Концептот на пропорционалност е исто така елементарна состојка и на други права како што се забраната за дискриминација (член 14), правото на мирно располагање со имот (член 1 од Протокол бр. 1), право на слободни избори (член 3 од Протокол бр.1) и право на слобода на движење (член 2 од Протокол бр.4). Начелото на пропорционалност бара сразмерност или пак постојење на итна општествена потреба за мерката или мешањето, односно генерално мешањето на Конвенцијата во домашниот правен поредок да биде пропорционално со целта која треба да се постигне. Кога е правен системот на Конвенцијата и Протоколите се обрнуваше внимание на ваквиот принцип на начин што дефинирани се само општите и неопходни принципи, а целта не е да се задира внатре во поредоците на државите. Кога Судот го применува принципот на пропорционалност внимава дали има алтернативни средства за заштита на релевантните јавни интереси без какво и да е мешање или со средства кои се помалку наметливи. Судот исто така врши проценка дали причините на мешањето се релевантни или доволни за да го оправдаат тоа мешање.

Проценката за пропорционалност исто така може да се извршува секогаш кога се очекува властите во односните држави да преземат мерки за да ги корегираат повредите на Конвенцијата во поедини случаи. При проценка на пропорционалноста на државата и се дозволени одредени дискрециски права или обем на слободна проценка.

ОБЕМ НА СЛОБОДНА ПРОЦЕНКА

При проценка на пропорционалноста на Конвенцијата во одредено мешање, Судот ќе го примени концептот право на слободна проценка што пак му дава право на државите да утврдат до каде стигнува принципот на пропорционалност и дали истиот е премногу искористен од Судот. Во рамките на членовите 8-11 може принципот на слободна проценка да има голем маневарски простор. Принципот на слободна проценка е важен и во други концепти (пример во член 5 дали еден поединец треба да биде притворен), потоа член 6 правото на правична судска постапка тука до каде е направена повредата во постапката обемот го определува Судот, потоа член 14 кај забраната на дискриминација, член 15 при проценка на постоење на вонредни околности, член 1 од Протоколот бр. 1 при сопственоста во однос на властите кога спроведуваат закон за контрола на имот, потоа член 3 од Протокол бр.1 при избирачкото право слободната проценка игра улога.

Државата пак од друга страна има широк опфат на обемот на слободна проценка кога се работи за член 1 од Протокол бр.1 каде има широк опфат на толеранција во врска со оправдувањето на мешањето во имот и при проценка на постоење на вонредни околности според чл. 15, но тесен е опфатот во однос на чекорите кои се преземаат за да се одржи независноста и непристрасноста на судот.

ОТСУСТВО НА ДОКТРИНАТА НА ПРЕСЕДАН

Според доктрината на преседан за Европскиот суд на правдата може да се тврди дека тој никогаш не ги засновал своите одлуки и не ги темелел врз основа на претходни одлуки. Ова од аспект на тоа што судот нема таква практика и секој предмет за него претставува нов случај кој треба да се истражува и да се

донесе соодветна одлука. Сепак тоа не значи дека тој и премногу се оддалечува од неговата практика на постапување во смисла дека има добра основа за постапување во интерес на правната сигурност, предвидливост и еднаквост.

ПОЗИТИВНИ ОБВРСКИ

Позитивните обврски како концепт се обврски кои државата треба да ги преземе во насока да овозможи почитување на одредбите на Конвенцијата. Позитивните обврски најчесто се поврзани со промените во правниот систем што државата треба да ги направи за да не се повредува Конвенцијата. На пример правата на транссексуалците би требало да резултираат со позитивна обврска државата да направи промени во нивните изводи од матичните книги. Државата не смее да пропушти да постапи соодветно на позитивната обврска да обезбеди нивно право на почитување. Во врска со тоа дали навистина постои ваква позитивна обврска Судот ќе се обиде да земе во предвид правичен баланс помеѓу општиот интерес на заедницата и интересот на поединецот. Друг пример е обврската на државата да обезбеди еднакво право на живот на секоја личност што произведува позитивна обврска да се заштитат животите на сите. При постоење на расни предрасуди кои имаат тенденција да предизвикаат насилничко дело од особена важност е службената истрага да биде водена силно и непристрасно и да се даде општествена осуда на расизмот и етничката омраза, да се одржи довербата на малцинствата и да се избегне заканата од расистичко насилство. Така Конвенцијата според член 2 бара кривичниот закон во државите да биде приспособен според сите стандарди независно од расното и етничкото потекло на жртвата.

Позитивната обврска може да произлезе во предмети кои исклучиво се однесуваат на приватни лица или ентитети. Правото на мирно собирање според член 11 од Конвенцијата е општа обврска на властите да не се мешаат во мирното собирање како и преземање на општи мерки на заштита на демонстрантите од антидемонстрантите.

Доколку државата не се придржува кон ваквото начело за да преземе позитивна обврска може да се смета дека државата ги прегазува соодветните определби од Конвенцијата.

ОГРАНИЧУВАЊА НА ПРАВА

Судот нагласи дека низ целата Конвенција се провлекува една својствена рамнотежа помеѓу интересите на поединецот и интересите на заедницата. Имено на поединецот понекогаш може да му бидат ограничени одредени права кои се од интерес на заедницата. На пример во членовите од 8-11 таквата рамнотежа е повеќе од очигледна. Слободниот живот, правото на слободно изразување можат да бидат ограничени. Потоа чл1 од Протокол бр.1 кај правото на сопственост кога се дозволува контролирање на користење на имот соодветно на општиот интерес или да се одземе имот од некое лице кога тоа е од јавен интерес. Исто така рамнотежа се забележува и кај членовите 16 ограничување на политичка активност на странци и член 17 ограничување на употреба на рестрикции на правата.

Членот 16 кај ограничувањето на политичката активност на странци ограничувањата ги предвидува за членовите 10 (слобода на изразување), 11 (слобода на собирање и здружување) и членот 14 (забраната за дискриминација) како ограничувања што ги наметнуваат страните договорнички. За ова нема соодветна определба во Меѓународниот пакт за граѓански и политички права.

Членот 18 вели дека ограничувањата за споменатите права и слободи можат да се применуваат само за целите за кои се предвидени. Така доколку Судот отпочне да ги испитува причините за мерките на ограничување и ако утврди дека биле направени за цели различни од неманетите може да утврди повреда на Конвенцијата. Тука не може во предвид да бидат земени произволни мерки.

ЗАБРАНА НА ЗЛОУПОТРЕБА НА ПРАВДАТА

Предвидена е во член 17 од Конвенцијата како забрана за држава, поединец или група да презема активност или постапка со која се загрозува некое право или слобода признато со Конвенцијата, или ограничување на слободите и правата во мерка поголема од онаа предвидена со Конвенцијата.

Оваа определба има за цел да ограничи држава, група или поединец да преземе некои дејствија со кои ќе ограничи или уништи некое од правата и слободите признати со Конвенцијата. Овој член е прецизно пропорционален со сериозноста и времетраењето на заканата. Целта е да не се омаловажува демократијата или демократските институции. На пример при поседување летоци кои повикуваат на расна дискриминација и спречување да се земе учество на локални избори ако се тврди дека има повреда на член 10 (слобода на изразување) и член 3 од Протокол бр.1 (право на слободни избори) судот може да се повика на член 17 од Конвенцијата дека е забрането да се злоупотребува правдата од Конвенцијата во конкретниот случај.

БЕСПРЕДМЕТНОСТ НА РЕСУРСИТЕ НА ЕДНА ДРЖАВА

Ниедна држава потписник на Конвенцијата не може да се повика за недостиг на ресурси при исполнување на своите обврски кон Конвенцијата. Недостигот на финансиски средства не може да послужи како оправдување за тоа што не се испочитувала Конвенцијата. Пример за затворските услови во еден затвор не може да се повика државата дека била зафатена со други економски цели наместо да воспостави достојна храна во затворите при што лицето може да се повика на член 3 од Конвенцијата за (забрана на мачење) ако со тој затворски третман е направено такво понижување на човековата личност што доведе до жалба пред судот. Државата во конкретниот случај не може да се брани дека затворот достигнал таков степен на третман бидејќи има недоволност на економски ресурси.

Друг пример е кога поединец се жали на радиоактивно зрачење на работно место при што добива определена компензација која државата не ја исплатила тврдејќи дека има недоволност на ресурси во време кога државата се соочува со економска криза.

Овој принцип постои и е предвиден бидејќи поконкретно спречува да се исполни духот на Конвенцијата и на крајот испаѓа дека работата на Судот е илузорна. Со ниеден акт на оправдување од било кои причини не може да се спречи извршувањето на Конвенцијата и одлуката на Судот.

ЗАКЛУЧОК

Од трудот може да се забележи дека начелата на Европската конвенција за човекови права се од суштинска важност. Распределени се на начин да ја опфатат целата Конвенција. Без нив толкувањето на Конвенцијата би било неуспешно или во најмала рака недовршено. Како што секој закон има принципи по кои се раководи така и смета Конвенција има принципи кои се од нејзина суштинска

важност. Овој труд исто така помага да се даде и краток преглед на Конвенцијата иако тоа не е предмет на овој труд. Во врска со Судот во Стразбур овие начела се од суштествена природа за неговото работење. Судот не би можел да постапува доколку тие однапред не би биле определени.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Лич Ф. Поднесување предмети пред Европскиот суд за човекови права, Скопје 2010
2. Гир С. Европска конвенција за човекови права, достигнувања проблеми и изгледи, Просветно дело, Скопје 2009
3. Смит Р. The essentials of Human rights, 2011
4. Кенет В. Извршување на судските одлуки во Европа, Просветно дело АД, Скопје 2009

Доц. д-р Ѓоко Стрезовски
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

ОБЛИГАЦИОНИТЕ ДОГОВОРИ КАКО ЗАКОНСКИ ОСНОВ ЗА РЕДЕФИНИРАЊЕ НА МОНОПОЛСКАТА ПОЗИЦИЈА НА ЈАВНИТЕ КОМУНАЛНИ ПРЕТПРИЈАТИЈА ВО СЕРВИСИРАЊЕТО НА ДЕЛ ОД КОМУНАЛНИТЕ УСЛУГИ

Апстракт: Основниот инспиративно-мотивиращки аспект на трудот, се облигационите договори како главен основ за создавање на нов модел на конкурентност во областа на комуналната сфера, односно во дел од комуналните услуги кои им се пружаат на граѓаните/домаќинствата во нашата држава, со цел, од тоа да произлезе процес низ кој ќе се испровоцира редефинирање на монополската позиција која што во моментот ја имаат јавните комунални претпријатија во делот на сервисирањето на одредени комунални услуги, а особено на оние видови комунални услуги за кои постои објективна можност да бидат сервисирани и од субјекти кои не произлегуваат од структурата на самите јавни комунални претпријатија, но, кои со својата компетентност, стручен и професионален капацитет, како и со ресурсите кои ги поседуваат, би можеле подеднакво или подобро да го менаџираат процесот на пружање одреден вид комунални услуги на граѓаните и на домаќинствата. Притоа, во практичните предлог-решенија кои ги нуди трудот, како резултат на емпириско-истражувачкиот методолошки пристап, особен акцент се става врз конкурентноста која би се создала на пазарот на комуналните сервиси, како од аспект на квалитетот на услугите, така и во делот на цените по кои би се вршеле овие услуги по еден ваков нов модел, а со што во крајна линија би се извршил одреден вид на либерализација на пазарот на комуналните услуги, а на граѓаните би им се оставила можност за своите пари да одбираат кому ќе го доверат сервисирањето на некои од комуналните услуги.

Клучни зборови: Правен систем, Граѓанско право, Облигационо право, Облигациони договори, Комунални услуги, Јавни комунални претпријатија

OBLIGATORY CONTRACTS AS A LEGAL BASIS FOR REDEFINING THE MONOPOLY POSITION OF PUBLIC UTILITY COMPANIES IN SERVICING OF SOME OF THE UTILITIES

Abstract: The basic inspirational-motivating aspect of the thesis, as seen from the title, are the obligatory contracts as the main basis for creating a concrete model of Public-Private Partnership in the field of communal sphere, that is, in some of the public utilities that are provided to the citizens in the Republic of Macedonia, in order to create a process that would provoke redefinition of the monopoly position that currently has the public utilities in the country in the part of the servicing of certain utilities. This, of course, primarily refers to certain types of communal services for which there is an

objective possibility to be serviced by entities that do not derive from the structure of the public utility companies themselves, which, with their competence and professional capacity, as well as the resources that they own, they could manage the process of providing a certain type of public utility services to citizens and households. In practical solutions offered by the thesis, as a result of the empirical-research methodological approach, particular emphasis is put on the competitiveness that would be created on the market of communal services both in terms of quality of services and in the part of the prices for which these services would be performed in such a new model, and ultimately a certain type of liberalization of the communal services market would be made, and the citizens would be left with the opportunity to choose their money to whom they would entrust servicing of some of the communal activities.

Key words: Legal system, Civil rights, Obligatory law, Bond agreements, Utility services, Public communal utilities

ВОВЕД

Облигационото право е гранка на општиот систем на позитивното право и е составено од збир на правни норми со кои се регулираат облигационите односи. Тоа претставува дел од граѓанското право посветено на правното регулирање на прометот на вредности, за разлика од другите делови на граѓанското право, кои се занимаваат со правно регулирање на стечените вредности (добра). Во најголем дел, нормите на облигационото право се посветени на регулирањето на еквивалентите на размената, како и пренос на одредени вредности без надомест (поклон).

Договорот претставува согласност на волјата на две или повеќе физички или правни лица, насочена кон настанување, промена или престанување на конкретен правен однос. Договорите се појавуваат како правни факти, бидејќи настанале како последица на соодветна согласност на волјата на договорните страни. Договорот е посебен вид на облигационен однос според правните факти кои ги раѓаат облигациите.

Договорот создава права и обврски за договорните страни. Или, терминологски поинаку поставено, Договорите се правен инструмент со чија помош се овозможува непречено и нормално одвивање на стоковно-правниот, но и на имотно-правниот промет.

ТЕОРИСКО-ПРАВНИ ПРЕТПОСТАВКИ

Класификацијата на мноштвото постојни облигациони договори се прави според нивното дејство и се поделени на неколку основни групи: Договори што се правна основа за пренесување на правото на сопственост врз ствар; Договори што се правна основа за користење и чување туѓа ствар; Договори што се правна основа за вршење услуги; Договори за здружување на труд и средства; Договори што се правна основа за зајакнување на побарувањата и Договори што се правна основа за промени во облигационите односи.

Некои од набројаните договори, би биле солидна основа за редефинирање на монополската позиција на јавните комунални претпријатија во делот на сервисирањето на одделни комунални услуги на граѓаните/домаќинствата, преку создавање на такви облигациони односи со корисниците на услуги, се разбира, доколку со позитивната законска регулатива се регулира оваа проблематика на таков начин. Сето тоа би имало соодветна апликативна вредност, согласно

начелата на антимонополското законодавство, преку правото на конкуренција, односно, антимонополското право.

Комунални дејности, во смисла на Законот за комунални дејности, се: изградба на водоснабдителен систем; изградба на канализационен систем, одведување и пречистување на отпадни води, изградба на канализациона мрежа, одведување и испуштање на атмосферски води; јавен општински превоз; изградба, одржување, реконструкција и заштита на локалните патишта, улици и други инфраструктурни објекти; собирање и транспортирање на комунален отпад; одржување на јавна чистота; одржување, чистење и користење на паркови, зоолошки градини, зеленило, парк-шуми и рекреативни површини; одржување на сообраќајна сигнализација на улици и општински патишта; поставување и одржување на јавно осветлување, одржување на гробишта; отворени и затворени пазари на големо и мало; оџачарски работи; изградба и користење на јавниот простор за паркирање и на објектите кои се наоѓаат на тој простор и др.

Најголем дел од овие комунални дејности во моментот ги пружаат исклучително постојните јавни комунални претпријатија. Меѓутоа, последниве години, направен е сериозен исчекор во насока на либерализација на пазарот на комуналните услуги, преку овозможување и на други правни субјекти надвор од ЈКП да пружаат дел од услугите, и тоа главно преку соодветна постапка за потпишување договори за воспоставување на јавно приватно партнерство, преку договори за услуга, договори за дело и сл.

ЦЕЛ И МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Есенцијална цел на овој труд е да се утврди позицијата на јавните комунални претпријатија во делот на извршувањето на комуналните дејности и менаџирањето со комуналните системи, преку еден аналитички емпириско-истражувачки пристап да се детектира јавното мислење (на граѓаните и на правните субјекти) во поглед на тоа колку за нив е прифатлива либерализација на пазарот на комуналните услуги, но, најмногу, да се даде соодветен придонес во насока на акцептирање и промовирање на можни законски решенија кои би ја редефинирале монополската позиција на јавните комунални претпријатија и би овозможиле и на други правни субјекти (кои нормално, би поседувале соодветни човечки и материјално-технички ресурси и адекватен квалитативен бонитет), да се вклучат во процесот на пружање на одредени комунални услуги и менаџирање со некои од комуналните системи.

Резултатите од истражувањата направени за потребите на трудот, недвосмислено укажуваат на расположението на граѓаните/домаќинствата и правните субјекти-корисници на комуналните услуги, за редефинирање на монополската позиција на јавните комунални претпријатија и дека со либерализација на пазарот на комуналните услуги и воведување на лојална конкуренција (се разбира, во согласност со позитивните, но и со евентуални нови законски решенија), не само што се очекува подигнување на нивото на квалитетот на некои од комуналните услуги, туку тоа би се одразило и во насока на создавање поголема конкурентност на цените на овие услуги.

Апликативното емпириско истражување за потребите на трудот е спроведено врз: 203 граѓани-корисници на комунални услуги од Ресен, Битола и Демир Хисар; 10 правни субјекти-корисници на комунални услуги од Општина Ресен; 11 правни субјекти-корисници на комунални услуги од Битола и Демир Хисар, како и врз 27

вработени во јавните комунални претпријатија од Ресен, Битола и Демир Хисар. Истражувањето кое беше реализирано по пат на пополнување на различни анкетни прашалници, преку соодветен протокол за набљудување, со скалирање на ставовите на испитаниците и преку обработка на протоколот за анализа на добиените податоци, беше спроведено во периодот од почетокот на месец Април до крајот на месец Јули, 2018 година.

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО И ПОТВРДА НА ПОСТАВЕНАТА ХИПОТЕТСКА РАМКА

Резултатите добиени од спроведеното емпириско истражување, недвосмислено ја потврди расположеноста и на граѓаните/домаќинствата и на правните субјекти – корисници на комуналните услуги, за либерализација на пазарот на комунални услуги и за рedefинирање на монополската позиција на јавните комунални претпријатија, односно, истите би поддржале соодветни законски измени кои би се однесувале на создавање законски претпоставки и можност, и други правни субјекти надвор од корпусот на јавните комунални претпријатија да менаџираат одделни комунални дејности.

Општина	За законски измени	Против законски измени
Ресен	98	3
Битола	79	5
Д.Хисар	15	3
Вкупно	192	11

Табела 1: Поддршка за законски измени –граѓани-корисници

Општина	За законски измени	Против законски измени
Ресен	10	0
Битола	6	0
Д.Хисар	5	0
Вкупно	21	0

Табела 2: Поддршка на законски измени-правни субјекти

Аналогно на поддршката која ја даваат во насока на евентуалните нови законски решенија во областа на сервисирањето на дел од комуналните дејности, граѓаните/домаќинствата и правните субјекти – корисници на комунални услуги, во огромно мнозинство очекуваат со создавањето конкурентност, да се подигне и квалитетот на услугите кај комуналните дејности.

И анкетираниите граѓани, и правните субјекти – испитаници, очекуваат дека со евентуалната демонополизирана состојба на пазарот на комунални услуги, би се создала значителна конкурентност и во делот на цените на услугите. Тие сметаат дека со таквиот зафат, би се намалиле и цените на комуналните услуги.

Општина	Очекуваат пониски цени	Не очекуваат пониски цени	Сметаат дека цените би останале исти
Ресен	73	14	14
Битола	72	5	7
Д.Хисар	10	2	6
Вкупно	155 (77%)	21 (10%)	27 (13%)

Табела 3: Очекувања за пониски цени на комуналните услуги – граѓани-корисници

Седиште на правниот субјект	Очекуваат пониски цени	Не очекуваат пониски цени	Сметаат дека цените би останале исти
Ресен	8	1	1
Битола	5	0	1
Д.Хисар	4	0	1
Вкупно	17	1	3

Табела 4: Правни субјекти-очекување пониски цени на комуналните услуги

Изнесувањето на цврстиот комунален отпад, одржувањето на јавната хигиена, како и селекцијата и рециклажата на отпадот, испитаниците сметаат дека се главните комунални дејности, чие сервисирање би им се доверило на други правни субјекти, во насока на демонополизација на позицијата на јавните комунални претпријатија. Испитаниците сметаат дека и стопанисувањето со јавните гробишта, како и стопанисувањето со јавните пазари се дејности чие сервисирање би можело да им се довери на други соодветни и бонитетни фирми по пат на склучување договори за услуги или по пат на јавно приватно партнерство со корисниците.

Резултатите од обемото истражување, недвосмислено ја верификуваа генералната хипотеза поставена како: Неконкурентската монополска позиција на јавните комунални претпријатија во областа на сервисирањето и менаџирањето на одделни комунални услуги кон граѓаните/домаќинствата и кон правните субјекти е спротивна на Правото на конкуренција и Антимонополското право, како и на заложбите на нашиот правен и општествен систем за создавање конкурентност и антимонополски позиции на јавните претпријатија, но, исто така и на потребите и барањата на граѓаните и правните субјекти, кои јасно ги искажуваат настојувањата и потребата од либерализација на пазарот на комуналните услуги и редефинирање на монополската позиција на јавните комунални претпријатија во делот на сервисирањето на одделни услуги од комунален карактер. Исто така, за потврда на оваа хипотеза, мора да се имаат предвид и позитивните законски решенија кои ја третираат оваа проблематика, особено во делот каде со постојната легислатива се дава одредена можност за редефинирање на неконкурентската монополска позиција на јавните комунални претпријатија. Верификацијата на генералната хипотеза се реализира и низ можностите кои ги нудат Правото на конкуренција и Антимонополското право.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ВО ВИД НА ПРЕДЛОГ-МЕРКИ

Предлог-мерките во оваа насока би се таргетираше на следниот начин:

а) Заради обезбедување поголема финансиска стабилност и независност, зголемена оперативност, рационалност во процесот на кадровското екипирање, создавање услови за конкурентност на пазарот не само во делот на вршењето комунални услуги на подрачјето на матичната општина туку и надвор од општината, заради зголемување на квалитетот на услугите, како и заради создавање предуслови за поголема ценовна конкурентност, предлагам, со измени и дополнувања на членот 4 од Законот за јавни претпријатија, да се определи временски рок од основањето (на пример, 3 години, заради создавање неопходни организациски, функционални и материјално-финансиски претпоставки), во кој основачот (општината) законски ќе биде обврзана, по пат на оглас да упати повик за вложување средства од правни и физички лица, со цел потоа, со одлука на основачот, да се преобрази во АД или ДОО (што донекаде е регулирано со постојните одредби од Законот за јавни претпријатија);

б) Предлагам, исто така, со измени на членот 4-а од Законот за јавни претпријатија, да се предвиди законска обврска од носење одлука од страна на основачот (општината) за издвојување на подружница или дел од јавното претпријатие, во оној момент кога тој (основачот) ќе констатира дека тој дел од ЈП ги исполнува сите неопходни услови, критериуми и стандарди за добивање дозвола за вршење одредена дејност од јавен интерес и ги поседува сите неопходни претпоставки за непречено да продолжи со работа и да функционира посебно.

Овие законски измени, се разбира, напоредно би се усогласиле и со другите закони кои што ја регулираат оваа проблематика (Законот за инспекциски надзор, Законот за општа управна постапка итн.), како и со интерните акти на општините и јавните комунални претпријатија (нивните статuti).

в) Предлагам измени и во членот 9 став 3 од Законот за комунални дејности, каде со исфрлање на делот: „Доколку општината, односно градот Скопје немаат основано јавно претпријатие...“, основачот (општината) законски ќе се обврзе, согласно годишните планови и програми за вршење комунални дејности, секоја година да распишува јавен повик за прибирање понуди од заинтересирани правни и физички лица кои поседуваат дозвола за вршење на соодветна дејност, па, изборот за тоа на кој субјект ќе му го додели сервисирањето на одделни комунални услуги да го изврши согласно позитивната законска регулатива, без притоа да бидат елиминирани од конкуренција постојните ЈКП, но, под услов тие рамноправно да конкурираат со останатите субјекти.

г) За одделни комунални услуги (одржување на гробишта и изградба и одржување на отворени и затворени пазари на големо и мало), преку усогласување на законската регулатива со интерните правни акти на општините и ЈКП, да се овозможи спроведување постапка за воспоставување јавно приватно партнерство помеѓу општината и приватен партнер со потпишување Договор за јавно приватно партнерство, кој на определен подолг рок би овозможил сервисирање на овој вид комунални услуги.

Истото се однесува и за дејностите: собирање и транспортирање на цврстиот отпад; одржување на јавна чистота; одржување, чистење и користење на паркови и зелени површини; селектирање и рециклирање на цврст комунален отпад и сл.), чие сервисирање општините би им го довериле на правни или физички лица кои поседуваат дозвола за вршење дејности од

јавен карактер, преку соодветна законска постапка и потпишување на Договор за услуга или Договор за вршење дејност.

Во овој контекст, предлагам, општините законски да се обврзат да ги усогласат сопствените Статути во делот на вршењето на комуналните дејности со одредбите од Законот за јавни претпријатија и Законот за комунални дејности, каде постои сериозна законска основа за рedefинирање на монополската позиција на ЈКП и за создавање нов конкурентски модел во делот на сервисирањето на комуналните услуги, како и со усогласување на општинските Статути со Законот за локална самоуправа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Дукоски, д-р С.: Облигационо право Договори, Графомак, Кичево, 2017
2. Галев, Г. и Дабовиќ и Анастасовска, Ј.: Облигационо право, Просветно дело, Скопје, 2012
3. Закон за облигационите односи (Сл.весник на РМ, бр.18/01,78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08, 81/09, 161/09, 23/13 и 123/13)
4. Дукоски, д-р С.: Меѓународно трговско право, Графомак, Кичево, 2014
5. Плавшиќ, д-р С.: Договори во стоковиот промет (внатрешен и меѓународен), Скопје, 1990
6. Речкоски, д-р Р.: Граѓанско право I дел, Коста Абраш, Охрид, 2011
7. Закон за сопственост и други стварни права (Сл.весник на РМ, бр.18/01, 92/08, 139/09 и 35/10)
8. Закон за парнична постапка, Пречистен текст (Сл.весник на РМ, бр.7/11)
9. Закон за јавни набавки, Службен весник на РМ, бр.136/07
10. Закон за концесии и други видови на јавно приватно партнерство, Службен весник на РМ, бр.07/08
11. Дукоски, д-р С.: Граѓанско право:применета програма:примери од граѓанската практика, Практикум, Кичево, 2014
12. Крстаноски, д-р Миладин: Право на договорите во меѓународниот промет, Скопје, 1999
13. Закон за општата управна постапка (Службен весник на РМ, бр.145/2015)
14. Закон за инспекциски надзор-консолидиран/2015

ИНТЕРНЕТ

1. www.pravo.org.mk
2. www.academia.edu/5200870/09._Posebni_obligacioni_dogovori
3. www.sobranie.mk/WBStorage/Files
4. www.e-ucebnici.mon.gov.mk
5. www.pravdiko.mk

Доц. д-р Марјан Кицев
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

ПОЛИТИКОЛОШКИ ПОИМ НА ЈАВНИОТ РЕД И МИР

Знаејќи дека самиот јавен ред и мир преставува општествена сфера што има витално значење за мирот како една од највисоките правни вредности, општествениот ред и стабилноста на општествените односи, како основен предуслов за непречено уживање на основните човекови слободи и права, исполнување на правните должности и остварување на развојните општествени цели, авторот во овој труд, прави обид да го дефинира јавниот ред и мир од политиколошки аспект.

Врз основа на ставовите и мислењата на познати светски мислители од конзервативците, неоконзервативистите, социјалистите и анархистите, авторот го дефинира политиколошкиот поим на јавниот ред и мир

Клучни зборови: политиколошки поим за јавен ред и мир, современи предизвици и закани, јавен ред и мир

POLITICAL NOTION OF THE PUBLIC ORDER AND PEACE

Abstract: Knowing that public order and peace itself is a social sphere that has vital significance for peace as one of the highest legal values, social order and stability of social relations as a basic precondition for the smooth enjoyment of basic human freedoms and rights, fulfillment of legal duties and accomplishment of the developmental social goals, the author in this paper attempts to define public order and peace from a political-political point of view.

Based on the views and opinions of well-known world thinkers from the conservatives, neo-conservatives, socialists and anarchists, the author defines the political-political notion of public order and peace.

Keywords: political concepts of public order and peace, contemporary challenges and threats, public order and peace

ПОЛИТИКОЛОШКИ ПОИМ ЗА ЈАВЕН РЕД И МИР

Тргувајќи од максимата „без закон нема ред и правда во државата“, пред да биде направен обид за дефинирање на поимот за јавен ред и мир од политиколошки аспект, ќе кажеме збор-два за законот, воопшто. Сите модерни општества редот го воспоставуваат врз база на законите. Законите, самите по себе, претставуваат еден вид команден центар, тие на припадниците на општеството, од една страна, им командуваат што да не направат, а од друга страна, им одобруваат што можат да прават. Општество, во кое не се почитуваат законите, не може да биде здраво и стабилно општество, со стабилен ред и мир¹.

Според зборовите на Хобс, „без ред и стабилност, животот би бил осамен, сиромашен, гаден, брутален и краток“. Стравувањата стануваат, исто така, очигледни, со појавата и секојдневната употреба на зборот анархија чие значење претставувало имплицирање хаос и насилство во општеството.

1. Andrew Heywood, Political theory, 2004, стр.153.

Во исто време, се појавиле различни слики од различни политички мислители. На едниот крај, традиционалните конзервативци веруваат дека редот како поим е неразделен од поимите контрола, дисциплина и послушност, а на другиот крај, анархистите сугерираат дека редот е поврзан со природната хармонија и рамнотежа и, според нивната идеологија, изразуваат длабоко несогласување не само за концептот на редот туку и за тоа како може да се утврди и како да се одржува.

Во општествениот живот, редот се опишува како континуирана, трајна, редовна, стабилна и предвидлива форма на однесување која подеднакво важи за сите. За разлика од редот, социјалните нарушувања подразбираат нестабилни, променливи, хаотични и, во дадени ситуации, насилни форми на однесувања².

Пред сè, особините, кои го карактеризираат редот, се поврзани со личната сигурност, физичката безбедност, стравот од насилство, психолошка безбедност, удобност и стабилност.

Целта на редот е, исто така, и воспоставување дисциплина и контрола. Дисциплината и контролата на редот мора да ги воспостави општеството, затоа што тие, едноставно, не се случуваат по природен пат.

Сите поими за ред се засноваат врз концепцијата за нарушување и за силите кои го предизвикуваат тоа нарушување, поради што доаѓа до појава на деликвенција, вандализам, криминал и социјални немири. Оние кои веруваат дека е невозможно да се создаде ред, без остварување контрола или дисциплина, сметаат дека човечките суштества се природно корумпирани и ако не се воздржуваат или не контролираат, тие ќе се однесуваат на антисоцијален и нецивилизиран начин. Овие идеи се понекогаш со религиозно потекло. Во други случаи, тие се објаснуваат со верување дека човечките суштества се, во суштина, себични или егоисти и ако се остават сами да одлучуваат, без воспоставен ред, поединците ќе дејствуваат во насока на остварување на сопствените интереси или цели и дека ќе го сторат тоа на сметка на другите човечки суштества. Една од најпознатите песимистички мисли за човековата природа „bellum omnium contra omnes – борба на сите против сите“, се наоѓа во записите на апсолутистичките мислители како Хобс³, кој го опишува човекот како живо суштество, со вечна и немирна желба за власт и моќ, која згаснува само по смртта и доминантна карактеристика во неговото мислење е варварската и бескрајна војна на „секој човек против секој човек“.

Традиционалната конзервативна концепција за редот е длабоко под влијание на овој песимистичен поглед на човечката природа. Конзервативците, на пример, обично, прикажуваат многу малку трпение за обидите да се објасни причината за криминалот со повикување на сиромаштијата или на социјалната сиромаштија.

Според нив, криминалот, како и повеќе други форми на антисоцијално однесување – хулиганство, вандализам, деликвенција и сл., не е ништо повеќе од еден индивидуален феномен како одраз на морална корупција што се наоѓа во рамките на секое човечко суштество. Затоа е морално, и во рамките на редот, секое лице, кое не го почитува редот, да се определи како „лошо“ и треба да се третира како такво. Ова е причината зошто конзервативците имаат тенденција да се види вродената врска меѓу поимите „ред“ и „закон“. Одовде, стабилниот јавен ред е незамислив без јасно донесени и спроведени закони. Затоа, конзервативците, често, се во првите редови на кампањите за зајакнување на овластувањата на

2. Ibid, стр.163

3. Thomas Hobbes, Leviathan, 1968, стр.163

полицијата и повикуваат на построги казни против криминалците и вандалите.

Конзервативната анализа, сепак, оди понатаму. Конзервативците, покрај тоа што тврдат дека човечките суштества се морално корумпирани, го нагласуваат и степенот до кој општествениот поредок и човечката цивилизација се кривки.

Конзервативците го имаат прикажано традиционалното општеството како „органско“, како живо суштество во кое секој елемент е поврзан во деликатна и балансирана врска со секој друг елемент.⁴ Одовде, ако се оштети кој било од поединичните делови, тогаш е загрозено целото општество. Особено, конзервативците нагласуваат дека општеството ќе се одржи заедно со одржување на традиционалните институции, какво што е семејството и со почит за воспоставената култура, врз основа на религијата, традицијата и обичаите.

Неоконзервативистите во САД, пред сè, теоретичарот Ирвинг Кристол⁵, предупредија за уништувањето на духовните вредности на општеството, а со тоа и на редот во него. Од оваа гледна точка, законот може да се гледа не само како начин на одржување на редот, заканувајќи му се со казна на сторителот кога ќе погреша, туку и како средство за почитување на традиционалните вредности и воспоставените верувања. Ова е причина зошто конзервативците веруваат дека за правилно функционирање на законот, потребно е да се учи за моралот⁶.

Редот, конечно, се брани и на психолошка основа. Ова гледиште потенцира дека човечките суштества се ограничени и психички несигурни суштества. Пред сè, луѓето бараат сигурност и безбедност. Тие се подготвени природно да се насочуваат кон познатото и традиционалното, од една страна, и да го избегнуваат непознатото, новото, неоткриеното, од друга страна. Во оваа насока, Едмунд Бурк (Edmund Burke) прикажуваше предрасуди против луѓето кои се поинакви од нас самите тврдејќи дека тоа на поединците им го загрозува чувството на сигурност и социјален идентитет.⁷ Таквиот поглед, сепак, има многу радикални импликации за одржување на редот и може да биде целосно во спротивност со мултикултурната и мултирелигиската природа на многу современи општества. Како резултат на ова, дел од конзервативците се спротивставија на неконтролираната емиграција од таа причина што, гледајќи ја психичката страна на човекот, се потврдува дека тој во себе носи нагон за одбрана и поттурнување на непознатото. Овде, токму тоа се појавува и со емиграцијата доаѓа до наплив на нови лица кои се непознати во средината во која доаѓаат, поради што се доведува во прашање редот, односно редот се нарушува со чинот на отстранување на непознатите од староседелците. Од овие причини, тие бараат емигрантите да се охрабруваат да ја прифаќаат културата на земјата-домаќин во која емигрираат.

Многу различна концепција за редот произлегува од записите на социјалистите и анархистите. Анархистите се залагаат за укинување на државата и сите видови на политичка власт, вклучувајќи ја, се разбира, машинеријата на законот и редот⁸. Социјалистите, исто така, ја прифаќаат оваа визија⁹. Маркс верувал дека државата, а со тоа и законот и другите форми на социјална контрола, постепено ќе „одумираат“ и социјалната нееднаквост ќе биде укината.

4. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1968, стр.241.

5. Irving Kristol, *US journalist and social critic, Reflections of a Neo-Conservative*, 1983.

6. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, 1963.

7. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1968, стр.250.

8. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, 1963.

9. Jean Bodin, *The Six Books of the Commonwealth*, 1962.

Парламентарните социјалисти и модерните либерали направија мноштво скромни предлози, но тие имаат, сепак, верување дека стабилен ред може да се одржува само со строги закони и високи казни.

Таквите ставови се критични за конвенционалната идеја за „законот и редот“, од каде што, тие произлегуваат врз основа на алтернативното верување дека општествениот поредок може да биде во форма на спонтан хармонија, регулирана само со природните добра и дека може да се наруши од поединец предизвикан од самото општество.

Таков концепт на јавен ред е врз основа на претпоставката дека растројството не е вкоренето во индивидуите, туку во структурата на општеството. Човечките суштества не се раѓаат корумпирани и расипани, туку тие се оштетуваат од страна на општеството, во текот на нивниот живот. Ова е прикажано во „Општествениот договор“ на Русо (1969): „Човекот е роден слободен, но е насекаде во синџири¹⁰“. Општеството може да го корумпира поединецот на голем број начини.

Социјалистите тврдат дека себични и алчни однесувања на припадниците на општеството се причината за социјално растројство, за разлика од капиталистите кои ги охрабруваат човечките суштества да бидат себични и конкурентни, па макар и по цена да ги стават своите интереси пред неопходните интереси на другите човечки суштества. Затоа социјалистите тврдат дека редот може полесно да се одржува во општество кое ги поттикнува и ги наградува социјалната солидарност и кооперативното однесување, врз основа на колективен принцип, отколку себичноста и алчноста, кои се промовираат од капиталистите¹¹.

Питер Кропоткин (Peter Kropotkin), во своето дело „Закон и власт“ („Law and Authority“), кажува дека главни поддржувачи на криминалот се безделничењето, законот и авторитетот¹². Според тоа, единствено решение за проблемот на социјално растројство е да се укинат сите закони и да им се овозможи на луѓето да дејствуваат слободно. Анархистите смета дека луѓето се способни да живеат заедно во мир и хармонија без притоа да бидат контролирани и дисциплинирани и, во тој случај, редот би бил природен, во смисла на тоа дека произлегува спонтано од активностите на слободните луѓе. Верувањето во природниот ред се базира на две теории на човековата природа. Во првата теорија, човечките суштества се портретирани како рационални суштества, способни да си ги решат несогласувањата кои можат да произлезат помеѓу нив, преку дебата, преговори и компромис, наместо со насилство. Анархистичкиот мислител Вилијам Годвин (William Godwin)¹³ отиде подалеку, изјавувајќи дека „разумот и вистината“ го превенираат конфликтот што доведува до нарушување на редот. Втората теорија е, всушност, социјалистичко верување дека луѓето се природно дружељубиви и кооперативни и немаат потреба од закони и норми, бидејќи конфликтите си ги решаваат на цивилизиран начин помеѓу себе.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Земајќи ги предвид сите потребни елементи за дефинирање на јавниот ред и мир од политиколошки аспект, може да се каже дека јавниот ред и мир е збир на принципи, врз основа на кои е основано постоењето на една правно организирана

10. Jean-Jacques Rousseau, Social Contract, 1969.

11. Jean Bodin, The Six Books of the Commonwealth, 1962.

Anderson, P., Lineages of the Absolutist State. London: New Left Books, 1974.

12. Kropotkin, P., Law and Authority, 1926.

13. Godwin, W., An Enquiry Concerning Political Justice, 1976.

заедница, а кои се детектираат преку одредени општествени норми (правни и морални) што странките, во своите односи, мораат да ги почитуваат.

Одржувањето на јавниот ред и владеењето на правото е клучна суверена функција на државата и, на свој начин, тие ја сочинуваат одбраната на нацијата од анархија и истовремено одржуваат единство и интегритет на самата држава.

Политиката, историските нееднаквости, социјалните фактори, поделбата по основ на религија, етничка припадност и јазик, распределба на природните ресурси и широко распространетиот криминал се дел од областите и причините за загрозување на јавниот ред и мир.

Идентификацијата на областите каде што постојат слабости, ќе мора да се определува во континуитет, а заштитата на правниот поредок и јавниот ред да биде тема со која ќе се занимава секој поединец.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Арнаудовски, д-р Љупчо, Криминологија, Скопје, 2007,
2. Andrew Heywood, Political theory, 2004,
3. Anderson, P., Lineages of the Absolutist State. London: New Left Books, 1974,
4. E.Durkheim, De la division du travail social, ed.7 Paris, 1960,
5. E. Durchein, La suicide, Paris, 1960,
6. Edmund Burke, Reflections on the Revolution in France, 1968,
7. Godwin, W., An Enquiry Concerning Political Justice,
8. Irving Kristol , US journalist and social critic, Reflections of a Neo-Conservative, 1983,
9. Jean Bodin, The Six Books of the Commonwealth, 1962,
10. Jean-Jacques Rousseau, Social Contract, 1969,
11. Кајзер, Гинтер, Криминологија, Фрајбург 1995,
12. Kropotkin, P., Law and Authority, 1926,
13. Laski, J.H., Studies in Law and Politics, London, 1932,
14. Maguire M., Morgan R., Reiner R., Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје, 2010 година,
15. Платон закони, БИГЗ, Београд 1971 година,
16. T.Hobs, Leviathan, Beograd, Kultura,
17. Thomas Aquinas, Summa Theologiae, 1963.

Д-р Златко Кузманов, полковник
Министерство за одбрана, Генералштаб на Армијата
Република Северна Македонија

НОВИТЕ ДИМЕНЗИИ НА ВОЈНАТА ВО КОНТЕКСТ НА ГЛОБАЛНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ

Апстракт: Светот забрзано се менува, а паралелно со таквите процеси се појавуваат и нови облици на загрозување на безбедноста, нови предизвици и нови закани. Војната како облик на употреба на сила, како да стана привилегија на големите сили, кои решаваат кога, каде и како ќе ја употребат, но и облик на насилно делување во одредени слаби држави или нестабилни региони, во кои ескалираат вооружени конфликти помеѓу државната власт и екстремни и насилни групи. Обично, тоа се конфликти кои се случуваат под „будното око“ на големите сили.

Промените во практикувањето на војната се очигледни. Во повеќето современи вооружени конфликти, заматена е сликата за тоа кој е агресор, а кој се брани, дали се изведуваат воени операции или се изведуваат операции кои личат на војна. Асиметријата ја пополнува хаотичноста која настанува помеѓу спротивставените страни.

Во такви околности, сите различно ги толкуваат традиционалното право на самоодбрана, меѓународното обичајно право за антиципаторна самоодбрана и конечно, практикувањето на самоодбрана, согласно одредбите на Повелбата на Обединетите нации (ОН). Државите како субјекти на меѓународниот политички поредок, сеуште се носители на суверената власт (која патем, постепено се пренесува на меѓународните организации). Тие, согласно нивните можности, преземаат мерки за справување со новите зголемени облици на загрозување на националната, регионалната и меѓународната безбедност.

Клучни зборови: самоодбрана, вооружен конфликт, војна, нови закани, образование, оспособување и усовршување.

Abstract: The world is rapidly changing, and in parallel with such processes, new forms of security threats, new challenges and new threats appear. War as a form of use of force, as if it had become a privilege of great powers, which decide when, where and how to use it, but also the form of violent action in certain weak states or unstable regions, which escalate armed conflicts between the state power and extreme and violent groups. Usually, these are conflicts that occur under the «watchful eye» of the great powers.

Changes in the practice of war are obvious. In most modern armed conflicts, an image is blurred about who the aggressor is and who is defending, whether military operations are being carried out or warlike operations are carried out. Asymmetry fills the chaos that occurs between opposing sides.

In such circumstances, everyone interprets the traditional right to self-defense, the International Common law of anticipatory self-defense and, finally, the practice of self-defense, in accordance with the provisions of the Charter of the United Nations (UN). States as subjects of the international political order are still bearers of sovereign power (which, by the way, is gradually transferred to international organizations). They, in accordance with their capabilities, undertake mea-

asures to deal with the new increased forms of endangering national, regional and international security.

Key words: self-defense, armed conflict, war, new threats, education, training and improvement.

ОБЛИЦИ НА ВОЈНА

Ќе започнеме со теоријата за праведна војна. Оваа теорија свое место и улога заема со донесувањето на Повелбата на ОН, со идејата за акцентирање на легалноста (законитоста) на употребата на сила. Теоријата на праведна војна се состои од збир на правила и норми, кои настојуваат да воведат контрола над употребата на военото насилство или негово ограничување/редуцирање. Односно, станува збор за „ограничена војна“, која тргнува од претпоставката дека понекогаш, одреден степен на воено насилство е неопходно и морално оправдано.

Традиционалното право на самоодбрана, дозволува употреба на сила заради одбрана од отворен вооружен напад. Жртвата на агресија, има право да преземе индивидуална или колективна самоодбрана заедно со други држави, без оглед дали тие се актуелна цел на нападот или не. Во секој случај, државата која се брани мора да го почитува принципот на пропорционалност.

Според меѓународното обичајно право, државите имаат право на антиципаторна самоодбрана, т.е. на преземање воени мерки уште пред да настане нападот, а заради одбивање на јавно претпознатлив претстоен напад.

Подонесувањето на Повелбата на ОН, ваквото практикување на самоодбрана стана проблематично, бидејќи нејзините одредби предвидуваат сите држави во своите меѓународни релации да се воздржат од закана или употреба на сила, против територијалниот интегритет или политичката независност на која било друга држава. Исто така, во Повелбата се уредува инхерентното (вродено) право на индивидуална или колективна самоодбрана во случај на вооружен напад, се додека Советот за безбедност (СБ) не преземе неопходни мерки за одржување на меѓународниот мир и безбедност.

Во науката и праксата различно се толкуваат овие одредби. Според едни, Повелбата има примат над одредбите на обичајното право, што значи дека самоодбрана може да дојде само во оние случаи во кои СБ не презел соодветни мерки за заштита. Според други, самиот факт дека со член 51 од Повелбата на ОН се нагласува „инхерентното право“, значи дека во сила остануваат нормите на меѓународното обичајно право, кои важеле пред Повелбата. Оваа не води кон концептот за „антиципаторна самоодбрана“ или стратегија заснована на „превентивно војување“.

Оваа стратегија, според реалистите е сосема оправдана и може да се оствари преку:

- » преемтивен напад/удар (кој се применува заради кредибилна и непосредна закана, односно заради одбивање или ублажување на надоаѓачки напад од непријателот или со;
- » превентивен напад/удар (кој се применува заради сомнение за постоење на иницијална закана, одоносно каде воените сили се употребуваат за елиминирање на секаков можен иден удар, дури и кога нема причина да се верува дека се планира агресија).

Но, оваа право на “антиципаторна одбрана”, како да им е дозволено само на „одбраните“, на постојаните членки на СБ на ОН. Тие го имаат правото да дефинираат што е самоодбрана и што таа подразбира и реално да ја остваруваат.

Во таа насока, предизвикот пристигна со појавата на концептот на Хуманитарна интервенција и на доктрината „Одговорност да се заштити“ (Responsibility to protect). Овој концепт и доктрина внесоа голема доза на морализирање и легитимирање на употребата на сила, која не се употребува за самоодбрана, туку за заштита на други од масовно кршење на човековите права. Големите сили, не ретко ги користат Хуманитарните¹ и Меѓународните интервенции, да ги сокријат своите геополитички и други интереси. Тоа се оправдува со одлуките на СБ на ОН за активирање на системот на колективна безбедност на ОН, воспоставен во Глава VII. Меѓутоа, како што истакнавме, сведоци сме во пракса, дека големите сили преферираат и сами да одлучуваат кога, каде и како ќе интервенираат.

НОВИ ДИМЕНЗИИ НА ВОЈНАТА

Новите облици на војна, кои обично се нарекуваат со различни називи како: Војни од четврта генерација, Асиметрично војување, Посмодерно војување и Специјална војна, не се вклопуваат во шемата на класичните формализирани војни. Тие се неформални, започнуваат без нивно објавување и најчесто вклучуваат недржавни субјекти кои се опонент на избраната влада.

Во најголем број на случаи тоа се внатрешни војни, односно се водат во рамките на одредена територија, која според меѓународното право се дефинира како држава. Дури и кога вклучуваат две суверени држави, започнуваат без класична објава на војна, а понекогаш не се ни нарекуваат војни, туку „воени интервенции“. Овие војни се карактеризираат со нелинеарни методи на борба, кои го дезориентираат непријателот и се насочени кон негова ментална и морално - психолошка парализа.

Со поимот асиметрични закани се означуваат закани кои се сметаат како неконвенционални во однос на «традиционалните» воени закани. Денес не постои единствена дефиниција за асиметрични закани. Може да се издвојат неколку дефиниции, кои повеќето се од американско потекло. Според Здружената доктрина на Армијата на САД², асиметричните конфликти се дефинираат како операции кои меѓусебно ги изведуваат различни сили. Според дефиницијата на Агенцијата за напредни истражувачки проекти – DARPA: „асиметричното војување е такво дејствување, кое тежнее да оствари помал број на цели кои не се јасно дефинирани. Вклучува помал број субјекти и/или учесници кои користат неконвенционална тактика за постигнување значителни (политички или материјални) резултати, со оглед на минимално вложените средства.³“

Иако денес не постои општо прифатена дефиниција за тоа што се подразбира под асиметрични закани, од наведените дефиниции можеме да ги издвоиме следните заеднички карактеристики:

1. Концептот на хуманитарна интервенција се дефинира како насилна акција од држави, што вклучува употреба на вооружена сила во друга држава без согласност на нејзината влада, со или без авторизација на Советот за безбедност на ОН, а заради спречување или запирање големи и масовни повреди на човековите права или на меѓународното хуманитарно право. Извор: Ванковска, Б. „Современи облици на легитимација на војната“.

2. Barić, S., Barić, R. (2011): „Asimetrično ratovanje i vojne doctrine“, Veleučilište Velika Gorica, Velika Gorica. Preuzeto od US Joint Publication 1, Joint Warfare of Armed Forces of the United States.

3. Barić, S., Barić R. (2011): „Asimetrično ratovanje i vojne doctrine“, Veleučilište Velika Gorica, Velika Gorica. Preuzeto od Rekkedal, Nils Marius (2002: str. 16).

- » нерегуларноста на асиметричните закани (употреба на сила, на начин спротивно на правилата на меѓународното хуманитарно право и одредбите од меѓународните договори);
- » асиметричните закани го користат факторот на изненадување (користење на воена и невоена технологија на начин на кој спротивната страна не очекува, со тешко предвидливи или непредвидливи последици);
- » на асиметричните закани многу тешко може да им се одговори пропорционално, додека силен и диспропорционален одговор, може и да ја зајакне спротивната страна;
- » поголемиот дел од асиметричните закани не се насочени кон постигнување на физичка контрола над територијата и не се потпираат врз груба употреба на сила, туку се фокусираат на искористување на слабите страни на противникот;
- » целите на асиметричното војување не се ограничени само на веоните цели, туку и на политичките, економските, социјалните и психолошките аспекти на противникот.

Асиметрично војување не е револуционерна промена во водење на војна, туку појава на нови форми на делување во рамките на традиционалниот начин на водење војна (обиди на послабиот противник да го порази посилниот). Овој начин на војување се применувал во текот на историјата, и на исток и на запад. Асиметрично војување не е нов концепт на војување, но тоа сега добива нови појавни форми. Концептот на асиметрично војување се заснова врз напорите на послабиот противник, како да изнајде начини да ја неутрализира бројната и/или технолошка супериорност на непријателските сили. Основна карактеристика на асиметричниот одговор кон супериорноста на противникот, не е само да му се нанесат загуби, туку и менување на неговата перцепција, со цел да се ослаби неговата воља за продолжување на борбата. Овие постапки може да овозможат примена на нови тактички методи, нови вооружени системи, воени измами и комбинација на конвенционални и герилски акции.

Борбениот простор во Војната од четврта генерација не го вклучува само оперативниот простор на вооружените сили, туку во голем дел, целиот општествен простор. Асиметричното или Постмодерно војување подразбира ангажирање и на разни приватни агенции за поддршка на регуларните вооружени сили, пред се во областа на логистиката, обезбедувањето, ИТ секторот, па дури и за ангажирање во одредени борбени дејства. Посмодерното војување подразбира нелинеарност, зголемено влијание на недржавни актери, злемено учество на цивили, влијание на медиумите и друго.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОБАЛНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ

Не е случајно што „официјалната“ дефиниција за глобализацијата е дадена од Меѓународниот монетарен фонд (ММФ), според кој, таа означува: „економска меѓузависност на сите земји во светот, која е создадена под влијание на обемот и разновидноста на меѓународните трансакции на добра и услуги, како и на протокот на капитал, а забрзана од распространетоста на технологијата.“⁴ Разбирањето и карактерот на глобализацијата се поле на жестоки теориски и идеолошки спорови, конфликти и спротивставени концепции, тоа е противречен процес и неизбежен

4. Филозофски факултет/Институт за одбранбени и мировни студии, „Глобализација, мирот и безбедноста“, Скопје, Министерство за одбрана, 2008, стр.130.

историски тек и движечка сила за темелно преобликување на светот, чии крајни ефекти не се предодредени ниту извесни. Глобализацијата е процес кој ги намалува или целосно ги укинува пречките во меѓународната економска размена и доведува до интегрирање на светската економија. Глобализацијата е комплекс од процеси, а не само еден процес, тие процеси оперираат противречно, односно опозициски. Глобализацијата не само што влече нагоре, туку исто така турка надолу, создавајќи нови притисоци врз локалната автономија. Американскиот социолог Даниел Бел⁵ тоа го опишува на следен начин: „нацијата станала не само премала за да ги реши големите проблеми, но исто така и преголема, за да може да ги реши малите проблеми.“

Глобализацијата како светски процес несомнено има свои негативни, но и позитивни аспекти. Вредностите на глобализацијата се засноваат врз промоција на западната (либерална) демократија, човековите права, индивидуализмот, отвореното општество и пазарната економија. Така поставени, работите изгледаат реално и прифатливи. Меѓутоа, проблемот настанува кога позитивните ефекти од овој процес не ги чувствуваат сите држави подеднакво, односно пред се, ги чувствуваат најразвиените држави, транснационалните и мултинационални компании и конгломерати и малиот број светски милијардери.

Во функција на трудот, односно за повлекување на причинско - последична врска помеѓу глобалните закани и новите облици на војни, накратко ќе ги наброиме карактеристичните глобални предизвици по националната и меѓународната безбедност. Тие би биле:

- » Проблемите во економскиот развој
- » Проблемите во демографскиот развој
- » Дефицит на природни ресурси, зависност од стратешки енергенси и климатските промени
- » Економска криза, невработеност и сиромаштијата
- » Масовни илегални миграции
- » Мешање во внатрешните работи на суверените држави
- » Намалување на сувереноста на суверените држави
- » Загрозување на структурата на националната држава
- » Криза на идентитетот
- » Концепции на превентивен напад и воено интервенирање
- » Етнички и верски екстремизам
- » Субверзивни дејности на разузнавачките служби
- » Сајбер безбедност и сајбер напади
- » Организиран криминал и корупција
- » Тероризам
- » Странски борци
- » Пролиферација на оружје за масовно уништување
- » Епидемии и пандемии од заразни болести
- » Последици од елементарни непогоди и техничко - технолошки катастрофи
- » Злоупотреба на нови технологии и на научни достигнувања
- » Генетски инжинеринг, медицина
- » Различно толкување и обиди за ревизија на историјата

5. Bell, Daniel, "The world and the United States in 2013", Dealdus, 116(3), 1987.

Негативните социо - економски аспекти на глобализацијата, како што се сиромаштијата, невработеноста, недоволните примања, ниската стапка на раст, нееднаквоста во приходите и миграциските процеси, создаваат незадоволни, разочарани и отугени луѓе, кои се лесна цел на влијанието на мрежите на терористички организации и можат да станат нивни поддржувачи или членови.

Глобалните социо - политички промени изразени преку загрозување на структурата и намалувањето на сувереноста на националните држави, бришењето на границите помеѓу државите, создавањето глобални и наднационални организации кои ги преземаат регулативните и други функции во општеството и кризата на идентитетот, создаваат услови за пропаѓање на системот на вредности на една култура, за доминација на моќните врз немоќните, за масовно кршење на човековите права и за развој на закани во одредена држава и региони. Во такви отежнати услови на функционирање на државите, предизвикани од негативните социополитички ефекти на глобализацијата, секако дека ќе си го пронајдат и заземат своето место и различните екстремни и терористички групи, способни да изведуваат и вооружени операции.

Глобалните закани и предизвици кои несомнено имаат свое влијание на појавата на новите облици на војување и изведување на вооружени акции, не водат кон прашањето: Како да се подготвуваме за поуспешно справување со истите?

Каков офицер/експерт ни е потребен за справување со новите предизвици и закани.

Како припадник на Армијата и одбраната, во продолжение ќе дадам видување за тоа каков профил на офицер ни е потребен, кој ќе биде оспособен и способен да одговори на новите закани и предизвици. Меѓутоа, карактеристиките и вештините кои треба да ги поседува, несомнено можат да се однесуваат и на останатите експерти вработени во Системот за национална безбедност, бидејќи напорите треба да бидат интегрирани.

Стратегиските определби на државата за полноправно членство во НАТО и Европската унија, подразбираат развој на воено образование и обука во правец што ќе обезбеди постигнување на интероперативност со партнерските земји, способност за учество во воени операции предводени од коалициски сили и изградба на демократски цивилно - воени релации.

Како што истакнав претходно, општите услови значително се изменија. Одбранбените и воените организации се соочија со нови закани и предизвици со нови мисии и задачи. Се соочија со: операции базирани на знаење, операции различни од војна и војни како операции; трансформација на пополната на армиските сили од регрутен систем, кон целосно професионални сили; буџетски ограничувања; армиските сили да извршуваат хуманитарни, полициски и други задачи; работа во мулти - културно и сложено опкружување со повеќе актери (владини и невладини национални и меѓународни организации, хуманитарни организации, развојни агенции и др).

Барањето со кое се соочуваат Армиите е каков доминантен профил на офицер ни е потребен:

- » офицер борец/командир или
- » офицер борец/командир и воедно менаџер/технички офицер и дипломат, бидејќи Армиите не се како во минатото изолирани и строго затворени системи, туку се повеќе попримаат карактеристики од цивилното општество .

Се по изразена е дилемата во рамките на системот за воено образование и обука, како да се постигне рамнотежа помеѓу академското и специјализираното воено стручно образование, како и помеѓу застапеноста на содржините од доменот на општествените и техничките науки. Технолошкиот развој наведува на потребата покрај развивањето на специфични вештини кај воените лидери, да се изградат способности за апстрактно размислување и дејствување во критични ситуации. Тоа може да се постигне со високо ниво на академско образование и систем на континуирано учење во текот на целата кариера. Акцентот на промените во рамките на содржините на военото образование се однесува на транзиција од специјализирано кон лидерско образование. Воените мисии и операции во такви услови бараат воените лидери да бидат образовани и обучени и за согледување на етничките, културните и религиозните разлики, како и за почитување на правата на човекот регулирани со меѓународното хуманитарно право. Тоа подразбира во текот на образованието и обуката да бидат застапени предмети и теми: за работа во меѓународно опкружување и со различни меѓународни/меѓагенциски актери; за примена на мерки и доктрини за воена стабилизација и интегриран пристап; за гранично управување; родови прашања; односи со јавноста и медиумите; разоружување, демобилизација и рехабилитација; управување со хуманитарни активности; психолошки операции; воена дипломатија; запознавање со полициски, правни и царински работи; за улогата во мерките за стабилизација и реконструкција; воено набљудување и разграничување; за сексуалното насилство; антикорупцијата и др.

Во оспособувањето е потребно да се стави акцент на: професионализмот; етиката; кооперативноста; академско образование од областа на операциските истражувања; моделирање и симулација на сложени процеси; е - учење; системска анализа; изучување на странски јазици; развој на истражувачки дух и стремеж кон квалитет.

Високо квалификуван персонал е основа за одржување на потребно ниво на подготвеност во одбраната, но и за националната безбедност, која во голема мерка зависи од способноста на вооружените сили, нивниот морал, мотивација, опременост и обученост. Обучувањето на персоналот во одбраната и на професионалниот состав на Армијата подразбира развој на специфични вештини и способности, врз чие формирање најголемо влијание имаат академското ниво на образование и военото образование и обука. За да се оствари тоа, меѓу другото е потребно да се спроведува континуиран процесот на реформи во одбраната и трансформација на Армијата, а како резултат на интензивна меѓународна соработка.

ЗАКЛУЧОК

За државите со агресивни аспирации и за сите недржавни актери, кои се обидуваат да ги остварат своите цели со примена на вооружени акции и насилство, новите облици и форми на војување, се како добродојдени. Тие на тој начин се обидуваат да ги задскријат вистинските намери, да ја избегнат јавната осуда од меѓународната заедница, а сепак да стекнат одредена политичка, економска или воена корист.

Асиметричните закани секојдневно попримаат нови облици, облици кои создаваат забуна во јавноста, за тоа кој напаѓа, а кој се брани, кој е праведен, а кој не. Создаваат дилеми за тоа кои се вистинските цели, од каде доаѓа опасноста, кога започнале непријателствата и до кога ќе траат. Заканите се обемни и

комплексни. Тие неретко, ги надминуваат можностите на системите за безбедност на националните држави и имаат влијание врз регионалната и меѓународната безбедност. Локалните и државни конфликти и кризи, многу лесно можат да се прошират надвор од границите и да станат глобални.

Потребен е нов концептуален и доктринарен пристап за борба против новите закани. Тоа подразбира пред се нови интегрирани национални напори и несомнено регионална и меѓународна соработка и координација. Секако дека е потребен и нов концептуален пристап во образованието и обуката на професионалците/експертите вработени во ентитетите на Системот за национална безбедност. Потребен е нов тип на воени и полициски офицери, припадници на разузнавачко - безбедносните служби, експерти за безбедност, експерти за заштита и спасување, за управување со кризи, експерти за цивилно воени релации и соработка. Потребни се експерти со специфични знаења, вештини, способности, со цврсти карактерни особини, со силни убедувања и принципи. Експерти кои ќе размислуваат критички во сложени и непредвидливи ситуации, ќе анализираат и ќе предвидуваат. Експерти кои ќе ја разберат комплексноста на меѓународното опкружување и делувањето во мултинационално и мултиагенциско опкружување. Оваа ќе се оствари со нови студиски програми на Академиите и Факултетите и со континуирано стручно оспособување и усовршување во текот на целата кариера. Ќе се постигне со оспособување и усовршување, кое ќе биде содржински и концептуално поставено така, да одговори на прашањата: што, колку и со која динамика да биде испорачно во текот на сите три циклуси на образование и обука.

Целта што треба да се постигне преку развој на конзистентен систем на обука и усовршување на воениот и цивилниот персонал во системот за одбрана и безбедност, е создавање на добро обучени експерти и лидери, кои ќе бидат потполно компетентни во техничка, тактичка и лидерска смисла, ќе поседуваат знаења, вештини и способности потребни за справување со новите предизвици, кои наметнуваат поинаков начин на изведување на борбените дејства.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Barić, S., Barić, R. (2011): „Asimetrično ratovanje i vojne doctrine“, Veleučilište Velika Gorica, Velika Gorica.
2. Bell, Daniel, (1987): „The world and the United States in 2013“, Dealdu.
3. Ванковска, Б. „Современи облици на легитимација на војната“.
4. Кузманов, З (2016): „Образование и обука во системот за одбрана на Република Македонија“, Скопје, КА ЕЛ ЕС Принт, Скопје.
5. Кузманов, З (2017): „Глобализацијата и тероризмот“, Скопје КА ЕЛ ЕС Принт, Скопје.
6. Филозофски факултет/Институт за одбранбени и мировни студии „Глобализација, мирот и безбедноста“, Скопје, Министерство за одбрана, 2008.
7. Повелба на Организацијата на обединетите нации, потпишана на 26.06.1945 година, а стапила на сила 24.10.1945 година. Извор: <http://www.un.org/en/sections/general/documents/>. Пристапено 15.01.2019 година.

343.9.022

Доц. д-р Лиљана Миланова
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

МЕЃУНАРОДНО-ПРАВНА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА-ЖРТВИ НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ

Абстракт: Во овој труд се разработува тематиката на заштита на децата во прекуграничните системи во однос на меѓународната надлежност, меродавното право, статистиката и мерките согласно меѓународните документи поврзани со децата. Според Конвенцијата за акција против трговијата со луѓе на Советот на Европа, жртва на трговија со луѓе е лице кое е превземено, префрлено, врбувано, засолнето или примено во земјата или преку нејзините граници, со употреба на закана, сила, измама, принуда или други незаконски средства, со цел да биде експлоатирано. Трговијата со луѓе, која претставува тешко кривично дело и современ облик на ропство, во глобални рамки, добива се пошироки размери и води кон ограничување на слободата и можноста за избор на милиони деца и нивна експлоатација. Поради сите овие причини, како и поради ранливоста и потребите од посебна заштита и поддршка на жртвите на трговијата со луѓе, а посебно на децата, во меѓународното право постојат низа меѓународни документи, конвенции, декларации, кои ги гарантираат правата на децата, кои содржат правни норми за превенција, спречување и казнување на секаков облик на злоупотреба и експлоатација на децата.

Клучни зборови: трговија, луѓе, експлоатација, деца, меѓународни документи

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CHILDREN VICTIMS OF TRAFFICKING

Abstract: This paper deals with the topic of child protection in cross-border systems in terms of international jurisdiction, jurisprudence, recognition and enforcement of court decisions and other measures related to children. According to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, a victim of trafficking in human beings is a person who has been taken, transferred, recruited, sheltered or received in the country or across its borders using threat, force, fraud, coercion or other illegal means, in order to be exploited. Trafficking in human beings, which is a serious criminal offense and a modern form of slavery, in a global context, is gaining wider proportions and leads to a restriction of freedom and the possibility of choosing millions of children and their exploitation. Due to all these reasons, as well as the vulnerability and needs of special protection and support to victims of trafficking in human beings, and especially children, international law has a number of international documents, conventions, declarations that guarantee the rights of children, which contain legal norms for prevention and punishment of any form of abuse and exploitation of children.

Keywords: human, trafficking, child, exploitation, international documents

„...Ниту еден човен не смее да биде толку богат за да може да купи друг, ниту пак, толку сиромашен за да мора да се продаде...” - Русо

Трговијата со луѓе е меѓународен проблем и претставува модерна форма на ропство. Таа како интернационален организиран криминален феномен кој е во експанзија „ропство на модерното време,, една од најсериозните форми на злоупотреба на основните човекови права на жртвите и во исто време претставува трета најпрофитабилна криминална активност во светот веднаш после трговијата со дрога и со оружје, виктимизирајќи милиони луѓе.

Милиони жени, мажи и деца ширум светот стануваат жртви на трговија со луѓе секоја година, според Обединетите нации. Помачени од лажни ветувања за добра работа, образовни можности, стабилна средина без конфликт, жртвите на трговија со луѓе потоа се турнат во принудна работа или просење, сексуална експлоатација и домашно ропство. И трговијата со секс е меѓу најбрзо растечките криминални индустрии во светот. Голем број организации, ја карактеризираат трговијата со луѓе како најбрзо растечки криминал во светот. И извештаите покажуваат дека шверцерите жнеат огромен профит од криминалот. Според Извештајот за факти за еднаквост, индустријата за сексуална трговија тргува со околу 99 милијарди долари секоја година.

Мнозинството жртви се жени и девојки. Додека жртвите на трговија со луѓе може да бидат поединци од двата пола, поголемиот дел од жртвите се жени и девојчиња. Според податоците на ООН, 51 процент од жртвите се жени, додека уште 20 проценти се девојчиња, што претставува 71 процент од жртвите. Според Светскиот извештај на Канцеларијата на Обединетите нации за криминал за трговија со луѓе во 2016 година, 54 отсто од сите жртви на трговија со луѓе во 2014 година биле жртви на трговија со цел за сексуална експлоатација. Помеѓу 2012 и 2014 година, Обединетите нации откриле 23.000 жртви на трговија со сексуални работници. Додека мнозинството од овие жртви биле жени, мажите, исто така, биле пријавени како жртви. Според ОН, мажите пријавени како жртви на сексуална експлоатација помеѓу 2012 и 2014 година биле «концентрирани во Западна и Јужна Европа и Америка».

Организацијата смета дека вкупниот број жртви на трговија со луѓе во САД е некаде во стотици илјади. Според Националната телефонска линија за трговија со луѓе, мнозинството - 1,572 случаи за прецизни извештаи во врска со случаите на трговија со сексуални односи се однесувале на услугите за придружба. Уште 508 случаи се однесуваат на станбени ситуации, додека 329 се поврзани со отворено поканување. И покрај големиот број проценети жртви и случаи ширум светот, стапките на обвинителството во случаите на трговија со луѓе изгледаат ниски. Според извештајот на Стејт департментот за трговија со луѓе во 2017 година, на глобално ниво има само 14.894 обвиненија за трговија со луѓе и 9.071 осуда во 2016 година. Возрасните жени сочинуваат 49 отсто од сите откриени жртви на трговија со луѓе, според извештајот на Канцеларијата на Обединетите нации за дрога и криминал (УНОДЦ) од 2018 година. Во извештајот се наведува дека девојките сочинуваат 23 проценти од сите жртви, возрасните мажи сочинуваат 21 процент, а момчињата сочинуваат 7 проценти.

Не се знае точната бројка на деца жртви на трговија со луѓе. Трговијата со луѓе е скриен криминал и евидентираната статистика е скоро сигурна недоволна проценка. Постојат податоци за обвиненија и пресуди за прекршоци поврзани со трговијата со луѓе во Англија, Северна Ирска, Шкотска и Велс. Сепак, овие се многу ниски и не наведуваат дали жртвите се возрасни или деца. Овие бројки не вклучуваат обвиненија за криминал поврзан со трговијата со луѓе, како што се помош за незаконска имиграција, лажно затворање и предизвикување, поттикнување или контролирање на проституцијата за добивка. Ниту тие не вклучуваат меѓународни истраги каде што сторителите биле кривично гонети во друга земја.

Според, Национална агенција за криминал (2018), 2 од 5 потенцијални жртви на современото ропство биле деца. Национална агенција за криминал (2018) објави дека во 2017 година, Националниот механизам за упатување (NRM) добил вкупно 5.145 упати за потенцијални жртви на трговија со луѓе. Од нив 2.118 (41%) биле деца на возраст под 18 години.

Минатата година над 2100 деца биле идентификувани како потенцијални жртви на трговија со луѓе. Најчестите земји за деца за кои се тргува се Велика Британија, Албанија, Виетнам, Авганистан и Еритреја. Во 2017 година, Националниот механизам за упатување (NRM) добил вкупно 5.145 упати за потенцијални жртви на трговија со луѓе. Најзастапените земји на потекло на деца потенцијални жртви на трговија со луѓе биле Велика Британија (32% од сите деца за кои се верува дека биле жртви на трговија со луѓе), Виетнам (17%), Албанија (10%), Судан (7%) и Еритреја (6%). Трговијата со деца е регрутирање и движење на деца со цел експлоатација и е форма на модерно ропство. Бројките кои се користат се од податоци на NRM. NRM е процес на идентификација и поддршка на жртвите кој е дизајниран за да им олесни на сите различни агенции кои се вклучени во модерниот случај на ропство (на пример, полицијата, визната и имиграционата служба на Велика Британија, локалните власти и невладините организации) да соработуваат, да споделуваат информации за потенцијалот жртви и да го олеснат нивниот пристап до совети, сместување и поддршка. Овие бројки најверојатно ќе бидат недоволно проценети поради тешкотиите во препознавањето и разбирањето дека поединци се жртви на трговија со луѓе.

Постои плејада на меѓународни правни документи кои ги гарантираат правата на децата, различни меѓународни инструменти кои содржат правила и практични мерки за борба против експлоатација на лица, особено деца, и тоа:

- » Конвенција за правата на детето (Службен весник на РМ бр.12/02)
- » факултативен протокол на Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на продажбата на деца, детска проституција и детска порнографија (Службен весник на РМ бр.44/03)
- » Конвенција за заштита на правата на човекот и основните слободи и првиот протокол, Протокол бр. 4,6,7 и 11 кон Конвенцијата (Службен весник на РМ бр.11/97)
- » Протокол бр. 12, 13 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (Службен весник на РМ бр.30/04)
- » Европска конвенција за остварување на правата на децата (Службен весник на РМ бр.12/02)
- » Конвенција која се однесува на забрана и итно дејствување за елиминирање на најлошите видови детски труд (Службен весник на РМ бр.13/02)

- » Конвенција на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Службен весник на РМ бр.135/10)
- » Конвенција на советот на европа за борба против трговија со луѓе (Службен весник на РМ бр.49/09)
- » Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал протоколот за превенција, спречување и казнување на трговија со лица особено жени и деца со кој се дополнува конвенцијата на ОН (Службен весник на РМ.70/04)
- » Универзалната декларација за правата на човекот (Службен весник на РМ бр.57/93)
- » Меѓународна Конвенција за спречување на трговија со жени и деца (Службен весник на РМ бр.41/50) и многу други.

И покрај многубројните декларации, конвенции за заштита на човековите права, пред се на правата на децата како специфична сензитивна категорија, од секаков вид на злоупотреба и експлоатација, сепак во реалноста, како што покажуваат бројките малку погоре во овој труд, трговијата со деца зема огромен замав и се шири со неверојатна брзина насекаде во светот. Иако сите овие меѓународни документи на недвосмислен начин, јасно и прецизно превенираат, спречуваат и казнуваат, и иако истите се ратификувани во националните законодавства и се дел од внатрешниот поредок, сепак се поставува прашањето дали сето ова е доволно и дали можеби треба да се направи повеќе. Како општеството да се справи со овој феномен кој има големи размери и кој не познава граници.

Поради комплексноста на феноменот на трговијата со луѓе, што имплицира корелација со останатите облици на организираниот криминал поради глобализацијата и непостоењето на границите меѓу државите-членки на Европската унија, што ја овозможува неговата транснационалност, како неопходност се јавува потребата да се градат капацитети за ефикасна транснационална соработка и размена на информации меѓу одговорните органи и организациите на граѓанското општество во однос на идентификувањето и на упатувањето на жртвите на трговијата со луѓе. Заради трговијата со луѓе, милиони деца низ целиот свет се лишени од нивното достоинство и слобода. Тоа ја поткопува националната безбедност, ги извитоперува пазарите, ги поттикнува транснационалните криминалци и терористи, истовремено претставувајќи навреда за универзалните вредности. Борбата против трговијата со луѓе не е само морално прашање, туку е и прашање што го загрозува меѓународниот мир и безбедност воопшто.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. проф. д-р Арнаутовски Љупчо и Трпе Стојановски –Трговија со луѓе, Скопје 2000 година;
2. проф. д-р Арнаудовски Љупчо и проф. д-р Стојановски Трпе, Трговија со луѓе-криминалитет, Скопје: Скенпоинт –Скопје, 2002 година;
3. проф. д-р Владо Камбовски –Казнено право –Општ дел, Скопје 2004 година;
4. проф. д-р Јоханес Веселс и проф. д-р Михаел Хетингер, Казнено право –Посебен дел 1 (Кривични дела против личните и заедничките вредности), Табернакул, 2009 година;
5. Европската социјална повелба (ревидирана);

6. Конвенција на ООН против транснационалниот организиран криминал;
7. Конвенција на Советот на Европа за борба против трговијата со луѓе;
8. Конвенција на Европската Унија за обештетување на жртвите од насилан криминал;
9. проф. д-р Миодраг Лабовиќ и проф. д-р Марјан Николовски, Организиран криминал и корупција, Скопје 2010 година
10. <https://www.unicef.org/stories/children-make-almost-one-third-all-human-trafficking-victims-worldwide>
11. <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/child-trafficking-who-are-victims-and-criminal-networks-trafficking-them-in-and-eu>
12. <https://www.osce.org/secretariat/405095>
13. <https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/child-abuse-and-neglect/child-trafficking/child-trafficking-facts-statistics/>

316.485.6:323.111:321.7(497.7)"2001"

М-р Благица Кицева
Министерство за внатрешни работи
Република Северна Македонија

Проф. д-р Александар Илиевски
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

ТЕХНИКИ ЗА ПРЕГОВАРАЊЕ ЗА ПОСТИГНУВАЊЕ НА ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР

Вооружениот конфликт од 2001 година во Република Северна Македонија, траеше околу седум месеци и заврши со потпишување на Рамковен Договор во Охрид. Договорот се потпиша, после интензивните преговори кои се одвиваа меѓу преставници на македонските и албанските парламентарни партии во Македонија, а под покровителство на меѓународната заедница.

На овие преговори им претходеа низа дипломатски интервенции кои имаа за цел најнапред, запирање на огнот, а подоцна и воспоставување на дијалог за разрешување на прашањата кои се наметнаа како причина за конфликтот, со подршка на тимот медијатори: Франсоа Леотар преставник на Европската Унија и Џејмс Пердју, преставникот на Соединетите Американски Држави.

Клучни зборови: конфликт, преговори, договор, дијалог

NEGOTIATIONS TECHNIQUES FOR ACHIEVING OHRID FRAMEWORK AGREEMENT

The armed conflict in 2001 in the Republic of North Macedonia lasted about seven months and ended with the signing of the Framework Agreement in Ohrid. The agreement was signed after intense negotiations between representatives of Macedonian and Albanian parliamentary parties in Macedonia, under the auspices of the international community.

These negotiations were preceded by a series of diplomatic interventions aimed primarily at stopping the fire and later establishing a dialogue to resolve the issues posed as a reason for the confrontation, with the support of the mediators team: Francois Leotard, the representative of the European Union and James Pardew, the representative of the United States of America.

Keywords: conflict, negotiation, contract, dialogue

ТЕХНИКИ НА ПРЕГОВАРАЊЕ ЗА ПОСТИГНУВАЊЕ НА ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР

Во текот на преговарање во Охрид во процесот на изготвување на Рамковниот Договор се применети неколку техники кои се карактеристички и се применливи во случај на вакви преговори од етнички конфликти, односно при судир на идентитети, кои не се ново во теоријата, ниту пак во нивната примена на решавање на други конфликти.

1. ПРЕГОВОРИ FACE TO FACE (ЛИЦЕ ВО ЛИЦЕ)

Како што и опишува самиот наслов, ова техника овозможува директно вербално или писмено соочување на страните во проеговорите. Оваа техника најчесто се користи во почетната фаза на преговорите за да се изложат првичните ставови на преговарачките тимови. На овој начин се запознаваат тимовите и се утврдуваат кои се почетните точки на праговарање на самите страни. Многу ретко оваа техника се применува во текот на целиот процес на преговарање. Во зависност од прашањата кои се предмет на преговорите, како и интензитетот на спорот, конфликтот или судирот кој се решава преку преговори, зависиси и примената на ова техника.

Во случајот со преговорите во Охрид, при ваков вооружен конфликт и при постотење на судир на идентитети, оваа техника беше применета многу ретко. Односно само првичните средби се одвиваат со директни преговори со кои се изложуваат почетните позиции, во присуство на медијаторите и нивните тимови. Потоа по изложувањето на ставовите и линиите на преговарање, секој од преговарачките страни заедно со тимот на експерти се повлекуваат и ги креираат сопствените предлози кои се доставуваат преку нонпејперите. Фактички во Охрид речиси целиот процес на преговори се одвивал преку нонпејпери и затоа оваа техника е многу малку применета.

Заедничка формална средба меѓу македонските државни власти и преставниците на албанските и македонските партии со меѓународните олеснувачи во Охрид имало само првиот ден од преговорите и уште двапати додека траеле истите и тоа во врска со процедурални прашања.¹

2. ФРАГМЕНТИРАЊЕ НА ПРЕГОВОРИТЕ

Оваа техника овозможува да се определат почетните позиции на преговарањето, а тоа се обично т.н. „полесните“, прашања и прашања за кои е можен брз компромис. Фрагментирањето оди во насока на полесно и компромисни прашања, па во насока на комплексни и прашања за кои ќе бидат потребни подолготрајни преговори, поради спротивставеноста на страните.

Фактички фрагментирањето оди во правец на елиминација на прашањата кои се предмет на преговорите во насока на „лесни, кон „тешки“, прашања. Затоа подоцна се оди на прашањата кои се однесуваат на употребата на јазикот, регрутацијата на полицијата, малцинскиот јазик и во Високото образование и слично².

Во конкретниот случај, на самиот почеток на преговорите во Охрид, односно уште во фазата на предпреговорите во Скопје е направено фрагментирање на прашањата во правец на оние кои се однесуваат на прекин на огнот, ставот околу единственоста на државата (унитарниот карактер). Всушност станува збор за прашања кои не бараат дополнителни преговори и за кои се знае дека и двете страни имаат релативно исто мислење.

„Принципиелни наши ставови, на сите политички партии беа територијалниот интегритет на државата и неделивоста или унитарниот карактер на државата. Тоа беше став и во ниеден момент не стана збор за расправа за тие прашања, сите партии тука постигнаа еден цврст консенсуз и тоа беше појдовната основа³„

1. Љатиџи В. Преговорите за постигнување на Охридскиот Договор, ФИОМ, Скопје 2008 стр. 48

2. Љ.Д.Фрчковски, Преговарање во конфликт на идентитети, Скопје, Магор, 2012 .стр 133

3. Изјава на Претседател Борис Трајковски за документарен филм на Институтот за воено и мирнодроско

3. ТЕХНИКА НА НАМЕРНО ОСТАВАЊЕ НА ДВОЈНО ТОЛКУВАЊЕ

Оваа техника уште се нарекува и различно читање или интерпретација на одредени одредби од договорот. Техниката намерно предвдува одредени делови или одредби од договорот различно да се толкуваат од страна на актерите – страните во преговорите.⁴ Ова не подразбира различност на одредбите кои се прифатени од страните во преговорите, туку тие се така формулирани да бидат единствени во нивната идна примена, но при тоа се остава можност, страните да го толкуваат по сопствено убедување. Ова техника овозможува да секоја страна во преговорите ваквите одредби да го препознаваат како свој придонес во преговорите и дека нивниот предлог бил прифатен од другата страна или обратно.

Во преговорите за Охридскиот Рамковен Договор, посебен пример за ваква техника се одредбите кои го уредуваат употребат на јазикот на малцинските етнички заедници. Таму за едни исти одредби од договорот кои подоцна беа инкорпорирани во Уставот на Република Македонија, на Македонците се остави да го дефинираат како рестриктивна и таксативно наборена употреба на друг јазик во официјалната употреба освен службениот македонски јазик (кој е во официјална употреба во меѓународните односи), а за Албанците се остави без поединости да ја интерпретираат истата одредба како „службена употреба на албанскиот јазик,⁵„

Оваа техника се покажа како добра основа за задржување на унитарниот карактер на државата. Од друга страна им се овозможува на малцинските заедници да оставруваат свои лични права преку сопствениот јазик со што се создава услови за уживање на едени од основните човекови права. Ваквиот начин на креирање на решение во Договорот е еден од клучните делови на договорот и прашање кое беше едно од „најтешките,“ за договорање.

Токму при определувањето на ова прашање, се споменува синдромот „рака што трепери,“ при што се ставаат најзначаните прашања на преговори. Овие прашања беа ставени од страна на медијаторите – Леотар и Пердју и практично го „истуркаа,“ ова решение да биде применливо на начин како што е.

Имено двојното толкување го дава чувството на победници на двете страни при што секој од потписниците се чувствува дека добил при преговорите: кај македонците тоа е „македонскиот јазик е службен јазик на територијата на целата држава и за службена употреба во меѓународните односи,“. А за албанците: „службен јазик во Република Македонија е и јазикот на малцинските заедници кои се застапени над 20% во државата,“.

4. БЛОКАДИ НА ПРЕГОВОРИТЕ

Во процесот на преговарање многу често може да се случат „блокади,“ на преговарањето. Често емоционалната бариера на лутина особено се меша со производство на колективните договор. Покрај тоа, таквите блокади, релевантни за нашето чувство за времето, како што се несигурност и тешкотии со на постигнатите ефекти, може втор и трет ред да ја нарушуат или да ја намалат мотивација на преговарачите за долгорочно размислување⁶.

Блокадата која се случи во текот на преговорите во Охрди беше настанот кај

известување „Ohrid and Beyond,“ емитуван на неколку телевизии во Македонија во август 2002 година

4. Љ.Д.Фрчковски, Преговарање во конфликт на идентитети, Скопје, Магор, 2012 стр.184

5. Ibid, стр. 184

6. John S. Odell and Dustin Tingley, Negotiating Agreements in International Relations, American Political Science Association, 2013, стр. 10

месносноста Карпалак. На 10.08.2001 година во самата завршница на договорот, конвој на Македонската Армија беше гранатиран од страна на припадници на ОНА. Во овој настан животот го загубија 10 припадници на резервниот состав на АРМ, а имаше и значителен број на повредени. Загинатите бранители беа сите од градот Прилеп, при што по дознавањето на веста во градот се создададоа немири и протести, а МВР беше принудено од безбедносни причини да воведо и полициски час.

Ваквиот настан предизвика напуштање на преговорите на ците преговарачи од македонската страна, а исто така и Претседателот Трајковски ги напушти преговорите и веднаш се упати во Скопје, каде свика седница на Советот за Безбедност на Република Македонија.

Овој чин беше вистинска блокада на преговорите. Практично текстот на рамковниот договор беше готов, беа потребни само неколку часови од неговото потпишување, а овој настан се закануваше да ги сруши сите досегашни преговори и обиди за завршување на конфликтот.

Тоа се т.н. „блокади„ на преговорите. Карпалак беше тежок инцидент. Претседателот Трајковски ги напушти преговорите. Тоа беше инцидент кој ги урива неговите позоции при преговорите.⁷

По ваквиот настан, медијаторите беа во функција повторно да се навраќаат на почетните позиции на преговорите. Македонската страна го напушти Охрид, а албанските преставници останаа во вилата „Билјана“, чекајќи го исходот.

Во тој момент Пердју ја завзема цврстата позиција и му понудува на ланаските партии да го парафираат договорот.

Пердју продолжувал да го држи пенкалот во рака и не спомнувал никакво понатамошно продолжување на разговорите. Пердју седнал на масата кај Џафери и Имери ставајќи го пред нив Рамковниот Договор, велеќи им ладнокрвно со глас кој подразбира дека нема друга алтернатива: „Повелете потпишете⁸„.

По парафирањето на договорот од страна на албанските политички партии, Пердју и Леотар заминуваат во Скопје кај Претседателот Трајковски во обид да се заврши потпишувањето на Договорот.

„Знаев дека ќе треба да се видаме со Претседателот Трајковски. Тоа беше најтешкиот состанок што било кога сум го имал. Леотар и јас влеговме со најмали можни очекувања. Тој беше гневен и многу вознемирен. Се што можев да направам е да го изразам моето сочувство и да се надевам дека ова нема да ги измести или да ги уништи преговорите„ Сепак во тој момент тој донесен неверојатно храбра одлука но и докажа дека е човек кој донесе лидерска одлука за оваа земја.

Вакавата блокада беше на работ преговорите од Охридскиот Рамковен Договор да завршат без посакуваниот исход. Но истрајноста на медијаторите и големата одговорност на Претседателот Трајковски не дозволија овој настан да ги блокира преговорите.

7. Интервју со проф. Д-р Љубомир Д. Фрчковски, дадено за потребите на овој труд

8. Љатиџи В. Преговорите за постигнување на Охридскиот Договор, ФИОМ, Скопје 2008 стр. 73

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Малевски, Д. Бебето од катран, Македонија во меѓународните односи (1991-1993), Култура 2012
2. Љ.Д.Фрчковски, Преговарање во конфликт на идентитети, Скопје, Магор, 2012
3. Љатифи В. Преговорите за постигнување на Охридскиот Договор, ФИООМ, Скопје 2008
4. John S. Odell and Dustin Tingley, Negotiating Agreements in International Relations, American Political Science Association, 2013
5. Frank Schimmelfennig, "Introduction: The Impact of International Organizations on the Central and Eastern European States—Conceptual and Theoretical Issues", in Norms and Nannies: The Impact of International Organizations on the Central and Eastern European States, Ronald H. Linden, ed. (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2002), pp.1–29
6. Докуметареен филм: 20 години македонска независност,, Во продукција на МРТВ и Контрабанда;
7. „Ohrid and Beyond,, докуметарен филм во продукција на на Институтот за воено и мирнодроско известување ,,

Ана Чичаковска Анастасова, докторанд
 Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
 Република Северна Македонија

ПРАВНА РАМКА ЗА ПРЕВЕНЦИЈА, ЗАШТИТА И СПРЕЧУВАЊЕ НА НАСИЛСТВА ВРЗ ДЕЦАТА ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРАВЕН ПОРЕДОК

Апстракт: Во трудот ќе се изнесе проблематиката на насилства врз децата со посебен осврт на правната регулатива во меѓународниот правен поредок. Целта на трудот е да прикаже како државите членки на Советот на Европа ја остваруваат заштитата на децата од сите облици на насилства. На крајот ќе се изнесе заклучно согледување и ќе се дадат препораки за подобрување на законодавствата во државите во насока на остварување на превенција, заштита и сузбивање на разните облици на насилства врз децата.

Клучни зборови: Насилства врз децата, Конвенција за правата на детето, Семејното насилство врз децата, Насилства врз децата во образовните институции и надвор од нив, Превенција, заштита и сузбивање на насилства врз децата.

LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTION, PROTECTION AND SUPPRESSION OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER

The study will present the issue of violence against children with the special emphasis on the international legal regulation. The aim of this study is to show in which way member states of the Council of Europe achieve the protection of children from different forms of violence. At the end of this study will be made concluding observation and will be given a recommendation for the improvement of the legislation in the countries in a direction of prevention, protection and suppression of all different forms of violence against children.

Key words: Violence against children, Convention on the rights of the child, Domestic violence against children, Violence against children in educational institutions and outside of them, Prevention, protection and suppression of different forms of violence against children.

ВОВЕДЕН ДЕЛ

Проблематиката на насилство врз децата е актуелна тематика за истражување и има научно општествено значење бидејќи децата се најранлива категорија на лица такашто секое негативно и насилно поведение кон нив може да предизвика трајни или тешки последици по нивниот раст и развој. Секоја држава преку своите институции треба да воведи мерки за поддршка на децата - жртви од насилства, да обезбеди механизми кои ќе го гарантираат правото на заштита на

децата од сите облици на насилства како и да се заложи за нивното физичкото и психичко опоравување за да можат во потполност социјално да се реинтегрираат во општеството. Насилството е негативна општествена појава која зема широк замав во сите пори на општествениот живот и произлегува како резултат на долготраен и зачестен интензитет на агресија кај поединецот. Агресивноста е диспозиција на човекот да се однесува на агресивен начин, тензија која човекот и неговиот организам го става во движење, а агресијата подразбира тотално или делумно уништување на објектот или личноста.¹ Агресијата и насилното однесување настануваат како резултат и последица на негативното влијание што го има општеството врз поединецот, со сите негови слабости, всушност тука, агресијата се појавува како одговор на фрустрација настаната од потребата за живот во општеството.² Во Светскиот извештај за насилство и здравје (WRVH) насилството е дефинирано како: “Намерна употреба на физичка сила или моќ, со закана или конкретно загрозување против себе, друго лице, група или заедница што за последица или веројатност за последица има нанесување на повреда, смрт, психолошка штета, спреченост на развој или загуба.”³ Под насилства врз деца се подразбира превземања или пропуштања на намерни (умислени) дејствија на поединецот или на институциите со кои се загрозува животот и личниот интегритет на децата, се спречува остварување на нормален психофизички раст и развој на децата како и задоволување на основните егзистенцијални потреби на децата.

Од етиолошки аспект, насилничкиот криминалитет врз децата може да настане како резултат на појавата на субјективните и објективните фактори што можат да доведат до појава на насилства во зависност од нивната природа. Од феноменолошки аспект, насилствата врз децата оставаат далобоки трауми кои негативно можат да се одразат во подоцнежната возраст на децата, врз нивниот понатамошен психофизички развој. Насилствата можат да се манифестираат во следните облици: физички насилства, психолошки насилства, сексуални насилства, запуштања на децата, економска злоупотреба на децата, склучување на бракови со малолетни лица, злоупотреби во постапките за посвојување на деца. Насилствата врз децата можат да се појават во повеќе видови, но, во позначајни, се вбројуваат: семејно насилство врз децата; насилства врз децата во воспитно-образовните институции и надвор од нив (bullying); насилства врз децата преку средства за информатички-комуникациски технологии (cyberbullying); насилства врз децата преку медиумите; насилства врз децата со интелектуална попреченост во развојот и врз децата со инвалидитет.

Државите членки се обврзани да ги превземат сите соодветни законодавни, административни, социјални и образовни мерки заради заштита на детето од сите форми на физичко или ментално насилство, повреди или злоупотреби, занемарување (запоставување) или немарен однос, малтретирање и експлоатација, вклучувајќи ја и сексуалната злоупотреба додека е под грижа на родителите, законските старатели или некое друго лице на кого му е доверена грижата за детето. Наведените мерки треба да опфатат по потреба ефикасни постапки за востановување на социјални програми за обезбедување на поддршка којашто е неопходна на детето, на оние на кои им е доверена грижата за детето, како и останати форми на спречување, утврдување, пријавување, проследување, истрага, постапување и следење на случаи на малтретирање на детето и по потреба обраќање до судот.⁴

1. Љупчо, Арнаудовски, Криминологија, 2-ри Август-С, Скопје, 2007, стр. 331.

2. Erich, Fromm, Anatomija ljudske destruktivnosti, kniga i Druga kniga, Zagreb, 1980, стр. 96 - 117, 15-86.

3. The World Health Report, World Health Organization, 2005.

4. Чл.19 од Конвенција за правата на детето.

АНАЛИЗА НА МЕЃУНАРОДНАТА РЕГУЛАТИВА ЗА СУЗБИВАЊЕ НА НАСИЛСТВА ВРЗ ДЕЦАТА

Правната регулатива на Европската Унија е севкупност од заеднички права и обврски вградени во договори, закони и судски пресуди кои функционираат паралелно со правниот систем на секоја држава-членка на ЕУ. Примарниот извор на законодавството на ЕУ се нејзините меѓународни договори. Советот на ЕУ е законодавно тело што донесува одлуки на ЕУ. Тој функционира заедно со Европскиот парламент на законска регулатива во голем број на области. Меѓу останатите надлежности коишто ги има спаѓа и надлежноста да склучува меѓународни договори помеѓу ЕУ од една страна и една или повеќе држави или меѓународни организации од друга страна. ЕУ одсекогаш ја покажувала својата заложба за човековите права и основните слободи. Сите држави членки на Советот на Европа ја потпишаа Европската конвенција за човековите права која претставува меѓународен договор за заштита на човековите права, демократијата и владеење на правото. Според Европската конвенција за човековите права, човековите права се неотуѓиви и се својствени за секое човеково битие. Конвенцијата забранува: тортура, нечовечно или понижувачко постапување или казнување; смртна казна, ропство и присилен труд; дискриминација во уживањето на правата и слободите загарантирани со Конвенцијата и протерување на сопствените државјани или да им се откаже влез со колективно протерување на странци.⁵ Човековите права најдобро се опишани во Универзалната декларација за правата на човекот според која мајките и децата имаат право на посебна нега и помош.⁶ Според Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културни права, сите народи имаат право на самоопределување. Според пактот, децата и младината мора да бидат заштитени од економската и социјалната експлоатација. Државите се обврзуваат да ги утврдат границите на возраст под кои платеното вработување на детска работна сила е со закон забрането и санкционирано.⁷ Според Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права, сите народи имаат право на самоопределување, слободно да ја уредат својата политичка положба и слободно да го спроведуваат својот стопански, општествен и културен развој. Според пактот, секоја пресуда донесена во кривичните или граѓанските предмети ќе биде јавна освен ако интересот на малолетникот бара да биде поинаку, или доколку постапката се однесува на брачните спорови или старателството на децата. Во случај на развод на брак, ќе се донесе одлука за да се обезбеди потребна заштита на децата.⁸ Европска социјална повелба со Дополнителен протокол и Ревидираната повелба гарантираат серија на основни социјални права. Меѓудругите, тие вклучуваат: забрана на присилен труд, правото на социјална заштита и правото на образование. Во однос на правата на децата, Повелбата предвидува дека децата и младината имаат право на посебна заштита од физички и морални опасности на кои се изложени; правото на децата и младината на социјална, правна и економска заштита, заштита на децата и младината од запоставувања, насилства или експлоатација.⁹ Според Европската конвенција за заштита од тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување, никој не може да биде изложен на тортура и на нечовечно или

5. Европска конвенција за човековите права од 1950 година со нејзините протоколи.

6. Универзална декларација за правата на човекот на ОН од 10.12.1948 година.

7. Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права.

8. Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права на ОН.

9. Европската социјална повелба (1961 година), Дополнителен протокол (1988 година) и Ревидираната повелба (1996 година).

понижувачко постапување или казнување.¹⁰ Конвенција за правата на детето со факултативните протоколи е обврзувачки договор во којшто се утврдени: граѓански, политички, економски, социјални, здравствени и културни права на децата. На ниту едно дете не смее да му биде одземено или ускратено правото на достоинствен живот. На 25 мај 2000 година, беа донесени два факултативни протоколи. Со првиот протокол се ограничува вклучувањето на деца во воените конфликти, додека со вториот факултативен протокол се забранува продажбата на деца, детската проституција и детската порнографија.¹¹ Со Конвенција за правата на лицата со инвалидност заедно со факултативниот протокол од 2006 година во делот на заштита од разни форми на насилства, државите членки се обврзуваат: на децата со инвалидност на еднаква основа со другите деца да им го гарантираат правото на слобода и безбедноста на личноста; без нивна согласност да бидат предмет на медицински или научни испитувања како и предмет на измачувања, на сурови, нечовечки и понижувачки постапувања или казнувања; да превземат законски, административни и други мерки за заштита на лицата со инвалидност, во и надвор од домот, заштита од сите облици на експлоатација, насилства и злоупотреби, како и обезбедување на помош и поддршка на половата и старосната чувствителност на лицата со инвалидност, нивните семејства и старатели, како да се одбегнат, препознаат и пријават случаите на експлоатација, насилства и злоупотреби.¹² Според Резолуција 40/36 на Генералното собрание на ОН во 1985 година се повикуваат сите држави “Итно да превземат специфични активности и мерки со цел да се спречи семејното насилство и да се обезбеди соодветна помош на жртвите од насилствата.”¹³ Конвенција на Советот на Европа за спречување и борба против насилства врз жени и насилства во семејствата (Истанбулска конвенција) е прв правнообврзувачки меѓународен механизам за борба против насилства врз жените и насилствата во семејствата.¹⁴ Според Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба со Препораката Рез (2001)16 за заштита на деца од сексуална експлоатација, Рамкованата одлука на Советот на Европската Унија за борба против сексуалната експлоатација на деца и детска порнографија (2004/68/JHA) (ETS No. 201, 2007), се гарантира спречување и борба против сексуалната експлоатација и сексуалната злоупотреба на децата.¹⁵ Конвенцијата на Меѓународната организација на трудот за забрана и елиминација на најлошите видови на детски труд од 1999 година ги определува најлошите облици на детскиот труд додека според Конвенција за минимална возраст, минималната возраст на детето не смее да биде помала од возраста неопходна за завршување на задолжителното образование и во било кој случај, да не е помала од 15 години.¹⁶ Според Конвенцијата за сајбер криминалот, воочена е потребата за воедначување и систематизирање на материјалните и процесните норми на глобално ниво од областа на компјутерскиот криминал и

10. Европската конвенција за заштита од тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување.

11. Конвенција за правата на детето со факултативните протоколи

12. Конвенција за правата на лицата со инвалидност со факултативниот протокол од 2006 година.

13. Резолуција 40/36 на Генералното собрание на ОН во 1985 година.

14. Истанбулската конвенција

15. Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба со Препораката Рез (2001)16 за заштита на деца од сексуална експлоатација, Рамковната одлука на Советот на ЕУ за борба против сексуална експлоатација на деца и детска порнографија (2004/68/JHA) (ETS No. 201, 2007).

16. Конвенција на Меѓународната организација на трудот за забрана и елиминација на најлошите видови на детски труд од 1999 година, Конвенција за минимална возраст од 1973 год.

електронските докази.¹⁷ Според Хашката конвенција за граѓанско правните аспекти на меѓународното грабнување на децата државите потписнички се обврзуваат да ги остварат следните цели: ургентно враќање на дете кое незаконито е одведено или задржано во друга земја, различна од земјата во која детето има постојано место на живеење.¹⁸ Конвенцијата на Советот на Европа за борба против трговија со луѓе, Рамковната одлука на Советот на ЕУ за борба против трговија со луѓе (2002/629/JHA); Протоколот за спречување, борба и казнување на трговија со луѓе, посебно на жени и деца, Факултативниот протокол за трговија со деца, детската проституција и детската порнографија има за цел да ја спречи трговијата со луѓе, да ги заштити жртвите и да ги гони трговците.¹⁹ Конвенцијата на ОН против транснационален организиран криминал има за цел да ја унапреди соработката заради превенција и поефикасна борба против транснационален организиран криминал, превенција и борба против трговијата со лица, особено на жени и деца, и спречување на нивна повторна виктимизација.²⁰

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Сите облици на насилства врз децата можат да остават длабоки последици по животот на секое дете. Она што е заедничко за сите облици на насилства е можноста за појава на традиционално пренесување на насилства од родителот на детето. Поголемиот дел од насилниците кои денес вршат насилства и самите тие во детството доживеале насилства. Превенција од најразлични облици на насилства можат да бидат од различен карактер: од едукација на родители, персоналот во воспитно образовните институции, службените лица, судиите, адвокатите, обвинителите и полицијата заради стекнување на практични знаења и вештини, па се до спроведување на психијатриски третмани на жртвите од насилствата заради нивна рехабилитација. Од анализа на меѓународната регулатива може да се заклучи дека државите членки на ЕУ како и државите претенденти за членство во големото европско семејство треба да обезбедат правни механизми за ефикасно гонење на сторителите на насилства со посебно внимание на заштита на правата на децата при превземање на дејствија. На преден план треба да се земе сигурноста на децата и заштита на нивната приватност преку обезбедување и гарантирање на тајноста на личните податоци. Државите според меѓународната регулатива треба да ја зајакнат комуникацијата преку надлежните институции кои ги гарантираат и имплементираат правата на децата. Државите што немаат статус на кандидати за членство а кои со идеите се доближуваат до регулативата на ЕУ, потребно е да ги приближат односно да ги хармонизираат националните законодавства со европското од областа на заштита на децата од разни облици на насилства и дискриминација. Државите членки на ЕУ се должни да превземат законодавни, административни, социјални и образовни мерки за заштита на децата од сите облици на физички и психички насилства, повреди или злоупотреби, запуштања или немарен однос, вклучувајќи го и сексуалното вознемирување. Решавање на проблемот со насилства врз децата изискува интегриран и стратешки пристап. Советот на Европа ќе ги поддржи државите членки во примената на препораките на Комитетот на министрите за интегрирана

17. Конвенција за сајбер криминалот.

18. Хашката конвенција за граѓанско правните аспекти на меѓународното грабнување на децата од 1980 година.

19. Конвенцијата на Советот на Европа за борба против трговија со луѓе.

20. Конвенција на ОН против транснационален организиран криминал.

национална стратегија за заштита на децата од насилства. Препораките содржат насоки за развој на правни, стратешки и институционални рамки, помовирање на култура за почитување на правата на децата, воспоставување на механизми и услуги прилагодени на детето како и донесување на национални агенди за истражувања во областа на сузбивање на насилства врз децата.

338.48:340.13(497.115)

Sabina Dana, doktorant

Fakultet za turizam i ugostiteljstvo - Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ - Bitola
Republika Severna Makedonija

Sadeta Eminović, doktorant

Fakultet za turizam i ugostiteljstvo - Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ - Bitola
Republika Severna Makedonija

ZAKONSKI OKVIRI TURIZMA NA KOSOVU

Abstract: U ovom radu prikazali smo trenutno stanje turizma na Kosovu, naveli smo poznate turističke destinacije, prikazali smo postojeće regulative o turizmu, posebna pažnja je posvećena postojanju zakonskih propisana Kosovu, koji su u nedovoljnoj meri zastupljeni. Kroz prikazi analizu opšteg stanja na Kosovu, sagledane su realne mogućnosti, nedostaci i date susmernice za bolji razvoj turizma na Kosovu.

Temeljna hipoteza ovog rada je da država ima važnu ulogu u razvoju turizma, te da svojim instrumentima i merama utiče na konkurentnost zemlje kao turističke destinacije.

Ključne reči: Kosovo, turizam, zakon, regulative, destinacija

LEGAL FRAMEWORK OF TOURISM IN KOSOVO

Abstract: In this paper, we have presented the current state of tourism in Kosovo, we have listed well-known tourist destinations, presented the existing regulations on tourism, special attention is paid to the existence of legally prescribed Kosovo, which are insufficiently represented. Through analyzes of the general situation in Kosovo, the presented possibilities, shortcomings and given opportunities for better development of tourism in Kosovo.

The fundamental hypothesis of this paper is that the state plays an important role in the development of tourism, and that its instruments and measures influence the country's competitiveness as a tourist destination.

Keywords: Kosovo, tourism, law, regulations, destination

UVOD

Turizam može biti jedno od važnih sredstava za ekonomski razvoj, kao i osnova za poboljšanje kvaliteta života kako posetilaca tako i u zajednicama domaćina. Postizanje održivosti turizma će svakako doprineti i održivost društva. Kao bi se ovo postiglo potrebno je da svaka država ima zakonske akte o turizmu. Sa formiranim zakonom, nije cilj da se postigne veća regulativa već da se ostvari bolja regulativa u turizmu. Takođe cilj nije da se donese veliki broj zakona i propisa, već da se utiče na ponašanje turista, turističkih preduzeća i lokalne zajednice u cilju očuvanja prirodne i kulturne baštine kao i boljeg kvaliteta poslova u turizmu, smanjenja zagađenja životne sredine, kao i povećanje socijalne inkluzije građana ostvarenjem prava na odmor. Kreiranje prave ravnoteže između države, odnosno pravne regulative, dobrobit turista, zajednice domaćina i životne sredine, smanjenje sukoba i prepoznavanje uzajamne zavisnosti, zahteva poseban pristup u upravljanju destinacijama.

U poslednjim godinama, turizam igra značajnu ulogu u razvoju većine zemalja na Balkanu, i prema procenama rastuća je pojava za ekonomski razvoj. Stoga je veoma

važno da svaka država ima svoje zakonske regulative posebno u usmeravanju razvoja i stvaranju poticajnog okruženja za razvoj turizma. Budući da turizam generira znatne koristi za nacionalnu ekonomiju, država intervenira kako bi se koristi od turizma povećale, a potencijalni problemi smanjili, odnosno ublažili.

TURIZAM NA KOSOVU

Kosovo zauzima površinu nešto manje od 11 hiljada kilometara kvadratnih, okruženo je planinama, jezerima, rekama, mostovima, tvrđavama, ima istorijski i kulturni značaj i prelep pejzaž, što ukazuje na to da Kosovo može biti važna turistička destinacija kako leti tako i zimi. Kosovo je bogato prirodnim bogatstvima i jedinstvenom kulturnom baštinom, što predstavlja veliki turistički potencijal, ali je tek u početnoj fazi. Razvoj i efekti turizma na Kosovu posebno su vidljivi u pojedinim destinacijama oko gradova kao što su: Peć, Đakovica, Prizren, Mitrovica, Priština koje turisti najviše posećuju, kako zbog velikog broja spomenika, muzeja, džamija, manastira, tako i zbog prirodnih lepota. Među glavnim prirodnim atrakcijama je Mermerska pećina u Gadimlju, izvor Belog Drima, vodopad Miruša, Rugovska klisura, te prirodna i veštačka jezera i izvori termomineralnih voda, što može da doprinese veliki razvoj zdravstvenog turizma na Kosovu. Jedna od poznatijih i atraktivnijih turističkih destinacija tokom zime je sigurno kompleks Brezovica.

Međutim, pored svih ovih resursa, turistički potencijali nisu dovoljno promovisani zato što se institucije Kosova nisu pokazale dovoljno organizovanim za razvoj ove oblasti, u kojima naročito nedostaje infrastruktura. Imamo turiste koji stalno posećuju Kosovo, ali je problem što nije sve dobro organizovano i što se veoma malo radi na predstavljanju Kosova u svetu kao turistička destinacija. Međutim, za razliku od ostalih država u regionu Kosovo se razlikuje po gostoprimstvu i dobroj usluzi.

Kosovu takođe nedostaje izgradnja sopstvenog turističkog imidža u okviru međunarodnih tržišta, efikasan marketing, promovisanje i službe za informisanje posetilaca. U današnje vreme kada postoji velika konkurencija na tržištima turizma, potrebno je osnivanje Nacionalne turističke organizacije kao i finansiranje marketinga i promovisanja međunarodnog turizma. Kosovo treba da preduzme zakonodavne i institucionalne promene u vezi sa postavljanjem, organizovanjem i određivanjem prioriteta za ekonomski i socijalni razvoj, političku volju i angažovanje snage turističke industrije koje odgovaraju potrebama zemlje.

ZAKONSKE REGULATIVE O TURIZMU NA KOSOVU

Turizam na Kosovu je organizovan kao divizija za turizam u ministarstvu trgovine i industrije. Podršku dobijaju i od ostalih odeljenja i drugih ministarstava, kao i opštinske direkcije za ekonomski razvoj ili direkcije za turizam, samo u nekim opštinama.

Divizija za turizam je trenutno koncentrisana na sledećim oblastima:

- » Učinak turizma i uticaj na planinarenje razvoja turizma, proizvodi turizma i statističko merenje rezultata razvoja turizma
- » Poboljšanje kvaliteta proizvoda i usluga turizma kroz promovisanje kvalifikacija hotela, podršku mikro- biznisima u razvoju proizvoda i usluga
- » Učešće na međunarodnim projektima za podršku kosovskog turizma
- » Podrška za promovisanje kosovskog turizma
- » Saradnja sa ostalim resornim ministarstvima i važnim opštinama u aspektu turizma
- » Podrška za funkcionisanje saveta za turizam Kosova
- » Saradnja i podrška turističkim biznisima – hotelima, restoranima i turistič-

- » kim operaterima/putničkim agencijama
- » Saradnja sa međunarodnim donatorskim organizacijama
- » Međunarodnja saradnja
- » Vlada Kosova turizmom se bavi u sledećim dokumentima:
- » Program Vlade Kosova 2015-2018 i Program Vlade Kosova 2017-2021
- » Nacionalni program za sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (NPSSSP)
- » Godišnji plan rada Vlade 2018
- » Strateški prioritet Vlade Ekonomski razvoj i zapošljavanje
- » Razvojne politike za ruralni turizam i agro-turizam, kao i za razvoj turističkog multi-funkcionalnog odmarališta "Brezovica",
- » Razvoj politike turizma,
- » Studija o potencijalima i potrebama smeštajnog sektora u regionima i mestima kao obećavajuća osnova za investitore i smeštajna preduzeća,
- » Saradnja sa MPŠRR-om za razvoj ruralnog turizma i agro-turizma.
- » Program za ekonomske reforme 2018-2020 odnosno Reformska mera
- » Razvoj konkurentnosti privatnog sektora kroz industrijski razvoj za MSP kao i Reformska mera
- » Razvoj turističkog proizvoda u turističkim regionima Kosova gde je obuhvaćen i turizam

ZAKONI I NORMATIVNI AKTI U OBLASTI TURIZMA NA KOSOVU

Postoji zakon o turizmu sa 3 Administrativna uputstva i Zakon o boravišnoj taksi za usluge smeštaja u ugostiteljskim i turističkim objektima, a koji imaju direktan uticaj na turizam na Kosovu

Zakonima u oblasti turizma na Kosovu utveđuje se:

- » pravna osnova i institucionalni okvir, načela i pravila za razvoj i promovisanje turizma, uspostavljanje i razvoj standarda turističkih usluga.
- » procedura za klasifikaciju i kategorizaciju ugostiteljskih objekata kao i rad komisije za klasifikaciju i kategorizaciju ugostiteljskih objekata.
- » sadržaj registra za kategorizaciju, postupak dobrovoljne registracije i opoziva registracije i turističkih delatnosti
- » regulisanje kataloga smeštaja sa kojim se odrđuje njegov sadržaj
- » osnovni principi i kriterijumi koji omogućavaju pravo osnivanja i vršenja aktivnosti za pružaoce usluga na Kosovu, istovremeno pružajući garancije za bezbednost i visok kvalitet korisnicima tih usluga
- » regulisanje i zaštita osnovna prava potrošača prilikom kupovine robe, usluga i drugih oblika na slobodnom tržištu, kao i obaveze prodavaca, proizvođača i dobavljača. Inostrani i domaći turisti tokom kupovine turističkih usluga računaju se kao potrošači, jer zakon o zaštiti potrošača štiti i usluge.
- » podsticanje, privlačenje i stvaranje uslova za realizaciju strateških investicijama u Republici Kosovo, kao i da odredi administrativne procedure i kriterijume za procenu, izbor, sprovođenje i nadzor strateških projekata kao i određivanje procedura za davanje na korišćenje imovine Republike Kosovo u cilju sprovođenje proekata za strateške investicije. Sektor turizma se u ovom zakonu smatra sektorom za strateške investicije s obzirom da je obuhvaćen u okviru oblasti delovanja.
- » vrednosti kulturne baštine, stvorene vekovima, a takođe pravna i trhnička sredstva za inventarizaciju, dokumentaciju, selekciju zaštite, konverzaciju, restauraciju, administraciju, prezentaciju i širenja ovih blaga u skladu sa

međunarodnim kartama i konvencijama, bez obzira na vlasništvo nad kulturnom baštinom koja je pod zaštitom. Istorijska i kulturna vrednost ove baštine je blago svih ljudi na Kosovu. Očuvanje kulturne baštine pomaže turizmu da proširi turističke ponude u kulturnom turizmu. Ovaj zakon takođe ima za cilj i promovisanje vrednosti kulturne baštine.

- » načela, organizovanje, ovlašćenja i procedure inspekcijskog nadzora tržišta na teritoriji Republike Kosovo. Ovaj zakon, iako je u nadležnosti tržišne inspekcije predviđena je hotelska i turistička delatnost. Kaznene odredbe ne predviđaju nikakvu novčanu kaznu vezanu za ovu delatnost.
- » razvoj sektora drumskog saobraćaja putnika i roba, otvoreni i ne-diskriminacioni pristup tržištu, pružanju usluga na tržištu sektora za prevoz putnika i robe, kao i uređivanje režima vožnje i odmora. Razvoj drumskog saobraćaja doprinosi razvoju turizma, posebno sa susednim zemljama i zemljama regiona u olakšavanju pristupa turista na Kosovu. Odredbe ovog zakona primenjuju se na sve delatnosti iz oblasti civilnog vazduhoplovstva koje se odvijaju unutar teritorije i vazdušnom prostoru Kosova. Ovaj zakon omogućava dobar razvoj civilnog vazduhoplovstva, koji pomaže bezbednom kretanju vazdušnog prevoza turista.

NEDOSTATCI I SMERNICE ZA BOLJI RAZVOJ TURIZMA NA KOSOVU

Na osnovu opšte analize došli smo do saznanja da na Kosovu zakon o turizmu nije dovoljno uređen, ne postoji posebni propisi o radu lokalnih i međunarodnih turističkih operatora, kao i turističkih vodiča, svi oni sami upravljaju i sprovode ture po Kosovu iz inostranstva, ne ostavljajući mnogo troškova turistima na Kosovu. Zbog nedostatka dovoljnog znanja od međunarodnih operatera, daje se slaba slika turizma na Kosovu, što utiče i na broj posetilaca na Kosovu.

Turistički vodiči Kosova, prema sadašnjem zakonu nisu predviđeni da budu sertifikovani i licencirani od bilo koje institucije, stoga i njihovo praćenje i nadzor nije uređeno zakonom, a trenutno rade bez licence i bez sertifikacije. Zbog toga i informisanje turista nije na pravom nivou. Strani vodiči rade na Kosovu prema njihovoj snalažljivošću na tržištu.

Sadašnji zakon o turizmu ne predviđa nadzor turističke delatnosti i nije predviđeo kaznene mere. Tržišna inspekcija pokušava da pokrije ovaj deo, ali nije bila uspešna jer postoje nedostaci u zakonu na koje se treba pozvati.

Sistemska i sveobuhvatna promena turističkih politika trebalo bi da bude jedina opcija da turizam Kosova bude konkurentan i barem na istom nivou sa susednim zemljama. Ovaj pristup uključuje usvajanje zakonskog/normativnog okvira za razvoj turizma u skladu sa međunarodnim standardima.

Trenutno, sektor turizma nije postavljen kao prioritetna politika zemlje i u tom smislu postoji nedostatak organizovanja, podrške, ugleda, marketinga i razvoja turizma, uzimajući u obzir da se danas turizam smatra glavnim generatorom ekonomskog rasta, zapošljavanja i regionalnog razvoja. Međutim, dok u svim zemljama regiona i Evrope i u skoro svim zemljama sveta postoji nacionalna turistička organizacija/ agencija koja ima nadležnost i bavi se isključivo turizmom na nacionalnom nivou, Kosovo još uvek nema takvo organizovanje.

Zbog takvog pasivnog pristupa prema razvoju turizma, konkurentna pozicija turizma u poređenju sa drugim susednim zemljama je niska, raznovrsnost turističkih proizvoda, kvalitet i privlačnost su niski/ ispod regionalnog proseka, samim tim i prihodi su takvi koji proizilaze iz turizma su takvi, što nebi bilo isto kada bi se sve navedeno sprovodilo.

SMERNICE

U ovom poglavlju daćemo opis glavnih pitanja koja treba uključiti i za koje treba pružati rešenje zakonom o turizmu.

Kao prioritet za napredak razvoja turizma na Kosovu bilo bi svakako, osnivanje Nacionalne turističke organizacije koja se može osnivati kao vladina agencija od premijera ili nadležnosti ministarstva koja bi bila odgovorna za izgradnju promocije turističke slike na međunarodnom tržištu.

Dalje, potrebna je, klasifikacija objekata turističkog smeštaja, počevši od hotela, sa sistemom zvezdica, ne postoji jedinstveni regulativni evropski sistem za klasifikaciju hotela, motela, prenoćišta, kampove, odnosno sistem klasifikacije za sve one koji pružaju smeštaj za turiste.

Jedna od bitnih stvari je i licenciranje, odnosno sertifikacija turističkih operatera. Ovakav vid sertifikacije bi trebalo biti obavezno i služilo bi za zaštitu potrošača- turista i poboljšanje kvaliteta turističkih paketa.

Pored licenciranje turističkih operatera, potrebno je i licenciranje odnosno sertifikacija turističkih vodiča, stvaranje obaveznog sistema ocenjivanja kvaliteta vodiča, pratioca i animatora/zabavljača u različitim oblastima turističkih aktivnosti.

Sledeća stavka bi bila, određivanje turističkih zona, što znači zakonsko uređivanje za određivanje turističkih zona i njegovo funkcionisanje.

Kao i nadzor nad tržištem, što bi moglo da se postigne definisanjem nadležnosti u nadzoru turističkih i ugostiteljskih delatnosti i definisanjem kaznenih mera od strane tržišne inspekcije u nacrtu zakona o turizmu kako bi se izbegle nepravilnosti idr.

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega možemo da zaključimo da Kosovo ima dobre zakone koji su nediskriminatorni ali koji se ne poštuju u potpunosti. Nepostojanje političke volje i neefikasnost mehanizma sprovođenja neki su od razloga za to.

Turizam na Kosovu je prosečno razvijen, iako je zabeležen brz napredak zadnjih godina, ali još uvek je organizovan na neefikasan način, bez primenjivih zakonskih pravila, bez strateških ciljeva i bez konkurentnih turističkih politika, a takođe je organizovan na ispod optimalnom nivou u upravljanju turističkim biznisom. Ovo stanje zahteva strateški i sistematski pristup i rešenje koje će omogućiti razvoj biznisa turizma na konkurentskim osnovama, i da bi se saopštilo tržištu da država stimuliše kvalitet, štiti prava potrošača i otvorena je za međunarodnu saradnju. Turizam funkcioniše u skoro najkonkurentnijem okruženju slobodnog tržišta. Turizam na Kosovu se razvija na osnovu slobodnog tržišta, sa preduzetničkim inicijativama i poslovnim rizicima. Ali, uprkos tome, turizam je jedna aktivnost u kojoj su takođe potrebne intervencije, politike i javne aktivnosti. Glavni razlozi o neophodnosti intervencije politikama u turizam na Kosovu su:

- » Turizam uglavnom koristi prirodne i kulturne resurse, koji su najvredniji i najređi, zbog toga to zahteva održivu upotrebu i upravljanje
- » Turizam se razvija u oblastima/područjima zajedno sa ostalim korisnicima (ekonomskim, socijalnim) prostora, kao i u bliskom kontaktu sa stanovnicima, i kao takav zahteva balansirano planiranje u korišćenju prostora
- » Turista je krajnji potrošač u turističkoj privredi, stoga se zahteva zaštita potrošača
- » Turistička privreda se uglavnom sastoji od MSP-a kojima je potrebno okruženje i poseban pozitivan tretman biznisa za efikasan razvoj

- » Turizam je više sektorska aktivnost (poljoprivreda, industrija, kultura, sport, prostorno planiranje, infrastruktura itd.) koja zahteva koordinaciju i planiranje politika
- » Razvoj i promocija turističkog brenda/imidža je kombinacija prirodnih i kulturnih resursa, ugostiteljstva ali i politike, ekonomskih rezultata, sporta, kulture i životnog standarda i zbog toga je potrebna javna podrška
- » Turizam na Kosovu je dostigao fazu razvoja koja zahteva osnovnu zakonsku i organizacionu strukturu, kao i pravila za dalji efikasni razvoj
- » Institucionalna organizacija turizma na Kosovu je stagnirala u poređenju sa susednim zemljama
- » Zakonska rešenja za turizam na Kosovu treba da prate direktive, smernice i dobre prakse EU-a.

LITERATURA

1. Pravni akti
2. Zakon br. 04/L-176 o turizmu
3. Zakon br. 05/L-130 o uslugama
4. Zakon br. 04/L-121 o zaštiti potrošača
5. Zakon br. 02/L-88 o kulturnoj baštini
6. Zakon br. 04/L-181 o inspekciji i nadzoru tržišta
7. Zakon br. 05/L-079 o strateškim investicijama u Republici Kosovo
8. Zakon br. 04/L-179 o drumskom saobraćaju
9. Zakon br. 03/L-051 o civilnom vazduhoplovstvu
10. Administrativna uputstva
11. Administrativno uputstvo (MTI) br. 19/2013 o regulisanju i razvoju Sistema ocenjivanja smeštaja
12. Administrativno uputstvo (MTI) br. 07/2014 o registru kategorizacija, dobrovoljnoj registraciji i opozivu registracije
13. Administrativno uputstvo (MTI) br. 10/2014 o sadržaju kataloga smeštaja,
14. Internet izvori
15. <http://www.kuvendikosoves.org/>
16. <http://www.kryeministri-ks.net/>
17. www.kultplus.com

640.4:340.13

Sadeta Eminović, doktorant
Fakultet za turizam i ugostiteljstvo - Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ - Bitola
Republika Severna Makedonija

Sabina Dana, doktorant
Fakultet za turizam i ugostiteljstvo - Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ - Bitola
Republika Severna Makedonija

ZAKONSKE REGULATIVE ZA RAD NACIONALNIH RESTORANA

APSTRAKT: Ovaj rad ima za cilj da upozna prisutne sa nacionalnim restoranima, kao posebnom vrstom restorana koji štite nacionalne interese i čuvaju tradiciju jednog naroda. U radu smo istakli koliki je značaj nacionalnog restorana u savremenom društvu, u kojem se sada nalazimo i koliki je njihov značaj za očuvanje identiteta jednog društva.

U radu smo istakli i zakonske regulative kojima se reguliše rad nacionalnih restorana. Mali je broj država koje imaju usvojene posebne zakone za nacionalne restorane, već je rad nacionalnih zakona regulisan u sklopu zakona o ugostiteljstvu uopšte. Takav je slučaj i sa Kosovom, čiji smo mi stanovnici.

Ključne reči: nacionalni restoran, tradicija, zakonske regulative, Kosovo

ABSTRACT: This work has a goal to familiarize those present with national restaurants, as a special type of restaurant that protect national interests and preserve the traditions of one nation. In this work we have highlighted the importance of the national restaurant in a modern society, in which we are now and how important it is to preserve the identity of a society.

In this work we have also highlighted the legal regulations that regulate the work of the national restaurant. There are very few countries that have adopted special laws for national restaurants, but the work of national laws is regulated as part of the law on catering in general. That is also the case with Kosovo, whose inhabitants we are.

Key words: national restaurant, tradition, legal regulations, Kosovo

UVOD

Restorani su danas postali integralni deo svakodnevnice savremenog čoveka. Bez njihovog postojanja savremeni čovek ne bi mogao pravilno da funkcioniše. U moru različitih restorana kao posebna vrsta se izdvajaju nacionalni restorani. Njime vlasnik želi da očuva tradiciju jednog kraja i naroda. Jer bez očuvane tradicije dolazi do gubitka jednog naroda. A savremeni tempo života i globalizacija nastoje da na neki način izbrišu tradiciju jednog naroda.

A bez svoje tradicije narod gubi svoj identitet. Koncept nacionalnog restorana je baziran uglavnom na tradicionalnim jelima koja se u tim krajevima spremaju dugi niz godina, a mnoga jela svoje korene imaju u dalekoj prošlosti. Savremeni način života se uglavnom zasniva na brznoj hrani, tradicionalna hrana koja se vekovima pripremala postaje nezanimljiva, posebno za mlade, pa zato su nacionalni restorani ti koji pokušavaju da je sačuvaju na jedan originalan način.

Ambijent restorana takođe treba da očuva tradiciju tog kraja i naroda. Oni često su mesto gde se mladi prvi put susreću sa određenim predmetima za koje su možda

čuli iz priče a nisu imali prilike da ih vide. U jedinstvenom etno-ambijentu, obogaćenom brojnim predmetima iz prošlih vremena i uz tihe zvuke narodne gosti mogu svim svojim čulima uživati u originalnoj domaćoj kuhinji, zavičajnim specijalitetima i vinima domaće proizvodnje.

Možemo sa sigurnošću reći da su nacionalni restorani lična karta jednog naroda i trebamo ih nesebično čuvati i negovati.

Zato svaka država u cilju očuvanja identiteta svojih naroda trbala bi da ima usvojene zakonske regulative koji se reguliše rad nacionalnih restorana.

Mali je broj država u našem regionu koje imaju usvojene posebne zakone za nacionalne restorane, već je rad nacionalnih zakona regulisan u sklopu zakona o ugostiteljstvu uopšte. Takav je slučaj i sa našom državom, Kosovom.

1. NACIONALNI RESTORANI

U današnje vreme ljudi ne odlaze u restorane da bi se prehranili, nego da uživaju u hrani i stoga nije dovoljno nuditi samo kvalitetno pripremljenu hranu jer sve zahtjevnijim, savremenim potrošačima sve važniji postaju ostali faktori poput kvaliteta usluge, uređenosti ambijenta, profesionalnosti osoblja i diferencijacije od ostalih. Danas su restorani mesta bez koga se ne može zamisliti život savremenog, zaposlenog čoveka. U ponudi možemo naći brojne vrste restorana, ali restorani koji se izdvajaju svojom originalnošću i autentičnošću su nacionalni restorani. Oni nastoje da očuvaju tradiciju jednog kraja i da je otrgnu od zaborava. Svaki kraj ima svoje nacionalne restorane koji su posebni i koji se po mnogo čemu razlikuju od nacionalnog restorana drugog kraja. nacionalni restoran je taj koji odiše posebnom atmosferom i ambijentom, koji se po mnogo čemu odvajava od ostalih restorana, a potrošaču nudi sve navedene faktore.

2. ZAKONSKI PROPISI O RADU NACIONALNIH RESTORANA

Svaka država nastoji da zakonom reguliše način obavljanja ugostiteljske delatnosti, među kojima spada i način rada restorana. Kako se nacionalni restorani izdvajaju kao posebna vrsta restorana, za koje možemo reći da su i simbol države jer oni nastoje da očuvaju njenu tradiciju, država nastoji da zakonom reguliše njihov rad. Međutim većina država rad nacionalnih restorana reguliše zakonom o restoranima uopšte, a dok mali broj država ima posebno usvojene zakone o nacionalnim restoranima.

Zemlje u našem regionu koje su donele zakonske propise i kriterijume kojima se reguliše rad nacionalnih restorana su Makedonija i Crna Gora. Na Kosovu ne postoji poseban zakon kojim se reguliše rad nacionalnih restorana, već je rad nacionalnih restorana regulisan u sklopu zakona o turističkoj i ugostiteljskoj delatnosti.

U Makedoniji kao poseban ugostiteljski objekat za hranu, u skladu sa Zakonom o ugostiteljstvu, predstavljen je i nacionalni restoran, za koji se izdaje poseban naziv od strane organa državne uprave nadležnog za poslove ugostiteljstva. Takav restoran od određene komisije mora da dobije etiketu nacionalnog restorana. Da bi dobio etiketu nacionalnog restorana mora da ispunjava određene kriterijume. Ugostiteljski objekti u ponudi na listi namirnica trebalo bi da imaju najmanje 70% domaćih tradicionalnih jela u poređenju sa međunarodnim jelima, sa ponudom broja tradicionalnih jela iz Liste jela ne bi trebalo da bude manji od pet. U pripremi jela potrebno je da se koriste namernice domaćeg porekla, i da budu spremljeni po domaćem tradicionalnom načinu, po receptu nacionalnog ili regionalnog karaktera.

Snabdevanje vina i drugih alkoholnih pića u vinskoj karti u nacionalnom restoranu bi trebalo da bude u odnosu od najmanje 80% domaćih vina i drugih pića u poređenju sa međunarodnim vinom i drugih pića.

U spoljašnjoj uređenju treba koristiti materijale od kamena, drveta, cigle, pečene cigle, kovanog gvožđa ili drugog prirodnog građevinskog materijala koji je tipičan za tradicionalnu arhitekturu.

U dizajnu enterijera, ugostiteljski objekti treba da budu uređeni po starom tradicionalnom načinu, koji su nasledili od starih kafana, sa opremom i uređajima karakterističnim za naš region (ognjišta, kotlovi, različite posude, male čaše za rakiju, razni tepisi, bokali za vino, drvene, zemljane ili metalne posude i slični pribor za jelo, tkane ili vezene salvete, platneni stolnjaci na stolu, fenjeri, svećnjaci i razna druga osvetljenja za restoran-meanu), poštujući stare običaje i tradiciju¹.

U Crnoj Gori prema novom Zakonu o turizmu, nacionalni restorani moraju biti kategorisani u rang u objekata sa četiri i pet zvezdica². Nacionalne restorane kategorise određena komisija. odobrenje za obavljanje djelatnosti, dok će njihova komisija kategorisati nacionalne restorane. Nacionalni restorani treba da imaju 70 odsto jela i pica domaće tradicionalne kuhinje od celoukupne ponude. Ukoliko restoran sadrži i posebne elemente dizajna i dekora i određene karakteristike usluga, uz nacionalni može koristiti naziv unikatni. Neki od standarda su i da sto treba da bude opremljen stolnjacima i salvetama tradicionalnih motiva, kao i pribor za jelo i čaše dizajna koji tipičan za nacionalni restoran.

2.1. ZAKONSKI PROPISI I KRITERIJUMI ZA NACIONALNE RESTORANE NA TERITORIJI KOSOVA

Na Kosovu ne postoji poseban zakon kojim se regulise rad nacionalnih restorana. Rad nacionalnih restorana je regulisan u sklopu zakona o turističkoj i ugostiteljskoj delatnosti. U smislu ovog Zakona, ugostiteljska delatnost je pripremanje hrane, pripremanje i služenje alkoholnih i bezalkoholnih pića kao i usluga smeštaja. Ugostiteljski objekti u smislu ovog Zakona su objekti za smeštaj (noćenje) i objekti za ishranu i piće a razvrstavaju se u sedam grupa. Nacionalni restorani spadaju u grupu restorana.

Ministarstvo nadležno za poslove turizma svake dve godine po službenoj dužnosti vrši ponovnu kategorizaciju smeštajnih ugostiteljskih objekata i ponovno utvrđuje kategoriju tih objekata. O sprovedenoj kategorizaciji objekata ministarstvo nadležno za poslove turizma donosi rešenje koje upisuje u Registar kategorisanih ugostiteljskih objekata. Ako bude utvrđeno da objekat više ne ispunjava uslove za utvrđenu vrstu i kategoriju, biće utvrđena nova vrsta i kategorija objekta rešenjem.

Ugostiteljski objekat može da ima naziv jedne vrste ugostiteljskog objekta, zavise od vrste usluga koje objekat pretežno pruža. Naziv vrste ugostiteljskog objekta može da bude promenjen ako su ispunjeni uslovi propisani za pružanje i drugih vrsta usluga u ugostiteljskom objektu.

Ministarstvo nadležno za poslove turizma utvrđuje posebnim aktom vrste ugostiteljskih objekata koje kategorise, kategorije, elemente i merila za kategorizaciju, kao i način kategorizacije ugostiteljskih objekata. Kategorizacija ugostiteljskog objekta biće utvrđena aktom koji donese ministarstvo nadležno za poslove turizma, na zahtev ugostitelja. Ugostiteljski objekat može da počne s radom kad mu nadležni organ uprave odredi kategoriju. Na ulazu u svaki ugostiteljski mora da bude istaknuta propisana

1. <https://www.pravdiko.mk/postapka-i-uslovi-za-dobivane-oznaka-za-natsionalen-restoran-meana/>

2. http://www.mrt.gov.me/info_vodici/vodici/104719

oznaka vrste i kategorije objekta. Ministarstvo nadležno za poslove turizma vodi registar kategorisanih ugostiteljskih objekata³.

Ministarstvo nadležno za poslove turizma izdaje dozvolu za rad za ugostiteljskih objekata iz člana 67. stav 1. Ministarstvo nadležno za poslove turizma utvrđuje da li su ispunjeni uslovi u roku od 30 dana od dana uredno podnetog zahteva.

Iako rad nacionalnih restorana na Kosovu nije u potpunosti definisan zakonaom, Kosovo poseduje nacionalne restorane koji su čuvari tradicije svojih naroda, a ujedno omogućavaju da se turisti koji su brojni na ovoj teritoriji mogu upoznaju sa tom tradicijom koja je veoma bogata.

Jedan od primjera nacionalnog restorana je i Etno selo "Jasika" nadomak Prizrena. Skoro nigdje na Kosovu se ne može osjetiti tradicionalni duh ovdašnjih Bošnjaka tako intenzivno kao u etno selu "Jasika", razbacanom preko skrivenih i najljepših pejzaža koje ova divna zemlja u podnožju Šar planine nudi. Ono stoji kao savremeni čuvar bošnjačke tradicije koja zajedno sa srdačnim gostoprimstvom donosi drevni način života, običaje, nošnju ove treće po veličine nacionalne zajednice na Kosovu. Ovo malo kraljevstvo narodne tradicije, utvrđeno duž vijugavih seoskih puteva, njeguje stari, tradicionalni način života i običaje, stvarajući opšti utisak da vrijeme ovdje miruje. Etno selo je izgrađeno po modelu starih sela. Ova oaza tradicije otkriva čuda narodne arhitekture, kao i brojne legende koje dolaze uz to. U galeriji ima dosta starih premeta. Sve što su stari preci ovoga kraja koristili pre dvesta i više godina, radeći ručno, konjima, volovima...⁴ Sve ove stvari su zaboravljene, dolaskom traktora i ostalih mašina. Cilj vlasnika je da ove stare predmete sačuva od zaborava i da mlađe generacije vide šta su u svom radu koristili njihovi preci.

Odavdje zaista ne može se otići ravnodušan. Veoma bogat jelovnik je prilagođen ovakvom ambijentu, pa ćete tako moći probati razne specijalitete od kašnika (fljije),

3. www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2004_16_sr.pdf

4. www.oslobodjenje.ba

bureka (kolpите и пите) домаће гибанице, проје, младог сира, kajmaka, teletine ispod sača, junetine i ribe, kao i jela sa roštilja. Pripremaju samo eko hranu. Oni koji žele mogu i sami učestvovati u avanturi pripreme nacionalnih jela. A sve to prave po starim receptima i u posuđu koje su koristili njihovi preci. Ovdje je moguće osjetiti potpuni mir i tišinu koju rijetko gdje i kada današnji čovjek može doživjeti. Izuzetna atmosfera za opuštanje i koncentraciju, inspiraciju i odmor. Možete se relaksirati prostim uživanjem u prirodi. Svako godišnje doba nosi sa sobom poseban doživljaj etno sela "Jasike. Bajkovit kraj koji mami poeziju iz svake ljudske duše.

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega gore navedenog donosimo zaključak da svaka država treba da ima usvojene zakonske regulative kojima reguliše rad nacionalnih restorana, jer time čuva tradiciju jednog naroda ali i štiti njihove interese. Taj zakon treba da se odnosi na hranu, piće, spoljašnji izgled, lokaciju i infrastrukturnu opremljenost, da posuđe u kome se hrana služi odgovara datom ambijentu i da prati tradicionalnu hranu i tradiciju tog kraja, da osoblje bude obučeno takođe u skladu sa enterijerom datog restorana, po mogućnosti da bude u odelu sa tradicionalnim motivima. Ti restorani treba da dočaravaju sliku jednog naroda i njihove prošlosti, jer u savremenom dobu, sa brzim tempom života polako tradicija blede i ide ka iščezavanju. Zato država treba da donese ovakve zakonske regulative i zaštiti tradiciju svog naroda.

Takođe svaki restoran treba da ima određen koncept na osnovu koga gradi svoj imidž. Koncept vrednosti restorana proizilazi od informacija dobijenih od istraživanja tržišta. On treba da predstavlja adekvatnu kreaciju za tržište gde se ponuda predstavlja, sa naporom da se predstavi što bolje od konkurentskih restorana.

LITERATURA

1. Dr Simona Martinoska, Restoranski menadžment, Ohrid 2011
2. www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2004_16_sr.pdf
3. www.pravdiko.mk/postapka-i-uslovi-za-dobivane-oznaka-za-natsionalen-restoran-meana
4. www.mrt.gov.me/info_vodici/vodici/104719
5. www.oslobodjenje.ba

347.919.1:340.13(497.7)

М-р Ерика Пешкоска,
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

ТЕК НА ВОНПАРНИЧНА ПОСТАПКА, ИМПЛЕМЕНТИРАНА ВО МАКЕДОНСКОТО ПРАВОСУДСТВО

Споровите меѓу луѓето претставуваат природен дел на човечките односи и како такви постоеле во минатото, а во секој случај неминовно ќе постојат и во иднина. Несогласувањата можат да бидат од различна природа, но истите започнуваат кога две или повеќе страни ќе откријат дека нивните неистомисленички цели создаваат конфликти меѓу себе. Како што растат несогласувањата, растат и ризиците таквите некоректни односи да водат до спор. Ако и по изминувањето на подолг временски период страните не можат да постигнат меѓусебен компромис, со цел да се разреши нивното несогласување можат да покренат судска постапка со која на правилен и објективен начин ќе бидат направени напори да се стави крај на таквиот спор. Судската постапка претставува еден систем на процесни дејствија предвидени со законот на судијата и странките во самата постапка. Следствено на тоа улогата на судот се гледа во неговата функција на независно, непристрасно и објективно решавање на споровите помеѓу засегнатите странки, како гарант на остварувањето и заштитата на основните права кои ги има поединецот во едно демократско општество.

Клучни зборови: Судска постапка, права, општество

AN OUT-OF-COURT PROCEDURE, IMPLIED IN THE MACEDONIAN JUDICIARY

Abstract: Disputes between people represent a natural part of human relations and as such existed in the past, and in any case will inevitably exist in the future. Disagreements can be of a different nature, but they begin when two or more parties discover that their reckless goals create conflicts between themselves. As disagreements grow, there is a growing risk of such improper relations leading to a dispute. If, after a long period of time, the parties can not reach a compromise, in order to resolve their disagreement, they can initiate a court procedure that will make efforts to end such a dispute in a proper and objective manner. The judicial procedure is a system of procedural actions provided for by the law of the judge and the parties in the procedure itself. Consequently, the role of the court is reflected in its function of independent, impartial and objective resolution of disputes between the parties concerned, as a guarantee of the exercise and protection of the fundamental rights that the individual has in a democratic society.

Keywords: litigation, rights, society.

Граѓанската постапка претставува генерички поим со кој се означуваат повеќе различни методи за заштита на граѓанските субјективни права. Во таа смисла, граѓанската постапка не е единствен процесен феномен, туку неа ја сочинуваат неколку различни постапки, во кои се дава различен вид на правна

заштита, во зависност од конкретната повреда на граѓанските субјективни права и конкретната потреба од правна заштита. Според доминантното мислење во процесната теорија, граѓанската постапка је сочинуваат три основни гранки: парнична, вонпарнична и извршна постапка. Со законот за вонпарничната постапка се утврдуваат правилата на постапката според кои судовите постапуваат и одлучуваат за личните, семејните, имотните и другите правни состојби и односи определени со овој или со друг закон. Вонпарничната постапка се поведува по предлог од овластено лице и од орган определен со овој или со друг закон. Вонпарнична постапка судот поведува по службена должност во случаите кога тоа е определено со овој или со друг закон. Учесник во вонпарничната постапка е лице на кое одлуката на судот непосредно се однесува, кое својот правен интерес го остварува преку барање судот да донесе одлука, како и лице, односно орган чие право на учество е определено со закон.. Својство на учесник во постапката со правно дејство во определена правна работа, судот може по исклучок да им признае и на оние форми на здружување кои немаат својство на правно лице и за кои со посебни прописи не е определено дека можат да бидат учесници во вонпарнична постапка ако ги исполнуваат условите за признавање на својство на странка со одлука на суд, според одредбите од Законот за парничната постапка, и ако предметот на вонпарничната работа непосредно со однесува на нив. Во текот на вонпарничната постапка судот е должен да внимава што побрзо да бидат утврдени и обезбедени правата на учесниците. Во текот на вонпарничната постапка судот по службена должност посебно води сметка и презема мерки заради заштита на правата и интересите на малолетникот за кој не се грижат родителите, како и за другите лица што не се во можност сами да се грижат за заштита на своите права и интереси. Во вонпарничната постапка судот може да му постави привремен застапник на секој учесник во постапката кога за тоа постојат услови предвидени со Законот за парничната постапка. Судот може да дозволи учесникот кој нема деловна способност, покрај дејствијата на кои со закон е овластен, заради остварување на своите права и правни интереси, да ги презема и другите дејствија во постапката, ако смета дека е во состојба да го сфати значењето и правните последици на тие дејствија. Во вонпарничните работи кои се однесуваат на уредување на личните состојби на учесникот (статусни состојби), како и во другите вонпарнични работи кои се однесуваат на права и правни интереси со кои учесниците не можат да располагаат, тие во постапката пред судот не можат да се одречат од своето барање, не можат да го признаат барањето на противникот, ниту да склучат судско порамнување. Во постапката во ставот 1 на член 8, судот може да утврдува и факти кои учесниците не ги изнеле, како и факти кои меѓу учесниците не се спорни, ако тие се важни за донесување на одлука. Предлозите и изјавите во вонпарнична постапка се даваат во писмена форма или усно на записник пред судот. Судот може да сослуша учесник во постапката. Во вонпарничната постапка судот донесува одлука по одржаното рочиште во случаите кога со закон тоа е определено или кога оценува дека одржувањето на рочиштето е потребно заради правилно решавање на работите. Рочиштето ќе се одржи и кога одделни учесници, иако уредно повикани, не се присутни, ако со овој закон поинаку не е определено. Предлогот за поведување на вонпарнична постапка може да се повлече до донесување на првостепената одлука. Предлогот може да се повлече и подоцна сè додека одлуката не станала правосилна, ако со тоа не се повредуваат правата на другите учесници на кои се

однесува одлуката, или ако другите учесници за тоа се согласат. Ако предлогот е повлечен по правосилноста на првостепената одлука, првостепениот суд ќе ја укине одлуката. Ќе се смета дека предлогот е повлечен, кога предлагачот нема да дојде на рочиште или нема да се јави на поканата на судот, иако бил уредно повикан, а не постојат општопознати околности што го спречиле да дојде во судот. Во случаите од ставовите 1 и 4 на овој член, другите учесници кои според законот се овластени да ја поведат постапката можат да предложат постапката да продолжи. Предлогот за продолжување на постапката може да се поднесе во рок од 15 дена од денот на приемот на известувањето за повлекување на предлогот. За постапување и одлучување во вонпарничната постапка се надлежни основните судови. Во вонпарничната постапка постапува судија поединец, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Ако со овој или со друг закон поинаку не е определено за решавање во вонпарничната постапка месно е надлежен судот на чие подрачје предлагачот има живеалиште или престојувалиште. Во текот на вонпарничната постапка, судот по службена должност внимава на својата надлежност. Ако судот утврди дека постапката треба да се спроведе според правилата на парничната постапка, до донесувањето на одлука за главната работа, вонпарничната постапка ќе ја запре со решение. По правосилноста на решението од ставот 1 на овој член постапката ќе продолжи според правилата на парничната постапка пред надлежниот суд. Дејствијата преземени од вонпарничниот суд (увид, вештачење, сослушување на сведоци и друго) не се без важност во парничната постапка. Тие дејствија ќе се повторат ако при нивното преземање е сторена суштествена повреда на одредбите на парничната постапка. Одлуката донесена во вонпарничната постапка, кога постапката требало да се спроведе според правилата на парничната постапка, може да се напаѓа со правни лекови поради повреда на постапката, ако при донесувањето на одлуката е сторена некоја суштествена повреда на одредбите на парничната постапка. Во вонпарничната постапка судот може по службена должност да се огласи за месно ненадлежен најдоцна на првото рочиште, а ако рочиште не е одржано, до преземањето на првото дејствие кое учесникот го презел по добивањето на покана од судот. По правосилноста на решението со кое судот се огласил за месно ненадлежен, предметот ќе му се отстапи на месно надлежниот суд. Ако во текот на постапката се изменат околностите врз кои е утврдена месната надлежност, судот што ја води постапката може предметот да му го отстапи на судот кој станал месно надлежен, ако е очигледно дека на тој начин ќе се олесни спроведувањето на постапката, или ако тоа е во интерес на лицата за кои судот води посебна грижа. Пред отстапувањето на предметот, судот ќе побара мислење од центарот за социјална работа, ако овој орган учествувал во постапката. Месната надлежност во вонпарничната постапка може да се менува со спогодба, ако тоа е определено со овој или со друг закон. За дејствијата извршени во вонпарничната постапка се составува записник. За помалку важните изјави од учесниците и известувањата што ги прибира судот, може да се стават забелешки на списокот. Одделни дејствија во постапката можат да преземаат самостојниот судски советник, судскиот советник и стручниот соработник во судот, кога тоа е определено со овој или со друг закон. Записникот за преземените дејствија го потпишуваат лицата кои ги преземаат дејствијата, учесниците во постапката, записничарот и лицата определени со овој закон, ако со овој закон поинаку не е определено. Во вонпарничната постапка судот одлучува со решение. Решението мора да биде

образложено, освен во случаите кога се засновува врз претходна согласност на учесниците. Против решението донесено во прв степен, дозволена е жалба до повисокиот суд. Жалбата се поднесува во рок од 15 дена по приемот на решението, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Жалбата го задржува извршувањето на решението, ако со овој закон поинаку не е определено. Судот може да одлучи жалбата да не го задржува извршувањето, ако со одлагањето на извршувањето можат да настанат неотстранливи штетни последици. Во случаите од ставот 2 на овој член, кога треба да се заштитат правата на малолетни лица или на лица што не се во состојба сами да се грижат за своите права, судот по службена должност, а во други случаи по предлог од учесникот, ќе одреди да се положи обезбедување во пари. Кога тоа во случајот го бараат посебни околности, обезбедувањето може да се определи и во друг вид, согласно со закон. Првостепениот суд, по повод жалбата, може да го преиначи или отповика своето решение, ако со тоа не се засегаат правата на другите лица на кои се однесува решението. Ако првостепениот суд најде дека не може да го преиначи или отповика своето решение, жалбата, заедно со списите, ќе ги достави на решавање до второстепениот суд, без оглед дали жалбата е поднесена во законскиот рок. Второстепениот суд решава по жалбите што се поднесени навремено, а по ненавремена жалба може да решава, ако со тоа не се засегаат правата на други лица, кои се засновани врз обжаленото решение. Ако решението на судот зависи од претходно прашање дали постои некое право или правен однос, а за тоа прашање не е донесена одлука од надлежен суд или од друг надлежен орган, судот може во вонпарнична постапка сам да го реши тоа прашање, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Решението на судот по претходното прашање има правно дејство само во вонпарничната постапка во која е решено тоа прашање. Ако меѓу учесниците се спорни факти од кои зависи постоењето на некое право или правен однос, судот со решение ќе ги упати учесниците во определен рок, не подолг од 30 дена од денот на доставувањето на решението да поведат парнична, односно управна постапка за утврдување на тоа право или правен однос. Ако учесниците во определениот рок од ставот 1 на членов 27 не постапат според решението на судот, постапката ќе продолжи. Ако учесниците до завршувањето на постапката не поднесат доказ дека повеле парнична, односно управна постапка, судот ќе ја доврши постапката без оглед на барањето за кое учесниците биле упатени да поведат парнична, односно управна постапка. Судот ќе го упати да поведе парнична, односно управна постапка, оној учесник чие право го смета помалку веројатно, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Ако учесникот поведе парнична, односно управна постапка во определениот рок од членот 27 став 1 на овој закон, прекилот на постапката трае додека парничната, односно управната постапка правосилно не заврши. Правосилното решение донесено во вонпарнична постапка ги обврзува сите лица што учествувале во постапката во која решението е донесено, ако со овој или со друг закон не им е обезбедено право да поведат парнична постапка. Ако учесник кој не е државен орган предложи изведување на доказ, е должен по налог на судот, претходно да положи износ потребен за намирување на трошоците за изведување на доказот, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Ако изведувањето на доказ е наредено по службена должност, судот ќе определи кој од учесниците е должен претходно да го положи износот за намирување на трошоците за изведување на доказот. Судот ќе го определи и делот за секој

учесник посебно, како и рокот во кој износот мора да се положи. Ако во определениот рок учесниците не ги положат определените износи од судот, трошоците претходно ќе се намират од средствата на судот. Трошоците на постапката паѓаат на товар на учесникот во чиј интерес е поведена постапката, ако со овој или со друг закон поинаку не е определено. Ако со овој закон поинаку не е определено, во вонпарничната постапка сообразно ќе се применуваат одредбите од Законот за парничната постапка. По предлогот за повторување на постапката претходно ќе се постапи како по ненавремено поднесена жалба, ако постојат услови предвидени во членот 24 од овој закон, второстепениот суд да одлучи и за основаноста на ненавремено поднесената жалба. Доколку второстепениот суд најде дека тие услови не постојат ќе го врати предметот на првостепениот суд заради постапување по предлогот за повторување на постапката. Против решението со кое постапката правосилно е завршена, предлог за повторување на постапката не може да се поднесе ако на учесникот со овој или со друг закон му е признато право своето барање за кое со решението е одлучено да го остварува во парнична, односно во управна постапка.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. д-р Арсен Јаневски, д-р Татјана Зороска – Камиловска „Граѓанско процесно право“, книга прва ПАРНИЧНО ПРАВО
2. Puhan I. "Rimsko pravo", Beograd, 1974 god
3. dr. Branko Čalija; dr. Sanjin Omanović, „GraĎansko procesno pravo“
4. Blagojević, Borislav, "Pravna enciklopedija", Beograd, 1989 god.
5. Димитар Бајалџиев "Вовед во правото", 1999 година,
6. Шкарик С, "Ганди како модел за македонскиот адвокат", број 22
7. КОДЕКС НА СУДСКА ЕТИКА, 20 јуни 2006 година
8. Устав на Република Македонија,
9. ПРАВНИК, стручно списание

Доц. д-р Живко Митревски
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИЦИ, ИДНИ НАСОКИ ВО КОЛЕКТИВНОТО ПРЕГОВАРАЊЕ

Апстракт: Колективното преговарање како цивилизациска придобивка во општествениот третман на трудот од наеман во договорен општествено-економски однос и како современ модел на уредувањето во односите меѓу трудот и капиталот во современиот свет на глобализација, неолиберални политики, мигрантски кризи но и на прагот на новата индустриска револуција е исправено пред низа предизвици, перспективи, можности но и опасности,

Главните носители на преговарачкиот процес-социјалните партнери, а посебно нивните водства, особено се одговорни како носители на овој преговарачки процес.

Општествено-економскиот и политичкиот детерминизам, особено во земјите во транзиција и развој како што е нашата дополнет со обврските за усогласување на работното законодавство е од суштинско значење во фокусирањето на моделите, стратегиите, техниките и идните насоки на колективното преговарање.

Клучни зборови: колективно преговарање, колективен договор, социјални партнери, индустриски односи, социјален консензус, работно законодавство, социјални стратегии, методи, техники

PERSPECTIVES AND CHALLENGES, FUTURE GUIDES IN COLLECTIVE REPRESENTATION

Abstract: Collective bargaining as a civic benefit in the social treatment of labor, from wage to contractual social relation, and as a modern model in determining the labor and capital relations in a global world, stands before a series of challenges, opportunities and ideas.

The main carriers of the process of negotiations - the social partners, especially their leadership, are mainly responsible and carry this process of negotiations.

The socially economic and political determinism that is characteristic for countries in development as our own country has been updated with the tasks to adjust the labor legislation has a detrimental, strong meaning on the models, strategies and techniques of collective bargaining.

Keywords: collective bargaining, social partners, labor, legislation, social strategies

Колективното преговарање како цивилизациска придобивка во општествениот третман на трудот од наеман во договорен општествено-економски однос и како современ модел на уредувањето во односите меѓу трудот и капиталот во современиот свет на глобализација, неолиберални политики но и на прагот на тр. Четврта индустриска револуција но и на финансиски кризи, е исправено пред низа предизвици, можности но и опасности.

Главните носители на преговарачкиот процес – социјалните партнери, а посебно нивните водства особено се одговорни и носители на овој преговарачки процес.

Низа гореспоменати процеси нужно предизвикуваат сериозни обврски кон социјалните партнери како да се справат со постоечките предизвици.

Ако се има во предвид дека досегашните анализи покажаа дека владите не се доволно посветени кон процесот на колективното преговарање иако според меѓународните стандарди директно се одговорни за унапредување и олеснување, ако е потребно преку законодавството да го осигураат и поттикнуваат овој процес, ако треба да обезбедат неопходна клима за преговарање, да пружат ефикасни услуги во случај на прекин на процесот, да пласираат посебни методи за решавање на спорови кои произлегуваат од процесот на колективното преговарање, во дадени моменти да го продолжат важењето на колективните договори во случај на откажување или да го прошират нивното дејство, повеќе од јасно е дека ваквиот простор треба да се користи и имплементира со овие активности.

Дел од активностите кои беа актуелни во рамките на финансиската криза, а кои беа поттик на глобалното Европско семејство на синдикати преку Европската Конфедерација на синдикати да го изработи стратешкиот документ “Кон новиот Социјален договор во Европа” потребно е да се земат во предвид и да дадат одговори на некој од предизвиците.

Во оваа смисла најзабележителни реакции меѓу останатото и во процесот на колективно преговарање и договарање би требало да бидат и следните:

- » зголемена улога на колективното преговарање во решавање на кризата.
- » улогата на колективното договарање во спроведувањето на законските одредби за краткорочни вработувања и делумна невработеност на ниво на компанија.
- » примери од одредби на колективни преговори склучени за време на кризата 2008-2009 како за флексибилно намалување на работното време, обично базирано на законските одредби и гарантирање на целосна или делумна компензација на загубите во приходите на работниците.
- » подефанзивни договори за зачувување на работата, понекогаш имаат далекусежни отстапки од страна на вработените.
- » делумна децентрализација на определување на платите (на пример чекор по чекор зголемување на платите земајќи ја во предвид специфичната економска состојба на компанијата).
- » посилни врски помеѓу обуката и краткотрајната работа (мерки што беа вклучени во само неколку колективни договори во членките на ЕУ пред почетокот на кризата, со можно продолжување на недостатоци во однос на ова).
- » ангажирање на органи за заштита на интересите, заедно со претставниците на работодавачите, за осмислување и спроведување на општествено прифатливи решенија.

Кога се апсорбира овој идруг сличен проблем, три аспекти сеопределуваат како посебно важни тоа како прво постоење на законски краткорочни договори за работа, насочени кон одржување на вработување со поставување на рамка за колективно намалување на работното време и со обезбедување на работниците и работодавачите со финансиски надомест од јавни фондови.

Како второ ,улогата на страните на колективното преговарање во склучувањето на колективните договори во справувањето со ефектите на кризите,миграциските бранови,глобализацијата, технолошките промени и сл.

Како трето ,содржина и мерки кои се вклучени во колективните договори за меѓусекторско,секторско ниво и ниво на компанија ,со цел да се справат со предизвиците.

Во секој случај и претходните но и најновите предизвици јасно ја покажаа потребата од колективното преговарање и склучување на колективни договори и регулирање на низа теми како : флексибилизација во сите видови ,одредување на плати, флексибилно намалување на работното време со делумна или потполна компензација , интерно реструктурирање ,програми за нова обука, формирање на фондови за солидарност , специјални социјални фондови и слично.

Ако се има во предвид дека во голем број на земји особено во Централна и Источна Европа беа утврдени потреби од законска интервенција, сметаеме дека карактеристични се и четири видови на пристапи и тоа преку:

- » поддршка на независната и автономна улога на социјалните партнери во индустриските односи.
- » обезбедување на основи за формирање на механизми и институции на колективното преговарање.
- » -воспоставување на минимална рамка на правила и процедури.
- » формирање на нови правила и процедури за дозволените и недозволените постапки во индустриските односи.

Досегашното искуство околу справувањето со кризите и предизвиците во делот околу постапката за колективно преговарање вклучително и во нашата држава потребно е да се применуваат нови техники при преговарањето со нови преговарачки вештини,со взаемно почитување на интересите,со промовирање на поотворена комуникација и заедничка одговорност на менаџментот и работниците .Во фазата на преговарање во иднина треба да се формира принципот на стратемиско планирање во кое ќе биде вклучено спречувањето на конфликтите по пат на рано утврдување на проблемот, дискутирање за проблемот меѓу социјалните партнери и негово брзо решавање.

Во оваа смисла денес се повеќе и повеќе се зборува за преговарањето базирано врз интересите или користењето на тнр."PAST" метод. Преговарањето по пат на овој метод и во иднина ја фаворизира ползата на обете страни,се фокусира на интересите а не на ставовите,се базира на прашањата а не на личностите, се бара исход, добива-добива, се користи фер плејот и се развиваат потенцијални решенија кои ги задоволуваат интересите на двете страни.

Преговарачкиот процес треба да се одликува и со примена на тнр. принципиелно преговарање (Хардвардски проект) и со примена на BATNA пристапот (Best Alternative to negotiated Agreement).

Идните насоки и активности во колективното преговарање, треба да бидат одбележани и со :

- » обезбедување на соодветна обука за колективно преговарање за социјалните партнери.
- » развој на смерници и изработка на соодветни прирачници и други помагала.
- » формирање и реализирање на акциски планови и консолидирање на податоци за овие процеси (застапеност,бројност,структура).

- » активности на владите во прилог на унапредување на процесот на колективното преговарање.
- » активности на социјалните партнери за унапредување на колективното преговарање.
- » унапредување на истражување од оваа материја.

Без оглед на перспективите и предизвиците, остануваат трајните определби за важноста на колективното преговарање концентрирани во следното:

Прво, вредност на колективното преговарање е изнаоѓање на решение по пат на дијалог и консензус (согласност) наместо конфликт и судир.

Второ, колективните договори често институционализираат постигнување на спогодба по пат на дијалог. На пример, колективниот договор може да утврди методи кои ќе решаваат спорови помеѓу социјалните партнери. Во тој случај страните однапред знаат, доколку дојде до спор, постои договорена метода со која тоа ќе се реши.

Трето, колективното преговарање е облик на партиципација. Двете страни партиципираат и одлучуваат за делот (колачот) кој имаат право да го делат. Тоа е облик на партиципација, затоа што подразбира делење на моќта и утврдување на правила помеѓу работодавачот и синдикатот во оние подрачја кои некогаш се сметаат исклучиво во доменот на работодавачот, како на пример: преместување, унапредување, отпуштање на работници, дисциплина, модернизација, производствени норми.

Четврто, колективните договори и колективното преговарање понекогаш отфрлуваат или ограничуваат решавање на спорови со синдикална акција. Затоа, склучувањето на таквите договори е гаранција за индустрискиот мир за време на траењето на договорот или за време на проблеми и предизвици.

Петто, колективното преговарање е основна компонента на концептот за социјално партнерство за кое работните односи би тежнеле.

Шесто, колективното преговарање има корисни нус производи важни за односот помеѓу страните. На пример, долга успешна соработка со добра верба води кон изградување на доверба. Тоа придонесува двострано разбирање за градење на траен однос. Тој процес, кога односот на доверба и разбирање е воспоставен, доведува до заедничко определување да се „нападне проблемот“ наместо едни други да се напаѓаат.

Седмо, колективното преговарање и произлезениот колективен договор, од една страна имаат за цел да го стабилизираат синдикалното членство, а од друга страна и да го елиминираат ривалитетот помеѓу синдикалното членство.

Осмо, можеби најважно од се е што колективното преговарање обично делува така што ги унапредува индустриските односи. Тоа подобрување може да се одрази на различни нивоа. Континуираниот дијалог ги подобрува односите на ниво на работни места, помага при воспоставување на продуктивен однос помеѓу синдикалните центри, асоцијациите на работодавачите, државата односно на сите оние кои се вклучени во преговарачкиот процес.

Во контекст на идните перспективи, предизвици и идните насоки во колективното преговарање, постојните сознанија од научната и теоретската мисла како и резултати добиени од истражувања, задолжителни ќе обезбедат идни насоки кон кои треба да се придржуваат социјалните партнери како би можеле да го стават во функција колективното преговарање во отстранување на сите негативни ефекти кои можат да произлезат и да влијаат врз индустриските односи во секоја држава.

ЛИТЕРАТУРА

1. Roger Fisberg, William Ury & Bruse Patton " Како до да " До договора преговором а не предајом, Неретва, Загреб, 2003
2. D-r Branko A.Lubarda " Kolektivni ugovori o radu "- Uporedno pravo, teorija, praksa-Radnicka stampa-Beograd 1990, str.11
3. La negociation collectives, Bureu international olu travail, geneve, 1960 стр.1
4. Бранко Марковиќ " Колективно преговарање-систем, метод, вредности " Синдикат и друштво у транзицији, Белград 1995 стр.162
5. Европска комисија за индустриски односи-Извештај 2002
6. Живко Митревски, Синдикални предизвици, битола Херакли Комерц ДООЕЛ Битола стр.66
7. Колективно преговарање на европско и гранско ниво, ICFTU, стр.70, UNISON, International development Fund, FNV, 2006 г.
8. K.Stone and H.Arthurs (eds.) 2013. Rethinking workplace regulation: Beyond the standard contract of employment (New York, Russell Sage Foundation)
9. Takle, T.2010. Labour law and worker protection in developing countries (Geneva and Oxford, ILO and Hart Publishing)

М-р Александар Митревски

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

НУЖНОСТА НА ПОСЕБНИТЕ ИСТРАЖНИ МЕРКИ

Апстракт : Заедничките потреби и интереси како и правилата за однесување на членовите на човековата заедница кои се појавуваат како морални, обичајни, правни и други норми се основна претпоставка и елементарен услов за нејзиното опстојување чие прифаќање и почитување е на еден начин нужност. Повредите на вака етаблираните правила имаат карактер на девијантни однесувања кои добиваат облик на асоцијални и антисоцијални однесувања. Најтешките повреди имаат карактер на криминално однесување и повлекуваат општествена реакција во вид на правно заснована државна репресија.

Релативно лесно е да се мисли дека казненото право е само еден инструмент на опресија или пак репресија, една демонстрација на моќта на државата наспроти сторителот. Неговата основна функција е заштитата на поединецот и на општеството од оние поведенија со кои се напаѓаат човековите права и слободи. Општеството мора да има моќ да се заштити од оние кои можат да му наштетат, од оние кои се опасни за самото општество.

Експанзијата на организираниот криминал, корупцијата и слично доведе до тешкотии при доаѓањето до информации за конкретно кривично дело. Поради овие причини, во последните години се заговара се поголемото искористување на проактивниот пристап. Проактивната истрага е истрага базирана на разузнавање, која тргнува од полицијата која на крајот доведува до успешно гонење на сторителите, без потреба целосната структура на доказите да се потпира на изјавите на самите жртви или на други пронајдени докази по извршувањето на кривичното дело. Со текот на годините, резултатите од разузнавањето си нашле примена во кривичните истраги, поради тоа што не сите истраги може да се решат со традиционални, конвенционални методи на истрага. Во срцето на ваквите истраги и криминална детекција се користат истражните дејствија кои се познати како посебни истражни мерки

Клучни зборови: ПИМ, кривична, постапка, криминал, мерки, процедура

THE NECESITY OF SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES

Abstract: In every modern society there are certain interests and rules of behavior that every member of that society should follow. Those rules have a certain moral, customary and legal aspect to them and are the fundamental assumption and condition for the wellbeing and preservation of the society. Severe violations of those rules are considered to be criminal acts

It is relatively easy to assume that criminal law is just another instrument of oppression or repression, a demonstration of the countrys power on the wrong doer. It's basic function is actually to protect the individual from behaviors meant to harm peoples rights and freedoms. Society must have a way to protect itself from people that can and are willing to harm it.

The expansion of organized crime, corruption and alike brought certain hardships when it comes to battling crime efficiently. For these reasons alone, we have proactive investigations based on intelligence, and at the very heart of it lies special investigative measures as a way of battling crime more efficiently, because not every crime can be solved using the old traditional conventional means of investigation.

Keywords: special, investigative, measures, law, criminal, procedure

Заедничките потреби и интереси како и правилата за однесување на членовите на човековата заедница кои се појавуваат како морални, обичајни, правни и други норми се основна претпоставка и елементарен услов за нејзиното опстојување чие прифаќање и почитување е на еден начин нужност. Повредите на вака етаблираните правила имаат карактер на девијантни однесувања кои добиваат облик на асоцијални и антисоцијални однесувања. Најтешките повреди имаат карактер на криминално однесување и повлекуваат општествена реакција во вид на правно заснована државна репресија. Кога би тргнале од правната дефиниција, под криминално однесување се мисли на оние поведенија кои се забранети со нормите на казненото право. Човековото однесување, независно од неговиот асоцијален карактер станува казненоправно релевантно дури кога е забрането со казниот закон и кога за таквото однесување е пропишана казна или друга санкција. Како облик на непочитување на социјалните норми, криминалот ја следи човековата заедница уште од нејзиното настанување. Со појавата на државата и на правото, забраните чијашто повреда претставува криминал, во името на општеството ги дефинира државата, а нивната присилна примена добива карактер на државна присилба.¹

Релативно лесно е да се мисли дека казненото право е само еден инструмент на опресија или пак репресија, една демонстрација на моќта на државата наспроти сторителот. Иако од една страна ова гледиште е вистина, сепак, зад казненото право стои една многу повисока цел. Неговата основна функција е заштитата на поединецот и на општеството од оние поведенија со кои се напаѓаат човековите права и слободи. Општеството мора да има моќ да се заштити од оние кои можат да му наштетат, од оние кои се опасни за самото општество.

Експанзијата на организираниот криминал, корупцијата и слично доведе до тешкотии при доаѓањето до информации за конкретно кривично дело. Поради овие причини, во последните години се заговара се поголемо искористување на проактивниот пристап. Проактивната истрага е истрага базирана на разузнавање, која тргнува од полицијата која на крајот доведува до успешно гонење на сторителите, без потреба целосната структура на доказите да се потпира на изјавите на самите жртви или на други пронајдени докази по извршувањето на кривичното дело. Со текот на годините, резултатите од разузнавањето си нашле примена во кривичните истраги, поради тоа што не сите истраги може да се решат со традиционални, конвенционални методи на истрага².

Бидејќи криминалитетот и неговата софистицираност е во постојана прогресија, нужно е и истражните дејствија кои се користат за негова детекција константно да се менуваат и еволвираат. Со прогресот на технологијата се олесна начинот за извршување на кривични дела, но исто така паралелно со ова се јавува и смена на начинот на кој полицијата го извршува криминалното детектирање

1. Камбовски, Владо, Казнено право: општ дел, Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Скопје, 2011

2. Димовски, Злате, Криминалистичко разузнавање, Скопје, 2007

и превенција преку ставање на акцент на примената на проактивните истраги наспроти реактивните, користејќи различни методи на разузнавање, но и преку инфилтрација на прикриени оперативци и други методи на набљудување и следење, прислушување и снимање.

Со други зборови, во срцето на ваквите истраги и криминална детекција се користат истражните дејствија кои се познати како посебни истражни мерки.

Посебните истражни мерки, по својата природа, претставуваат смислено кршење на одредени човекови права и слободи предвидени и заштитени со Устав и меѓународни документи заради остварување на некои повисоки цели, заради заштита на општеството и на граѓаните од тешки форми на криминал, и заради ефикасна борба против криминалот. Тие по својот карактер се нетипични во онаа смисла каде тие отстапуваат од утврдените норми и затоа се применуваат само кај реализација на некои тешки кривични дела кои доведуваат до тешки последици. Заради специфичностите на некои нивни карактеристики, многу тешко се откриваат, разјаснуваат и докажуваат со користењето на постоечките доказни техники и методи. Затоа, во современите кривично процесни законодавства во светот како и во Република Македонија, се реформираат дел од постоечките истражни методи и техники и се воведува примената на посебните истражни мерки.

Посебните истражни мерки се оние мерки или техники кои се користат за собирање на информации и/или докази на таков начин каде лицата кои се предмет на истрага не се свесни дека се предмет на истражување. Несомнено е дека ваквите мерки вклучуваат и кршење на правото на приватност и затоа нивната примена мора да има законско покритие. Бидејќи користењето на посебните методи во казненото процесно право за ефикасна борба со криминалот имаат како негативна последица навлегување во правата и слободите на човекот, потребно е да се направи еден компромис. Од една страна, посебните методи во казненото процесно право како истражни дејствија драстично навлегуваат во правата и слободите на човекот и како такви претставуваат на еден начин опасност за демократијата и човековите слободи и права во име на нивна заштита. Од друга страна, постои свест дека демократските општества денес се загрозувани од сериозни форми на криминал, поради што и државите мора ефикасно да им се спротистават. Затоа е нужен разумен компромис меѓу барањата за заштита на демократското општество и индивидуалните права, односно дејствата на државните органи што зафаќаат во сферата на граѓанските слободи и права, правно да се регулираат за да се заштитат од злоупотреби, а резултатите да се користат како докази во постапката.

Судот за правата на човекот во Стразбур признава дека посебните истражни мерки се неопходен инструментариум на органите за кривично гонење во современото демократско општество како адекватно средство за спречување на криминалот, меѓутоа, ако нивната примена не е законски регулирана, се создава опасност од поткопување, или пак уништување на демократијата под оправдување дека тоа се прави за нејзина одбрана. Затоа, од државите се бара да обезбедат јасни докази за неопходноста од примената на ваквите мерки и да изградат правна рамка која ќе обезбеди соодветна и ефикасна заштита од злоупотреба. Во таа насока, Судот посочува дека различните техники на истражување како што се надзор на телефонските повици, користење на тајни уреди за прислушување или видео надзор се «prima facie» повреди на правото на правичност и бараат оправдувања во согласност со условите од чл.8 ст.2 од ЕКЧП. Таков третман имаат

и случаите кога надзорите се направени од лице кое не припаѓа на полициските структури, но тоа го сторил по барање, со совет или со помош на полицијата³.

Одредбата од чл.8 ст.2 од Конвенцијата, дозволува државата да го наруши општото право на приватност прокламирано во став 1 на истиот член, со цел да спречи некое кривично дело или ако е тоа во интерес на националната безбедност. Од јуриспруденцијата на Судот во Стразбур може да се заклучи дека државата “најчесто е способна да покаже и да ја оправда целта” на примената на посебни истражни мерки, но потешко е таа да докаже дека мешањето во приватниот живот било “неопходно во едно демократско општество”, и дека тоа е “во согласност со закон”. Двете барања, државата кумулативно треба да ги задоволи за да биде нејзината интервенција во согласност со Конвенцијата.

Под “неопходно во едно демократско општество” Судот подразбира мешање во приватниот живот на поединецот да биде одговор на “итна општествена потреба” (Sunday Times против Обединетото Кралство 1980 год., 2 EHRR 245), при што не е доволно таквото мешање да е само пожелно и разумно, и воедно државата треба да покаже дека постои однос на пропорционалност меѓу целта што сака да се оствари и средствата што се користат. Под поимот на пропорционалност се подразбираат два моменти: пропорционалност меѓу целта на мерките и средствата кои се користат за таа цел и пропорционалност или правична рамнотежа помеѓу општите интереси на заедницата и заштитата на правата на индивидуата.

При определувањето на пропорционалноста, Судот утврдува дали одредено мешање во приватниот живот на граѓаните е премногу нападно или наменувача преголем товар за одредени поединци, доколку, интересот на заедницата го оправдува тоа. Истовремено, државата треба да покаже дека мешањето во приватниот живот на поединецот не било поголемо од потребното. Во контекст на истото, судот подразбира дека кога мешањето во приватниот живот на поединецот е од “наметлив карактер” или пак информациите што ги собира државата се од посебен чувствителен карактер, оправдувањето на државата треба да биде силно аргументирано.

Со новиот ЗКП се направени одредени измени во поглед на посебните истражни мерки, односно сега, законот наведува 12 мерки кои во член 252 се таксативно наброени.

Кога е веројатно дека ќе се обезбедат податоци и докази неопходни за успешно водење на кривичната постапка, кои на друг начин не би можеле да бидат соберени, може да се преземат следните посебни истражни мерки:

- » Следење и снимање на телефонските и другите електронски комуникации во постапка утврдена со посебен закон;
- » Следење и снимање во дом, затворен или заграден простор што му припаѓа на тој дом или деловен простор означен како приватен или во возило и влез во тие простории заради создавање на услови за следење на комуникации;
- » Тајно следење и снимање на лица и предмети со технички средства надвор од домот или деловен простор означен како приватен;
- » Таен увид и пребарување во компјутерски систем;
- » Автоматско, или на друг начин, пребарување и споредување на личните податоци;
- » Увид во остварени телефонски и други електронски комуникации;

3. Н. Матовски, Г. Бужаровска, Г. Калајџиев, Кривично процесно право, Второ изменето и дополнително издание, Скопје, 2011

- » Симулиран откуп на предмети;
- » Симулирано давање и примање поткуп;
- » Контролирана испорака и превоз на лица и предмети;
- » Користење на лица со прикриен идентитет за следење и собирање на информации или податоци;
- » Отворање симулирана банкарска сметка;
- » Симулирано регистрирање на правни лица или користење на постојни правни лица за собирање на податоци.

Цел на преземање на посебни истражни мерки е да податоците, известувањата, документите и предметите прибавени со нивна примена, под услови и начин утврдени со ЗКП може да се употребат како доказ во постапка. Притоа, лицата што учествувале во нивното спроведување може да се испитаат како заштитени сведоци, а нивниот идентитет претставува службена тајна. Единствено изјави од лица, кои се ослободени од сведочење, а се добиени со овие мерки, не се користат како доказ.

Со оглед на тоа што примената на посебните истражни мерки е релативно нова појава и тоа не само кај нас, туку и во Европа, нормално е да биде проследена со скептицизам, недоверба и контроверзии околу нивната примена и пред се, нивната функција и цел.

Бруталната реалност е тоа дека живееме во еден несовршен свет. Криминалните поведенија и тенденции на луѓето не следат низ минатото, а единствената разлика помеѓу минатото и денешното време во поглед на криминалитетот е самата софистицираност на криминалот (и на жалост континуираната прогресија на софистикација), тенденцијата на пораст, и неговото прераснување во транснационални рамки.

Како што криминалот прогресира како транснационален, а потребата за докази станува поригорозна, се јавува нужност и неопходност и самите механизми на заштита на општеството да прогресираат и да се приспособуваат, да пронаоѓаат и имплементираат нови начини со цел да бидат способни ефективно да се спротистават на криминалните активности. Спротивно на тоа, токолку се соочиме со нивна стагнација, би дошле до ситуација каде неправото би се поставило пред правото, како резултат на неспособноста на детектирање и докажување на криминалните поведенија на луѓето.

Несомнено е дека примената на посебни истражни мерки изгледа опасно и ризично на прв поглед бидејќи, сепак станува збор за тајно следење, прислушкување и снимање на се она што човекот го прави. Природно е првата реакција да биде онаа на недоверба и отфрлување на самата помисла на легализација на истото, бидејќи сите ние го вреднуваме и цениме нашето право на приватност и слобода. Доколку живееме во еден подобар свет, во тој случај, да, посебните истражни мерки би можеле да се сметаат како зло, но, со оглед на тоа што живееме во еден несовршен свет, да се запрашаме што би се случило доколку би ја отфрлиле примената на овие мерки во борбата против организираниот криминал и корупцијата, против борбата со оние форми на криминалитет кои го нагризуваат самото општество и ги деградираат самите вредности и основи врз кои опстојуваат народите низ светот.

Организираниот криминал е еден од најсилните фактори на социјална деградација и дозорманизација која постепено еволуира. Доколку е непредизвикан постои сериозна опасност од губење на се она врз што се потпира

демократското општество, во случај да успее да навлезе и да ја криминализира самата државна структура.

Од една страна постои грижа дека примената на мерките би ги нагривувала слободата и правата кои сите многу ги цениме, од друга страна пак, постои исто така голема грижа дека експанзијата на криминалитетот, и тоа не само во обем, туку и софистицираноста со која се извршуваат делата би ја загрозила слободата, правата и демократијата кои сите многу ги цениме.

Соочувајќи се со една ваква ситуација, сметам дека не постои дилема околу оправданоста на примената на ваквите мерки, но оваа ситуација ни наметнува и уште едно прашање кое е мошне битно да се разгледа, а тоа е самата употреба и контрола на посебните истражни мерки. Разумен компромис е нужен помеѓу барањата за заштита на демократијата, на нашите права и слободи. Целта е мерките да се регулираат на таков начин со што би се оневозможило било какво самоволие и злоупотреба на мерките кои беа предмет на дискусија

Мерките претставуваат моќно оружје против криминалитетот, но само ако се применуваат согласно со закон бидејќи во спротивно, доколку не постои прецизна законска регулатива околу нивната примена, или пак доколку нивната примена биде зачестена и користена и спрема помали кривични дела, тогаш се соочуваме со нова опасност од нарушување на самата стабилност на правниот систем, а ја отвараеме вратата кон нова опасност која е најдобро опишана преку Орвеловиот «Голем брат».

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Матовски, Г. Бужаровска, Г. Калајџиев, Кривично процесно право, Второ изменето и дополнително издание, Скопје, 2011
2. Камбовски, Владо, Казнено право: општ дел, Универзитет «Св. Кирил и Методиј», Скопје, 2011
3. Димовски, Злате, Криминалистичко разузнавање, Скопје, 2007

М-р Александар Митревски

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

ЕТИОЛОГИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ

Апстракт: Во секое современо општество постојат определени интереси и правила на однесување на членовите на таквото општество кои имаат морален, обичаен и правен карактер, а се однесуваат како услов и претпоставка за нејзиното опстојување. Најтешките повреди на тие правила имаат карактер на криминално однесување и се вбројуваат во еден од многуте форми на криминалитет.

Насилниот криминалитет, по својот карактер и начин на извршување односно “modus operandi” е најкрута, најсурова, најпримитивна и најопасна форма на извршување на криминални поведенија, поведенија кои директно задираат и ги загрозуваат, како и физичкиот интегритет, така и психолошкиот интегритет на жртвата.

Што е тоа што придонесува да некои индивидуи или групи ја преминат границата на дозволеното, ги прекршат правата на некој човек или употребуваат насилство за да ги задоволат своите потреби?

Од пресудно значење за репресијата, превенцијата и намалувањето на насилниот криминалитет е пред се препознавањето и определувањето на причините кои доведуваат до таквиот тип на поведенија, и до која мера тие делуваат и влијаат кон извршувањето на насилство.

Клучни зборови: насилство, закон, повреда, криминал, право

ETIOLOGY OF CRIME

Abstract: In every modern society there are certain interests and rules of behavior that every member of that society should follow. Those rules have a certain moral, customary and legal aspect to them and are the fundamental assumption and condition for the wellbeing and preservation of the society. Severe violations of those rules are considered to be criminal acts.

Violent crime, judging from the character of the crime and the way it is conducted, is by far the most cruel, primitive and most dangerous form of criminal behavior, behaviors that directly harm the wellbeing, physical and psychological integrity of the victim.

What are the main contributions for normal individuals to behave in such a criminal way? To break society's rules and use violence as a means to an end?

It is of the most vital importance for prevention and repression of crime to recognize the main contributors that lead to such a violent and criminal behavior, how and why they contribute, and act on them if we are to decrease the crime rate once and for all

Keywords: violence, law, injury, crime

Зошто постои насилство во светот? Зошто некои лица прават добро, а некои зло? Ова носи и друго прашање. Дали човекот по својата природа е добар или зложен? Дали капацитетот за злоба, а со тоа и насилство е вроден и природен, или е научен? Дали разбирајќи ја етиологијата на насилството и делувајќи по неа можеме да направиме многу повеќе во насока на превенцијата на насилството отколку.

Постои нешто смирувачко во тоа таквите луѓе да ги карактеризираме како абнормални и истите да ги казиме. Самата абнормалност на актот не тера на таквото размислување. Но како што ќе видиме, тоа е далеку од вистината. Реалноста е дека секој од нас, под определени притисоци и влијание може да биде доведен до степен да направи кривично дело.

Сите ние имаме определена агресија, која е природна и вродена и во функција на животот која се активира како одбранбен механизам доколку сме загрозувани наспроти онаа која се користи како инструмент за нанесување штета и за повредување, која не е природна агресија и не е во служба на животот. Во процесот на социјализација човекот учи да ја контролира таа агресија за таа ретко да се манифестира и голема улога во тој процес на социјализација има и општеството, дали тоа ќе ја толерира агресивноста и наградува или спротивно. Замислете дете кое уште од најраните години е стимулирано на агресивно поведение. За него, агресијата ќе биде нормална компонента на секојдневниот живот. Така ова дете можеме да го посматраме како жртва всушност на општеството, на неговото семејство и на други влијанија.

Влијанијата кои го причинуваат криминалитетот, се нарекуваат криминогени фактори, без чие дејство кривичниот настан не може да настане. Тие секогаш делуваат заедно и синхронизирани. Нив ќе ги поделиме на егзогени фактори или објективни, и ендогени или субјективни фактори кои ќе бидат објаснети малку подоцна.

Врз јавувањето и извршувањето на едно кривично дело влијаат многубројни општествени фактори. Нивното дејство во голема мера зависи од својствата на личноста и надворешните околности кои наведуваат кон таа одлука. Причините на криминалитетот не се наследените или стекнатите особини на личноста, туку збирот од негативните општествени влијанија. Овие негативни општествени влијанија се егзогените фактори. Како такви можат да бидат: економски фактори, идејни фактори како системот на културни вредности, заостанати сфаќања, образованието, влијанието на семејството и општеството и сл.

На пример, културолошките, социјални, политички и идеолошки кризи и депресији, социјални немири и воени ситуации претставуваат погодна клима за извршување на антисоцијални поведенија затоа што носат со себе извесна доза на несигурност, пред се економска, како невработеност и општо осиромашување, чувството на моралност опаѓа, и воглавно се окарактеризирани со свирепост и бруталност дури и од лица кај кои во нормални услови никогаш не се и не биле склони кон насилство.

Или пак доколку станува збор за занимањето. Занимањето го гради карактерот. Но да го земеме во предвид податокот дека половината од убиствата се извршени од страна на земјоделци и неквалификувани работници. Дали тоа значи дека генерално земјоделците се лоши лица со убиствени тенденции? Секако дека не. Тоа е само привидна корелација. Според Сулејманов, З.¹, занимањата треба да се посматраат во тесна поврзаност со неповолните материјални, социјални, образовни, културни и други услови на животот на убијците. Изборот и вршењето на овие занимања може да му се препише на недоволно образование со која пак се поврзани и културолошка заостанатост, примитивизам и назадните сфаќања, предрасуди и примитивните облици на реагирање во разрешувањето на меѓучовечките односи и конфликти.

Необразованите луѓе се лишени од општествените и социјални влијанија

1. Сулејманов, З. Убиствата во Македонија, НИП Студентски збор, Скопје, 1995

кои придонесуваат за правилно градење на карактерот на личноста и нејзината правилна социјализација, како лицето го доживува општеството и со какви морални и етички вредности се стекнува, влијанија кои придонесуваат кон духовното и културното растење и слично.

Тука делуваат и условите и односите во кои човекот живее и работи: на пример земјоделството се врши во средина во која можат да се јават бројни нарушени соседски односи и имотни спорови, а владеат назадни обичаи, заостанати сфаќања и други услови што можат да го определат поведението на поединецот. Од друга страна, занимањата како што се административен работник во поголем дел се ослободени од ваквите односи и влијанија и затоа нивното учество во извршените убиства е осетно мало.

Општествената аномија, неусогласеноста помеѓу вредностите, состојбата на младите од пониските општествени слоеви на кои им е предодредено со раѓањето да останат на работ на општествениот живот исто се јавуваат како фактори. Кога една индивидуа е сопрена уште од самиот старт, многу е лесно да се јави една фрустрација спрема општеството, спрема вредностите кои се прокламираат, а сето тоа да се одрази и врз начинот на кој едно лице се однесува спрема другите припадници на тоа општество². Како консеквенција на тоа, нивната цел ја бараат во негативни субкултури и движења поради што и стануваат девијантни.

Тука како виновник може да се јави и власта која секогаш претставувала криминоген фактор. Можеме да ја споредиме со дисфункционалното семејство, каде негативните примери од страна на власта имаат ист одраз врз членовите на општеството. Ова доведува до искривување на светогледот на поединецот што води кон спремност за антисоцијални поведенија.

Од овде би можеле да се надоврзиме на семејството како како столб на правилниот развој на личноста. Од стабилноста на семејството зависи во кој правец една личност ќе се развие, какви морални вредности и сфаќања ќе формира кои понатаму ќе влијаат врз целокупното однесување на тоа лице во општеството. Ако едно семејство е дисфункционално и деградирано, тогаш тоа не е во состојба да ја оствари својата основна и примарна цел од една страна, а од друга страна примерот кој го стекнуваат децата растејќи во едно вакво семејство е многу веројатно да го пренесат или применат во нивното сопствено семејство што формира еден магичен круг. Во овој случај, може да се каже и дека таа личност е и жртва на неговото семејство³.

Ако детето, како резултат на дисфункционалното семејство е и самото емоционално незрело, тогаш тоа ќе се соочи и со потешкотии во неговиот училишен период. Овие деца се веќе агресивни, што ќе резултира со тоа да другите деца дополнително го игнорираат што ќе придонесе да емоционално незрелото дете да се чувствува уште повеќе изолирано и емоционално неповрзано – ќе има потешкотии да се врзи емоционално со другите.

Иако особините на личноста можат да се јават во позитивен контекст како брана против негативните општ влијанија, тие можат да се јават и во негативен.

Во случај на потешки аномалии на индивидуалните особини станува збор за психотични личности кои страдаат од тешки душевни заболувања. Кај нив психолошките својства на личноста се до тој степен деградирани нивниот светоглед е битно дисторзиран како резултат на болеста. Како последица на ова

2. Сулејманов, З., Македонска криминологија, Графохартија, Скопје, 2000

3. Ibid.

личноста не е во состојба складно да се однесува со општествените барања и очекувања од проста причина што не ги познава тие барања, не поседува моќ за нормално расудување и одлучување.

Тешките душевни заболувања (психозите) се јавуваат како причини на нивното севкупно па и криминално однесување. Нивните налудничави идеи, пресилни тежненија, халуцинации и други слични душевни процеси се основниот фактор кој каузално го одредува криминалниот акт. Тие не се ни услови ни поводи, туку причински фактори без чие постоење поведението во конкретниот облик не може да настане.

Ова се ендегените фактори каде се мисли на психосоцијалните карактеристики и особини на личноста кои играат голема улога во тоа дали едно лице ќе направи кривично дело или не. Од наш интерес е јавувањето на гневот кој предизвикува афектна состојба. Афектот е душевна состојба на силно раздражување и вознемирување при што попушта свесната контрола на волјата. Како последица на афектот доаѓа до намалување на свесноста, недостиг или слаба контрола врз постапувањето на едно лице. Силните афекти влијаат врз волјата на одлучувањето, го пореметуваат логичното мислење и поврзување, а ги забрзуваат мислите кои за личноста имаат особено емотивно значење. Често гневот се јавува како причина за убиство во таква состојба, при што е признато и како привилегирана форма на убиство, со оглед на тоа што силното возбудување може толку да влијае врз човекот што комплетно би го нарушило свесното постапување односно свесната активност.

Понатаму, да разгледаме некои потешки случаи како психопатијата – психички девијации кои се однесуваат на емоциите, волјата и нагоните и оттаму се наоѓаат на границата на нормалното и ненормалното. Во таа смисла се надополнува дека психопатијата е релативно трајна состојба, тешко подложна на корекции. Нивната интелигенција главно е сочувана, а обрасците на нивното ненормално поведение се пројавуваат пред се, на планот на волјата, нагоните и емоционално афективниот живот. Меѓу нив се забележани некои промени во областа на чувствителноста (недостиг на морални чувства) и карактерот (нарушување на карактерните особини. Тие се неспособни за оформување на трајни емоционални врски со други лица, немаат капацитет да осеќаат емоции, не чувствуваат ништо, имаат развиена егоцентричност и самопреценување. Психопатите се извршители на релативно голем број кривични дела, често вршат насилнички злосторства, шансите за успех во нивното лекување се незначителни како и нивните шанси за превоспитување⁴.

Шизофренијата се карактеризира со растројство на скоро сите психички функции освен помнењето, свеста и интелигенцијата, која долго време останува интактна. Во мисловната сфера доминира конкретното, симболичното, регресивното, дисоцираното и хаотичното мислење. Нивната криминална активност е најизразена на почетокот на болеста, при јавувањето на страв со голем интензитет и недоверба кон околината. Тој страв има тенденција на акумулирање создавајќи се поголема напнатост и продлабочување на дезинтеграцијата на личноста и другите патолошки содржини, за да на крај и под одредени услови и ситуации се трансформира во агресивност. Ова се јавува поради стравот кај болното лице од напад кон неговата личност од страна на другите, па така

4. Тодороска, Ѓурчевска, С., Криминолошка психологија со психопатологија, Европски Универзитет, Скопје, 2011

мотивот е всушност самоодбрана за агресијата и најчесто доведува до убиство или телесни повреди насочени кон другите⁵.

За да можеме ефективно да се бориме против насилничкиот криминалитет, и криминалитетот воопшто, потребно е да имаме разбирање од главните причинители на насилството и криминалното однесување. Центарот за контрола и превенција на болести при Светската Здравствена Организација го користи моделот наречен “SEM – social-ecological model”⁶ кој е составен од 4 нивоа, кои се наменети за подобро разбирање и превенција на насилството⁷. Моделот ги акцентира причинителите на насилството и ризик факторите кои се присутни во семејството и поширокото општество, социјалните, економските и културните текови. Тука се прави разлика помеѓу индивидуалните, семејните односи, односите во заедницата и односите во општеството, и факторите кои се специфични за секој од овие 4 нивоа.

Насилството како феномен е комплицирано и е резултат на взаемното влијание на повеќе фактори. Доколку се фокусираме само на еден, или само на некои од нив, тогаш не можеме да се надеваме на разбирање на насилството, а уште помалку и на негова превенција. Социјално-еколошкиот модел ни дозволува да им посветиме внимание на сите фактори кои влијаат негативно на индивидуите и кои ги ставаат во ризик да тие направат некое насилничко поведение, а исто така ни дозволува и да правиме превентивни стратегии кои можат да бидат искористени на секое од четирите нивоа, на индивидуално, семејно, заедничко и општествено ниво.

Многу од нашите одлуки не се направени преку систематско и критичко размислување, но преку едноставно инстинктивно делување или слушање на нашите чувства. Насилството може да биде производ на ваквото делување. Да ги набљудуваме кривичните дела кои се сторени на миг. Ниту еден кривичен законик не е во состојба превентивно да делува врз таквите кривични дела. Она што може во ваков случај да даде плод е адресирањето на причините кои би можеле да доведат до моментално губење на контролата на некое лице.

Од досега споменатото, можеме слободно да заклучиме дека не постои една единствена или главна причина позади јавувањето на било каков криминалитет, па и насилнички криминалитет. Насилничкото поведение е резултат на повеќе услови и причини, посредни и непосредни кои по својата јачина, карактер и услови на влијание, доведуваат до таквото поведение. Многу е важно да се има во обзир нивната меѓусебна испреплетеност со оглед на тоа што една група причини или услови секогаш влијае на друга група и спротивно. Така секој обид да се издвои една причина е неуспешна и бесцелна, бидејќи насилничкото поведение е комплексна појава која мора да се посматра низ призмата на взаемното делување на повеќе причини, услови на живот, општествени односи, психолошки карактеристики на дадена особа и слично.

Дали ова значи дека репресивните мерки ни се непотребни во општеството? Се разбира дека не, но не се доволни доколку станува збор за успешна превенција и сузбивање на насилството, а со тоа и криминалот. Доколку сме сериозни во намерата на сузбивање и намалување на криминалитетот, а со тоа и криминалитетот на насилство, тогаш едноставната ретрибутивност која ни ја пружа казненото право не е доволна. Не е доволно само да се казни сторителот

5. Ibid.

6. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/overview/social-ecologicalmodel.html>

7. Dahlberg LL, Krug EG. Violence – a global public health problem. In: Krug E, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R, eds. World report on Violence and health. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002

на кривично дело, во спротивност, пред се мора прво да се обидеме да сфатиме зошто некое лице врши кривично дело, а со тоа и дело на насилство, што е тоа што го поттикнало тоа лице да го изврши делото, во какви услови живеело тоа лице и сл. Мора да се делува на подруг начин, преку елиминирање на сите оние појави и причини кои би можеле да делуваат како криминогени фактори, како би имале било каква надеж во поглед на намалувањето на ваквиот тип на криминал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сулејманов, З. Убиствата во Македонија, НИП Студентски збор, Скопје, 1995
2. Сулејманов, З., Македонска криминологија, Графохартија, Скопје, 2000
3. Тодороска, Ѓурчевска, С., Криминолошка психологија со психопатологија, Европски Универзитет, Скопје, 2011
4. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/overview/social-ecologicalmodel.html>
5. Dahlberg LL, Krug EG. Violence – a global public health problem. In: Krug E, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R, eds. World report on Violence and health. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002

Prof. Anis H. Bajrektarević, PhD
International Law and Global Political Studies - Vienna
Austria

339.5.012.23(73:510)

THE SINO-US TRADE WAR – WHY CHINA CAN'T WIN IT

Abstract: Is China currently acting as a de facto fundraiser for the US?

A real challenge is always to optimize the (moral, political and financial) costs in meeting the national strategic objectives. In this case, it would be a resolute Beijing's turn towards green technology, coupled with the firm buildup of the Asian multilateralism. Without a grand rapprochement to the champions of multilateralism in Asia, which are Indonesia, India and Japan, there is no environment for China to seriously evolve and emerge as a formidable, lasting and trusted global leader. Consequently, what China needs in Asia is not a naval race of 1908, but the Helsinki process of 1975.

Keywords: Geopolitical imperatives, WTO, Trade War, Asia-Pacific, gunboat diplomacy, the US strategic objectives, G-2, China, SSSR, Russia, NaM, Japan, India, Indonesia, ASEAN, multilateralism, technology, energy security

Does our history only appear overheated, but is essentially calmly predetermined? Is it directional or conceivable, dialectic and eclectic or cyclical, and therefore cynical? Surely, our history warns. Does it also provide for a hope? Hence, what is in front of us: destiny or future?

One of the biggest (nearly schizophrenic) dilemmas of liberalism, ever since David Hume and Adam Smith, was an insight into reality; whether the world is essentially Hobbesian or Kantian. As postulated, the main task of any liberal state is to enable and maintain wealth of its nation, which of course rests upon wealthy individuals inhabiting the particular state. That imperative brought about another dilemma: if wealthy individual, the state will rob you, but in absence of it, the pauperized masses will mob you. The invisible hand of Smith's followers have found the satisfactory answer – sovereign debt. That 'invention' meant: relatively strong central government of the state. Instead of popular control through the democratic checks-&-balances mechanism, such a state should be rather heavily indebted. Debt – firstly to local merchants, than to foreigners – is a far more powerful deterrent, as it resides outside the popular check domain. With such a mixed blessing, no empire can easily demonetize its legitimacy, and abandon its hierarchical but invisible and unconstitutional controls. This is how a debtor empire was born. A blessing or totalitarian curse? Let us briefly examine it.

The Soviet Union – much as (the pre-Deng's) China itself – was far more of a classic continental military empire (overtly brutal; rigid, authoritative, anti-individual, apparent, secretive), while the US was more a financial-trading empire (covertly coercive; hierarchical, yet asocial, exploitive, pervasive, polarizing). On opposite sides of the globe and cognition, to each other they remained enigmatic, mysterious and incalculable: Bear of permafrost vs. Fish of the warm seas. Sparta vs. Athens. Rome vs. Phoenicia... However, common for the both was a super-appetite for omnipresence. Along with the price to pay for it.

Consequently, the Soviets went bankrupt by mid 1980s – they cracked under its own weight, imperially overstretched. So did the Americans – the 'white man burden' fractured them already by the Vietnam war, with the Nixon shock only officializing it.

However, the US imperium managed to survive and to outlive the Soviets. How? The United States, with its financial capital (or an outfoxing illusion of it), evolved into a debtor empire through the Wall Street guaranties. Titanium-made Sputnik vs. gold mine of printed-paper... Nothing epitomizes this better than the words of the longest serving US Federal Reserve's boss, Alan Greenspan, who famously said to then French President Jacques Chirac: "True, the dollar is our currency, but your problem". Hegemony vs. hegemony.

HOUSE OF CARDS

Conventional economic theory teaches us that money is a universal equivalent to all goods. Historically, currencies were a space and time-related, to say locality-dependent. However, like no currency ever before, the US dollar became – past the WWII – the universal equivalent to all other moneys of the world. According to history of currencies, the core component of the non-precious metals money is a so-called promissory note – intangible belief that, by any given point of future, a particular shiny paper (self-styled as money) will be smoothly exchanged for real goods.

Thus, roughly speaking, money is nothing else but a civilizational construct about imagined/projected tomorrow – that the next day (which nobody has ever seen in the history of humankind, but everybody operates with) definitely comes (i), and that this tomorrow will certainly be a better day than our yesterday or even our today (ii).

This and similar types of social contracts (horizontal and vertical) over the collective construct hold society together as much as its economy keeps it alive and evolving. Hence, it is money that powers economy, but our blind faith in (constructed) tomorrows and its alleged certainty is what empowers money.

Clearly, the universal equivalent of all equivalents – the US dollar – follows the same pattern: Strong and widely accepted promise. What does the US dollar promise when there is no gold cover attached to it ever since the time of Nixon shock of 1971?

Pentagon promises that the oceanic sea lines will remain opened (read: controlled by the US Navy), pathways unhindered, and that the most traded world's commodity – oil, will be delivered. So, it is not a crude or its delivery what is a cover to the US dollar – it is a promise that oil of tomorrow will be deliverable. That is a real might of the US dollar, which in return finances Pentagon's massive expenditures and shoulders its supremacy.

Admired and feared, Pentagon further fans our planetary belief in tomorrow's deliverability – if we only keep our faith in dollar (and hydrocarbons' energized economy), and so on and on in perpetuated circle of mutual reinforcements.

These two pillars of the US might from the East coast (the US Treasury/Wall Street and Pentagon) together with the two pillars of the West coast – both financed by the US dollar and spread through the open sea-lanes (Silicone Valley and Hollywood), are an essence of the US posture.

This very nature of power explains why the Americans have missed to take our mankind into completely other direction; towards the non-confrontational, decarbonized, de-monetized/de-financialized and de-psychologized, the self-realizing and green humankind. In short, to turn history into a moral success story. They had such a chance when, past the Gorbachev's unconditional surrender of the Soviet bloc, and the Deng's Copernicus-shift of China, the US – unconstrained as a lonely superpower – solely dictated terms of reference; our common destiny and direction/s to our future/s.

WINNER IS RARELY A GAME-CHANGER

Sadly enough, that was not the first missed opportunity for the US to soften and delay its forthcoming, imminent multidimensional imperial retreat. The very epilogue of the WWII meant a full security guaranty for the US: Geo-economically – 54% of anything manufactured in the world was carrying the Made in USA label, and geostrategically – the US had uninterruptedly enjoyed nearly a decade of the ‘nuclear monopoly’. Up to this very day, the US scores the biggest number of N-tests conducted, the largest stockpile of nuclear weaponry, and it represents the only power ever deploying this ‘ultimate weapon’ on other nation. To complete the irony, Americans enjoy geographic advantage like no other empire before. Save the US, as Ikenberry notes: “... every major power in the world lives in a crowded geopolitical neighborhood where shifts in power routinely provoke counterbalancing”. Look the map, at Russia or China and their packed surroundings. The US is blessed with neighboring oceans – all that should harbor tranquility, peace and prosperity, foresightedness.

Why the lonely might, an empire by invitation did not evolve into empire of relaxation, a generator of harmony? Why does it hold (extra-judicially) captive more political prisoners on Cuban soil than the badmouthed Cuban regime has ever had? Why does it remain obsessed with armament for at home and abroad? What are we talking about here – the inadequate intensity of our confrontational push or about the false course of our civilizational direction?

Indeed, no successful and enduring empire does merely rely on coercion, be it abroad or at home. However, unable to escape its inner logics and deeply-rooted appeal of confrontational nostalgia, the prevailing archrival is only a winner, rarely a game-changer.

To sum up; After the collapse of the Soviet Union, Americans accelerated expansion while waiting for (real or imagined) adversaries to further decline, ‘liberalize’ and bandwagon behind the US. Expansion is the path to security dictatum only exacerbated the problems afflicting the Pax Americana. That is how the ability of the US to sustain its order started to erode faster than the capacity of its opponents to challenge it. A classical imperial self-entrapment!! And the repeated failure to notice and recalibrate its imperial retreat brought the painful hangovers to Washington by the last presidential elections. Inability to manage the rising costs of maintaining the imperial order only increased the domestic popular revolt and political pressure to abandon its ‘mission’ altogether. Perfectly hitting the target to miss everything else ...

When the Soviets lost their own indigenous ideological matrix and maverick confrontational stance, and when the US dominated West missed to triumph although winning the Cold War, how to expect from the imitator to score the lasting moral or even amomentary economic victory?

Neither more confrontation and more carbons nor more weaponized trade and traded weapons will save our day. It failed in past, it will fail again any given day.

Interestingly, China opposed the I World, left the II in rift, and ever since Bandung of 1955 it neither won nor joined the III Way. Today, many see it as a main contestant. But, where is a lasting success?

Greening international relations along with greening of economy(geopolitical and environmental understanding, de-acidification and relaxation) is the only way out. Historically, no global leader has ever emerged from a shaky and distrustful neighborhood, or by offering little bit more of the same in lieu of an innovative technological advancement. Ergo, it all starts from within, from at home. Without support from a home base, there is no game changer. China’s home is Asia.

Hence, it is not only a new, non-imitative, turn of technology what is needed. Without truly and sincerely embracing mechanisms such as the NaM, ASEAN and SAARC (eventually even the OSCE) and the main champions of multilateralism in Asia, those being India Indonesia and Japan first of all, China has no future of what is planetary awaited – the third force, a game-changer, lasting and trusted global leader.

REFERENCES

1. Bajrektarevic, A. (2005) *Destiny Shared: Our Common Futures – Human Capital beyond 2020*, the 5th Global Tech Leaders Symposium, Singapore-Shanghai March 2005
2. Menzies, G. (2002) *1421 – The Year China Discovered America*, Harper Perennial
3. Bajrektarevic, A. (2009) *Structural Differences in Security Structures of Europe and Asia – Possible Conflicting Cause in the SEA Theater*, The 4th Viennese conference on SEA, SEAS Vienna June 2009
4. Bajrektarevic, A. (2011) *No Asian century without the pan-Asian Institution*, Post Script VIII (3) 2011, THC (The Habibie Center) Jakarta
5. Hobson, J. M. (2004) *The Eastern Origins of Western Civilization*, Cambridge University Press
6. Bajrektarevic, A. (2007) *Verticalization of Historical Experiences: Europe's and Asia's Security Structures – Structural Similarities and Differences, Crossroads*, The Mac Foreign Policy Journal, Skopje (Vol. I Nr. 4)
7. ASEAN Secretariat (2018) *The 51st Ministerial Meeting Phnom Penh – Documents*, ASEAN Secretariat
8. Bajrektarevic, A. (2019) *From WWI to www. Geopolitics, Energy, Geo-economics, Technology*, Addleton Academic Publishers, New York

347.962.6(497.7)

М-р Ерика Пешкоска,
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

ПОСТАПКА ЗА ИЗЗЕМАЊЕ НА СУДИИ ЗА ФЕР И ПРАВИЧНО СУДЕЊЕ ВО МАКЕДОНСКОТО СУДСТВО

Апстракт: Правото на граѓанинот, да му суди независен и непристрасен судија, претставува гаранција на општеството дека судската власт ја исполнува должноста што и е доверена со Уставот, и дека тоа право на граѓанинот е подигнато на највисоко ниво, со негово гарантирање и доследна примена на Универзалната декларација за човекови права, како и со сите други документи на Советот на Европа. Главен и основен предуслов на секое едно општество, чијашто цел е демократско општество во кое владее правото е независноста на судовите. Нивната ефикасност, законитост во постапувањето, оневозможување на злоупотреба на правата и завршување на судските постапки во разумен рок утврдени со Законот за парнична постапка се од суштинско значење за постигнување на посакуваната независност. Како еден мал придонес во таа насока, во оваа тема, обработена е Постапката за изземање на судии, со посебен осврт на причините кои може да придонесат за изземање на судии, како и последиците кои може да настанат со повреда на правилата за нивно изземање.

Клучни зборови: судство, постапка, изземање судии

A PROCEDURE FOR EXEMPTION OF JUDGES FOR A FAIR AND FAIR TRIAL IN THE MACEDONIAN JUDICIARY

Abstract: The right of a citizen to judge an independent and impartial judge constitutes a guarantee of the society that the judicial power fulfills the duty entrusted to it by the Constitution and that that right of the citizen is raised to the highest level by guaranteeing and consistent application of the Universal Declaration on human rights, as well as with all other Council of Europe documents. The main and basic prerequisite of every society, the goal of which is a democratic, law-governed society is the independence of the courts. Their efficiency, legality in acting, disabling the abuse of rights and completing court procedures within a reasonable time determined by the Law on Litigation Procedure are essential for achieving the desired independence. As a small contribution in this respect, the procedure for exemption of judges was processed, with particular reference to the reasons that can contribute to the exemption of judges, as well as the consequences that could arise with violation of the rules for their exemption.

Key words: judiciary, procedure, exemption of judges

Правото на судење од страна на независен и непристрасен суд е едно од фундаменталните човекови проценени права кое се гарантира со сите релевантни меѓународни документи. Во секоја демократска и правна држава независноста на судството и на судиите е обезбедена со голем број уставни и законски гаранции, кои сите заедно, на апстрактен план, треба да обезбедат слобода на судството и

на судиите од каков било потенцијален извор на зависност, нелегитимно влијание, поттикнувања, притисоци, закани или интервенции, било непосредни или посредни. Други гаранции на судиската независност се: изборноста односно реизборноста на судиите, судискиот имунитет, постојаноста и неподвижноста на судиите, инкомпатибилноста на судиската должност со други служби и работи и релативно поблагата материјална одговорност на судиите. Сиве овие гаранции на судиската независност се на општ план (*in abstracto*) поради што тие е разликуваат од изземањето, кое е гаранција за судиската независност во конкретна парница, т.е. на конкретен план (*in concreto*). Дури и да се обезбедени сите гаранции за судска независност, сепак можно е судијата да не биде целосно ослободен од сите можни извори на влијание и притисок. Во судењето може да биде доведена во прашање непристрасноста. Таа претставува неутралност и објективност на судиите при одлучување во конкретен случај. Тоа може да е резултат на одредени недозволен надворешни влијанија или на одредени субјективни својства на судијата. Поради дејствувањето на некој таков фактор судијата може да биде непосредно или посредно, материјално, морално, професионално, или на некој друг начин заинтересиран за исходот на конкретната парница. Барањето за судење од страна на непристрасен суд налага таквиот судија да биде исклучен од вршење на судиската функција во конкретниот предмет. Тоа се постигнува преку институтот изземање судии. Изземањето на судиите е процесен институт што овозможува да се исклучат од вршење на судиската функција оние судии или судии-поротници, за кои, поради одредени односи со странките или предметот на спорот, постои сомневање за нивната непристрасност (објективност) во судењето на конкретна правна работа. Изземањето на судиите и судиите-поротници е уредено со Закон за парнична постапка – ЗПП. Законските норми за изземање имаат когентна природа. Тоа пак, дали при донесувањето на одлуката учествувал судија, односно, судија-поротник што требало да се изземе, покрај тоа што е гаранција на судиската независност, истовремено е и работа на правилно или неправилно утврден состав на судот во конкретна парница, што е од посебно значење и за правната важност на постапката и на одлуката донесена во неа. Причините поради кои може да биде доведена во прашање непристрасноста на судијата или судијата-поротник во судењето може да се најразлични. Некои од нив се особено значајни и очевидни. За нив е должен да внимава судот и тоа во сите стадиуми на постапката, додека другите се помалку значајни и по неочевидни и тие се земаат предвид само ако на нив со веројатност укажат странките, а странките се должни тоа да го сторат веднаш штом за нив ќе дознаат, односно, најдоцна до завршувањето на расправањето во постапката од прв степен доколку, пак, одлуката се донесува без расправање, до донесувањето на одлуката. Судија или судија-поротник неможе да ја врши судиската должност: Ако самиот е странка, законски застапник или полномошник на странка, ако со странката е во однос на соовластеник, сообврзник, или регресен обврзник, или ако во истиот предмет е сослушан како сведок или вештак; ако постојано или привремено работи кај работодавец кој е странка во постапката, ако странката или законскиот застапник или полномошникот на странката му е роднина по крв во права линија до кој и да е степен а во странична линија до четврти степен, или му е брачен другар, вонбрачен другар или роднина по сватовство до втори степен, без оглед дали бракот престанал или не; ако е старател, посвоител, посвоеник, хранител или храненик на странката, на нејзин законски застапник или

полномошник; ако во истиот предмет учествувал во донесувањето на одлуката на понискиот суд или на друг орган; ако постојат други околности што ја доведуваат во сомневање неговата непристрасност. Во процесната теорија и во законодавствата вообичаено се прави разлика помеѓу две групи причини. Во првата група влегуваат причините кои според своето значење и општите мерила, со самото постоење го прават основано сомневањето дека судијата ќе биде непристрасен во конкретниот случај. Тие се доволна основа судијата да биде исклучен од судењето, без потреба да се докажува врската меѓу определен однос или својство и непристрасност на судијата. Станува збор за апсолутни причини кои судијата го прават “неспособен судија” (*index inhabilis*). Апсолутните причини за изземање судија се таксативно наведени во ЗПП. Станува збор за околности или својства кои го доведуваат судијата во некаква правна, економска, морална, професионална или работна поврзаност со предметот на спорот или со странките. Според својата природа и општите мерила, тие се такви што не оставаат простор за оценка дали судијата треба и може да суди во конкретната правна работа. Нивното постоење секогаш доведува до изземање на судиите или судиите-поротници. Во зависност од природата на поврзаност на судијата со конкретниот предмет може да се поделат во неколку групи: Група I – причини кои се засноваат на општиот принцип дека никој не може да биде судија во сопствената правна работа (*nemo index in causa sua*). Судијата не може да ја врши судиската функција ако е самиот странка, законски застапник или полномошник на странката, или ако со странката е во однос на соовластеник, сообврзник или регресен обврзник. Група II – причини кои укажуваат на определена морална врска меѓу судијата и странките, која може да произлегува од брак или вонбрачна заедница, сродство или односи блиски со сродството – старателство и посвојување (доколку странката му е роднина по крв, по права линија до кој и да е степен, а во странична линија до четврти степен, или му е брачен другар, вонбрачен другар или роднина по сватовство до втор степен, без оглед на тоа дали бракот престанал или не, или ако е старател, посвоител, посвоеник, хранител или храненик на странката, на нејзиниот законски застапник или полномошник. Група III – околности кои укажуваат на веќе реализиран професионален или друг ангажман на судијата во истата правна работа, во текот на кој судијата веќе го изразил своето мислење и/или знаење. Судијата неможе да суди ако во истиот предмет е сослушан како сведок или вештак или ако во истиот предмет учествувал во донесувањето на одлуката на понискиот суд или на друг орган. И определена работна поврзаност на судијата или судијата-поротник со некој од странките во постапката претставува апсолутна причина за негово изземање. Евидентна е материјалната и моралната поврзаност, а со тоа и заинтересираноста на судијата или судијата-поротник за исходот на постапката ако тој постојано или повремено работи кај работодавец кој е странка во постапката. За постоење релативни причини за изземање, судот води сметка само на барање на странките. Странката треба да го докаже постоењето на конкретната околност или својство, но и фактот дека токму таа околност или својство во конкретниот случај ја загрозува непристрасноста на судијата. Како најкарактеристични можат да се наведат следниве примери: пријателство или непријателство меѓу судијата и странката, ако судијата и странката се во подалечен степен на крвно сродство или сродство по сватовство, ако судијата и странката се свршеници или живеат во конкубинат, ако се кумови, ако судијата советува некоја од странките во текот на постапката и т.н. Иницијатива

за изземање на судијата или судијата-поротник може да даде самиот судија, односно, судија-поротник или странките. Секој судија, по службена должност, води сметка за постоењето причини кои го прават *index inhabilis* во конкретната правна работа. Судијата или судијата-поротник штом ќе дознае дека постои некоја од причините за изземање што се таксативно наведени во ЗПП (апсолутни причини за изземање), должен е да ја прекине секоја работа врз тој предмет и за тоа да го извести претседателот на судот, кој ќе определи замена. Всушност, кога постои некоја апсолутна причина за изземање на судија, судијата е автоматски изземен и нема потреба да се одлучува за тоа дали судијата треба или не треба да биде исклучен. Затоа, претседателот на судот само определува друг судија кој ќе постапува и ќе одлучува во конкретниот предмет, наместо изземениот судија. Ако станува збор за изземање на претседателот на судот кој постапува во конкретен предмет, тој самиот ќе си определи заменик од редот на судиите на тој суд. Во случаите кога тоа не е можно, претседателот на судот ќе го извести непосредно повисокиот суд, кој ќе определи во тој предмет да постапува друг стварно надлежен суд од неговото подрачје. Со тоа се врши нужна делегација на надлежности. Ако судијата или судијата-поротник смета дека постојат други околности што ја доведуваат во сомневање неговата непристрасност (релативни причини за изземање), тој е должен за тоа да го извести претседателот на судот, кој ќе одлучи за изземањето. Ако постои некоја релативна причина за изземање, што го прави претседателот на судот *index suspectus*, претседателот на судот ќе го извести за тоа претседателот на непосредно повисокиот суд, кој ќе одлучи за изземањето. Постапка за изземање на судија може да се поведе и по барање на странка. Странката може да бара изземање и поради апсолутна и поради релативна причина за изземање. Барањето за изземање на судија или судија-поротник странката може да го поднесе во писмена форма, како поднесок упатен до судот или да го изнесе усно, на записник на рочиштето пред судијата чие изземање го бара. Странката е должна во предлогот за изземање да ги наведе околностите на кои го заснова своето барање за изземање. Барањето за изземање треба да биде образложено, така што странката ќе ја наведе конкретната законска причина што ја доведува во сомневање непристрасноста на судијата и ќе понуди докази за тоа. Странките можат да бараат изземање само на судијата или на судијата-поротник пред кого се води постапката односно, на претседателот на судот кој треба да одлучи за барањето на изземање. Странката не може да бара изземање на сите судии од еден суд кои би можеле да постапуваат во еден предмет. Странката е должна да поднесе барање за изземање кога ќе дознае дека постои причина за изземање на конкретниот судија, судијата-поротник или претседателот на судот. Барањето за изземање странката може да го поднесе најдоцна до завршувањето на главната расправа пред првостепениот суд, а ако главната расправа не се одржала, најдоцна до донесувањето на одлуката. Ако се бара изземање на судија од повисок суд, барањето за негово изземање странката може да го поднесе во правниот лек или во одговорот на правниот лек, а ако пред повисокиот суд се одржува расправа, тогаш до завршувањето на расправата. Барањето за изземање не е допуштено ако: се однесува на сите судии од еден суд кои би можеле да постапуваат во тој предмет барањето е засновано на исти причини, односно околности, за кои е веќе одлучено во барањето не е образложена причината поради која се бара изземање се бара изземање на претседателот на непосредно повисок суд кој треба да одлучува по барање за изземање претседател

на понизок суд. Недопуштеното барање за изземање веднаш го отфрла судијата-поединец или претседателот на советот кој постапува по предметот, а против неговото решение не е дозволена посебна жалба. Кога судијата или судијата-поротник, претседателот на советот, членот на советот или претседателот на судот ќе дознае дека е поднесено барање за негово изземање, должен е веднаш да ја запре работата врз конкретниот предмет. Ако станува збор за барање за изземање поради релативни причини, до донесување на решението за барањето овие лица можат да ги превземаат само оние дејствија за кои постои опасност од одлагање. Ако во конкретниот случај судијата-поединец или претседателот на советот оцени дека барањето за изземање очигледно е истакнато заради попречување на судот при превземање на одредени дејствија, или заради одложување на постапката, тие се овластени со решение да одлучат постапката да продолжи понатаму. Против решението за продолжување на постапката не е дозволена посебна жалба. Во сите наведени случаи, кога во постапката се превземаат определени дејствија, а сеуште не е одлучено по барањето за изземање, преземените дејствија се условни. Ако подоцна барањето за изземање биде усвоено, преземените дејствија или донесените одлуки ги укинува судијата-поединец или претседателот на советот. За барањето на странката за изземање одлучува претседателот на судот. Ако странката бара изземање на претседателот на судот, за неговото изземање одлучува претседателот на непосредно повисокиот суд. За барањето на странките за изземање судија на Врховниот суд на РМ одлучува претседателот на тој суд, а за барањето за изземање на претседателот на Врховниот суд на РМ одлучува Врховниот суд на РМ на општа седница. За барањето за изземање се одлучува со решение. При одлучувањето по барањето за изземање, претседателот на судот треба да ги утврди фактите на кои се заснова барањето. Постоенето на фактите треба да се утврди до степен на веројатност. Пред донесувањето на решението за изземање се зема изјава од судијата или од судијата-поротник чие изземање се бара, а по потреба можат да се извршат и други извиди. Барањето за изземање ќе се усвои ако од него произлегува дека причините на кои се повикува странката се веројатни и доволни да предизвикаат сомневање за непристрасно судење. Во спротивно, барањето ќе се одбие. Против решението со кое се усвојува барањето за изземање не е дозволена жалба, а против решението со кое барањето е отфрлено или одбиено не е дозволена посебна жалба. Ако на спротивната странка со истакнувањето неосновано барање за изземање и се причинети определени трошоци во постапката, таа има право да поднесе барање за надоместок на тие трошоци. Решението за досудување на трошоците на постапката го донесува судот без одлагање. Против тоа решение не е дозволена посебна жалба, а присилно извршување заради наплата на досудените трошоци може да се бара и пред правосилноста на решението.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. "Граѓанско процесно право" – Книга Прва, Парнично Право, д-р Арсен Јаневски, д-р Татјана Зороска-Камиловска (второ изменето и дополнето издание)
2. Службен весник на РМ, Бр.150 од 18.11.2010 година, Закон за кривична постапка
3. "Закон за парнична постапка", второ изменето и дополнето издание, Кирил Чавдар, Кимо Чавдар, Скопје 2011
4. "Независност на судството", Правна анализа од Organization for Security and Co-operation in Europe, Spillover Monitor Mission to Skopje
5. Закон за парнична постапка
6. Закон за судови

343.137.5:340.13

Борминцева А.С., студент
Липецкий государственный педагогический университет им. П.П. Семенова-Тян-Шанского
Российская Федерация

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ ЮВЕНАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЛИПЕЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: в статье поднимается проблема внедрения ювенальных технологий в работу судов общей юрисдикции в Российской Федерации. На примере Липецкой области показаны основные трудности, с которыми сталкиваются правоохранительные органы в процессе применения ювенальных технологий, а также представлен отчёт о первых результатах внедрения ювенальных технологий в Липецкой области.

Ключевые слова: ювенальные технологии, ювенальное право, несовершеннолетние, Липецкая область

FEATURES INTRODUCTION AND APPLICATION OF JUVENILE TECHNOLOGIES IN THE RUSSIAN FEDERATION ON THE EXAMPLE OF LIPETSK REGION

Annotation: the article raises the problem of introduction of juvenile technologies in the courts of General jurisdiction in the Russian Federation. On the example of Lipetsk region shows the main difficulties faced by law enforcement agencies in the application of juvenile technologies, and presented a report on the first results of the introduction of juvenile technologies in the Lipetsk region.

Keywords: juvenile technologies, juvenile law, juvenile, Lipetsk oblast

В 90-е года российское общество стало активно выступать за гуманизацию уголовного правосудия в отношении несовершеннолетних. Так возникла потребность в совершенствовании судопроизводства с участием несовершеннолетних. В связи с этим появилась необходимость в пояснении некоторых терминов, связанных с ювенальным правом. Выяснилось, что граждане часто путают такие категории как «ювенальные технологии» и «ювенальная юстиция».

Буквально «juvenālis jūstitia» означает детское правосудие. Термин «ювенальная юстиция» используется для обозначения правосудия по уголовным и гражданским делам с участием несовершеннолетних. Основной целью ювенальной юстиции является – восстановление нормального взросления несовершеннолетнего, оказавшегося в социально опасном положении [11].

Несмотря на то, что понятие «ювенальные технологии» находится долгое время в правовом обороте, существуют споры о толковании данного термина.

Специалистами рабочей группы при Совете судей Российской Федерации предложили следующее определение: «под ювенальными технологиями понимать выработанные отечественной и мировой практикой специальные правила, приемы, методы и меры социально-реабилитационного и воспитательно-

корректирующего характера с несовершеннолетними, попавшими в сферу деятельности правосудия о несовершеннолетних (ювенальной юстиции) и нуждающихся в защите своих прав и интересов». Однако это определение всё же не в полной мере раскрывает понятие «ювенальные технологии», а только поясняет, что ювенальные технологии могут использоваться не только в отношении несовершеннолетних преступников, но и несовершеннолетних жертв преступной деятельности [12].

Председатель Липецкого областного совета депутатов П.И. Путилин пояснил, что юстиция – это судебная, карательная система. Технологии работают на поле профилактики, снижая необходимость вторжения силовых мер. Это комплексная работа, нацеленная на реализацию и защиту прав, свобод и законных интересов несовершеннолетних [6].

Никитина Н.А. полагает, что ювенальные технологии представляют собой ряд комплексных, прежде всего, профилактических мер, сочетающих в себе ряд социально-педагогико-психолого-медико правовые технологий, которые направлены на восстановление нормального взросления несовершеннолетнего, оказавшегося в социально опасном положении [10]. Технологический подход даёт возможность задействовать юридический, педагогический, психологический, медицинский опыт и практику для корректирования у несовершеннолетних потребносто-мотивационной сферы, поведенческий репертуар подростка, формирование чувства ответственности, вины, устранение причин, условий и последствий совершения преступлений, для достижения необходимого результата – правопослушного поведения.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что ювенальная юстиция, и ювенальные технологии преследуют одну цель – восстановление нормального взросления несовершеннолетнего, оказавшегося в социально опасном положении. Ювенальные технологии используются, как и в целях профилактики совершения несовершеннолетним преступлений и правонарушений, так и на всех стадиях уголовного и гражданского судопроизводства (в том числе и на стадии исполнения приговора или судебного решения). Тогда можно дополнить вышеизложенное понятие «ювенальная юстиция» – это правосудие по уголовным и гражданским делам с применением специальных ювенальных технологий в отношении несовершеннолетнего.

Внедрение ювенальных технологий в Российской Федерации началось в следующих регионах: суды Ростовской, Иркутской, Ленинградской, Брянской, Липецкой, Камчатской, Владимирской, Ивановской, Саратовской, Оренбургской, Волгоградской, Московской областей, Еврейской автономной области, Пермского края, Республик Хакасия и Карелия, Санкт-Петербурга и Москвы стали использовать в своей работе ювенальные технологии [6, с.59]. Первый ювенальный суд был открыт в городе Таганроге 25 марта 2004 г. [6, с. 59].

Федеральный закон «Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних» [3] определил порядок помещения несовершеннолетних, не подлежащих уголовной ответственности в специальные учебно-воспитательные учреждения, правовые основы профилактики преступлений среди несовершеннолетних, порядок освобождения их от уголовной ответственности. В Уголовный кодекс Российской Федерации [1] и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [2] в 1999 году были внесены соответствующие поправки, устанавливающие особенности

уголовной ответственности и мер процессуального характера в отношении к несовершеннолетним. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних» № 7 от 14 февраля 2000 г., [4] которое ориентировало суды на обеспечение воспитательного значения правосудия над несовершеннолетними, а также на создание профилактических мер по борьбе с преступностью среди несовершеннолетних.

Суд в работе с несовершеннолетними должен придерживаться норм российского законодательства, но учитывать нормы международного права. Основная задача правосудия над несовершеннолетними, которая стоит перед правоохранительными органами – поиск причин преступного поведения подростков и выявление эффективных мер по борьбе с правонарушениями, которые приведут к социальной реабилитации ребёнка [8, с. 50].

Внедрение ювенальных технологий осуществляется крайне аккуратно по инициативе субъектов Российской Федерации, которые сами учитывают свои кадровые, финансовые и правовые возможности. Сегодня такими возможностями располагают 52 субъекта Российской Федерации [9, с. 50]. Суды данных субъектов отмечают, что дела с участием несовершеннолетних рассматриваются дольше, поскольку более детально исследуются все обстоятельства дела, особое внимание уделяется личности ребёнка, требуется участие в деле педагогов, психологов и органов, которые занимаются профилактикой безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних [9, с. 50].

Первые шаги по внедрению ювенальных технологий в Липецкой области были сделаны в 2006 году, когда в региональный административный кодекс были внесены поправки о комендантском часе для подростков [6]. П.И. Путилин заявил, что данная мера направлена на профилактику правонарушений с участием детей [6].

В 2007 году команда из судей районных судов, педагогов, психологов направилась в Ростовскую и Ленинградскую область для обмена опытом [8]. После поездки была создана рабочая группа с целью разрешения профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних в составе представителей областного суда, администрации Липецкой области и правоохранительных органов. Приказом председателя Липецкого областного суда от 27 июня 2007 года был создан специальный состав по рассмотрению уголовных дел в отношении несовершеннолетних [8]. В 2008 году, после заседания Президиума Липецкого областного суда, помощники судей, занимающиеся рассмотрением дел с участием несовершеннолетних, были наделены дополнительными функциями социального работника. Таким образом, его обязанностью стал сбор информации о личности подростка и составление его психологического портрета с целью подготовки мер по реабилитации ребёнка.

На базе Елецкого районного суда Липецкой области был создан ювенальный суд, оборудованный кабинетом психолога, комнатой психологической разгрузки и комната медиации [8], но, пока ещё, не каждый город в регионе оснащён подобной материально-технической базой.

В Липецкой области работа по внедрение ювенальных технологий происходит по следующим направлениям:

- » создание и развитие законодательной базы;
- » повышения уровня взаимодействия судов и правоохранительных органов, социальных работников, педагогов и психологов, которые занимаются профилактикой безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних;
- » психолого-педагогическое сопровождение подростков, которым необходима реабилитация;
- » повышение квалификаций судей, которые рассматривают дела с участием несовершеннолетних;
- » привлечение к работе с несовершеннолетними волонтеров и общественные организации [8].

К 2009 году преступность среди несовершеннолетних по области уменьшилась на 16,8%, что свидетельствует об успешности внедрения ювенальных технологий в данном регионе [8].

Из доклада от 2016 года «О положении детей и семей, имеющих детей в Липецкой области»: в 2013 году Усманская воспитательная колония ликвидирована. С мая 2015 года несовершеннолетние, совершившие преступление на территории Липецкой области и осужденные к лишению свободы были направлены для отбывания наказания в Алексинскую воспитательную колонию УФСИН России по Тульской области. На 2016 год в Алексинской воспитательной колонии содержатся 6 несовершеннолетних осужденных жителей Липецкой области [5].

В колонии подросток может получить профессиональное образование. В исправительном учреждении существует большая библиотека. Для воспитанников организуются экскурсии в город Тулу, для данной цели у колонии есть новый автобус. Обеспечивается взаимодействие с Центром занятости населения города Алексина, а также с другими предприятиями и организациями [5].

По данным статистики УМВД России по Липецкой области, можно сделать вывод, что уровень первичной преступности среди подростков в 2016 году увеличился по сравнению с 2015 годом (135 несовершеннолетних против 125 за аналогичный период прошлого времени) [13]. Следует отметить, что уменьшается количество преступлений, которые совершаются несовершеннолетними повторно. То есть большая доля совершённых преступлений, приходится на тех, кто ранее не состоял на профилактическом внутрисудебном учёте. С целью улучшения профилактики первичной преступности, происходит прирост лиц, которые были поставлены на внутрисудебный учёт в 2016 году (в первом полугодии 2016 года состояло 172 несовершеннолетних, в аналогичном периоде прошлого года 144 несовершеннолетних) [13].

Таким образом, несмотря на достаточно успешный опыт внедрения ювенальных технологий в Липецкой области, существует ряд трудностей, которые необходимо решить для более эффективной работы судов и правоохранительных органов, которые занимаются рассмотрением дел с участием несовершеннолетних:

- » отсутствие законодательной базы о ювенальных судах;
- » отсутствие материально-технической базы для работы с несовершеннолетними с учётом международных стандартов (наличие комнат психологической разгрузки, кабинетов психологов, комнат для проведения медиации);

- » недостаток кадров в системе мировой юстиции и в федеральных судах, частое отсутствие у судьи помощника, наделённого функциями социального работника.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Уголовный кодекс Российской Федерации: федер. Закон Рос. Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (в ред. от 26.08.2017) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1996. № 25. Ст. 2954.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: федер. Закон Рос. Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (в ред. от 31.12.2017) // Собр. законодательства Рос. Федерации. 2001. № 52. Ст. 4921.
3. Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних: федер. закон Рос. Федерации от 24 июня 1999 г. № 120-ФЗ // Собр. законодательства Рос. Федерации. 1999. № 26. Ст. 3177.
4. Постановление Пленума Верховного Суда РФ О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних» № 7 от 14 февраля 2000 г. № 7 (в ред. от 29.11.2016) // Собр. законодательства Рос. Федерации.
5. Доклад о положении детей и семей, имеющих детей в Липецкой области 2016 год [Электронный ресурс]. URL: <http://www.admlip.ru/> (дата обращения: 05. 04. 2018).
6. В Липецке обсуждают ювенальные технологии [Электронный ресурс]: URL: http://nezavisroditeli.ucoz.ru/blog/v_lipecke_obsuzhdajut_juvenalnye_tekhnologii/2012-05-17-59 (дата обращения 06. 04. 2018).
7. Кияшко Д.А. Внедрение ювенальных технологий в Российской судебной системе // Пробелы в российском законодательстве. 2011. №2. С 59-63.
8. Марков И.И. Внедрение элементов ювенальных технологий в деятельность судов Липецкой области [Электронный ресурс]: URL: <https://www.ronl.ru/referaty/raznoe/582105/> (дата обращения 06. 04. 2018).
9. Мирзаева Т. С. Проблемы внедрения ювенальных технологий в работу судов общей юрисдикции // Вестник СИБИТа. 2013. №1 (5). С. 49-52.
10. Никитина Н. А. О понятии «Ювенальная технология» // Теория и практика общественного развития. 2013. №3. С. 239-242.
11. Основные этапы и процессы становления в Красноярском крае ювенальной юстиции нового поколения. Положение о ювенальной службе / Высоцкая Н.В., Никитина Н.А., Федоренко Е.Ю., Хасан Б.И., Черкашина Е.Ю., Щедрин Н.В. // Вопросы ювенальной юстиции. 2011. № 2. С. 9. С. 8–11.
12. Справка по результатам обобщения информации судов субъектов РФ об использовании ювенальных технологий судами общей юрисдикции, подготовленная Рабочей группой при Совете судей РФ по вопросам создания и развития ювенальной юстиции в системе правосудия РФ [Электронный ресурс]. URL: http://www.juvenilejustice.ru/documents/rabgr/monit_reg/monreg. (дата обращения: 08. 04. 2018).
13. Подведение итогов работы судов Липецкой области в 1-м полугодии 2016 года [Электронный ресурс]. URL: http://usd.lpk.sudrf.ru/modules.php?did=6&name=press_dep&op=3 (дата обращения: 07. 04. 2018).

341.636.077.6

Зорица Стоилева, докторанд
Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Република Северна Македонија

Дијана Ѓорѓиева, докторанд
Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Република Северна Македонија

АРБИТРАЖНА ОДЛУКА И НЕЈЗИНО ПРАВНО ДЕЈСТВО

Апстракт: Решавањето на спорот во арбитражната постапка може да се постигне со донесување на арбитражна одлука. Дефинирањето на поимот арбитражна одлука е сложена задача. Арбитражната одлука треба да ги има истите квалитативни својства кои ги поседува пресудата на државниот суд.

Клучни зборови: арбитража, арбитражна одлука, правно дејство

ARBITRAL AWARD AND ITS LEGAL EFFECT

Abstract: The resolution of the dispute in the arbitration procedure can be achieved by rendering an arbitration award. Defining the term arbitral award is a complex task. The arbitral award should have the same qualitative attributes as the judgment of the state court.

Keywords: arbitration, arbitral award, legal effect

ВОВЕД

Арбитражата претставува широко применлив начин на решавање на споровите како во домашниот така и во меѓународниот трговски промет, чија надлежност се заснова на согласноста на волјата на договорните страни т.е на арбитражна спогодба. Таа е пат по кој се решаваат различни видови на спорови од голем број на области како трговијата, градежништвото, инвестирањето, интелектуалната сопственост, спортот etc со постоење на една позитивна тенденција на проширување на споровите кои можат да се подлежат на арбитража.

Главната причина поради која странките се одлучуваат да ја договорат арбитража е конечно уредување на спорниот однос помеѓу нив со донесувањето на арбитражна одлука.

1. ДЕФИНИРАЊЕ НА АРБИТРАЖНА ОДЛУКА

Заштитата на граѓанските субјективни права традиционално се остварува пред државните судови со донесување на пресуди. Државните судови во поново време се повеќе подлежат на критики, заради бавното, скапото, крутото и несигурно судење и паралелен пораст на недовербата на граѓаните во нив. Заради наведените причини за носителите на граѓанските права и обврски се отвораат можности да бараат други и алтернативни начини на решавање на споровите преку кои ќе се заобиколи државното судство, но ќе се постигне истата цел односно ќе се донесе одлука која ќе го има истото правно дејство помеѓу странките како и пресуда на државниот суд.

Еден од начините на алтернативно решавање на споровите кој постоел уште пред појавата на државното правосудство во историјата на решавањето на споровите е арбитражата како договорен начин за решавање на споровите.

Арбитражата е адјудикативен начин на решавање на спорвите што значи дека арбитражниот суд (арбитер поединец или совет) во суштина ги има истите права и должности како и државниот суд т.е истиот е должен по правилата на арбитражната постапка да ја утврди фактичката состојба со соодветни докази истата да ја супсумира под одредена норма на материјаното право и на крај да донесе арбитражна одлука.

Но, што навистина претставува арбитражната одлука, како да се дефинира?

Современата теорија на арбитражното право, законодавство и востановената арбитражна практика немаат заеднички и изедначен став за оваа прашање, а дури повеќе теоријата смета дека „дефинирањето на арбитражната одлука е потешко сметајќи на фактот дека поголемиот број на инструменти кои се однесуваат на меѓународната арбитража во себе не содржат таква дефиниција¹“.

Њујоршката конвенција за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки, како најзначаен инструмент преку кој меѓународната заедница се обидува да воведат унифицирани стандарди за признавање и извршување на странските арбитражни одлуки, определува дека „под арбитражни одлуки ќе се подразбираат не само одлуките кои ќе ги донесат арбитражите именувани за одредени случаи, туку и оние кои ќе ги донесат постојаните арбитражни органи на кои странките се подложил²“.

Модел-Законот како еден од најзначајните меѓународни инструменти кој обезбедува хармонизација на арбитражните законодавства во целиот свет, исто така не го дефинира поимот арбитражна одлука, меѓутоа при неговото донесување постоел обид да се дефинира арбитражната одлука и тоа:

Арбитражна одлука означува конечна одлука со која се решаваат сите прашања кои се поставени пред арбитражниот суд и секоја друга одлука на арбитражниот суд со која конечно се решава суштината на спорот или з а прашањето за неговата надлежност или пак секое друго процедурално прашање, но во последниот случај, само ако арбитражниот суд го насловил својот акт како одлука³.

„Оваа дефиниција, сепак, беше предмет на многу несогласувања, особено поврзани со тоа дали одлуките на арбитражите кои се однесуваат на надлежноста на арбитражниот суд и процесните прашања треба да се сметаат за одлуки, поради штотоа на крајот овој став беше напуштен.⁴“

Воедно, потребно е да се укаже дека и арбитражните законодавства не даваат конечен одговор на ова прашање.

Според, членот 2 ставот 1 точка 4 од Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија „арбитражната одлука е одлука на арбитражниот суд за спорот“⁵. Во Република Хрватска во Законот за арбитража е

1. Fouchard Fillippe, Gaillard Emmanuel, Goldman Berthold, Fouchard Gaillard Goldman, On international commercial arbitration, Kluwer Law International, The Hague, Boston, London, 1999, стр. 736.

2. Article I, Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, United Nations, 1958.

3. Broches, Recourse Against the award; Enforcement of the award UNICITRAL's Project for a Model Law on International Commercial Arbitration, ICCA Congress Series No. 3, 1984 стр. 208 ; - цитирано според Alan Redfern, Martin Hunter, Law and practice of international commercial arbitration, Sweet & Maxwell, London, 2004, стр. 419.

4. Fouchard, Gaillard, Goldman, Fouchard Gaillard Goldman, On international commercial arbitration, стр. 736.

5. Член 2, став 1, точка 4, Закон за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија, Сл. Весник на Република Македонија бр. 39/06.

определено дека „арбитражна одлука е одлука на арбитражниот суд за суштината на спорот“, додека пак „конечна одлука е одлуката со кое е решено за основата и висината на одделно барање“⁶.

Современите теоретичари на арбитражното право се обидуваат да ја дефинираат арбитражната одлука така според Fouchard, Gaillard и Goldman „арбитражната одлука може да се дефинира како конечна одлука на арбитражите за сите или дел од спорите поднесени до нив, без разлика дали се однесува, на суштината на спорот, надлежноста или процесно прашање која доведува до крај на постапката“⁷. Истите како најзначајни карактеристики на арбитражната одлука ги наведуваат: „Прво, одлуката ја донесуваат арбитражите. Одлуките донесени од арбитражните институции, наместо арбитражите донесени во постапките со кои администрира институцијата не се арбитражни одлуки.“⁸ „Второ, одлуката го решава спорот. Мерките преземени од арбитражите кои не го решаваат спорот целосно или макар делумно не се одлуки“⁹. „Трето, арбитражната одлука е обрзувачка“¹⁰. Четврто, одлуката може да биде делумна. Одлуките на арбитражите за прашања како надлежност, меродавно право, валидност на спогодбата или приципот на одговорност според се нас генусни арбитражни одлуки и покрај фактот што тие не го реваат целиот спор и можеби не водат кон директна одлука со која се досудува штета или друг надомест.¹¹

Во нашата теорија за арбитражното најприфатлива е дефиницијата на проф. д-р Тони Дескоски според кој арбитражаната одлука е онаа одлука со која се решава за суштината на спорот помеѓу две или повеќе лица, која е задолжителна за странките и има дејства кои кореспондираат со дејствата на судските одлуки, а која е донесена од недржавно тело- *ad hoc* или институционална арбитража чии што овластувања се црпат од спогодбата на странките¹².

2. ПРАВНО ДЕЈСТВО НА АРБИТРАЖНАТА ОДЛУКА

Донесената арбитражна одлука предизвикува правни последици. Правните последици се насочени кон: арбитражниот суд, странките и трети лица.

Правното дејство кое арбитражната одлука го има кон арбитражниот суд е тоа што со нејзиното донесување престанува неговата надлежност. Исто така со нејзиното донесување завршува мисијата на арбитражите т.е. престанува нивниот мандат, освен во случаите на исправка, толкување и донесување на дополнителна одлука.

Арбитражната одлука произведува правно дејство и спрема странките. Врз основа на одредбите од Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија „арбитражната одлука донесена според одредбите на овој закон спрема странките има сила на правосилна судска пресуда и претставува извршна исправа“¹³.

Значи во нашето право како и најголемиот број на права арбитражната одлука спрема странките има сила на правосилна судска одлука.

6. Член 2, став 1, точки 8 и 9, Закон o arbitaži, Narodne Novine br. 88/01.

7. Fouchard, Gaillard, Goldman, Fouchard Gaillard Goldman, On international commercial arbitration, стр. 737.

8. Ibid стр. 738.

9. Ibid стр. 738.

10. Ibid стр. 738.

11. Ibid стр. 739.

12. Дескоски Тони, Признавање и извршување на странските арбитражни одлуки (докторска дисертација), Универзитет “Св. Кирил и Методиј” – Скопје, Правен факултет “Јустинијан Први”, Скопје, 2005 стр.101.

13. Член 36, Закон за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија.

Правосилноста е комплексно својство (квалитет) на судските одлуки. Суштината на правосилноста ја чинат неколку битни својства, односно елементи на правосилноста, и тоа:

а) Спорниот правен однос за кој е правосилно одлучено претставува пресудена работа (*res judicata*) и е пречка за повторно водење на парнична постапка меѓу истите странки и за истата работа (*ne bis in idem*) - негативно својство на правосилноста.

б) Правосилната одлука авторитативно ги регулира правните односи меѓу странките, таа е индивидуален закон за странките (*res judicata ius facit inter partes*) - позитивно својство на правосилноста.

в) Се смета дека е вистинита содржината на правата и правните односи утврдени со правосилна одлука (*res iudicata pro veritate habetur*) – позитивно својство на правосилната одлука¹⁴.

„Се разбира, овде ги исклучуваме случаите кога е предвидена можност за жалба или друг правен правен лек против арбитражната одлука (со спогодба на странките или на друг начин), пред сè поради фактот што тие претставуваат исклучок“¹⁵.

Својството на правосилност на арбитражната одлука не значи дека на арбитражната одлука ова својство не може да се одземе. На арбитражната одлука постои можност да и се одземе ова својство. Имено, одземањето настанува доколку надлежниот суд позитивно одлучи по тужба за поништување на арбитражната одлука во судската постапка.

Другото својство кое го има арбитражната одлука тоа е својството на извршна исправа. Во нашето право домашната арбитражна одлука има својство на извршна исправа и може непосредно присилно да се изврши. За разлика од нашето законодавство француското законодавство предвидува дека државниот суд на чие што подрачје била донесена арбитражната одлука треба најпрво да донесе одлука за екзекватура, а потоа арбитражната одлука може присилно да се извршува.

Арбитражна одлука нема дејство спрема трети лица. Уште во римско право важело правилото *res iudicata ius facit inter partes* т.е. правосилната пресуда дејствува само помеѓу странките. Таа за трети лица претставува *res inter alios acta*. Оваа начело важи и денес во рамките на арбитражното право. Арбитражната одлука има дејство само помеѓу странките. Тоа е така бидејќи арбитражната одлука има дејство само помеѓу странките кои ја склучиле арбитражната спогодба. „Следува дека арбитражната одлука не може директно да дава права ниту да наметнува обврски на лице кое не е страна на арбитражната спогодба“¹⁶.

Другите причини кои го оправдуваат оваа дејство на арбитражната одлука прилегуваат исто така од фактот дека третите лица не се страни на арбитражната спогодба, а тоа се: тие не ги избирале правилата врз основа на кои е спроведена арбитражната постапка, не биле во позиција да влијаат врз изборот на меродавното материјално право и на крај арбитражите кои ја спроведувале арбитражната постапка не ги избирале тие т.е. тоа не се лица кои ја уживаат нивната доверба.

Од изнесеното правило на *res iudicata ius facit inter partes* во арбитражната постапка сепак постои исклучок. „Така правосилната пресуда дејствува и спрема универзалните сукцесори на странките, што претставува последица на општото дејство на универзалната сукцесија: странките стапуваат во правната положба

14. Јаневски Арсен, Зороска-Камиловска Татјана, Граѓанско процесно право (книга прва) Парнично право, Правен факултет „Јустинијан Први“, - Скопје, Скопје, 2009, стр. 268.

15. Дескоски, Признавање и извршување на странските арбитражни одлуки (докторска дисертација), стр. 94.

16. Redrefen, Hunter, Law an practice of international commercial arbitration, стр. 460.

на своите претходници, па го трпат дејството на правосилните пресуди што се однесуваат на нив¹⁷.

ЗАКЛУЧОК

Од горенаведеното можеме да заклучиме дека не постои универзална и меѓународно призната дефиниција за поимот арбитражна одлука и покрај напорите за негово дефинирање. Сепак можеме да констатираме дека тоа е одлука на арбитражниот суд за суштината на спорот со чие донесување завршува мандатот на арбитражниот суд и претставува пандан на пресудата во парничното право. Домашната арбитражна одлука помеѓу странките има дејство на правосилна судска пресуда и претставува извршна исправа. Арбитражната одлука нема дејство кон трети лица, со исклучок на универзалните сукцесори.

17. Јаневски, Зороска-Камиловска, Граѓанско процесно право (книга прва) Парнично право, стр. 443.

324:321.7(497.7)

Проф. д-р Јагода Митревска
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

МЕСТОТО НА ИЗБОРИТЕ ВО ДЕМОКРАТСКИОТ ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕС ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Изборните системи се клучниот елемент во демократските процеси во овие 29 год. (1990-2019) самостојна независна држава. Со сегашните шести по ред претседателски избори кои исто така се значајни после уставните измени кои се направија со договорот од Преспа т.е. “Преспанскиот договор”, со промената на името во Република Северна Македонија. Мислам дека со ставањето крај на веќе прагот на троеценискиот спор кој го имавме со Грција започнува една нова геополитичка состојба на земјата во која треба да се подигнат демократските вредности со демократски избори од волјата на народот и независни пратеници кој ќе го демократизираат Собранието и во вистинска смисла на процесот демократија ќе го бранат интегритетот на непосредниот глас и департизација на институциите. Многу е важен изборниот модел по кој ќе се движат изборите, затоа моите анализи, говорат за пропорционален модел со отворени листи, каде секој кандидат за пратеник има еднакви шанси со својот кредибилитет да ги добие народните гласови а со тоа се намалува улогата и влијанието на партиските лидери врз мислењето на парламентарецот во носењето закони кои се од интерес за граѓаните и државата.

Клучни зборови: Демократски процес, изборни системи, Собрание на Р. С. Македонија, Устав, Пропорционални, комбинирани избори, пратеник, партија, уставни измени

THE PLACE OF THE ELECTIONS IN THE DEMOCRATIC POLITICAL PROCESS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Abstract: Electoral systems are the key element in democratic processes in these 29 years (1990-2019) independent state. With the current sixth presidential election, which are also significant after the constitutional changes made by the “Prespa agreement”, which resulted with the change of the name in the Republic of North Macedonia. My opinion is that by putting an end to the already threshold of three decades debate we had with Greece, a new geopolitical situation in the country should raise the democratic values by democratic elections from the people and country will. Also the independent MPs who will democratize the Assembly in the true sense of the democracy and will protect the integrity of the immediate vote and the departization of the institutions. It is very important the electoral model which will move the elections, therefore my analyzes speak for proportional open list model, where each candidate for MP will have equal chances to win popular voices with his credibility, also reducing the role and influence of the party leaders influencing the opinion of the parliamentarian in the adoption of laws that are of interest for the citizens and country.

Key words: democratic process, electoral systems, Parliament of the R. of N. Macedonia, Constitution, proportional model, combined elections, MP, party, constitutional changes

Ниту во античките демократии, ниту пак во политичката доктрина на Ж. Ж. Русо демократијата не се дефинирала преку изборите. Едвај пред 19 век се востановува врската помеѓу овие два термини. Денес во политичката теорија суштествува тенденција, што ја дефинира демократичноста преку изборите најмногу кај страните наречени „западни“. За демократична се смета онаа страна, во која управувачите се избрани преку општи избори кои што се најчесни и слободни. Изборите се акт признат од законите и правилата на дадена организациона структура-држава, клуб, доброволно здружение, партија или било која друга структура, преку кои сите или повеќето од членовите учествуваат во изборот на помала група личности кои што ќе исполнуваат одредени функции во рамките на организацијата. Актот на изборот, политички по својот карактер, е акт на делигирање на власта, преку која граѓаните суверено ја изразуваат својата волја за конституирање на изборните органи-институции. Социјалната значајност на изборите се зголемува со развојот на современото општество и државата. Во таа смисла, изборите се еден од механизмите за колективно решение, потпирајќи се на индивидуалните претпрочитувања во рамките на политичкиот систем. Тие се политички одговор на електоратите, преку кои граѓаните учествуваат во политичкиот живот. Изборите се општа црта на сите политички системи низ светот, независно од типот на политичкиот режим- демократски, авторитарен, тоталитарен, теократичен или др. На прашањето „кои се универзални функции на изборите во демократските политички системи“, одговор даваат американските политиколози во книгата „Политичка социологија“. Тоа се: најглавната функција на изборите е можноста за мирно примање и предавање на власта, изборите се сретство за пренесување на политичката периферија на политичката арена, изборите се израз на демократска класна борба, каде што класниот конфликт се институционализира и гласањето не е само метод за определување на раководството, туку и ритуален израз на општиот ред, изборите се метод за демократска контрола над управувачите кои во демократскиот политички систем не дозволуваат политичко своеволие на управувачите, изборите се најдобар начин за избор на политички лидер и управувачка елита и се важен фактор за изградување на партиски систем. Демократските процеси и изборните системи во Република Македонија се клучен елемент на политичките состојби кој се важен сегмент и како еден од условите во исполнувањето на европските препораки. Во јуни 2018 год, на самитот на ЕУ, Македонија конечно доби условен датум за преговори кој ќе биде преразгледан на истиот самит во јуни 2019 год, со тоа што до тој датум Македонија треба да исполни низа услови во три области. Изборите и изборниот модел иако не се еден дел од условите за во јуни 2019 год, меѓутоа се подразбира дека спроведувањето на избори и изборен модел се услов без кој неможе ни да се помисли за членство во ЕУ. Избирачкиот список во шесте изборни системи, начинот на гласање, вршењето притисок врз гласачите, прекршувањето на изборниот молк, се константни извори на дестабилизација на демократските процеси во Република Македонија. Моите анализи кои ги

опсервирав од мислењето на граѓаните во процесот од неколку изборни фази и начинот на функционирање на парламентот т.е. Собранието на Република Македонија доаѓам до заклучок и препорака:

- » Промена на изборниот модел-една наместо шест изборни единици и отворени листи, со соодветен изборен праг, достиген за малите партии или независни кандидати.
- » Зајакнување и прецизирање на казнената политика за притисоци врз избирачите и клиентелизам.
- » Зајакнување и прецизирање на казнената политика за злоупотреба на државните ресурси и административниот капацитет за изборни кампањи.
- » Зајакнување на казнените одредби и парични казни за финансирање на кампањи.
- » Зголемување на капацитетот на ДИК Државната изборна комисија, професионално тело без партиско-политички членови.
- » Зголемување т.е. доуредување на законот за медиумите во текот на изборите за користење на јавни пари во медиумите за платени политички кампањи на партиите.

Според Уставот на Република Македонија, непосредните избори и тајното гласање се темелна вредност на земјата, тоа право неможе да биде попречено или одземено на било кој граѓанин. Изборите според Уставот и законите се одржуваат во редовен термин, на 4 години за централната и локалната власт и на пет години за функцијата претседател на државата. Во последните 13 год, праксата покажа дека изборите за централната власт често пати се спроведуваат надвор од роковите, односно тогаш кога тој што е на власт ќе процени дека со вонредните избори има шанса да остане подолго на власт. Од 2008 до 2017 год, државата е во постојан процес на подготовки за спроведување на избори-вонредни парламентарни, референдум и редовни претседателски и локални избори.

Во теоретската практиката постојат три видови на изборни модели, и тоа: пропорционален, мажоритарен и мешовит или комбиниран модел.

МАЖОРИТАРЕН ИЗБОРЕН МОДЕЛ

Во примената на мажоритарниот изборен модел, се применува принципот на онај кандидат кој ќе освои најмногу гласови го добива изборниот мандат. Избирачите т.е. гласачот го доделува својот глас на еден од утврдените кандидати кои се наоѓаат на самото гласачкото ливче. Доколку во првиот круг ни еден од утврдените кандидати не го добие потребното мнозинство гласови, се применува кон одржување на втор изборен круг, на кој учествуваат двајцата кандидати кои освоиле најмногу гласови. Според изборниот законик на Република Македонија, мнозинскиот изборен модел се применува при избор на Претседател и при избор на градоначалници на општините. Како главна придобивка приврзаниците на мнозинскиот изборен модел е непосредниот однос меѓу пратеникот и гласачот, во тој случај одговорноста е во однос на изборната единица што ја претставува. Сметам дека овај изборен модел освем партиската припадност на кандидатот до израз доаѓа и неговата личност но и авторитетот кој го поседува и поголема внатре партиска демократичност.

Во почетоките на македонската демократија мнозинскиот модел се применуваше во 1990-1994 год, и примената на овај модел дава можност да дојдат до израз и независни кандидати но кандидати од помалите политички партии. Може

да се констатира дека во тој состав на парламентарци до 1994 год, демократските вредности беа се поприсутни за разлика од другите состави во парламентот кои се бираја по пропорционален модел. Ваквиот изборен модел ја дава реалната слика за изразување на волјата на гласачите, намалување на големата блоковска политичка поделба на големите политички партии и израз на малите партии.

Моите долгогодишни аналитички опсервации од изборните процеси низ политичкиот изборен систем, се дека мнозинскиот систем и можноста за избор на независен кандидат но и кандидат на помалите политички партии е сведен на минимум, од големата пропаганда на партиската машинерија и блоковската поделеност на избирачкото тело.

ПРОПОРЦИОНАЛЕН ИЗБОРЕН МОДЕЛ

Во пропорционалниот изборен модел, кандидатите кои се на листата на политичките партии кој добиле најмногу гласови учествуваат во распределбата на мандатите. Во ваквиот случај гласачот гласа за партијата без да ѝ познава политичките вредности т.е. квалитетите на кандидатот како индивидуа кој го бара гласот на демосот. Во Република Македонија пропорционалниот модел се применува при избор на пратеници во Собранието. Во 1998 год, беа согледани слабостите на мнозинскиот изборен систем ,по направените калкулативни партиски интереси беше одлучено да се применува мнозинско – пропорционалниот изборен систем и беа воведени 85 изборни единици за избор на 85 пратеници , додека 35 пратеници беа избрани за избор на пропорционална листа. Во 2002 год, беше одлучено да се применува пропорционален изборен систем со затворени листи. Според затворениот пропорционален модел досега се одржани 5 парламентарни избори со изборен систем од 6 изборни единици во кој се избираат 20 пратеници, изборот е според Донтовата формула. На гласачкото ливче се наоѓаат само политички субјекти и носителот на листата со тоа што граѓаните гласаат за политичкиот субјект. Пропорционалниот модел на избори ја задржува биполарната политика на македонскиот парламент поделба на власта меѓу големите партии СДСМ и ВМРО-ДПМНЕ, со формирање на широки коалиции составени од различен етнички предзнак и различни политички опции. На прагот сме на три децениското постоење на македонската политика, постојани се обидите за разбивање на црно-белата слика од двете најголеми партии кои владеат со државата од страна на ново формирани политички субјекти кој се залагаат за наречена „трета опција,, меѓутоа се покажа дека пропорционалниот модел ѝ остава надвор од парламентот. Во таквата констелација поради високиот изборен праг, влегувањето на кандидати од помалите партии е невозможно. Се повеќе се развива дискусија околу ваквиот состав на парламентарци во Собранието од причина што пратениците едноставно се претавници и послушници на својата партија отколку на својот народ. Прагматиката покажа резултати во неколку политички моменти во парламентот при носење на државнички одлуки, каде пратениците гласаат според своите калкулативни мерки т.е., „макејавелизам,, демократски централизам на „султан партии,, каде што улогата на лидерот во партијата е доминантна и во народното собрание.

Моите анализи околу изборните модели, констатирани врз база на опсервација на гласачите , ми даваат за право да се согласам и со анализите од други политиколози околу дискусијата и примената на пропорционалниот модел со отворена листа.

ПРОПОРЦИОНАЛЕН ИЗБОРЕН МОДЕЛ СО ОТВОРЕНИ ЛИСТИ

Пропорционалниот модел со отворени листи земено коомпаративно е во ЕУ 18 земји од нив во 16 се со пропорционален модел со отворени листи. Помалите политички партии во државата иницираат ваков ваков модел на избори.

При користење на овај изборен модел, што би се случило во Република Македонија, кога би била една изборна единица со максимум 120 пратеници. Според анализите на проф. Ѓорѓи Спасов: без поставување на изборен праг, процентот на освоени гласови од страна на секоја партија освем на оние што ќе освојат под 0,8 отсто ќе се трансферира во процент во процент на добиени мандати за секоја од партиите што учествуваат на избори. Но клучното прашање што се поставува во овај случај е, колкав треба да биде изборниот праг. Компаративните анализи и искуства покажуваат дека не постои земја со една изборна единица без праг, а дури и државите што имаат комбиниран модел го користат за оние пратеници што се избираат на пропорционални листи. Во Македонија изборниот систем не предвидува праг, но сепак постои еден природен праг што се добива кога ќе се подели бројот на гласачи што излегле да гласат и бројот на пратеници на изборната единица. Во Норвешка и во Португалија изборниот модел се утврдува со Устав за да не може секоја власт да посега по промени, во Швајцарија, Холандија, Шведска, Данска се гласа според пропорционалниот модел.

Во изминатите години изборниот систем им овозможува на четирите блока ВМРО-ДПМНЕ, СДСМ, ДУИ, ДПА, да доминираат во законодавниот дом. Затоа примената на обединување на сите изборни единици ќе го намали бројот на залудно исфрлени гласови а со тоа би добиле поразнолик состав во Собранието и поголеми демократски вредности на парламентот, израз на квалитетни пратеници со поголема одговорност кон гласачот. Во Република Македонија во моментот се шестите по ред претседателски избори од 1990-2019 год. кои се според мнозинскиот изборен модел и според изборниот законик за да се избери претседател прагот на излезеност е 40%, постои загриженост кај ДИК од апстиненција на избори кај малите политички партии кои се надвор од коалициите на двете големи партии кој повикуваат на бојкот. Ако во ваквиот случај процентот на излезеност е мал, постои веројатност за нова политичка криза, на прагот е агендата на ЕУ во исполнување на демократските процеси на земјата за јуни 2019 на самитот на ЕУ. Во оваа анализа ја разгледував предноста на мажоритарниот, пропорционалниот изборен модел и пропорционалниот модел со отворени листи. Мислам дека пропорционалниот модел со отворени листи како изборен модел најмногу и одговара на Република Македонија за избор на пратеници во Собранието во интерес на демократизирањето на државата и на државните институции, пратениците да бидат во права смисла народни пратеници а не декларативни, да ги застапуваат интересите на граѓаните.

ЛИТЕРАТУРА

1. Изборен законик Службен весник на РепубликаМакедонија.бр.40/06.
2. Устав на Република Македонија- со амандманите на Уставот 1-XXX,Службен весник,Скопје, 2007.
3. Ј. Митревска“Политикологија”-11октомври, Прилеп, 2009,стр.339,236-239.
4. Г. Спасов “Што се крие зад идеите за нов изборен модел” Утрински весник, 28.08.2015.

Арсим Драгај, докторанд
ФАМА Колеџ
Косово

Проф. д-р Берат Аќифи
Државен универзитет во Тетово
Република Северна Македонија

КАЗНЕНО-ПРАВНАТА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОПСТВЕНОСТ СПОРЕД РЕГУЛАТИВАТА

Апстракт: Во правните јурисдикции во ЕУ, САД и во помногу држави во светот, интелектуална сопственост најчесто се нарекува интелектуално право, традиционално малку во поширок концепт што вклучува морални права и други лични заштити што не можат да се купат или продадат. Според Конвенцијата за основање на Светската организација за интелектуална сопственост од 1967 год. – интелектуалната сопственост ги опфаќа правата што се однесуваат на: литературните, уметничките и научните дела; изведбите на уметниците-изведувачи, фонограмите и радио-телевизиските станици; пронајдоците од сите полиња на човековата активност; научните откритија; индустриски дизајн; трговски и услужни жигови, комерцијални имиња и ознаки; заштита против нелојална конкуренцијаа, како и сите други права поврзани со интелектуалната активност во индустриската, научната, книжевната и уметничката област.

Клучни зборови: интелектуална сопственост, носителот на правото, WIPO, Директиви

CRIMINAL LAW PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS UNDER THE REGULATION

Apstrakt: At EU level, enforcement of the IPRs, on legislative level at least, is a clear issue. The Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights (also known as the "Enforcement Directive") provides the full scope of the legal measures to enforce intellectual property rights. This means the evidence-gathering, freezing or seizing of goods, corrective measures or transparent judicial prosecutions. All of the Member States were obliged to transpose the Enforcement Directive was 26 April 2006, however the transposition process took much longer and in certain cases required intervention from the Court of Justice. The Directive applies to all infringements of intellectual property rights protected under European or national law and contains no definitions of the intellectual property rights it covers. Although this flexible approach offers several advantages, different interpretations of the concept of 'intellectual property right', led Member States to ask the Commission to publish a minimum list of the intellectual property rights which it considers covered by the Directive. Even after the Commission published this clarification, uncertainties still remain as to whether some rights protected under national law are covered. Regarding the situation outside the borders

of the Community the European Commission has adopted a Strategy for the Enforcement of Intellectual Property Rights in Third Countries in November 2004.

Keywords: intellectual property, right holder, WIPO, Directives

1. ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОПСТВЕНОСТ

Употребата на терминот интелектуално право се намали од почетокот на 1980-тите години, како употребата на терминот интелектуална сопственост е зголемена. Системот на правото на интелектуална сопственост треба да се разгледува како единствена област која се состои од авторското право и сродните права и правото на индустриска сопственост¹. Правото на индустриска сопственост е релативно нова правна дисциплина. Таа се развива со донесувањето на првите национални закони и меѓународни конвенции кои ја регулираат заштитата на индустриската сопственост².

Интелектуалната сопственост највообичаено се дели на две групи и тоа: индустриска сопственост и авторско и сродни права.

Авторското право во нашата земја е регулирано со Уставот на Р. Македонија (чл.47) и Законот за авторското право и сродните права. Законот во целост е усогласен со меѓународните конвенции и договори што ја регулираат интелектуалната сопственост и моделот на закон на Светската организација за интелектуална сопственост (WIPO)³. WIPO (СОИС) има околу 180 земји во светот меѓу кои е и Република Македонија, со околу 350 национални организации кои ги третираат овие области.

Покрај WIPO (СОИС) и националните организации за интелектуална сопственост постојат доста регионални организации (RIPO) како што се на пример, евроазиската организација за патенти (EAPO), европската патентна организација (ЕПО) или Трилатералата која ја сочинуваат ЕПО, USPTO⁴ (Патентната организација на САД) и ЈПО (Јапонската патентна организација). Конвенцијата за дистрибуција на сигнали за пренос на програми преку сателит, како и со Конвенцијата за заштита на производители на фонограми од недозволена репродукција на нивните фонограми.

2. КАЗНЕНО-ПРАВНАТА ЗАШТИТА НА ИНДУСТРИСКАТА СОПСТВЕНОСТ

Казнено-правната заштита на индустриската сопственост во нашиот правен систем е регулирана со Уставот на Р. Македонија, Кривичниот законик и мноштво прописи во кои се предвидени определени поведенија како прекршоци за повреда на правата од индустриската сопственост.

1. Основи на правото на интелектуална сопственост, Јадранка Дабовиќ-Анастасовска, Наеда Здравева, Ненад Гавриловиќ, Скопје. 2011 година.

2. I. Akimovska-Maletic, Inspection and Enforcement of IPRs, IPRs enforcement, UKIM-Skopje (2012)

3. The WIPO Convention, the constituent instrument of the World Intellectual Property Organization (WIPO), was signed at Stockholm on July 14, 1967, entered into force in 1970 and was amended in 1979. WIPO is an intergovernmental organization which in 1974 became one of the specialized agencies of the United Nations system. The origins of WIPO go back to 1883 and 1886 when the Paris Convention for the Protection of Industrial Property and the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works provided for the establishment of an "International Bureau". The two bureaus were united in 1893 and, in 1970, were replaced by the World Intellectual Property Organization, by virtue of the WIPO Convention.. <http://www.wipo.int/treaties/en/convention/index.html>

4. The system for protecting trademark rights in the United States is based on use of marks and registration of marks. While an entity is not required to register its mark in order to protect it, there are a number of reasons why registration of its mark in the United States Patent and Trademark Office (hereinafter "USPTO"). http://www.wipo.int/export/sites/www/sct/en/comments/pdf/sct17/us_1.pdf

Уставот на Р. Македонија⁵ - го гарантира слободата на научното, уметничкото и на другите видови творештво. Се гарантираат правата што произлегуваат од научното, уметничкото или друг вид интелектуално творештво.

2.1 Стока со која се повредува правото од интелектуална сопственост

Дефинирањето на поимот стока со која се повредува правото од интелектуална сопственост, во законодавството на Република Македонија е определено со Законот за царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.⁶ Како стока со која се повредува право од интелектуална сопственост може да се јави фалсификувана стока, пиратска стока и стока со која се повредува правото на патент, индустриски дизајн, ознака на потекло или географска ознака.

Во денешни услови сите видови на права од интелектуална сопственост може да бидат повредени на различни начини и поради тоа ваквите форми се предвидени со овој закон.

Мерките кои што може да се применат врз основа на овој закон се однесуваат само за стока која е ставена во некоја царинска постапка, без разлика дали станува збор за увоз, извоз, повторен увоз и тн. Она што е битно е дека постои интенција таквата стока да се стави во противправен слободен промет на пазарот.⁷

2.2 Фалсификувана стока

Под поимот фалсификувана стока може да се опфати содржината на сите видови стоки на кои незаконито е означена туѓа трговска марка.⁸

Дефинирањето на поимот фалсификувана стока во законодавството на Република Македонија е определено со член 3 од Законот за царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.⁹ Со поимот фалсификувана стока се опфаќа стока, вклучувајќи го и пакувањето, на која без согласност од носителот на правото стои трговска марка идентична со важечката трговска марка регистрирана за ист вид на стока која е во важност, или која не може да се разликува во суштинските обележја од таквата трговска марка и со тоа ги повредува правата на носителот на трговската марка.

Како трговска марка може да биде секој знак од кој се состои трговската марка, вклучувајќи и лого, зборови, букви, бројки, слики, цртежи, комбинации на бои, тродимензионални форми; форми на стоката или нејзиното пакување; комбинации на напред наведените знаци; налепница, брошура, упатство за употреба или гарантен документ кои носат таков знак, дури и да се наоѓа одделен од стоката.

Пакувањето на кое стои трговска марка на фалсификувана стока, дури и да се наоѓа одделено од стоката ќе се смета за фалсификувана стока.

Поимот фалсификувана стока на сличен начин е дефиниран и со Регулацијата на Европската унија 1383/2003 и истиот ги опфаќа трговските марки заштитени со прописите на Европската унија како и трговските марки заштитени со националните законодавства на земјите членки.

5. Член 47 од Уставот на Р. Македонија.

6. член 3, став 2 од Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.

7. Д. Смилевска, докторска дисертација на тема, Царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост

8. Brodie, A., Wragge and Co, The fight against counterfeit goods just got a little bit easier: The new Customs Regulation 1383/2003, PUBLICATIONS & EVENTS (print version), IP Update, July 2004 str. 66.

9. член 3, од Законот за царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост на РМ.

Ексклузивното право на трговска марка регистрирана за ист вид на стока треба да биде регистрирана или како трговска марка на Заедницата (Community Trademark-CTM) или како национална трговска марка во земјата членка на Европската унија во која се преземаат царински мерки.¹⁰

2.3 Пиратска стока

Ексклузивните права како што се авторското право и сродните права претставуваат такви права кои може да бидат копирани и со тоа да бидат подведени под поимот “пиратска стока”.¹¹

Ексклузивните права како што се авторското право и сродните права претставуваат такви права кои може да бидат копирани и со тоа да бидат подведени под поимот “пиратска стока”.¹²

Пиратска стока е стока која е направена, или која содржи примероци направени, без согласност на носителот на авторско право или сродно право, ако со нејзина изработка се повредува авторско право или сродно право. Како пиратска стока најчест случај се пиратски ЦД-а, ДВД и друго.

Пиратска стока е стока која е направена без согласност на носителот на правото, вклучувајќи ги и случаите на производство со согласност на носителот на правото меѓутоа во поголема количина од дозволената.¹³

Во законодавството на Република Македонија, дефинирањето на поимот пиратска стока е определено со член 3 од Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост, додека во Европската Унија овој поим е дефиниран со член 2 (1)(б) од Регулацијата 1383/2003.

Поимот пиратска стока за прв пат беше предвиден со Регулацијата на Европската Унија 3295/94. Од тогаш па до денес направен е значаен напредок во детекцијата на ваквите стоки. Само 4 години подоцна, во 1998 година, на секоја десетта интервенција од страна на Царинските органи една од нив се однесува на повреда на авторско или друго сродно право. Царинската управа на Европската унија ќе мора да врши проценка на ова прашање при преминување на стоките преку царинската линија, за потоа носителот на правото да го процесуира предметот до националниот суд. Но, постои страв дека пиратската стока нема да се процени како копија и поради тоа може да остане недетектирана на надворешните граници.¹⁴

2.4 Стока со која се повредува правото на патент, индустриски дизајн, ознака на потекло или географска ознака

Во текот на припремната фаза на Регулацијата на ЕУ 3295/94¹⁵ за прв пат се постави прашањето дали стоката со која се повредуваат правата на патент треба да биде вклучена во Регулацијата за царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост. Поаѓајќи од фактот дека патентирањето на производите претставува водечка нишка на иновативните процеси и

10. Регулација на Европската унија 1383/2003.

11. Brodie, A., Wragge and Co, The fight against counterfeit goods just got a little bit easier: The new Customs Regulation 1383/2003, PUBLICATIONS & EVENTS (print version), IP Update, July 2004, str. 66.

12. Brodie, A., Wragge and Co, The fight against counterfeit goods just got a little bit easier: The new Customs Regulation 1383/2003, PUBLICATIONS & EVENTS (print version), IP Update, July 2004, str. 66.

13. Ибид, стр. 66.

14. Смилевска, докторска дисертација на тема, Царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.

15. Council Regulation (EC) No. 3295/94 of 22 December 1994 laying down measures to prohibit the release for free circulation, export, re-export or entry for a suspensive procedure of counterfeit and pirated goods. http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=126866

на иноваторите им овозможува да уживаат во плодовите на своите идеи и креативност беше создаден позитивен став околу тоа прашање. Меѓутоа во 1994 година не дојде до вклучување на овој поим во Регулативата на ЕУ, бидејќи Комисијата оцени дека е премногу рано тоа да се случи кога веќе истата го опфати поимот на пиратска стока.

Вклучувањето на повредата на правата од патент се сметаше дека ќе предизвика проблеми од техничка природа кај царинските власти кои требаше да одговорат на прашањето за пиратската стока. Поради тоа, неопходно беше да се подржи главната цел на Регулативата, односно првенствено да се обезбеди униформно и беспрекорно применување на истата, за потоа со тек на време, чекор по чекор да се проширува на сите неопходни сегменти. Неопходно е да се знае дека одредувањето на повредата на правата на патент е многу потешко и поекстензивно одколку одредувањето на фалсификувана стока или пиратска стока каде што визуелната компарација вообичаено го овозможува тоа.¹⁶

Иако царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост најчесто не се однесуваат на правата на патент, сепак податоците кои ги објави TAXUD (Taxation and Customs Union) покажуваат дека бројот на случаи опфатени со Регулативата на ЕУ 3295/94 во периодот од 2003 година до 2004 година бележи пораст од 2% на 5%. Ваквиот пораст говори за свеста кај имателите на правата на интелектуална сопственост за можноста за заштита на нивните права со примена на проширените правила на Регулативата.¹⁷

Во правниот систем на Република Македонија во 2005 год. со Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост се предвидува дека како стока со која се повредуваат правата од интелектуална сопственост е и стока со која се повредува правото на патент, индустриски дизајн, ознака на потекло или географска ознака.¹⁸

Исто така со Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост се пропишува дека како стока со која се повредуваат правата од интелектуална сопственост е и секој калап или матрица посебно дизајнирани или прилагодени за изработка на таков вид на стока, доколку со употребата на таквите калапи или матрици се повредуваат правата на носителот во Република Македонија, средства, производи, компоненти или делови за избегнување или изигрување на заштита (смарт картички, декодери, компјутерски програми, системи за праметнување или друг вид на промена и слично) или на контрола на копирање.¹⁹

ЗАКЛУЧОК

- » Интелектуална сопственост, под поимот на индустриската сопственост ја опфаќа областа на патенти, жигови, модели примероци и географски ознаки на потекло и целиот збир на авторски и сродни права.
- » При О.О.Н. делува светската организација за интелектуална сопственост WIPO (World Intellectual Property Organization) која е основана во 1973 година и нејзини главни активности се воспоставување на меѓународни норми и стандарди во полето на интелектуалната сопственост,

16. Helder, J., Velsen, F., Why Customs can help patent owners, Supplement Benelux IP Focus, Managing Intellectual Property, 2005, str. 83.

17. Helder, J., Velsen, F., Why Customs can help patent owners, Supplement Benelux IP Focus, Managing Intellectual Property, 2005, str. 83.

18. член 3 од Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.

19. член 3 од Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост.

посебно низ меѓународните договори и обезбедувањето на легални информации за интелектуалната сопственост

- » Граѓанско правната заштита на правата од индустриска сопственост, Законот за индустриска сопственост ја дефинира како судска заштита и се остварува со заведување на спор односно со поднесување на тужба пред судот кој е надлежен за решавање на споровите за заштита на правата од индустриската сопственост а надлежен е Основниот суд со проширена надлежност согласно Законот за судовите.
- » Со Законот за индустриска сопственост е пропишано дека со системот на царинска контрола на фалсификувана стока се опфатени стоките кои се увезуваат со кои се повредуваат правата на индустриска сопственост и тоа на патент, индустриски дизајн, трговска марка, ознака на потекло и географска ознака. Со патент се штити пронајдок, со индустриски дизајн се штити нова форма на тело, слика, контура, композиција на бои или нивна комбинација - дизајн, со трговска марка се штити трговски знак, со ознака на потекло и географска ознака се штити географски назив.
- » Во правниот систем на Република Македонија во 2005 год. со Законот за царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост се предвидува дека како стока со која се повредуваат правата од интелектуална сопственост е и стока со која се повредува правото на патент, индустриски дизајн, ознака на потекло или географска ознака.
- » Царинските мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост претставуваат една од нетарифните (нефискалните) мерки кои се применуваат при спроведување на редовните царински постапки, согласно Законот за Царинска управа и Царинскиот закон. Царинските мерки се применуваат само за стока која е ставена во некоја царинска постапка.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Јадранка Дабовиќ-Анастасовска, Неда Здравева, Ненад Гавриловиќ, Основи на правото на интелектуална сопственост, Скопје. 2011 година.
2. В. КАМБОВСКИ, „Некои отворени прашања на претстојната казнено – правна реформа“ во Зборник на трудови на правните факултети во Скопје и Загреб, 2009г,
3. Валентин Пепељугоски, Основни принципи на авторското право, со посебен осврт на компјутерските програми и аудиовизуелни дела, според Законот за авторско право и сродните права на Р. Македонија – Работилница на тема: Заштита на интелектуалната сопственост во Р. Македонија, Штип, декември, 2001 г.
4. Марковиќ М.С. Основи ауторског и суседних права, Београд, 1992 г.
5. Д. Смилевска, докторска дисертација на тема, Царински мерки за заштита на правата од интелектуална сопственост
6. Brodie, A., Wragge and Co, The fight against counterfeit goods just got a little bit easier: The new Customs Regulation 1383/2003, PUBLICATIONS & EVENTS (print version), IP Update, July 2004.
7. Helder, J., Velsen, F., Why Customs can help patent owners, Supplement Benelux IP Focus, Managing Intellectual Property, 2005.
8. Unmarck Rygaard, L., Den ny toldforordning, Nordiskt Immaterialrättsligt Rättsskydd (NIR) 2004, no 4,

Доц. д-р Оливера Крстевска
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

М-р Александар Крстевски, студент на трет циклус студии
ВТУ „Св. св. Кирил и Методиј“ - Велико Трново
Република Бугарија

УПРАВУВАЊЕ СО ЕКОЛОШКИ ЗАГРОЗУВАЧКИ И ОПАСЕН ОТПАД

Апстракт: Заштитата на животната средина е императив на современото општество. Сите правни документи и други документи ја нагласуваат потребата за заштита на здравата човекова средина, за да се спречи контаминација на вода, почва и воздух со цел да се намали или да се елиминира можноста за кршење на човековото здравје.

Иако, постојат напори за законодавците и државните органи да го регулираат ова исклучително важно прашање, но и прашањето за имплементација на донесените закони и други одредби. Имено, потребно е да се провери дали во пракса соодветно се применуваат регулативите и санкциите за несоодветно однесување.

Во овој контекст, многу битно е нивото на свесност на луѓето и нивниот однос за здрава животна средина и почитување на одредбите, кои придонесуваат за создавање контаминирана средина која негативно ќе се одрази на здравјето и животот на луѓето, но исто така и во други животни и флора.

Навистина, проблемот со животната средина е глобален проблем кој се ефектира на сите луѓе на земјата и на сите држави ширум светот.

Значи, и покрај националното законодавство што го третира ова прашање, како и меѓународната заедница преку усвојување на конвенции, протоколи и друга регулаторна заштита на животната средина.

Во конкретната регулатива на ова прашање од страна на меѓународната заедница се обезбедени општи правни принципи кои се однесуваат на поединечни прашања, додека државите во рамките на националното законодавство со кои се уредува заштитата на животната средина, а особено детали. Македонија има обврска да ги забрзува националните законски закони, но исто така и да ги спроведува меѓународните принципи за заштита на животната средина.

Ова е особено неопходно поради усогласување на нејзиното законодавство со европските и во насока на процесот на европска интеграција на земјата.

Оттука, сите извршени анализи во овој труд ја потврдија општата хипотеза на начин што покажа дека Р. Северна Македонија е во постојан проток и ги следи истите правила што важат за Европската унија за управување со опасен материјал.

Сепак, велиме дека нашата земја не се однесува на нивната политика. Ова е поради тоа што Р. Северна Македонија следи според регулативите на ЕУ со цел да управува со опасен материјал, но тоа не се применува во вашата политика. Ова е затоа што Република Северна Македонија ги вклучува директивите на ЕУ во врска со управувањето со опасниот отпад, па затоа не се применува, но Република Северна Македонија за начинот на управување со опасниот отпад се управува само со Законот за управување со отпад и со

регулирање на деталните услови за опасен отпад и начинот на пакување и етикетање на опасниот отпад.

Исто така, Република Северна Македонија има за цел да ги охрабри и да ги зголеми свеста и навиките на граѓаните и производствениот / индустрискиот сектор за правилно управување со опасниот отпад преку едукативни кампањи и реклами и, секако, да врши постојан надзор врз нив за спроведување на законот за управување со отпад над Правилникот за детални услови за ракување со штетните отпадоци и начинот на пакување и означување на штетниот отпад.

Клучни зборови: Животна средина, Опасен отпад, Европска Унија, Еколошки проблем, Европска политика за отпад

MANAGEMENT WITH ECOLOGICAL POLUTION AND HAZAROUS WASTE

Abstract: Environmentan protection is imperative of modern society. All legal documents and other documents emphasize the need to protect the healthy human enviroment, to prevent contamination of water,soil and air in order to redue or eliminate the possibility of violatin huma health. Althought,recorded efforts of legislators and state authorities to regulate this extremel important matter, however the question of imprelentation of the adopted laws and other provisions. Namely, it is necessary to check whether in practise the regulations amd sanction punishable behavior adequately.

In this context, particular importance is the level of awariness of people and their relationship to a healthy enviroment, and respect for the provisions that contribute to creating a contaminated environment that will cause negative past health and life of humans, but also in other animal and flora.

Of course, the environmental prblem is a global problem that affects all people on the planet earth and all countries worldwide. So, despite national legislation that treat this matter as well as the international community through the adoption of conventions, protocols and other acts regulating environmental protection.

Within the specific regulation of this matter by the international community provided general legal prinipies that apply to individual countries, while the states in the framework of national legislation govenring the protection of the environment and in particular detail. Macedonia has and obligation to implement the national legal legislation, but also to implement international principles for environmental protection. this is especially necessary ude to align its legislation with the european and in the direction of the European integration proces of the country.

Hence, all performed in this paper confirmed the general hypothesis in a way that showed that Macedonia is in constant flow and follow the same rules that apply to the European Union in order to manage hazardous material. However, we say that our country does not apply to their policy. This is because Macedonia follows EU regulations apply in order to manage hazardous material, but it does not alply in your policy. This is because the Republic of North Macedonia incorporate EU directives relating to the menagement of hazardous waste,hence it does not apply, but the Republic of North Macedonia on the manner of menagement of hazardous waste is managed only by the Law on Waste Management and Regulation of detailed conditions for hazardous waste and the manner of packaging and labeling of hazardous waste.

Also, the Republic of North Macedonia aims to encourage and increase aware-

ness and habits of citizens and the manufacturing/industrial sector for the proper management of hazardous waste through educational campaigns and commercials and of course, perform constant monitoring on them to enforce the law on waste management and the Rulebook on detailed conditions for handling hazardous waste and the manner of packaging and labeling of hazardous waste.

Key words: Environment, Hazardous waste, European Union, Environmental problem, European waste politics

Животната средина или човековата околина претставува се она што нас не опкружува, односно сето она со кое директно или индиректно е поврзана човековата животна или производна активност. Природната средина претставува близок поим до животната средина при што не мора да се присутни активностите на човекот ниту пак човекот мора да има директно учество. Сепак, од технолошки аспект, развојот на индустријата и се поголемото влијание на човекот врз природата и екосистемот на глобалното ниво, границите меѓу овие два термини постануваат се понедефинирани.

Глобалните еколошки проблеми денес се меѓу најактуелните проблеми кои ја засегаат меѓународната заедница. Тука спаѓаат климатските промени, загадувањето на сите екосистеми, почвата, водата, воздухот, транспортот и депонирањето на отпадот, опасните материји и радиоактивниот отпад, прекуграничните загадувања, обесшумувањето и друго.¹

Еколошките проблеми се планетарни и претставуваат проблем на сите луѓе. Овие проблеми можеби не се изразени подеднакво на сите простори, но и ако се решаваат на глобален план, тие ќе се прошират зафаќајќи ја целата планета. Во таа смисла, особено е значајно човекот да ја сфати потребата од промена на сфаќањата дека природата не претставува неисцрпен извор на енергија и ресурси и дека е потребно да се следат и почитуваат законите на природата. Потребно е да се намали нејзиното уништување бидејќи луѓето ќе мораат да преживеат само ако ја почитуваат Земјата како единствен дом којшто го имаат, создавајќи хармонија со природата.

Една држава, во рамките на националното законодавство од своите материјални и технички средства, како и со човечките ресурси, не е во можност да ги надминува ваквите сложени проблеми бидејќи еколошките проблеми се глобални, а не локални. Заради тоа потребна е општествена активност на светското ниво, со соработката на државите преку меѓународните организации и врз основа на меѓународни договори и конвенции.²

На крај, но не помалку важно е и прашањето за еколошката етика, кое произлегува од прашањето за користењето на ресурсите денес, и можноста за одржлив развој. Имено, треба да се размислува и за потребите на наредните генерации и наследството што ќе го оставиме. Денешните проблеми за енергија и нвното задоволување не треба да бидат без граници, туку напротив, потребно е развивање и примена на обновливи извори на енергија. Притоа, пред се се мисли на енергијата од водата, океаните, ветерот, биогоривата, сончевата енергија и слично.

Проучувањето на содржините од областа на заштитата на животната средина, како на национален, така и на меѓународен план е потребно и заради еколошкото менаџирање, особено менаџирање со природните богатства. Исто така, потребно е целосно имплементирање на зацртаните цели со глобалните

1. Саздовска М. Марина, (2010), Меѓународни стандарди и практики за заштита на животната средина, Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, стр.3

2. Саздовска М. Марина, (2010), Меѓународни стандарди и практики за заштита на животната средина, Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, стр.3

еколошк договри кои ќе водат кон решавање на проблемите на контаминацијата на планетата Земја, која веќе не е во можност да се самообновува.

Отпад претставува секој материјал или предмет што создавачот или поседувачот ја/го отфрла, односно намера да ја/го отфрли или од него се бара да ја/го отфрли.³ Отпадот претставува огромна загуба на ресурси во форма на материјали и енергија. Количеството на создаден отпад може да се смета како индикатор на нашата ефикасност како општество, особено во однос на употребата на природните ресурси и операциите за третман на отпадот.

Опасниот отпад, пак, е отпадот што содржи супстанции што имаат едно или повеќе опасни својства, како што се: Експлозивност, реактивност (оксиданси), запаливост, надразливост, токсичност, инфективност, канцерогентност, мутагеност, токсичност за репродукција, екотоксичност и својства на испуштање отровни гасови при контакт со вода, воздух или киселина, утврдени во согласност со Законот за управување со отпадот или со друг пропис, вклучувајќи го и секој отпад што е измешан со опасен отпад.⁴

Во Законот за управување со отпад се уредени видовите на опасен отпад.

Оттука, како посебни видови отпад или опасен отпад се сметаат:

- » отпад или опрема контаминирана со ПХБ,
- » отпадните масла со или без ПХБ,
- » батерии и акулуматори, кондензатори, трансформатори,
- » електрична или електронска опрема,
- » искористени и хаварисани возила
- » медицински отпад,
- » титаниумиоксид,
- » отпад од азмест и отпад од производи кои содржат азбест,
- » отпадни гуми.

Големи проблеми и ограничувања во дометот на управување со отпадот во Република Северна Македонија се присутни речиси во сите области на постојниот систем на управување со отпад, како и во сите односи во општеството кои се однесуваат на управувањето со отпадот: законска рамка, организација на институциите и на инвестициите, свеста на инволвираните субјекти и информирањето на истите, сите фази на техничко управување од собирањето до депонирање на отпадот, постоење на оптоварувања на животната средина, влијанијата врз здравјето на луѓето и врз животната средина со потенцијално влијание врз македонската економија.

Сегашната состојба со управување со отпадот во Р. Северна Македонија може да се окарактеризира како субстандардна, во поглед на човечките и финансиските ресурси, како и недоловна и неефективна во поглед на мониторингот и спроведување на пропишаните прописи, што резултира во различни дисфункционални системи во општеството и многу сродни негативни ефекти врз животната средина и врз здравјето на луѓето.

Нивото на свеста за животната средина и за проблемот со отпадот во Р. Северна Македонија е на најниско ниво. Ова од причина што луѓето не се свесни за проблемите кои резултираат од несоодветно управување на отпадот и за негативните ефекти врз нивното здравје и врз животната средина и природа. Луѓето немаат свесност за

3. Закон за управување со отпадот (Службен весник на РМ бр. 68/2004; 71/2004; 107/2007; 102/2008; 143/2008; 124/2010; 51/2011; 123/2012; 147/2013 и 163/2013)

4. Закон за управување со отпадот (Службен весник на РМ бр. 68/2004; 71/2004; 107/2007; 102/2008; 143/2008; 124/2010; 51/2011; 123/2012; 147/2013 и 163/2013)

нивната сопствена одговорност и улога како создавачи на отпад.

Од друга страна, ставовите на јавноста можат да се манифестираат преку силно противење на секакви промени во постојаната практика на управувањето со отпадот, таквите ставови се потпираат на реалното справување и на заглиженоста, како и на недоволната информираност и отсуство на пракса за пристап на јавноста до информации за значењето за соодветно третирање на самиот отпад.

Субстандарден е актуелниот начин на управување со опасниот отпад. Како од аспект на чивечки и финансиски ресурси, так и во однос на непостоење конкретен и ефикасен систем кој ги следи количествата опасен отпад од фаза на генерирање до фаза на нивно складирање, третман или депонирање. Овие фактори значајно влијаат против обидите за агитација кон „зелената“ идеја за заштита на животната средина и здравјето.

Законската регулатива во Р. Северна Македонија во областа на управување со отпад е многу обемна и претставена преку основниот Закон за управување со отпад и соодветните подзаконски акти (Правилници, Уредби, национална стратегија и национален План за управување со отпад).

Законот за управување со отпад вклучува општи правила за контролирано управување со опасен отпад, коишто се целосно преземени од Директивата 2008/98/ЕС за опасен отпад од Европската Унија.

Како ЕУ го решава проблемот со отпад? Отпадот е прашање што влијае на сите нас. Ние сите произведуваме отпад. Просечно, секој од 500 милиони луѓе кои живеат во ЕУ на годишно ниво околу половина тон отпад од домаќинството. Оваа бројка го достигнува врвот на огромни количини на отпад кои количини се создаваат од активности како што се : производство (360 милиони тони) и градежништво (900 милиони тони), додека снабдувањето со вода и производството на енергија генерира дополнителни 95 милиони тони. Свкупно, Европската унија произведува до 3 милијарди тони отпад на годишно ниво.⁵

Сето оваа количина на отпад има огромно влијание врз животната средина, предизвикувајќи загадување и емисии на стакленички гасови кои предизвикуваат климатски промени, како и значителна загуба на материји. Тоа претставува посебен проблем за ЕУ затоа што истата е зависна од увоз на сирови материјали.

Засага управувањето со комуналниот отпад во ЕУ, се состои во депонирање на отпадот на депонија. Застапеноста на депонирањето на отпадот изнесува 49%, согорување и инцинерација ос 18%, додека рециклирање и компсотирање со 33%. Ситуацијата со новите земји- членки како што законодавството на ЕУ се усогласува, постоењето на несоодветно третирање на отпадот е застапено.

За тоа каква е процентуална застапеност на создадениот отпад во земјите-членки на ЕУ ќе прикажеме табела во која ќе го презентираме вкупното количество на отпад од домаќинства и претпријатија по категории на отпад 2012 година, на начин што ќе направиле споредба на неопасниот и опасниот отпад (табела 4).

5. Being wise with waste: the EU's approach to waste management, European Commission, Luxembourg, 2010

Земји- членки на ЕУ	Неопасен отпад во тои	Опасен отпад во тони	Вкупно
Белгија	63,372,562	4,257,755	67,630,317
Бугарија	147,845,124	13,407,042	161,252,166
Чешка Република	21,690,077	1,481,281	23,171,358
Данска	15,139,499	1,192,750	16,332,249
Германија	346,038,277	21,983,895	368,022,172
Естонија	12,833,204	9,159,139	21,992,343
Ирска	12,036,269	1,385,065	13,421,334
Грција	72,030,910	297,370	72,328,280
Шпанија	115,447,722	3,113,947	118,561,669
Франција	333,428,785	11,303,137	344,731,922
Хрватска	3,256,097	122,541	3,378,638
Италија	153,290,186	9,474,446	162,764,632
Кипар	2,055,181	31,288	2,086,469
Летонија	2,214,466	95,114	2,309,581
Литванија	5,541,965	136,786	5,678,751
Луксембург	8,082,146	315,082	8,397,228
Унгарија	15,609,905	700,246	616,310,151
Малта	1,423,170	29,326	1,452,496
Холандија	118,752,825	4,859,942	123,612,767
Австрија	32,981,577	1,065,888	34,047,465
Полска	161,640,925	1,737,024	163,377,949
Португалија	13,639,493	544,563	14,184,456
Романија	266,305,012	670,590	266,975,602
Словенија	4,413,172	133,334	4,546,506
Словачка	8,055,161	370,223	8,425,384
Финска	90,170,251	1,653,942	91,824,193
Шведска	153,613,922	2,752,657	156,366,579
Велика Британија	233,469,924	8,452,496	241,922,420

Табела 4. Вкупно количество на отпад од домаќинство и претпријатија по категории на отпад за 2012 година. ⁶

Од табелата 4 можеме да заклучиме дека најголемо количество на опасен отпад за 2012 година имало во Германија (21,983,895 тони). Втора земја членка на ЕУ во која за 2012 година се среќава најголемо количество на опасен отпад е Бугарија (13,407,042 тони) Следна е Франција со 11,303,137 тони. Значи, Германија, Бугарија и Франција се трите земји во кои се среќава најголемо количество на опасен отпад. За разлика од нив, последна земја-членка од табелата

6. Еуростат, достапно на:
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=ten00109>

4 е во која се среќава најмало количество на опасен отпад е Малта(29,326 тони).

Од табелата 4 можеме да заклучиме дека Република Македонија, во споредба со земјите-членки на ЕУ, во поглед на количество на опасен отпад за 2012 година се наоѓа на средината(679,956 тони).

Политиката на отпад на ЕУ евоулираше во текот на последните 30 години преку серија на еколошки акциони планови и рамки на легислативи кои имаат за цел да ја намалат негативната животна средина и здравје и да создадат енергија и ресурси на ефикасна економија.

Тековната европска политика за отпадот е заснована на концептот познат како справување на отпад со хиерархија. Ова значи дека во идеален случај, создавањето на отпадот треба да се намали, односно ако не може да се намали треба повторно да се реискористи и колку што може помалку да се депонира како необработен. Европската политика има потенцијал да придонесе за намалување на севкупните негативни влијанија врз животната средина. Спречувањето на создавањето на отпадот, промоцијата на рециклирањето и преработката на отпадот ќе ја зголемат ефикасноста на европската економија и намалувањето на негативното влијание врз животната средина од користењето на природните ресурси.

Шестата еколошка акциона програма на ЕУ (2002-2012)⁷ опфаќа превенција и справување со отпадот како една од четирите главни приоритети. Нејзината примарна цел да го обезбеди економскиот раст да не води кон создавање на поголема количина на отпад.

Клучна рамка за отстранување на отпадот е дефинитана со Директивите на ЕУ:

- » „Landfill”(99/31/EC) тврдејќи дека нагорното намалување на органскиот дел од отпадот подлежи на депонирање и
- » „Packaging”(94/62/EC) за одредување на минимални рокови за материјал за обновување и топлинско користење на неговите компоненти.

Со оглед на инфраструктурата за одделно собирање и користење, постепено изградена во Австрија и Германија во последните 20 години, таквите системи работат во значително пократки термини. Најголем напредок е постигнато во реструктурирањето на собирање и рециклирање/користење на инфраструктурата во Словенија, каде што регионалните центри за отпад се организирани на национално ниво.

Повеќето земји дале отпор за исполнување на барањата дефинирање во Директивите на ЕУ кои се однесуваат за поттикнување на отпадот. Овој акцент е поставен во енергетското искористување и електрична енергија. Неколку постројки за согорување кои се користат во моментот не одговараат на еколошките стандарди на ЕУ и на тој начин е потребно да се направи реконструкција. Неговите капацитети, односно, модернизацијата на постојните постројки за согорување, сепак, се врзани со импресивни трошоци.

Политиките за управување со отпад на Европската унија имаат за цел да го намалат влијанието на отпадот врз животната средина и здравјето, како и да ја подобрат ефикасноста на ресурсите. Долгорочна цел на Европска Унија е да ја претвори Европа во општество на рециклажа, избегнувајќи го отпадот и користењето на неизбежен отпад како извор секогаш кога е тоа можно. Целта е да се постигне повисоко ниво на рециклирање и да се минимизира екстракција на дополнителни природни ресурси. Правилното управување со отпадот е

7. The sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice', 2001

клучен елемент во ефикасноста за обезбедување на ресурси и одржлив раст на европската економија.

Од изложеното може да заклучиме дека заштитата на животната средина е императив на современото општество. Во сите правни акти и останати документи се истакнува потребата од заштита на здравата човекова околина, заштита од контаминација на водата, на почвата и воздухот со цел да се намали или отстрани можноста за нарушување на човековото здравје. Иако се евидентирани напорите на законодавците и државните органи да ја регулираат оваа исклучително важна материја, сепак се поставува прашањето на имплементација на веќе донесените законски и други одредби. Имено, потребно е да се провери дали во практиката се применуваат прописите и сакционираат казните поведенија на адекватен начин.

Во таа смисла од исклучителна важност е нивото на свеста на луѓето и нивниот однос кон здравата човекова средина и почитување на одредбите кои придонесуваат за создавање на неконтаминирана животна средина која нема да предизвика негативни последици по здравјето и животот на луѓето, но и кај останатиот животински и растителен свет.

Се разбира, еколошкиот проблем претставува глобален проблем кој ги зафаќа сите луѓе на планетата Земја и сите држави на светско ниво. Значи, покрај националната легислатива која ја третира оваа материја, исто така и меѓународната заедница преку донесување на конвенции, протоколи и други акти, ја регулира заштитата на животната средина.

Во рамките на конкретното регулирање на оваа материја од страна на меѓународната заедница се предвидени општи правни принципи кои ќе се важат за одделни држави, додека пак, самите држави, во рамките на националното законодавство ја регулираат заштитата на животната средина подетално и поконкретно. Република Македонија има обврска да ја спроведува националната законска легислатива, но исто така да ги имплементира и меѓународните принципи за заштита на животната средина. Ова особено заради потребната за усогласување на легислативата со европската, а во насока на евроинтеграциските процеси на Република Северна Македонија.

Оттука, со сето изведено во овој труд е потврдена и генералната хипотеза на начин што прикажавме дека Република Северна Македонија е во постојан тек и истата ги следи прописите кои Европската Унија ги применува со цел управување со опасниот материјал. Меѓутоа, велиме дека нашата земја не ги применува во својата политика. Ова од причина што Република Северна Македонија ги следи прописите кои Европската Унија ги применува со цел управување со опасниот материјал, меѓутоа истата не ги применува во својата политика. Ова од причина што Република Северна Македонија не ги инкорпорира Директивите на ЕУ кои се однесуваат на управувањето со опасниот отпад, па оттука истата не ги применува, туку Република Северна Македонија за начинот на управување со опасниот отпад се води само со Законот за управување со отпадот и Правилникот за поблиските услови за постапување со опасниот отпад и начинот на пакување и означување на опасниот отпад.

Исто така, Република Северна Македонија се стреми кон поттикнување и зголемување на свеста и навиките на граѓаните и производниот/индустриски сектор за правилно управување со опасниот отпад преку едукативни кампањи и реклами а секако, врши и постојан мониторинг врз истите за применување на Законот за управување со отпадот и Правилникот за поблиските услови

за постапување со опасниот отпад и начинот на пакување и означување на опасниот отпад.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Еуростат, достапно на: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&rcode=ten00109>
2. Закон за управување со отпадот (Службен весник на РМ бр. 68/2004; 71/2004; 107/2007; 102/2008; 143/2008; 124/2010; 51/2011; 123/2012; 147/2013 и 163/2013)
3. Саздовска М. Марина, (2010), Меѓународни стандарди и практики за заштита на животната средина, Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
4. Being wise with waste: the EU's approach to waste management, European Commission, Luxembourg, 2010
5. The sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice', 2001

342.72/.73(4-672EU)

Доц. д-р Оливера Крстевска
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

М-р Александар Крстевски, студент на трет циклус студии
 ВТУ „Св. св. Кирил и Методиј“ - Велико Трново
 Република Бугарија

ГРАЃАНИ НА УНИЈАТА И НИВНИТЕ ПРАВА

Апстракт: Државјанството на Унијата претставува еден од најзначајниот документ од кој произлегуваат правата и обврските на сите граѓани на Унијата. Сите права на поединци и самото државјанство се вградени во повелбата за темелни права на Европската Унија.

Огромното значење на државјанството се согледува во заштита на правата и интересите на државјаните на државите-членки, односно на граѓаните на Унијата во однос на надворешниот свет. Кога ќе го споменеме европското државјанство можеме да кажеме дека самото државјанство е многу повеќе од збирот на сите права кои произлегуваат од него. Од сите извршени анализи во овој труд е потврдена хипотезата дека европското државјанство воспоставува политички однос кој е заеднички за сите европски граѓани кои не припаѓаат на еден народ.

Клучни зборови: Државјанство, Европска Унија, Граѓани, Договор за ЕУ, Договор за функционирање на ЕУ

CITIZENS OF THE UNION AND THEIR RIGHTS

Abstract: Citizenship of the Union is one of the most important documents from which the rights and obligations of all citizens of the Union arise. All rights of individuals and citizenship themselves are embedded in the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The enormous importance of citizenship is perceived in the protection of the rights and interests of nationals of the Member States, that is, of the citizens of the Union in relation to the outside world. When we mention European citizenship, we can say that citizenship itself is much more than the sum of all rights derived from it. All analyzes carried out in this paper confirm the hypothesis that European citizenship establishes a political relationship that is common to all European citizens who do not belong to one nation.

Key words: Citizenship, European Union, Citizens, EU Treaty, Treaty on the Functioning of the EU

Правата на поединците и државјанство во Унијата се вградени во Повелбата за темелни права на Европската Унија, во Договор за функционирање на Европската Унија и во членот 9 од Договорот за Европска Унија и тие претставуваат клучни фактори во создавање на европски идентитет. Во случај на кршење на некоја од темелните вредности на Унијата на државите-членки ќе им бидат изречени санкции.¹

1. Георгиевски С., Вовед во правото на Европската Унија, Скопје, 2012, стр.199

Правото на Унијата предвидува низа индивидуални права директно спроведувани со судски пресудии и тоа како хоризонтално помеѓу поединците, така и вертикално помеѓу поединецот и државата. Предводено од принципот на слобода на движење на луѓето предвиден во договорите, во шеесетите години на минатиот век започна да се разгледува воведување на европско државјанство со јасно дефинирани права и обврски. По завршување на подготвителни активности во 70-тите, како и со потпишувањето на Договор за Европска Унија во Мастрихт во 1992 година, целта на Унијата беше насочена кон зајакнување на правата и интересите на државјаните на своите земји-членки и тоа преку воведување на државјанство на Унијата. Новиот дел од Договор за основање на Европска Заедница е посветен на овој дел, односно државјанството.

Како и националното државјанство така и државјанството на Унијата се темели на односот меѓу државјаните на државите-членки и Унијата. Државјанството на Унијата ги одредува правата, обврските и учеството во политичкиот живот. Основната идеја за овој вид на поврзување на државјаните на држави-членки и Унијата е да се надмине јазот помеѓу зголеменото влијание на мерките на Унијата врз граѓаните на државите-членки и фактот дека остварување на темелните права и исполнување на обврските како и учество во политичкиот живот практично се сведува исклучиво на национални ниво.

Во член 15 ст. 3 на ДФЕУ е наведено дека на сите физички и правни лица на државите-членки им се дава право за пристап до документи на институции, тела и агенции на Унијата. Во член 16 на ДФЕУ е наведено правото за заштита на лични податоци. Во член 2 на ДЕУ се наведува дека Унијата се темели на вредности за почитување на човеково достоинство, слобода, демократија, еднаквост, владеењето на правото и почитување на човекови права, вклучувајќи ги и правата на малцинствата ².

Членот 7 на ДЕУ содржи одредба која постоеше и во претходниот договор од Ница, во која истовремено се воспоставува механизам за превенција во случај да се појави опасност да некоја земја-членка сериозно прекрши некое од темелните вредности наведени во членот 2 на ДЕУ, како и механизам за спроведување на санкции во случај ако се утврди дека некоја земја-членка трајно и сериозно прекршила некое од наведените темелни вредности. Во вакви случаи, прв чекор кој го превзема Комисијата е свикување на Европскиот совет едногласно да утврди дека постои таква опасност. На тој начин се поведува постапка спрема државата прекршител и таа држава во вакви случаеви може да го изгуби својот глас во Советот.³

Во однос на предходно наведеното може да кажеме дека постоење на ваквото државјанство на Унијата во суштина се овозможува да се зајакне заштитата на правата и интересите на државјаните на државите-членки, односно на граѓаните на Унијата во однос на Униите во останатиот свет.

Долго време правната основа на темелните права на граѓаните на Унијата била на ниво на судската пракса на Европскиот суд на правда. Но со влегување на сила на Лисабонскиот договор како и Повелбата за темелни права на човекот оваа правна основа се зголемува и тоа преку вклучување на концептот државјанство на Унијата.

Според членот 9 од Договор за Европска Унија и членот 20 од Договор за функционирање на Европска Унија, секој човек кој има државјанство на некоја држава-членка се смета за граѓанин на Европска Унија. Самото државјанство се

2. Георгиевски С., Вовед во правото на Европската Унија, Скопје, 2012, стр.199

3. [http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon(1).pdf), стр 33

дефинира според националните закони на државата-членка. Државјанството на Унијата во суштина го надополнува националното државјанство но не го заменува. Оваа државјанство се состои од низа права и обврски кои се додадени на правата и обврските кои произлегуваат од државјанството на определена држава-членка.⁴

Постојат два концепта кои се истовремено поврзани и нераскинливи и независни еден од друг преку кои се објаснува разликата меѓу националното државјанство и државјанството на Унијата.

Државјанството на Унијата претставува државјанство на некоја држава-членка но истовремено е и политички и правен концепт кој не зависи од тоа државјанство. Оваа државјанство освен што овозможува пристап до сите до сите права кои ги овозможува Заедницата, државјанството на државите-членки истовремени не прави граѓани на Унијата. Европското државјанство е многу повеќе од збирот на сите права што може да ги добијат и оние кои оваа државјанство го немаат. Оваа државјанство го претставува постоењето на политичкиот однос помеѓу европските граѓани кои не припаѓаат на еден народ.⁵ Тоа се заснова на заедничка определба на сите граѓани на Унијата кои се спремни својата национална политичка заедница да ја отворат и на други европски граѓани и на тој начин овозможувајќи да се изгради еден нов облик на граѓанска и политичка лојалност на европската скала. Тоа не бара формирање на еден народ, но се темели на постоење на еден европски политички простор од кој произлегуваат сите права и обврски. Самиот концепт на европското државјанство радикално е од иновативна природа, бидејќи се заснова на фактот дека, Унијата е во сопственост на граѓаните кои по дефиниција не делат исто државјанство. Спротивно на тоа, фактот дека државјанството на некои држави-членки формирале услов за определување на статусот на европскиот граѓанин, државите-членки всушност на тој начин се обиделе да покажат дека тој нов облик на државјанство не ја доведува во прашање лојалноста, односно лојалноста на национална политичка заедница. На овој начин, со овој однос со државјанство на поедини држави-членки во суштина се потврдува фактот дека може да постои, однос дека постои државјанство кое не е детерминирано со национално државјанство. Во суштина во оваа лежи и значението на државјанството на Унијата; со него од една страна се јакне врската меѓу државите-членки, а од друга страна таквата врска ги ослободува, односно ги прави граѓаните на една држава да станат граѓани надвор од таа држава. До европско државјанство се доаѓа преку државјанство на држави-членки кое е уредено со национално право, но како и секој друг облик на државјанство, европското државјанство претставува темел на еден нов политички простор од кој произлегуваат права и обврски кои се регулирани од правото на Заедницата кое е независно од државите-членки.

Според член 20 од ДФЕУ, државјанството на Унијата на секој граѓанин на Унијата му гарантира:⁶

- » Право на слобода на движење и престој на територија на државите-членки (член 22, ст. 1 од ДФЕУ)
- » Право на глас, и право да биде избран на избори за Европски Парламент и на локални избори (чл. 22, ст.1 од ДФЕУ), во држава-членка во која има престој, под исти услови како и граѓани на таа држава.

4

5. Ibid, 242

6. [http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon(1).pdf), стр 84

- » Право на дипломатска или конзуларна заштита на друга држава-членка на територија на трета држава (која не е во ЕУ), ако таа држава во трета држава нема дипломатско претставништво, под исти услови кои важат за дотичната држава-членка.
- » Право на поднесување на претставки до Европски Парламент (чл 24. Ст. 2 од ДФЕУ), и право на обраќање пред Народен правобранител назначен од Европски Парламент (чл. 24 ст. 3 од ДФЕУ) во врска со неправилности во работата на институциите или телата на ЕУ. Тие постапки се регулирани со член 227 и 228 од ДФЕУ.
- » Право за обраќање по писмен пат до сите институции и тела на ЕУ, на еден од службените јазици на државата-членка и право на одговор на ист јазик (чл.24 ст.4 од ДФЕУ)
- » Право на пристап до документи на Европски Парламент, Совет и Комисија, под определени услови (чл. 15 ст. 3 од ДФЕУ).

За разлика од уставноста која во европските држави постои уште од Француската Декларација за правата на човекот и граѓаните од 1789 година, во поглед на државјанството на Унијата не се утврдени никакви посебни гаранции за темелните права. Во член 6 од ДФЕУ се наведува дека Унијата ги признава правата наведени во Повелбата на Европска Унија за темелни права и дека ќе пристапи кон Европската конвенција за заштита на човекови права и темелните слободи, но не го споменува правниот статус на граѓаните на Унијата. Државјанството на Унијата за сега не повлекува должност за граѓаните на Унијата и покрај одредбите од член 20, ст. 2 од ДФЕУ, и тоа во суштина ја претставува основната разлика во однос на националното државјанство на државите-членки.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиевски С., Вовед во правото на Европската Унија, Скопје, 2012, стр.199
2. [//www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon(1).pdf), стр 33
3. Камбовски В., Правда и внатрешни работи на Европска Унија, Скопје, 2005, стр. 244
4. Ibid, 242
5. [http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon\(1\).pdf](http://www.sep.gov.mk/data/file/Publikacii/Dogovor%20od%20Lisabon(1).pdf), стр 84

343.144.047

Доц. д-р Марија Гроздановска
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

НАЧЕЛАТА НА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА И СПОГОДУВАЊЕТО

Апстракт: Спогудувањето како и секоја поедноставена постапка по природата на нештата се одвива на штета на правата на обвинетиот, кој се лишува од одредени формалности и гаранции што ги има во редовна постапка. Најчесто покритење за ваквото лишување е неговата согласност, а оправдување е малото значење и тежината на делото за кое се товари, доволноста на доказите или неопсореноста на делото.

Клучни зборови: спогудување, казнена постапка, начела, обвинет

THE PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE AND PLEA BARGAINING

Abstract: The plea bargaining as well as any simplified procedure in the nature of things takes place to the detriment of the defendant's rights, which deprives himself of certain formalities and guarantees that he has in a regular procedure. Most often, the cover for such a deprivation is his consent and justification is the small meaning and the weight of the work being charged, the amount of evidence or the lack of skill of the work.

Keywords: bargaining, penal procedure, principles, defendant

1. ОТСТАПУВАЊЕ ОД ПРАВАТА НА ОБВИНЕТИОТ ПРИ СПОГОДУВАЊЕ

Казнените постапки треба да овозможат транспарентност, економичност и ефикасност, што всушност значи право на судење во разумен рок. Почитувајќи го ова право на судење во разумен рок, консензуалните постапки, помеѓу кои и спогудувањето, всушност отстапуваат од најмалку седум права кои на обвинетиот му се гарантирани во казнената постапка, согласно меѓународните прописи и националното право. Тие права се следните:

- » Право на обвинетиот да му суди независен и непристрасен суд;
- » Право на обвинетиот неговиот случај да биде испитан јавно и правично;
- » Јавно изрекување на судската;
- » Право на пресумпција на невиност;
- » Право на контрадикторно и непосредно испитување на сведоците на обвинението;
- » Забрана за дискриминација по било кој основ и еднаквост пред законот и
- » Право на жалба.

Од сите претходно наведени права, обвинетиот сам доброволно се откажува, доколку избере спогудување.

2. ОТСТАПУВАЊЕ ОД НАЧЕЛАТА НА КАЗНЕНАТА ПОСТАПКА ПРИ СПОГОДУВАЊЕ

Отстапувањето од правата на обвинетиот во постапката за спогодување значи отстапување од повеќе начела карактеристични за евро континенталниот тип на казнена постапка. При спогодување се забележуваат промени (отстапувања) од следниве начела на казнена постапка: правичност, законитост, официјалност, еднаквост, непристрасност, јавност, усност, контрадикторност, непосредност, судска независност, учество на лаици (порота), заштита од себе обвинување и др.

Начелото на правичност е стожерно начело во казнената постапка кое во себе ги соединува сите преостанати начела. Правичните постапки се средства за правичен третман кој е значаен поради тоа што секој поединец се признава како морален агент кој има право да биде третиран со достоинство и респект.¹ Правичната постапка претставува процедура што го оправдува исходот, бидејќи обезбедува аргументи за тврдења дека третманот што едно лице го добива е третман што го заслужува.² Ваквата постапка го минимизира бројот на грешки при одлучувањето, доведува до коректен исход и го задоволува нашето чувство за правичност.³ Постапката за спогодување отстапува од некои од елементите на начелото на правичност, а со спогодувањето се отстапува и од начелата на јавност, усност, контрадикторност, така што не се одржува јавна расправа и нема можност за контрадикторно напаѓање на доказните наоди на спротивната страна. Но, од друга страна пак предолгите постапки и преоптоварените судови во многу поголема мера го прекршуваат начелото на правичност, отколку одлуката во некој случај во кој сторителот склучил спогодба и добил полесна казна.

Начелото на јавност може да манифестира контрапродуктивен и загрозувачки ефект при истражување на делата, врши притисок врз јавното мислење и ја доведува во прашање судската независност. При спогодување се отстапува од начелото на јавност, бидејќи истото се изведува во за јавноста затворени врати. Но, од друга страна пак она што е позитивно тука е што на овој начин се избегнува стигматизирање на обвинетиот. Доколку при спогодување не е исклучена јавноста, обвинетиот може да стравува од губење на користа од спогодбата ако ја одбие понудата да преговара. Ако обвинетиот се согласи да преговара пред јавноста, подоцна доколку од било кои причини не се склучи спогодба, обвинетиот ќе го изгуби олеснувањето кое му било понудено со спогодбата и во очите на јавноста ќе биде виновен, затоа што претходно така се изјаснил и сигурно ќе биде осуден во редовна постапка, посебно во системите во кои се применува порота. Меѓутоа, евентуалното отстапување од општата јавност, не значи и целосно отстапување од ова начело. Тоа може да се надмине со закажување на посебно рочиште, преку кое би се задоволиле барањата за непосредна јавност.

Начелото на усност не може да се пофали со благотворно дејство врз брзината на постапката. По правило, начелото на усност, бара поголем временски период од начелото на писменост, па поради спогодувањето е ориентирано кон начелото на писменост.

Начелото на контрадикторност повлекува подолго траење на постапката. Поради тоа, генерално, во ова начело не треба да се бара лек за „болеста“ која

1. Калајџиев, Г. Процедурална правичност. МРКПК, год.4, бр.1, 2007, стр.10.

2. Правичноста според Аристотел претставува: коректив на легалната правда, според Радбрух таа претставува правда во поединечен случај, а според професорот Камбовски правичноста претставува автономен производ кој егзистира заедно со поимот правда.

3. Калајџиев, Г. Вистината и правичноста како основни вредности на казнената постапка и правата на одбрана. Зборник во чест на Љупчо Арнаудовски, Правен Факултет – Скопје, 1995, стр.286.

се вика бавна кривична постапка. Кај спогодувањето нема контрадикторност, затоа што тука обвинителот и обвинетиот го поднесуваат својот претходно усогласен договор пред судот, обвинетиот не го побива обвинението кое против него го поднел обвинителот, не предлага изведување на докази и сослушување на сведоци и вештаци во негова полза, не се спроведува вкрстено испитување, обвинетиот се откажува од правото на жалба со самото тоа што прифаќа спогодување, пресудата донесена со спогодување во некои земји не содржи образложение и др. Покрај тоа, законските прописи даваат можност за примена на начелото на контрадикторност во постапката за спогодување, на начин што му даваат можност, но истовремено и обврска на судот да утврди дали постигнатата спогодба е доброволна, свесно склучена и разумна.

Спротивно на начелото на судска независност во постапката за спогодување е тоа што судот на некој начин е зависен, односно условен од спогодбата која му ја нудат обвинителот и обвинетиот со неговиот бранител, која што судот може да ја прифати или да не ја прифати, а не може да изрече санкција различна од предложената. Меѓутоа може да се каже дека при спогодување не се отстапува од начелото на судска независност, затоа што судот во постапката за спогодување воопшто не е врзан со понудената спогодба, туку врз основа на сопственото убедување тој може истата да ја прифати или да не ја прифати.

Начелото на слободна оценка на доказите значи дека судот ги оценува доказите врз основа на сопственото мислење, што секако не значи дека тој треба да употребува самоволност и арбитрерност, туку искуство, логика, психологија, криминалистика итн. Во постапката за спогодување, со самото тоа што обвинетиот се изјаснува за виновен, се исклучува фазата на докажување и се преминува на фаза на одмерување на кривичната санкција. Но, во постапката за спогодување, судијата не се лишува од слободната оценка на доказите, а во некои национални системи дури и се инсистира на поткрепеност на признанието со други докази.

Начелото на законитост како основно начело во една демократска правна држава, својата содржина најточно ја изразува со максимата: „Nullum crimen, nulla poena sine lege“ или „Нема казнено дело, нема казна или друга санкција без закон.“ Ова начело значи обврска на органите на кривичниот прогон својата функција на кривично гонење да ја вршат секогаш кога се исполнети законските услови за тоа. Дали со спогодување се исполнува целта на начелото на законитост? Дали јавниот обвинител постапува еднакво со сите, кога со некои преговара и се спогодува, а за други инсистира да се води редовна постапка? На прв поглед изгледа дека не е така, но начелото на законитост инсистира на прогон кога за тоа постојат законски услови. Кај секоја прифатена спогодба од страна на судот доаѓа до осудителна пресуда што е резултат на еден облик на казнен прогон. Според тоа, спогодбата помеѓу обвинителот и обвинетиот не е отстапување од начелото на законитост на казнениот прогон. Со донесувањето одлука да пристапи кон спогодување, како и во текот на самото спогодување, обвинителот е должен да се придржува до начелото на законитост. Обвинителот со спогодување не се откажува од казнениот прогон, туку напротив тој ја извршува функцијата на казнен прогон се до донесувањето на пресуда со која се изрекува санкција со која се остварува целта на казнената постапка.

Во постапката за спогодување, начелото на официјалност е условено со предлогот на обвинителот за примена на институтот спогодување кое ќе се одвива помеѓу него и обвинетиот и неговиот бранител или прифаќање на предлогот кој

доаѓа од спротивната страна.

Начелото на вина, според кое нема казна без вина (*Nulla poena sine culpa*), значи дека на сторителот може да му се определи казна само доколку вината за стореното дело е на негова страна. Во постапката за спогодување, судот ја утврдува вината врз основа на самото признание дадено од страна на обвинетиот, по што доколку постојат и други докази релевантни и доволни за изрекување на санкцијата предложена во поднесената спогодба, судот ја прифаќа таквата спогодба, со што всушност ја потврдува и санкцијата предложена во спогодбата. Тоа е така, пред сè поради тоа што кога постои признание од обвинетиот, правилата на постапката мора да бидат поедноставни. Со спогодувањето, всушност сторителот добива санкција полесна од онаа која реално ја заслужува, па поради тоа се смета дека тој добива одредени бенефиции спротивни на начелото на сразмерност во казнената постапка. Но, при спогодување, пак од друга страна сторителот добива одредена санкција, која иако е поблага од санкцијата која би ја добил во редовна постапка се изрекува побрзо и има поголем превентивен ефект.

При спогодување сторителот добива санкција согласно закон, која е полесна во однос на онаа што би ја добил на редовно судење, но и тука се почитуваат начелата на еднаквост и праведност. Сите луѓе поседуваме одредено чувство за праведност, кое го поседуваат дури и малите деца (Piaget)⁴, па тоа дури е присутно и во животинскиот свет. Но, и покрај тоа не постои единство околу сфаќањето и примената на праведноста, ниту во општествените науки, ниту во правната теорија. Еден од најстарите пристапи кон овој проблем е сфаќањето на праведноста како еднаквост, но тогаш пак се поставува прашањето што може да се смета за еднаквост? Еднаквост не значи да се даде на сите исто. Доколку праведноста се сфаќа како еднакво постапување или изедначување во општа корист, тогаш јасно е дека согласно конкретните услови во различни ситуации треба да се применуваат различни критериуми. Така, на некој ќе му дадеме повеќе, на некој помалку или на сите подеднакво, во зависност од ситуацијата, околностите и потребите. Праведноста значи правилно применување на правото, односно законитост во поширока и потесна смисла, почитување на духот на законот. Па така, и при спогодувањето сторителот добива праведна санкција, согласно позитивно правните прописи. Сторителот треба да добие казна која одговара на стореното дело, што во старото неразвиено право се искажувало преку начелото на талион (око за око, заб за заб). Но, во правото се применува и начелото на сразмерност, што значи дека и казните и наградите ќе се делат сразмерно, односно дека нема сите да добијат еднакво. Па така, храбриот војник ќе добие поголема награда, од оној кој не дејствувал на бојното поле. Во таа смисла и оној обвинет кој ќе се спогодува, по примерот на храбриот војник, ќе добие награда за своето признание и побрзото завршување на предметот.

Во потрага по вистината мора да се води сметка за ефикасноста, демократско учество и заштита на индивидуалните права.⁵ Начелото на вистина не би требало да се девалвира кога судот применува одредени форми на поедноставена казнена постапка. Во поедноставените форми на казнена постапка начелото на вистина може да биде само ограничено, со оглед на фактот дека самото начело нема апсолутен карактер, но таквите ограничувања се можни само под

4. Jean Piaget (1896 - 1980) е швајцарски развоен психолог и филозоф, познат по своите епистемолошки студии со деца.

5. Iontcheva, T.J. Limits On The Search For Truth In Criminal Procedure: A Comparative View, Forthcoming In Research Handbook On Comparative Criminal Procedure (Jacqueline Ross & Stephen Thaman eds., Edward Elgar Pub.), 2014.

услов тоа да не е спротивно на начелото на правична постапка и да не се кршат правата на обвинетиот во постапката.⁶ Во постапката за спогодување, изгледа како ова начело да е запоставено за сметка на начелото на ефикасност. На прв поглед изгледа како странките да имаат преголеми прерогативи во свои раце, на сметка на ограничената улога на судот. Но, тоа реално не е така, бидејќи судот е тој кој го има крајниот збор во постапката за спогодување. Начелото на вистина се смета за стожерно начело во континенталните казнени постапки, но сепак има и некои исклучоци при неговата примена.⁷ Тезата дека континенталните постапки се стремат единствено кон утврдување на материјалната вистина, а англо американските кон правичноста сама по себе е преголемо упростување на работите, бидејќи вистината и чесноста се цел на секоја современа казнена постапка. Она што англо американскиот систем вистински го разликува од евро континенталниот е всушност вербата дека изразената контрадикторност и непосредност на постапката што се одвива како спор помеѓу рамноправни страни е најдобар начин да се дојде до вистината.⁸ Вистината во судењето е секогаш различна од вистината во очите на општеството. Процедуралната вистина зависи од квалитетот на постапката, дури и ако во судењето вистината е модифицирана поради процедурални барања и ограничувања. Неопходно е модифицирање на начелото на утврдување на вистината во рамките на спогодувањето.

ЗАКЛУЧОК

Сите претходно наведени начела имаат неколку важни карактеристики: променливост, подложност на степенување и можност за важење на повеќе спротивни начела истовремено, па преку овие нивни карактеристики се објаснува и нивното значење и примена при спогодување. Секое основно начело на казнената постапка има свое важење и во постапката за спогодување, доколку не е изречно ограничено или укинато. Начелата на казнената постапка под влијание на различни фактори се менуваат, како по обем и значење, така и по причините кои го оправдуваат нивното постоење и целите на кои им служат. Па така, начелата може да го менуваат полето на своето важење (да го зголемуваат или намалуваат), преку нивно редефинирање или укинување. Ваквите промени на основните начела се одразуваат врз самата постапка.

Од претходно наведеното несомнено се поставува прашањето дали постои начело кое не се прекршува при спогодување? Со оглед на фактот дека начелата на казнената постапка не претставуваат догми кои се дадени како непроменливи, туку тие претставуваат правила кои се создавале за да одговорат на барањата што се појавувале во пракса, логично е и неопходно начелата на постапката да бидат флексибилни и да се менуваат согласно состојбите во казнено правните системи. Вредноста на секој кривично правен систем се цени според тоа колку е тој погоден инструмент за превенција на криминалот, преку комбинирање на сите свои установи и институции, а не според тоа колку доследно се применуваат процесните начела.

6. Доколку начелото на вистина би имало апсолутен карактер до вистината во казнената постапка би се доаѓало по секоја цена, со употреба на незаконски средства.

7. Исклучоци од начелото на вистина се: институтот застареност, начелото *in dubio pro reo*, забраната за *reformation in peius*.

8. Калајџиев, Г., Илиќ, Д., Каква казнена постапка сакаме? Актуелни прашања за државата и правото на Република Македонија и Руската Федерација. Том 2, Правен Факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Скопје, 2007, стр.563.

343.144.047(497-12)

Доц. д-р Марија Гроздановска
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНИТЕ ПОСТАПКИ НА ДЕЛ ОД ДРЖАВИТЕ ВО ЈУГОЗАПАДЕН БАЛКАН

Апстракт: Современите европски кривично процесни системи се карактеризираат со сè поголемо преземање на решенија од англо американското правно подрачје, а последната деценија на XX и почетокот на XXI век ја карактеризирало интензивна легислативна активност во областа на кривичната постапка. Европските законодавства биле изложени на различни влијанија, пред сè на америчкиот кривично правен систем. Како резултат на тоа секоја држава „позајмила“ институти кои што во конкретно време одговараат на нејзините потреби, затоа што воведувањето на „транспланти“ во казнената постапка е многу подобар начин за нејзино осовременување, отколку импровизирање со некои нови и оригинални решенија.

Клучни зборови: спогодување, кривична постапка, обвинет, обвинител

PLEA BARGAINING IN CRIMINAL PROCEDURES IN SOME OF THE COUNTRIES IN SOUTH WEST BALKANS

Abstract: Modern European criminal procedural systems are characterized by increasing decision-making in the Anglo American legal area and the last decade of the 20th and early 21st centuries characterized intensive legislative activity in the field of criminal proceedings. European legislation has been exposed to various influences, above all the American criminal justice system. As a result, each state "borrowed" institutes that at the exact time fit its needs, because the introduction of "transplants" in the penal procedure is a much better way to modernize than impromptu with some new and original solutions.

Key words: plea bargaining, criminal proceedings, defendant, prosecutor

ВОВЕД

Интензивната реформа на кривичната постапка е карактеристика на казненото право во Република Македонија и во земјите од југозападниот дел на Балканскиот полуостров. Како резултат на таа реформа сите држави од регионот донеле нови Закони за кривична постапка, но и повеќе пати вршеле нивни измени и дополнувања. Промените на казненото процесно право имале за цел овозможување на поголема ефикасност на постапката, преку почеста примена на поедноставените постапки во сите случаи кога законот тоа го дозволува. Тргувајќи од целта на реформата, Србија од 2001 година, Босна и Херцеговина од 2003 година, Хрватска од 2008 година и Република Македонија од 2013 година применуваат нови за Закони за кривична постапка.

Заедничка карактеристика на овие нови Закони за кривична постапка е тоа што во секоја држава постои една општа, редовна форма на казнена постапка, предвидена како правило, но истовремено и паралелно со неа постојат повеќе поедноставени форми на казнена постапка.

1. СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНАТА ПОСТПКА НА СРБИЈА

Во 2006 година во српското казнено процесно право за прв пат бил воведен до тогаш непостоечки процесно правен институт – спогодување за признавање на вина, како доминантна форма на поедноставена постапка. Но, одредбите за спогодување, како и целиот закон од 2006 година не стапиле на сила. Па така, спогодбата формално била воведена во 2006 година, но за нејзина примена се чекало дури до 2009 година. Целта на воведување на спогодувањето била справување со делата на организиран криминал, корупција и делата на недозволена трговија со дрога.¹

Процесот на пресадување на англо-американските правни транспланти кој го зафатил и српското кривично процесно законодавство, денес во Србија резултира со можност за склучување на спогодба во три форми согласно Законот за кривична постапка од 2011 година и тоа:

- » Спогодба за признавање на кривично дело,
- » Спогодба за сведочење на обвинето лице и
- » Спогодба за сведочење на осудено лице.

Спогодувањето во Србија ги има следните карактеристики:

- » Промена на името на овој институт, па така наместо спогодба за признавање на вина, се користи терминот спогодба за признавање на кривично дело. Ваквата промена е во согласност со концепцијата за поимот на кривично дело од чл.14 ст.1 од Кривичниот законик на Србија, според кој вината е составен дел, односно важен елемент на кривичното дело.
- » Примена на спогодбата за сите, па дури и за најтешките кривични дела, наместо како претходно, нормативно ограничување на можноста за примена на овој институт за кривични дела за кои е пропишана казна затвор до 12 години.
- » Отсуство на пропишување на минимална санкција која може да се предложи во понудената спогодба, па наместо тоа пропишано е дека задолжителен елемент на спогодбата е договор за видот, мерата и распонот на казната или друга санкција, која треба да е во согласност со кривичниот или друг закон.
- » Правото на предлагање на спогодба им припаѓа единствено на јавниот обвинител и обвинетиот, односно неговиот бранител.
- » Законска обврска е задолжителна одбрана за обвинетиот од почеток на преговорите до донесувањето на одлука од страна на судот за предлог - спогодбата.
- » Спогодба може да се склучи од донесување на наредба за спроведување на истрага, а за делата кои се процесиураат во скратена постапка, најрано од завршувањето на спроведените истражни дејствија, па сè до завршувањето на главниот претрес. Доколку спогодбата е склучена пред подигнување на обвинението, обвинителот заедно со спогодбата на судот ќе му достави и обвинение кое е составен дел на спогодбата.
- » Спогодбата мора да биде склучена во писмена форма и да ги содржи обигаторните елементи согласно законот.
- » Против пресудата донесена врз основ на спогодбата, жалба може да се изјави само под услов донесената пресуда да не се однесува на

1. Radisavljević, M. Cetković, P. Iskustva tužilaštva za organizovani kriminal u primeni institute sporazuma o priznanju krivičnog dela, Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva I iskustva u primeni, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2013, str. 153-172.

предметот на спогодбата (чл.314 од Законот за кривична постапка) и врз основа на чл.338 ст.1 од Законот за кривична постапка, односно ако делото содржано во обвинението не е кривично дело, а нема услов за примена на мерка на безбедност; кривичното гонење застарело, опфатено е со акт на амнестија или помилување или постојат други околности кои го исклучуваат гонењето или нема доволно докази за основано сомневање дека обвинетиот го сторил делото кое е предмет на обвинението.

Со спогодба за сведочење (testimony plea bargaining, cooperation agreement), обвинетиот се обврзува да ја признае вината и да сведочи против други обвинети лица во кривична постапка, односно доаѓа до намалување на казната на едно лице во замена за информации кои докажуваат вина на некое друго лице. Во ваква ситуација обвинетиот добива статус на сведок соработник.² Во Србија спогодба за сведочење не може да се склучи за сите дела, туку само за оние за кои е надлежен обвинителот со посебни надлежности, односно кривичните дела за кои е надлежно обвинителството за организиран криминал и воени злосторства, што значи дека акцентот е ставен врз кривичните дела за кои обвинетиот ќе сведочи, а не на делата за кои е обвинет.

Спогодбата за сведочење на обвинето лице и спогодбата за сведочење на осудено лице имаат низа идентични карактеристики, односно претставуваат само различно номотехничко регулирање на правниот институт сведок соработник.

Србија, како и другите земји од регионот, вршејќи трансформација на својот правен систем прифатила многу институти специфични за земјите од англо-американското право. Па така, суштината на овие реформи не би требало да биде *Non iustitiam sedceleratis est desinatum*³ и *Pecunia sit maior quam iustitia*⁴.

Бројот на склучени спогодби во Србија не е толку голем како во САД, но значаен е податокот дека за првите две години од примената на овој институт српското правосудство заштедило 139 милиони динари.

Спогодбата за признавање на кривично дело во 2010 година била склучена во 70 предмети, во 2011 година во 441 предмети, во 2012 година во 523 предмети, во 2013 година во 1382 и во 2014 година во 2054 предмети.⁵

2. СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Една од најважните промени во казненоправниот систем на Босна и Херцеговина е воведување на спогодувањето во 2003 година. Четирите закони за кривична постапка (Закон за кривична постапка на Босна и Херцеговина; Закон за кривична постапка на Република Српска; Закон за кривична постапка на Федерацијата на Босна и Херцеговина и Закон за кривична постапка на Дистриктот Брчко) кои се применуваат на територијата на Босна и Херцеговина на скоро идентичен начин го уредуваат спогодувањето за признавање на вина.

Покрај спогодувањето за признавање на вина во БиХ иако ЗКП посебно не ја регулира во пракса се среќава и спогодба за признавање на вина која содржи елемент за соработка на осомничениот/обвинетиот со обвинителот. Целта на

2. Турањанин, В. Споразум о сведочењу окривљеног у кривичном процесном законодавству Србије. Nova Pravna Revija, Časopis za domaće, njemačko i evropsko pravo, broj 2/2012, str.65-73.

3. Целта не е правда, туку брзина.

4. Парите се посилни од правдата.

5. Турањанин, В. Споразум о признању кривичног дела – докторска дисертација, Правни Факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, јануари, 2016, стр. 391.

оваа спогодба е собирање податоци за друг осомничен и обезбедување на потенцијално сведочење против соучесникот и други лица кои учествувале во извршување на кривичното дело.

Карактеристики на спогодувањето за признавање на вина во Босна и Херцеговина се:

- » Во спогодувањето учествуваат осомничениот/обвинетиот и неговиот бранител од една страна и обвинителот од друга страна.
- » Учеството на бранителот согласно чл.7 и чл.231 од Законот за кривична постапка на Босна и Херцеговина не е задолжително.
- » Предмет на спогодба се условите под кои осомничениот/обвинетиот ја признава вината, а тие првенствено се однесуваат на видот и висината на кривичноправната санкција.
- » Спогодбата има задолжителна писмена форма.
- » Спогодбата може да се склучи во било која фаза од постапката кога обвинетиот ќе ја признае вината, а е потребно само одржување на претрес за изрекување на кривична санкција.
- » Спогодбата може да се склучи до донесување на првостепенa пресуда, но и во постапка по редовен правен лек доколку советот на Апелациониот суд по повод жалбата ја укине првостепената пресуда, по што ќе одреди и закаже главен претрес.
- » Не е предвидено ограничување на кривичните дела по вид и тежина на законски предвидената казна, за кои може да се склучи спогодба.
- » Жалба против пресуда донесена врз основ на спогодба е дозволена, освен на делот кој се однесува на кривичната санкција. Со оглед на фактот дека жалбата по другите основи не е изречно исклучена, а правото на жалба е гарантирано со Европската конвенција за човекови права, жалба заради битна повреда на одредбите на кривичната постапка, како и заради повреда на Кривичниот закон може да се изјави.

Статистички, кривичните постапки кои во Република Српска завршуваат со спогодба се околу 20% од сите кривични предмети.⁶ Причини за не толку често склучување на спогодби во Босна и Херцеговина, во однос на САД се различната процесна култура и богатата казнена политика на судовите, која ниту после утврдување на казната во спогодбите не отскокнува многу од редовната постапка.⁷

Во 2006 година 88,6% од вкупно предложените спогодби завршиле со осудителна пресуда. Во 2007 година 79% од предлог - спогодбите биле прифатени од страна на судот и за нив биле донесени осудителни пресуди. Во 2008 година 90% од предлог - спогодбите довеле до донесување на пресуди. Во 2009 година 93% од поднесените спогодби завршиле како осудителни пресуди. Во 2010 година 92% од предлог - спогодбите биле прифатени од страна на судот. Во 2011 година, 93% од предложените спогодби судот ги прифатил и донел осудителни пресуди. Во 2012 89% од предлог - спогодбите завршиле со осудителни пресуди.⁸

6. Извештај на ОБСЕ за следење на судските процеси со посебен акцент на примената на новиот Закон за кривична постапка во судовите на Босна и Херцеговина, декември 2006 година, стр. 1.

7. Sporazum o priznanju krivnje primena pred sudovima BiH i usuglasenost sa megunarodnim standardima za zastita ljudskih prava, OSCE, drugo izdanje, svibanj 2006. godine.

8. Ikanovic, V. Pregovaranje o krivici nakon destogodisnje primjene u Bosni i Hercegovini. Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima, Misija OEBS U Srbiji, 2013.

3. СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА НА ХРВАТСКА

Донесувањето на нов Закон за кривична постапка во 2008 година за Хрватска значело чекор напред во поглед на консензуалните начини за завршување на казнената постапка. Денес, Законот за кривична постапка на Хрватска содржи можност за спогодување за признавање на кривично дело.

Карактеристики на спогодувањето за признавање на кривично дело во Хрватска се:

- » Предлогот за преговарање може да го даде осомничениот/обвинетиот или обвинителот.
- » Првите преговори може да започнат дури и пред почетокот на формална постапка, доколку за тоа постои интерес.
- » Спогодувањето е дозволено за сите дела, но сепак одредени ограничувања се воведени со Упатството за постапување во текот на спогодувањето со осомничениот/обвинетиот за условите за признавање на вина и санкција (кога се работи за тешки дела, посебно оние во кои жртвите се тешко трауматизирани или го изгубиле животот или се малолетници; предмети во кои постои посебен интерес на јавноста и во кои јавноста очекува судска одлука; случаи во кои обвинителот располага со сите докази и нивното докажување е крајно едноставно, а обвинетиот бара значајно намалување на санкцијата).⁹
- » Задолжителна писмена форма на спогодбата.
- » Намалувањето на санкцијата треба да биде во сразмер со политиката за казнување на одредено дело, како и со сите субјективни и објективни елементи на конкретното дело. Намалената санкција не би требало да биде помала од две третини од очекуваната санкција, односно од онаа која јавниот обвинител сметал дека може да се изрече во редовна постапка. По исклучок, во случаите во кои докажувањето е посебно сложено, заради големиот број на обвинети или ако постојат тешкотии околу прибавувањето на докази намалената санкција не би требало да биде помала од една половина од очекуваната санкција, односно казна која јавниот обвинител очекувал дека може да се изрече во редовна постапка.
- » Против пресудата донесена врз основа на спогодба жалба може да се изјави само заради битна повреда на одредбите на кривичната постапка и повреда на Кривичниот закон.

Во 2012 година во Хрватска 2,8% од вкупниот број на осудителни пресуди (19 850) биле оние кои биле донесени после спогодување. Следната година е забележан помал број на донесени пресуди врз основа на спогодба (425), но и помал број на вкупно донесени осудителни пресуди (14 936), па така пресудите донесени врз основа на спогодба во 2013 година, исто како и претходната година претставувале 2,8% од вкупно донесените осудителни пресуди. Во 2014 година биле донесени 716 пресуди врз основа на спогодба, со што е забележан највисок процент (4,5%) на донесени пресуди врз основа на спогодба во однос на вкупниот број на осудителни пресуди за анализираниот период (16 262). Во 2015 година евидентирани се 448 пресуди донесени врз основа на спогодба, што претставува 3,3% од вкупно донесените осудителни пресуди (13 387).¹⁰

9. Naputak o postupanju tijekom sporazumijevanja s osumnjičenikom/okrivljenikom o uvjetima priznavanja krivnje i sankcije broj O-2/09 od 17. veljače 2010.

10. Izvješće Državnog Odvjetništva Republike Hrvatske, za 2012, 2013, 2014 i 2015 godinu, Republika Hrvatska, Državno Odvjetništvo Republike Hrvatske, Zagreb, 2012, 2013, 2014 i 2015 godine.

ЗАКЛУЧОК

Од сè претходно наведено за спогодувањето во земјите од регионот може да се забележат повеќе заеднички карактеристики, а секако и разлики помеѓу спогодбите пропишани во регионалните законодавства. За поедноставно прикажување во табелата што следи е даден приказ на институтот спогодување во Србија, Босна и Херцеговина и Хрватска, односно видовите на спогодување кои се применуваат во овие законодавства, фаза на постапката во која тоа може да се применува, границата за ублажување на казната, дали спогодбата се применува за сите дела, како е уредена заштитата на оштетениот, дали е пропишано задолжително учество на бранителот и дозволеноста на жалбата против пресудата донесена со спогодување.

	Србија	Босна и Херцеговина	Хрватска
Видови на спогодување	Спогодба за признавање на кривично дело, Спогодба за сведочење на обвинето лице, Спогодба за сведочење на осудено лице.	Спогодба за признавање на вина	Спогодба за признавање на кривично дело
Година на воведување	2009 година	2003 година	2008 година
Фаза во која се применува	Од донесувањето на наредба за спроведување на истрага, а за делата кои се процесиураат во скратена постапка, најрано од завршувањето на спроведените истражни дејствија, па сè до завршувањето на главниот претрес.	Од почеток на истражна постапка до донесување на првостепена пресуда, но и во постапка по редовен правен лек.	Во фаза на обвинување пред обвинителскиот совет или на подготвителното рочиште пред претседателот на советот.
Граница за ублажување на казна	Не	Не	Да (во упатство)
Дозволеност за сите дела	Да	Да	Да (со извесни ограничувања пропишани во упатството)
Заштита на оштетен		Да (изјаснување за имотнoprавното барање)	Да (само известување)

Задолжително учество на бранител	Да	Не	Да
Дозволеност на жалба	Не (исклучоци)	Да (Освен за кривичната санкција)	Не (исклучоци)

342.738(4-672EU)

М-р Александра Средовска Лозановски, докторанд
 Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
 Република Северна Македонија

ОПШТАТА РЕГУЛАТИВА ЗА ЗАШТИТА НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ НА ЕУ 2016/679 И ПОСЕБНИТЕ КАТЕГОРИИ НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ

Апстракт: Овој труд ги презентира новитетите во Општата регулатива за заштита на личните податоци на ЕУ која стапи на сила во мај 2018 година и ја замени Директивата 95/46/ЕС, еден од највлијателните закони за приватноста на податоците во Европа и светот, а посебно се осврнува на концептот на заштита на “посебните категории” на личните податоци. Земјите –членки на ЕУ ја усвоија Регулацијата со цел постигнување на усогласување и униформност на релевантните правила за заштита на личните податоци, а Република Северна Македонија како кандидат за член во ЕУ има обврска да ја имплементира во националното законодавство. Овој труд има за цел да даде преглед на условите за обработка на “посебните категории” на лични податоци, вклучително и “биометриски податоци”, “генетски податоци” и “податоци за здравјето”, нивната оправдана обработка, како и проблемите што се појавени при нивно дефинирање и примена во пракса.

Клучни зборови: заштита на лични податоци, Општа Регулација за заштита на лични податоци на ЕУ 2016/679, посебни категории на лични податоци, чувствителни податоци

GENERAL DATA PROTECTION REGULATION 679/2016 AND SPECIAL CATEGORIES OF PERSONAL DATA

Apstract: The article presents the innovations in the General Data Protection Regulation (GDPR), which entered into force in May 2018 and replaced the Directive 95/46/EC, one of the most influential data privacy laws in Europe and worldwide and it represents the concept of protecting the “special categories” of personal data. The Member States of the EU have adopted the Regulation in order to reach the harmonization and compliance of the relevant rules for protection of personal data in the Member States, and the Republic of Northern Macedonia as a candidate for an EU member has an obligation to implement it in the national legislation. This article aims to provide an overview of the conditions for processing of “special categories” of personal data, including “biometric data” “genetic data” and “health data”, their justified processing, as well as the problems that arise in their definition and application.

Keywords: Protection of Personal Data, EU data Protection Law, GDPR, Special Categories of personal data, sensitive data

ВОВЕД

Забрзаниот развој на современи информатички и комуникациски технологии, како и новите начини на обработка на лични податоци, доведоа до усвојување на нова законска рамка со која ќе се обезбеди заштита на правата

и основните слободи на поединецот во врска со обработка на лични податоци. Голем чекор напред во областа на заштитата на личните податоци и безбедност на информации претставува усвојувањето на новата Општа Регулатива за заштита на поединците во однос на обработката на личните податоци и за слободното движење на тие податоци 2016/679 на Европската Унија (Општа регулатива за заштита на податоците) и неговото влегување во сила на 25-ти мај 2016 година, со која се укина старата Директивата 95/46/ЕС. Оттогаш, во земјите членки на ЕУ започна процесот на имплементација на нејзините одредби.

Република Македонија како кандидат за членство во ЕУ, односно земја која чека датум за почеток на пристапни преговори за интегрирање во ЕУ има обврска да ја транспонира Регулативата во националното законодавство и да ја имплементира во пракса. Обврската за нејзино транспонирање треба да се заврши што поскоро.¹

Самата Регулатива претставува значителен напредок во областа на заштитата на личните податоци, која настојува да постигне одредено ниво на конзистентност и единство при примената на правилата за заштита на податоците во рамките на ЕУ. Самиот термин “Регулатива” значи да се примени директно во правната рамка на државите- членки за разлика од досега претходната “Директива”, со која се даваа одредени упатства и насоки во однос на заштитата на личните податоци.

Нивото на заштита што им се дава на субјектите на податоците во самата Регулатива е доста задоволително, особено во однос на правата на субјектот на податоците, како што е правото да се заборави, преносливост на податоци, ограничување на обработката итн. Исто така со неа се воведуваат и некои нови или се поедноставуваат веќе постоечките дефиниции на одредени клучни термини кои до сега не биле законски дефинирани, како биометриските и генетските податоци, прецизно се опишуваат постоечките поими, се зајакнуваат правата на субјектите на лични податоци, и се поедноставуваат поединечните административни обврски на контролорите на лични податоци, се зајакнува надзорот и можноста за изрекување на казни од страна на органите за заштита на личните податоци.²

Регулативата е најстрогиот и најсеопфатниот закон за заштита на приватноста на податоците и веќе влијае врз политиката ширум светот.

ЛИЧНИТЕ ПОДАТОЦИ СПОРЕД РЕГУЛАТИВАТА 2016/679

За потсетување, првиот Закон за заштита на личните податоци во Република Македонија беше донесен во 2005 година („Службен весник на РМ” бр.7/05, 103/08, 124/10, 135/11, 43/14, 153/15, 99/16, 64/18), со кој за прв пат беше дефиниран поимот личен податок кој претставува „секоја информација која се однесува на идентификувано физичко лице или физичко лице кое може да се идентификува, а лице кое може да се идентификува е лице чиј идентитет може да се утврди директно или индиректно, посебно брз основа на единствен матичен број на граѓанинот или врз основа на едно или повеќе обележја специфични за неговиот физички, ментален, економски, културен или социјален идентитет“. Новата регулатива ги вклучува и податоците од локација, мрежни идентификатор или со помош на еден или повеќе фактори специфични за неговиот физички, физиолошки, генетски,

1. Дирекција за заштита на лични податоци на РСМ линк: <https://dzlp.mk/mk>

2. РЕГУЛАТИВА (ЕУ) 2016/679 НА ЕВРОПСКИОТ ПАРЛАМЕНТ И НА СОВЕТОТ за заштита на физички лица во поглед на обработката на лични податоци, за слободно движење на таквите податоци и за укинување на Директива 95/46/ЕЗ (Општа регулатива за заштита на податоци)

ментален, економски, културен или социјален идентитет на тој поединец³ со кој за прв пат законски се дефинираат биометриските податоци⁴ како лични податоци со воведување на поимот „Мрежен идентификатор“ и „обработката по локација“, „генетски податоци“⁵ и „податоци за здравствената состојба“⁶.

ПОСЕБНИ КАТЕГОРИИ НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ

Креирање на единствен информативен простор или единствен европски дигитален пазар мора да ги обезбеди соодветните карактеристики на доверливост, интегритет и достапност на различни видови на податоци, во различни области. Безбедноста на истите е првенствено се поврзува со заштитата на личноста и заштита на приватноста, особено кога станува збор за категоријата на „особено чувствителни информации“, како што се пример лични податоци во областа на здравството.

Самата обработка на личните податоци е клучен дел од секој јавен и приватен сектор што врши обработка на истите. Оваа регулатива остава извесна слобода на дејствување на земјите-членки да ги утврдат нивните правила, вклучително и во однос на обработката на посебните категории на лични податоци. Во овој поглед, оваа регулатива не го исклучува правото на земјата -членка која ги утврдува околностите за специфичен третман на состојбата, вклучувајќи попрецизно определување на условите под кои обработката на личните податоци е законска.

Личните податоци, кои по својата природа се особено чувствителни од гледна точка на основните права и слободи, заслужуваат посебна заштита, бидејќи контекстот на нивното обработување би можел да создаде значителни ризици за основните права и слободи.

Образложението за регулирање на одредени категории на податоци на поинаков начин произлегува од претпоставката дека злоупотребата на овие податоци може да има потешки последици врз основните права на поединецот, како што се правото на приватност и недискриминација, од злоупотребата на другите „обични“ лични податоци. Злоупотреба на чувствителни податоци, како што се здравствени податоци или сексуалната ориентација (на пример, ако е јавно обелоденета), може да биде со неповратни и долгорочни последици за поединецот⁷.

Член 9 (1) од Општата Регулотива ја содржи општата забрана за обработка на лични податоци од расно или етничко потекло, политички ставови, верски или филозофски убедувања или членство во синдикални организации, и обработката на генетски податоци, биометриски податоци за целите на единствено идентификување на физичко лице, податоци за здравствената состојба или податоци за сексуалниот живот или сексуалната ориентација на физичкото лице. Терминот „податоци кои откриваат расна или етничка припадност, политички

3. Ибид член 4 став 11

4. „биометриски податоци“ се лични податоци добиени како резултат на посебна техничка обработка во однос на физичките, физиолошките карактеристики или карактеристики на однесувањето на физичко лице кои овозможуваат или потврдуваат единствена идентификација на тоа физичко лице, како што се слики на лицето или дактилоскопски податоци;

5. „генетски податоци“ се лични податоци кои се однесуваат на наследени или стекнати генетски карактеристики на некое физичко лице кои даваат единствени информации за физиологијата или здравјето на тоа физичко лице и кои се добиени, особено од анализа на биолошки примерок од предметното физичко лице;

6. „податоци за здравствена состојба“ се лични податоци кои се однесуваат на физичкото или менталното здравје на физичкото лице, вклучувајќи обезбедување на здравствени услуги коишто даваат информации за неговата здравствена состојба.

7. Advice paper on special categories of data (“sensitive data”) ARTICLE 29 DATA PROTECTION WORKING PARTY, page 4

мислења, верски или филозофски верувања, членство во синдикатите “во оваа одредба не се однесува само на податоци кои по својата природа содржат чувствителни информации, туку, исто така и чувствителни податоци кои во врска со поединецот може да се заклучат.⁸

Забраната за обработка на овие лични податоци не претставува апсолутна забрана. Генерално, исклучоците⁹ се однесуваат кога тоа го бара јавниот интерес, и тоа особено во обработката на лични податоци од областа на трудово право, право во областа на социјалната заштита, како и за безбедносни цели, набљудување и предупредување во областа на здравството, превенција, контрола на заразните болести и други сериозни закани за здравјето и за целите на научни, историски и статистички истражувања. Со отстапувањето треба да се даде можност да се обработуваат и таквите лични податоци, кога е потребно, со цел воспоставување, практикување или одбрана на правни барања, без разлика дали тоа е во рамки на судска, административна или друга вонсудска постапка.

Регулативата утврдува хармонизирани услови за обработка на посебни категории на лични податоци кои се поврзани со здравјето, за посебни потреби, особено при обработката на таквите податоци за одредени здравствените цели кои ги вршат лица кои подлежат на законска обврска за чување на деловна тајна. Земјите треба да предвидат конкретни и соодветни мерки за заштита на основните права и личните податоци. Тие имаат можност да воведат и дополнителни услови, вклучувајќи ограничувања во однос на обработката на генетски, биометриски или податоци за здравствената состојба. Тоа, сепак, не треба да го попречува слободното движење на лични податоци во рамки на Унијата, кога овие услови се применуваат за преку гранична обработка на такви податоци.

ПРОБЛЕМИ ПРИ ДЕФИНИРАЊЕ НА КАТЕГОРИИТЕ НА ПОДАТОЦИ

При самата примена на правната заштита на чувствителните податоци и воопшто концептот на одредени видови на чувствителни податоци пред воведување на Регулативата, се создадоа проблеми при толкување на самите видови на лични податоци, категоризирани како посебни.

Работната група 29 за заштита на лица во однос на автоматската обработка на личните податоци, уште во Директивата 95/46 / ЕС утврди потешкотии како :

- » Тешкотии при дефинирање на “филозофските верувања” како што е наведено во чл. 9 од Регулативата. На пример, судот во Обединетото Кралство го призна верувањето за климатските промени како филозофско верување.¹⁰
- » Видео снимки или слики од видео надзорот се особено проблематични бидејќи можат да откријат информации за етничкото потекло на поединецот или здравствениот статус, на пример, тие може да се сметаат за чувствителни податоци како што е дефинирано во чл. 9 (1) од Регулативата, и тие податоци не можат да бидат обработени без согласност на поединецот¹¹.
- » Одреден вид на чувствителни информации покажуваат големи разлики во степенот на чувствителност. На пример, податоците за здравјето може да варираат од информации за едноставна настанка

8. Ибид page 6

9. РЕГУЛАТИВА (ЕУ) 2016/679 член 9 став 2 и точка 52

10. Grainger Plc. & Others v. Mr T Nicholson (Employment Appeal Tribunal, 2010)

11. Advice paper on special categories of data (“sensitive data”) ARTICLE 29 DATA PROTECTION WORKING PARTY, page 8

до информација за одредена болест или хендикеп. Ова доведува до потешкотии во практиката, односно онаму каде што согласноста на поединецот е потребна дури и за не проблематична обработка на таквите податоци.¹²

- » Постојат разлики во степенот на чувствителност од една во друга земја-членка, како на пример категоријата “членство во синдикат”.¹³

ЗАКЛУЧОК

Очигледно ЕУ усвои многу моќна Регулатива за заштита на личните податоци која е насочена кон усогласување на законите за заштита на податоците во ЕУ. Регулативата смета дека одредени категории на лични податоци, различни од другите лични податоци бараат дополнителна заштита поради нивната чувствителност кои имаат дискриминаторски ефект при нивно откривање на субјектот на податоците, и затоа можат да се обработат од страна на приватниот и јавниот сектор само за специфични цели и под посебни услови. Регулативата ги дефинира “генетските податоци”, “биометриските податоци”, “податоци за здравјето” итн., што придонесе за расчистување на голем број на ситуации, но прашање е дали сегашниот пристап кон чувствителните податоци треба да биде пофлексибилен и исто така треба да го земе предвид контекстот на обработка. “Расата” сеуште изгледа проблематична, а термините “филозофски верувања” и “здравствени податоци” претставуваат премногу широки поими. Остана потребата сите категории на податоци да треба да бидат законски дефинирани.

12. ибид

13. ибид

М-р Александар Јовановски, докторанд
Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје
Република Северна Македонија

МЕНАЏЕРСКИТЕ ДОГОВОРИ КАКО МОДЕЛ НА ФИНАНСИРАЊЕ ВО ЈАВНИТЕ ПРИВАТНИ ПАРТНЕРСТВА

Апстракт: Во процесот на финансирање на проектите, кои вообичаено се во надлежност на јавниот сектор, постојат ситуации кога на најразличен начин приватни компании вложуваат сопствени средства, за да го решат доделувањето на услугите кои би требало да се дадени на располагање на граѓаните, од страна на јавниот сектор. Вклучувањето на приватниот сектор во исполнувањето на овие обврски може да биде во помала или поголема мера. Еден од моделите на финансирање на јавните приватни партнерства се менаџерските договори. Правилен избор на модел на Јавно приватно партнерство, во насока на испорака на проектот кој го подобрува квалитетот, ги намалува трошоците и забрзува проектот е еден од најдобрите начини за оптимизација и спречување за трошење на буџетски средства.

Клучни зборови: Менаџерски договори, Јавно приватно партнерство

MANAGEMENT CONTRACTS AS A MODEL OF FINANCING IN PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIPS

Abstract: In the process of financing projects that are normally within the competence of the public sector, there are situations where, in a diverse manner, private companies invest their own funds in order to resolve the allocation of services that should be made available to the citizens by the public sector. The involvement of the private sector in the fulfillment of these obligations may be to a lesser or greater extent. One of the models of financing public-private partnerships is management contracts. The correct choice of a Public Private Partnership model, in the direction of delivering a project that improves quality, reduces costs and accelerates the project is one of the best ways to optimize and prevent spending budgets funds

Key words: Management contracts, Public private partnership

Со менаџерските договори (Management contracts) одговорноста за управување и одржување на јавните услуги се пренесува на приватниот сектор, а сопственоста и одговорноста за обезбедување на јавни услуги останува на јавниот сектор. Што се однесува на ризиците, најголем дел од комерцијалните ризици, инвестиционите и капитални ризици остануваат на товар на јавниот сектор. Менаџерските договори, како и договорите за услуги, по однос на времето на траење, влегуваат во категоријата на краткорочни договори (две до пет години), но најчесто се склучуваат за подолг период, споредено со договорите за јавни услуги. Методот со склучување на менаџерски договор во Јавно-приватните партнерства, понекогаш се користи и за подолги периоди, за големи и сложени оперативни капацитети. Со користење на вештините и ресурсите на приватниот партнер, а со цел поттикнување на ефикасност и технолошки

развој, во управувањето со инфраструктурни објекти и давањето на јавни услуги, менаџерските договори придонесуваат за испорачување на поквалитетни услуги за граѓаните. Приватниот партнер преку спој на вештини, сопствени ресурси и искуство во специјализирано подрачје на дејствување, преку примена на принципите на ефикасност и ефективност, преку моделот на менаџерски договор, може да испорача многу поефтини услуги за граѓаните во споредено со традиционалните модели на испорака на јавни услуги. Карактеристично за овој модел на ЈПП е тоа што се работи за релативно комплексни договори кои најчесто се склучуваат само еднаш и договорот обично не се обновува.

Менаџерските договори, се однесуваат на услуги кои треба да ги испорача јавниот партнер, но на приватниот партнер му се доделуваат задачи за испорачување на јавни услуги, најчесто во делот на транспортот, но и во здравството, комунални услуги, и сл. Вообичаено задачата на приватниот партнер е да одговори на секојдневните рутински барања за одржување, преку склучување на договор, во име на јавниот партнер за изведување на работите. Не ретко се случува овие договори да се склучат за работи кои се однесуваат само на водење на операции кои му се делегирани на приватниот партнер да ги извршува во име на јавниот сектор (наплата на патарини, регулирање, надзор и контрола на сообраќајот, броење на сообраќајот и др.).¹

Иако крајната обврска за обезбедување на услуги останува во јавниот сектор, овластувањето за контрола на управувањето се доделуваат на приватниот партнер или изведувачот. Во повеќе случаи, приватниот партнер обезбедува тековни финансиски средства, но не добива средства за дополнително инвестирање.²

Надоместокот спрема приватниот партнер, за испорачаната услуга, може да биде на фиксна основа или врз стимулирана основа, поврзан со индикаторите за успешност, при што се исплатуваат премии за постигнување определени нивоа на услуги или цели.

1. Main types of PPP, Toolkit for Public - Private Partnerships in roads & High ways, Module 1: Overview and Diagnosis, стр.18

2. Обврската за инвестирање останува на јавниот партнер, иако е можно со менаџерскиот договор да се предвиди обврска за инвестирање и на страната на приватниот партнер. Прирачник ЗЕЛС, стр.8

Пример за менаџерски договор:**Организација на метрото во Португалија**

Структурата на транспортниот систем во Португалија е регулирана со Закон за системот на копнен транспорт (LBTT). LBTT е транспортен систем кој опфаќа копнена инфраструктура и продуктивни фактори кои влијаат на копнениот транспорт на патници и стока, на португалска територија. Овој закон предвидува потреба да се создаде градска транспортна комисија - Управа за градски транспорт (ATM) со специфични права и обврски. Во моментот, Законот се разгледува и ATM не ги извршува своите функции како што беше наменето. Во споредба со другите европски земји, првиот ATM се појави во 1959 година во Париз, додека во Португалија, првите ATM (Лисабон и Порто) се појавија речиси четириесет години подоцна.

Институционална структура на секторот за транспорт во Португалија

Институционалната организација е составена од различни субјекти:

а. Влада: одговорна е за одлуките за финансирање на транспортниот систем во Португалија (финансирање на патна инфраструктура и метро, лесна железница и конвенционална железница), заедно со опфатените општини;

б. IMTT (Институт за мобилност и копнен транспорт): одговорен е за регулаторните, надзорните и координативните функции на планирање и копнен транспорт, ги надгледува и регулира активностите;

в. Градски области и региони: Да се претпостави регулирање и координација на различни начини на транспорт во границите на метрополите (Лисабон и Порто);

г. Општините кои се одговорни за регулирање на урбаниот и локален транспорт преку концесии за истражување на урбани и општински патни системи, како и дефинирање на училишни курсеви и општински проекти на патните мрежи: е одговорен за финансирање на патната инфраструктура на вашиот домен.

Финансирање на метро-системи

Метро системот, со оглед на неговата големина и инфраструктура, бара големи инвестиции, кои може да вклучуваат три категории: инфраструктура, возен парк и функционирање на системот преку обезбедување на јавни услуги според студијата на Круз (2006). Владата обично ги поврзува инвестициите на инфраструктурата, но во некои случаи, таа може да биде делумно или целосно поддржана од општините и Градската управа. Како во случајот на подземната железница во Милано, каде што државата дополнително учествува во кофинансирање на општината, ја покрива целата инвестиција на инфраструктурата. Во однос на возниот парк одговорност е на транспортниот оператор да вложува од сопствениот капитал или од позајмените средства. Финансирањето за функционирање на системот зависи од видот на јавната услуга што ја има и зависи од политиките на субвенционирање на функционирањето на системот во секоја земја. На пример, во Барселона, ATM субвенционира 100% од оперативниот систем, со цел да ги покрие оперативните дефицити секоја година. Од една страна, оваа политика има предности бидејќи ја избегнува задолженоста на транспортните оператори, но од друга страна, не ја стимулира ефикасноста на операторите. Еден од начините е да се поттикне ефикасноста, проценувајќи го операторот на дефицитот, кој ја покрива само оваа вредност треба да се наведе во договорот. Во овој случај, операторот има огромни трошоци, тие ќе бидат на товар исклучиво од операторот. Ова често е случај со договорните услуги во

договорите за ЈПП (на пример, концесија на метро во Лондон, од страна на ЛУ).

Во Португалија, неколку РТ оператори добиваат годишен надомест од Владата, во име на обврските за јавни услуги, но во помал процент од проценетата вредност на овие обврски. Основниот модел за финансирање на јавните транспортни услуги го одредува соодветното министерство, без да им ги открие основните критериумите на транспортните компании. Во иднина, обврските за јавни услуги треба да бидат, согласно стратегиските насоки на секторот за транспорт на ЕУ, предмет на договори меѓу државата и транспортните оператори.³

Главна предност на овој модел на ЈПП е тоа што договорите, споредено со другите модели, не се комплексни и можат да се реализираат за кратко време.

Договорите се исто така релативно ниски, бидејќи помалку вработени се испраќаат до комунални услуги од приватен оператор.

Менаџерските договори, исто така, може да се гледаат како привремени аранжмани, кои овозможуваат скромни подобрувања при развивањето на сеопфатни договори и структури. Менаџерскиот договор може да биде структуриран така што, приватниот сектор, како што покажува напредок во областа во која дејствува, постепено да може да преминува во посложените модели на Јавно-приватните партнерства, но тие не се препорачуваат доколку јавниот партнер, пристапува до средствата на приватниот сектор за нови инвестиции, бидејќи тие не мора да го пренесат финансискиот ризик на изведувачот на управувањето.⁴ Предност на менаџерските договори е и тоа што сопственоста на капиталните добра и имотот останува во рацете на јавниот сектор.

Од друга страна, слабост на менаџерските договори, како модел на јавното-приватно партнерство е тоа што скоро сите ризици, кои би произлегле, ќе ги сноси јавниот сектор. Друга негативна страна на менаџерските договори, е тоа што се применуваат за веќе постојни инфраструктурни објекти. Проблем може да биде и поделбата на одговорноста и обврските помеѓу приватниот и јавниот партнер. Доколку приватниот партнер е одговорен за управувањето и испораката на услуги, а јавниот партнер за финансирањето, развојот на услугите и работници (што најчесто е случај), во таков модел приватниот партнер ќе нема автономија и авторитет (на пример над работниците), кои, пак, се неопходни да се оствари напредок и успех при испорачувањето на услуги преку овој модел.⁵

ВИДОВИ МЕНАЏЕРСКИ ДОГОВОРИ

Менаџерските договори во Јавното-приватните партнерство се јавуваат најчесто во следните варијанти:

1. Управување со одржување и
2. Оперативен менаџмент.

3. The Contract Management in Public-Private Partnership Tavares, Silvana A. Tavares. стр. 2

4. Overview Of Ppp Models And The Analysis Of The Opportunities For Their Application, Natasa Turina, BSc, Assistant Diana Car-Puščić, PhD, Assistant Professor University of Rijeka, Faculty of Civil Engineering, Croatia стр 3

5. Asian Development Bank: PPP Handbook, 2008, стр.32

1. Управување со одржување

Договорите за одржување на средствата се многу популарни кај транспортните оператори. Понекогаш продавачите/добавувачите на опрема, исто така, можат да бидат ангажирани за одржување на средствата обезбедени од нив. На пример, повеќето автобуси на Управата на Бангкокскиот градски транспорт во Бангкок, Тајланд ги одржуваат добавувачите.

2. Оперативен менаџмент

Договорите за управување со главни транспортни капацитети, како што се пристаништа или аеродроми, може да бидат корисни кога локалната работна сила или искуството во управувањето со капацитетот е ограничена или кога воведува нова операција. Многу аеродромски и пристанишни капацитети се управувани од операторите на приватниот сектор. На пример, Терминал на аеродромот во Делхи; Терминал на аеродромот во Виентиан; и новиот контејнерски терминал во Читагонг, Бангладеш. Менаџерските договори, исто така, се вообичаени во секторот за транспорт за обезбедување на некои од елементите кои не се транспортни за транспортните операции, како што се системот за издавање на билети за јавен превоз и системите за резервирање. Оперативното управување со урбаните транспортни услуги, исто така, може да се договори со приватниот сектор.

Во наједноставниот тип на договорот, на приватниот партнер му се плаќа фиксен надомест за вршење на раководни задачи. Покомплексните договори може да понудат поголеми поттици за подобрување на ефикасноста преку дефинирање на целите за извршување и надоместокот е делумно заснован на нивното исполнување.⁶

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Main types of PPP, Toolkit for Public - Private Partnerships in roads & High ways, Module 1: Overview and Diagnosis.
2. The Contract Management in Public-Private Partnership Tavares, Silvana A. Tavares.
3. Overview Of Ppp Models And The Analysis Of The Opportunities For Their Application, Natasa Turina, BSc, Assistant Diana Car-Pušić, PhD, Assistant Professor University of Rijeka, Faculty of Civil Engineering, Croatia.
4. Asian Development Bank:PPP Handbook, 2008.
5. Public-Private Partnerships In Infrastructure Development, A Primer, Transport, Transport and Tourism Division UNESCAP, Bangkok, Thailand, February 2008.
6. Прирачник ЗЕЛС

6. Public-Private Partnerships In Infrastructure Development, A Primer, Transport, Transport and Tourism Division UNESCAP, Bangkok, Thailand, February 2008, стр 21

Никола Ѓоршоски, студент на трет циклус
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола
Република Северна Македонија

БАЗИЧНИ КОМПОНЕНТИ И ИДЕОЛОШКА ОРИЕНТАЦИЈА НА СЕЛАФИСТИЧКАТА ГРАНКА НА ПОЛИТИЧКИОТ ИСЛАМ

Апстракт: Политичкиот ислам како старо нова димензија на политичкиот спектар поседува различни варијанти во кои го сочинуваат мозаикот на неговата разноликост и идеолошки диференциации. Во тој правец трудот се фокусира на селafистичката гранка на политичкиот ислам опсервирајќи ги нејзините идеолошки специфики и ориентации, како и генерални компоненти во нејзиното структурирање и политичко делување. Целта на авторот е да покаже дека идеолошките ориентации на селafистичката гранка на политичкиот ислам не секогаш резултираат со милитантно политичко делување и пракса, а вредносниот ориентир е автентичен и автохтоен на земјите од муслиманскиот свет. Оттука, преку методите на индукција, дедукција и компарација, авторот ќе покаже и докаже каква е идеолошката и политичка положба на една селafизмот, како една од основните гранки и варијанти на политичкиот ислам како субјект на политичката сцена во исламскиот свет.

Клучни зборови: Политички ислам, Селafизам, Политичка идеологија, Муслимански општества

THE BASIC COMPONENTS AND IDEOLOGICAL ORIENTA- TION OF THE SALAFI BRANCH OF POLITICAL ISLAM

Abstract: Political Islam as an old new dimension of the political spectrum possesses various variants in which make up the mosaic of its diversity and ideological differentiations. In that direction, following paper focuses on the salafistic branch of political Islam observing its ideological specifics and orientations, as well as general components in its structuring and political action. The author's aim is to show that the ideological orientation of the salafistic branch of political Islam does not necessarily result in militant political action and practice, and the value orientation is authentic and indigenous to the countries of the Muslim world. Hence, through the methods of induction, deduction and comparison, the author will present and prove what the ideological and political position of a Selafism is, as one of the main branches and variants of political Islam as the subject of the political scene in the Islamic world.

Key words: Political Islam, Salafi, Political Ideology, Muslim Societies

ВОВЕД

Поимот селafизам и неговите деривати селafии, селafисти - етимолошки означуваат (арапски *selaf*, првенец) претходници, првоначалници, што алудира на нивната специфична конекција со првата генерација муслимани. Ова движење себе си се третира како автентично муслиманско сунитска организација којашто доследно се залага за почитување на Куранот и суннетот на Пратеникот

Мухамед а.с. Иако прв и најголем артикулатор на оваа фракција е Мухамед ибн Вехабија (па оттука и вегабисти), сепак припадниците на оваа исламска политичка групација одбиваат да бидат нарекувани така, особено бидејќи се ригорозни во поглед на култ кон одредени личности. Како што забележува Мухамед Јусиќ, ова е движење кое инсистира на зачувување на исламското учење за монотеизмот (техудит) и кој се спротиставува на сите иновации во муслиманската пракса и учење, што е видливо и од нивниот летимичен преглед на насловите и книгите кои ги печатат и дистрибуираат.¹ Како логична консеквенца на ваквите појдовни сознанија, во нашиот труд ќе одговориме на неколку елементарни прашања кои ја структурираат рамката на предметот на нашето истражување. Прво, кога, под кои услови и преку кои облици доаѓа до актуелизација на селарфистичката гранка на политичкиот ислам? Второ, колкава издржаност имаат теоретските претпоставки за нужна екстремизација на оваа гранка на политичкиот ислам и колку е изразена нејзината евентуална тангентност со екстремистичките групи како гранка на политичкиот ислам? Трето, кои се најзначајните есенцијални карактеристики на селарфистичката гранка на политичкиот ислам и на кој начин истите социополитички се артикулираат?

ПОЈАВА И РАЗВОЈ НА СЕЛАФИСТИЧКОТО ИСЛАМСКО ПОЛИТИЧКО ДВИЖЕЊЕ

Селарфистите се појавија во времето кога муслиманските општества и земји се наоѓаа под колонијално владеење, па вината за таквите состојби ја свртеа кон религиската декаденција и отстапување од темелните принципи на исламската вера. Ова се однесува на сите мезхеби и мошне индикативна е нивната генеричка поврзаност и солидарност не навлегувајќи во теолошки расправи и разбирања за практиките, а воедно признавајќи ги елементарните диференцијации меѓу истите. Како основоположници на ова движење, црпејќи ги своите идеолошки погледи од маркантиот исламски експерт Ибн Тајмија, критичарите често пати ги наведуваат Рашид Рида, Џамал ал-Ќазими и Абд ал-Фатах Катлан. Последниов како сириски емигрант во Каиро заедно со неговиот зет Мухиб ал-Дин ал-Катиб започнаа со издавање на пропаганден материјал во својата „мајка-институција“ книжарницата ал-Мактаба ал-Салафија во 1917 година.² По Втората светска војна и неоколонијалната зависност на муслиманските региони, како и по падот на социјализмот и нуспродуктите на глобализацијата и галопирачката економска депривација ова движење започна еластично да се шири и да придобива сè повеќе следбеници особено на земјите од заливот (Саудиска Арабија, Катар, ОАЕ, Јемен, Кувајт), Магребот (Мароко, Алжир, Тунис, Либија), Машрекот (Јордан, Сирија, Ирак) и на Балканот (БиХ, Косово, Македонија) итн. Како најеминенти современи исламски селарфистички протагонисти во тој контекст треба да се потенцираат Абд ал-Азиз ибн Баз (саудиски муфтија), Абу Катада (јордански свештеник), Мухамед Ал Мунаџид (саудиски даија), Сафет Кудузовиќ (босански даија), Закир Наик (индиски муфтија), Јасир Кади (американски предавач), Хатим ал Кадад (британски муфтија), Феиз Мухамед итн. Од друга страна политичкиот активизам изразен низ селарфистичката ориентација визибилен е партиите Ал Нур и Муслиманското братство во Египет, Фронтот на реформи и Ел Нахда во Тунис, Ахл и-Хадит во Индија, Исламската селарфиска алијанса во Кувајт итн.

1. Muhamed Jusić. "Islamistički pokreti u XX stoljeću i njihovo prisustvo u Bosni i Hercegovini" u *Islamska Scena u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Ilmije Islamske Zajednice BiH i Fondacija Konrad Adenauer. 2011, str. 33

2. Henri Lauziere. *The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press. 2016. pg. 37

Пред да ги согледаме детерминантните карактеристики на селатизмот треба да потренцираме две значајни одлики. Прво, Јоханес Рајснер³ и Енес Кариќ⁴ заклучуваат дека доста често селатистичките организации, движења и партии поради својата „тотална идеологија“, односно идеологија која исламот, односно Куранот и сунетот го гледа како политичка идеологија која и денес важи за сите области во животот, доста често преминуваат во милитантност. Ваквото тврдење е ранливо од причина што авторите испуштаат да ги напоменат причините за нивната милитантност и милитаризација, односно севкупниот амбиент во кој делуваат овие групи. Поинаку изразено во конфликтен реон милитаризирачки активности и милитантна реторика употребуваат речиси сите политички актери од било која провиниенција (пр. курдските комунисти на ЈПГ, националистичките христијани во Либан, шиитската милиција во Ирак итн). И второ, многу автори често во селатизмот како подгранка го наведуваат и џихадистичкиот селатизам, што не е случај со нашите излагања и ние милитантно – џихадистичката гранка ја третираме како одделна варијанта на политичкиот ислам, но не и на селатизмот од причина што инструментите на џихадот кои останатите џихадистички и милитантни исламски организации ги имплементираат во своето делување (пр. терористички бомбашко-самоубивствени акции со цивилни жртви, терор врз цивилното население и воените заробеници) не вклучуваат пракса на изворниот џихад (конвенционално војување) применет од страна на Пратеникот Мухамед и неговите асхаби што е идеолошки ориентир на селатистичкото движење.

ЕСЕНЦИЈАЛНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СЕЛАТИСТИЧКАТА ГРАНКА НА ПОЛИТИЧКИОТ ИСЛАМ

Сега да ги согледаме најзначајните идеолошки компоненти на селатистичката гранка, имајќи во предвид дека тука се фокусираме само кон темелните одредници што ја диференцираат оваа гранка од останатите варијанти на политичкиот ислам.

А) Асхабите како идеален имплементатор на исламскиот живот. Покрај констатираните генерални начела за политичкиот ислам во кој Куранот и сунетот се основен извор на својата идеолошка позиционираност и интерпретација, она што претставува најмаркантна карактеристика за селатистите е токму алузијата со животот на современиците на Пратеникот Мухамед. Според селатистите токму асхабите се оние кои најдоследно ја разбрале и примениле практиката на муслиманското живеење поради нивната блискост со Пратеникот Мухамед. Една значајна девиза поврзана токму со практиката на асхабите циркулира во селатистичките наративи: „Аллах објавува, Пратеникот пренесува, ние се покоруваме“. Оттука за селатистите праксата на асхабите, начинот на разбирање на Куранот и пораките од пратеникот Мухамед се императив. За разлика од другите движења кои можат да инкорпорираат и тематички и практики аналогно на своите околности, за селатистите тоа е неприфатливо. Најчесто таков е случајот околу практикување на никабот, носењето брада, музиката (којашто за селатистите е неприфатлива, односно се граничи помеѓу харам – забренета и мекрух - непрепорачлива), цигарите (харам)⁵, апсолутното инсистирање на бескаматни

3. Johannes Reissner. "Militantne islamske grupe" u Kuran u savremenom dobu, Knjiga II. Priredio: Enes Karić. Sarajevo: Bosanski kulturni centar. 1997. str. 81-89

4. Enes Karić. "Reformatorske grupe i radikalni pokreti u muslimanskoj povijesti" u Islamska Scena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje Ilmijje Islamske Zajednice BiH i Fondacija Konrad Adenauer. 2011, str. 23

5. Подетално за овие прашања кај селатистите види кај Safet Kuduzović. Stav Islama o bradi, pušenju i muzici. Sarajevo: autor i Džemat Kewser. 2010. str. 25-79

односи и без никакво заобиколување на шеријатските прописи итн. Оттука, како што забележува Викторович во својата дескрипција на аргументацијата на селџистите сите други извори на водство надвор од Куранот, сунетот и консензусот на асхабите би ги одвеле муслиманите надвор од вистинската патека, затоа што не претставуваат оригинално откровение или модел на Пратеникот.⁶

Инсистирањето на алузија кон асхабите и нивните модели на однесување и практикување на политичкиот и социјалниот живот во основа е антирационалистичка и и има експлицитна аргументација. Во таа конотација Мухамед Абу Руман, елаборирајќи за елементарните начела на селџизмот пренесува дека Ахл ал-Хадит (еден од најпознатите исламски експерти) ги сметал интерпретациите на побожните претходници и придружниците на Пратеникот Мухамед како најверодостојни, односно како модели кои треба да бидат следени⁷. Исто така се смета дека поради грчката модернистичка методологија се поткопуваат темелите на кои почива исламот. Покрај другото селџистите тврдат дека рационалистите наметнале други културни или интелектуални традиции врз нивните читања и толкувања на религијата – акти и исходи што се сметаат за еретички кои мора да бидат конфронтирани со цел да се оддржи чистотата на исламот и да се спротистават на инфилтрирање на екстерни идеи.⁸ А токму таквата чистота ја имале единствено асхабите на Пратеникот Мухамед.

Б) Улемата како заштитник и предводник на исламскиот умет. Исламските селџисти ја гледаат улемата (исламските експерти) како најсигурен заштитник и предводник на исламската заедница (уметот). Се што доаѓа настрана од исламските експерти би можело да ги одвлече муслиманите од практикување на религијата, како и доследно социјално и политичко живеење согласно практиките на Пратеникот Мухамед и асхабите. Во тој поглед идеализација на Мединската држава е априорна. Улемата во таквата констелација се јавува како единствен кредибилен и легитимен интерпретатор и артикулатор на социо-политичката и економската парадигма на Мединската држава. Покрај тоа, нивната аргументација добива засилено апострофирање преку вердостојниот хадис во кој Пратеникот Мухамед а.с. рекол дека исламскиот умет ќе се подели на седумдесет и три секти и единствено една група од нив нема да оди во џенемот (пеколот), а тие се токму оние што се придржуваат до Него и неговите асхаби⁹. Селџиите веруваат дека токму тие се единствената група којашто би била избавена од пеколните страдања зад којашто ќе застане Пратеникот на судниот ден. Оттука, улемата во селџистичкиот дискурс има задача да ги упатува муслиманите да не девастираат од автентичната интерпретација на Куранот и праксата на Пратеникот и асхабите. Енормното значење на улемата во селџистичкиот аксеолошки и политички хабитус ја нотира и Викторович акцентирајќи го селџистичкото кредо и неговиот пристап со развиена мрежа на религиозна едукација, при што самите селџии се доживуваат себеси како „студенти на религиското знаење“. Селџиите се централно ориентирани кон религиозното образование, бидејќи само со разбирање и примена на комплексноста на исламот муслиманите можат да ја исполнат својата должност кон Бога. Од таа перспектива муслиманите мора да ги совладаат Божјите заповеди, како што се маркирани во изворите, за да бидат сигурни дека навистина го следат вистинскиот

6. Quintan Wiktorowicz. "Anatomy of Salafi Movement" In Studies in Conflict & Terrorism. New York: Routledge, Taylor & Franis Group. 2006, pg. 209

7. Mohammad Abu Rumman. I Am a Salafi: A Study of the Actual and Imagined Identities of Salifis. Amman: Friedrich Ebert Stiftung. 2014. pg.55

8. Ibid, pg. 56

9. Цит. сн. Quintan Wiktorowicz, op.cit. 2006. pg. 209

пат и не отстапуваат од пуритантноста на Прорковиот модел, неопходно за да се заштити техудид принципот (монотеизмот). Клучот за разбирање на оваа мрежа е есенцијалната улога на исламските научни (улемата) кои се гледаат како складишта и заштитници на верското знаење и наследници на мисијата на Пратеникот. Тие се интелектуално опремени да ги интерпретираат непроменливите извори на исламот и селфистичката парадигма во светлина на променливите социјални услови и се одговорни за пренесување знаење и обука на следната генерација научници. Без улемата религиозното знаење и едукација венаеат, идентично како што би овенала и селфистичката мисија за практикување на техудитот.¹⁰

И конечно, круцијална аргументација во селфистичкиот наратив за значењето на исламската улема се потенцира тефсирот (интерпретацијата) на Ибн Аббас на 59 ает од четвртата сура во Куранот – Ен-Ниса (Жени) кој во превод гласи: „О верници бидете послушни на Аллах и на Пејгамберот и на оние меѓу вас кои ви се претпоставени.“ Ибн Аббас забележува дека тоа покорување (кон оние што се претпоставени) се однесува на улемата, бидејќи ним Алах ги задолжил да го подучуваат народот, да им наредуваат добро и да ги одвраќаат од лошо.¹¹ Имам Шатиби пак, коментирајќи сличен ает (ает 7 од сурата 21 Ен-Енбија – Пејгамбери, кој во превод значи: „Па прашај ги следбениците на Опомената, ако вие не знаете“) наведува дека обврската од Аллах е дадена да се праша улемата, бидејќи не исправно да се прашува оној чијшто одговор во Шеријатот не се смета за валиден.¹² Слични констатации дава и Имам Тахави кој тврди дека улемата од претходните и сегашните генерации не се споменува освен по добро, а оној што ја споменува по лошо не е на вистинскиот пат.¹³

В) Антинационализам. Антинационализмот е една од суштинските карактеристики на ехбу селф ебу сунет ел џемату, односно селфистичката гранка. Овде под национализам ќе ја прифатиме стандардно прокламираната и прифатена дефиниција што ја дава Дејвид Милер подразбирајќи го истиот како политичка идеологија, систем на вредности, претстави, начела, ставови, предрасуди и стереотипи, чијашто суштина се отсликува во романтичарскиот култ за нацијата и националната држава околу која се испреплетуваат митови и легенди кои се однесуваат на идеализираниот национален карактер и мистификуваната национална историја.¹⁴ Мухамед Али забележува дека треба да се прави јасна дисктинкција помеѓу европскиот вестернистички национализам и арапскиот национализам што се појави како резултат на распространувањето на турскиот национализам во отоманската империја за време и по Првата светска војна, антиколонијалистичката парадигма како респонзивност на надворешната окупација, како и условната политичка модернизација заменувајќи го калифатот со современи нации-држави.¹⁵ Токму кон таквите концепции во современи услови и влијание на западот опонира салафистичката гранка, иако кај Хасан Ал Бана и Тураби истиот служеше како инструмент на мобилизација против колонијалистичката доминација.

Зијад Љакиќ, еден од најеминентите застапници на селфистичкото учење

10. Ibid. pg. 212

11. Цит. сн. Suad Drpljanin. "Važnost i značaj Uleme" u Miner Ba, 19 lipnaja 2008 <http://minber.ba/vanost-i-znaaj-uleme/>

12. Исто така

13. Исто така

14. David Miller. On Nationality. Oxford: Oxford University Press, 1995, pg. 160

15. Muhamad Ali. "Nationalism and Islam: Perspective of Egyptian and Syrian Muslim Intellectuals" In Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies. Vol. 4. No. 1, Jakarta. 2014, pg. 56-57

југоисточна Европа, ги сумира генералните аспекти на антинационалистичкиот дискурс во исламската политичка аксиологија од овој тип. Притоа, Љакиќ поставува неколку паралели во соодносот помеѓу национализмот и исламот, од кои особено внимание заслужуваат следниве: Прво, национализмот ги мобилизира луѓето врз основа на етничкото или националното потекло, а исламот врз основа на акаида (вера) и иманетско братство; Второ, национализмот прави фаворизација врз етничка припадност, додека исламот дава предност на муслиманите над немуслиманите; Трето, национализмот учи да се сака и помага поради истата етничка припадност, а исламот налага да се сакаат и помагаат сите муслимани без оглед на етничката или националната припадност; Четврто, национализмот повикува на љубов кон владетелите, првенците, знаменитите личности и хероите, па дури и да биле кафири (неверници), додека пак исламот забранува љубов и приврзаност кон било кои кафири; Петто, национализмот не прифаќа Уставот да биде Куранот, како не би се довеле во судир со националните браќа муслимани, атеисти, христијани, додека пак единствена вера кај Аллах е исламот и единствен закон за којшто ваџиб (облигаторен) е шеријатот; Шесто, според национализмот исламот не одговара на современото доба на напредок и цивилизација, освен во сферата на приватниот живот, додека пак Исламот има мисија да ги уреди сите аспекти на човековиот живот од водењето на држава до однесувањето кон животните. И конечно, според национализмот религијата ја завршила својата улогата во историскиот развоен период, додека пак денес неминовни се други и нови начела и принципи на современиот живот на којшто религијата не може да одговори. А според начелата на исламот, исламот е вера што одговара и ги задоволува сите потреби на човештвото до Судниот ден.¹⁶ Врз основа на ваквата лаконски изложена компарација селфистичката исламска гранка во својот опус на морални и политички ориентири ги извлекува следниве девизи сумирани од Љакиќ, а изразени како шеријатски статус поврзан со национализмот: а) Национализмот претставува модерен цахилиет – заблуда и незнаење (дава цахилиет според веродостојните хадиси); б) Тој е спротивен на начелата и принципите на исламот и во себе содржи куфур (неверство); в) Не е дозволено националистичко практикување, повикување на национализам, ниту помагање на оние што оперираат со национализам; г) Шеријатска обврска е борба против било кој облик на национализам; д) Оној што верува и е убеден во принципите и начелата на национализмот од било кој тип, таквото уверување го отстранува од исламската вера.¹⁷ Несомнено е дека во омбусот на политичките идеологии, селфистичката гранка на политичкиот ислам е на крајно спротивна страна од националистичкиот конзервативизам или либерализам, во својата аксиолошка есенција.

ЗАКЛУЧОК

Водејќи се од досега изложеното, може да заклучиме дека селфистичката гранка на политичкиот ислам поседува своја автохтона идеолошка ориентација, автентична за исламскиот свет и муслиманските општества. Нејзината положба во однос на останатите гранки на политичкиот ислам како весатијската (умерената) неотрадиционална и милитантно екстремистичката е двострана со взаемни рефлексии и диференциации. Од една страна истата корелација е тангентна, 16. Zijad Ljakić. "Dali je dozvoljeno biti nacionalista?" u Ehlus – Sunne. Sarajevo, 10 januar 2017 <http://www.ehlus-sunne.ba/index.php/savremena-pitanja-aktuelno/700-da-li-je-dozvoljeno-biti-nacionalista>
17. Ibid

односно поседува некои сличности како афирмација на улемата со весатиите или антинационализмот со неохарицитите. Од друга страна пак, соодносот може да биде и диферентен, акцентирајќи го селфистичкиот сопствен идеолошки опус и политичко кредо на делување, како афирмацијата на асхабите како како најавтентичен имплементатор на праксата на социјалниот и политичкиот живот на исламскиот свет.

Второ, евидентна е нивниот двоен однос и кон партиското делување. Во тој правец одредени припадници на оваа гранка на политичкиот ислам се резигнирани кон ова прашање, додека пак поголем дел од нив во услови на мултипартизам активно партиципираат и формираат свои политички партии и движења. Конечно, евидентно е дека во услови на егзистенција на елементарни демократски услови за слободна артикулација на нивните политички ставови и ориентации, истите не преминуваат во екстремизам туку наоѓаат сопствен модул на агрегација на политички поддржувачи, адаптирајќи се на постојниот мултипартиски политички поредок и егзистирајќи во дадениот оквир, задржувајќи ја својата идеолошка одредница кон промени во постојниот систем.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

1. Abu Rumman, Mohammad. I Am a Salafi: A Study of the Actual and Imagined Identities of Salifis. Amman: Friedrich Ebert Stiftung. 2014
2. Ali, Muhamad. "Nationalism and Islam: Perspective of Egyptian and Syrian Muslim Intellectuals" In Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies. Vol. 4. No. 1, Jakarta. 2014
3. Drpljanin, Suad. "Važnost i značaj Uleme" u Miner Ba, 19 lipnaja 2008 <http://minber.ba/vanost-i-znaaj-uleme/>
4. Jusić, Muhamed. "Islamistički pokreti u XX stoljeću i njihovo prisustvo u Bosni i Hercegovini" u Islamska Scena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje Ilmijje Islamske Zajednice BiH i Fondacija Konrad Adenauer. 2011
5. Karić, Enes. "Reformatorske grupe i radikalni pokreti u muslimanskoj povijesti" u Islamska Scena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje Ilmijje Islamske Zajednice BiH i Fondacija Konrad Adenauer. 2011
6. Kuduzović, Safet. Stav Islama o bradi, pušenju i muzici. Sarajevo: autor i Džemat Kewser. 2010
7. Lauziere, Henri. The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century. New York: Columbia University Press. 2016
8. Ljakić, Zijad. "Dali je dozvoljeno biti nacionalista?" u Ehlus – Sunne. Sarajevo, 10 januar 2017 <http://www.ehlus-sunne.ba/index.php/savremena-pitanja-aktuelno/700-da-li-je-dozvoljeno-biti-nacionalista>
9. Miller, David. On Nationality. Oxford: Oxford University Press, 1995
10. Reissner, Johannes. "Militantne islamske grupe" u Kuran u savremenom dobu, Knjiga II. Priredio: Enes Karić. Sarajevo: Bosanski kulturni centar. 1997
11. Wiktorowicz, Quintan. "Anatomy of Salafi Movement" In Studies in Conflict & Terrorism. New York: Routledge, Taylor & Franis Group. 2006

Проф. д-р. Трајко А. Витанов
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

МЕЃУНАРОДНА КАЗНЕНОПРАВНА МЕЃУСЕБНА ПОМОШ НА КАЗНЕНОПРАВНИ ПРАШАЊА ВО КАЗНЕНОТО ПРАВО

Апстракт: Меѓународната казненоправна меѓусебна помош и соработка на казненоправни прашања во казнената материја претставува вкупност на правила со кои се уредуваат дејностите на органите на казната постапка на подрачјето на дејствија на барања на органи на странски држави со цел на помош и соработка.

Субјектите на помошта и соработката се судски органи, потоа органи на казен прогон и органи за извршување на казнени санкции. Тоа е практично потесниот, правиот смисол на поимот, меѓународна казненоправна соработка.

Правилата за меѓунароодна казненоправна соработка претставуваат интегрален дел од меѓународното казнено право, кои правила на соработка имаат корени уште во стариот век, имајќи го во предвид меѓународното право, прогласувајќи ги принципите на специјалната меѓународна казнено правна заштита.

Една од главните важни карактеристики на ново време претставува големиот промет на луѓе и стока. Но, на жалост една од неговите негативни последици е порастот на бројот на казнени дела кои ги вршат странци или кои се извршени на штета на странци, односно на странски држави. Постапно, во националните извори на казненото право во новото време се воведуваат правила според кои се постапува по предмети на казнени дела со странски елементи, односно пред се казнени дела кои се сторени надвор од подрачјето на територијалната надлежност на органите на казнената постапка. Овие правила во значајни историски периоди се означувани како казненомеѓународни права за помош и соработка. Но, меѓународната казненоправна меѓусебна помош на казнени прашања опфаќа пред се меѓународни, надржавни, како и национални извори на казненото право, како што е Европската конвенција за меѓусебна помош на казненоправни прашања.

Клучни зборови: Меѓународна казненоправна помош, казнено право, странски елемент, казнена постапка, казненоправни прашања, казненоправна соработка

INTERNATIONAL PENALTY MUTUAL ASSISTANCE TO PENALTY ISSUES IN THE PENALTY LAW

Abstract: International criminal and legal assistance and cooperation on criminal questions in the criminal matter is a total of rules that regulate the activities of the bodies of penal procedure authorities in the field of actions of requests of bodies from the foreign countries for the purpose of assistance and cooperation.

The subjects of the assistance and cooperation are judicial authorities, then bodies of penal executions and authorities for execution of sanctions. It is practically the narrower, the correct sense of the term, international criminal-law cooperation.

The rules of international criminal cooperation are an integral part of the interna-

tional criminal law, which rules of cooperation have roots in the old age, bearing in mind international law, declaring the principles of special international criminal remedies.

One of the main important features of the contemporary period is the large circulation of people and goods. But, unfortunately, one of its negative consequences is the increase in number of offenses committed by foreigners or committed to the detriment of foreigners or foreign countries. More readily, in the national sources of criminal law, new rules are being introduced to deal with cases of criminal offenses involving foreign elements, that is, primarily criminal acts committed outside the territorial jurisdiction of the penal authorities.

These rules at significant historical periods are referred to as penal international rights for assistance and cooperation. However, international criminal law assistance to penal matters covers primarily international, over state, as well as national sources of criminal law, such as the European Convention for Mutual Assistance to Criminal Matters.

Key words: International criminal law assistance, penal law, foreign element, penal procedure, criminal law matters, penal and legal Cooperation

Интензивниот развој на современите меѓународни односи, создава кординирано усилба на меѓународната заедница за решавање на појавените голем и ризици во промените на односите меѓу државите. Еден од аспектите на оваа проблематика е и меѓународната казненоправна помош на казненоправните проблеми. Меѓународната казненоправна помош и соработка во казнената материја претставува клучна компонента на соработка меѓу државите во сузбивањето на криминалитетот, која се уредува во поголем значаен дел со двострани договори и внатрешни прописи. Именмо, оваа меѓусебна помош се изразува во два правци, и тоа склучување на двострани договори меѓу државите и учество во многустрани меѓународни правни акти.

Во двостранките договори и дополнителните протоколи мора да постои правна уредба во однос на начиниот на укажувањето на правната помош и соработка, потоа редот на установувањето на официјалните врски, обемот на правната помош и соработка, формата и содржината на барањето за укажување на правната помош, редот на исполнувањето на барањето, врачувањето на неопходните документи и рокот на нивната валидност, обврска за покренување на казнен прогон, размена на информација за казнени дела, обврска за предавање на казнени дела за предмети за кои се дозволува предавањето, откажување од предавањето, задржување под стража, известување за резултати од казнениот прогон, предавање на лица осудени на лишување од слобода за издржување на казната во договорена држава на која тие се државјани, начин на решавање на појавени колизии меѓу страните на договорот, прашања сврзани со транзитирање, времено предавање на задржани лица, предавање на материјали сткнати од сторителот преку извршување на казнено дело, барање за предавање од повеќе држави, земјите на казнениот прогон на екстрадираното лице, известување за осудените лица или некој друг вид на помош за реализација во врска со казненото правосудство кога се работи за казнено дело, предвидено во општо или договорено меѓународно право.

Најпознат меѓународен документ, којшто ја регулира материјата во врска со укажувањето на меѓусебната помош за казненоправни прашања е Европската конвенција за меѓунафродна помош на казненоправни предмети. Оваа Конвенција е донесена на 20 април 1959 година во Стразбург. Во преамбулата на конвенцијата се посочува дека владите, потписници на оваа конвенција, во својство членови на Советот на Европа, со оглед на тоа да е цел на Советот да реализира поголемо единство меѓу своите членови, уверени дека со усвојувањето на заеднички правила, во областа на времена правна помош во казнените предмети, ќе придонесе за постигнување на оваа цел, сметајќи дека ваквата взаемна правна помош е поврзана со прашањето на Евриопската конвенција за екстреадиција, потпишана на 13 декември 1957 година.

Во Европската конвенција за взаемна помош во казненоправни предмети за прв пат се разработни систематски предметите сврзани со укажување на правна помош во казнената постапка што се однесува за казнени дела кој што се однеуваат во моментот за барањето за укажување на правна помош под јурисдикција на судските власти на државата молителка. Оваа конвенција не се применува за мерки на неодложно “ задржување од страа, за извршување на пресуда, ниту за дела ксзнии според закони кои не се казниви дела, според општото казнено право. Правната помш може да биде одбиена ако молбата се оденсува за дело за кое замолената страна смета дека е олитичко дело, дело кое е поврзано со политичко дело или фискално, односно даночно казнено дело. Исто така, една од причините која може да биде основа за одбивање на правна помош е ако замолената страна смета дека со исполнувањето на замолницата би довело до нарушување на суверенитетот, безбедноста, јвниот поредок или други битни интереси на земјата.

Во овој меѓународноправен документ е разработена и материјата во врска со институтот – судска замолница. Имено, замолената страна ќе ги исполни, пртедвидено на еден начин, пределено во нејзиното право, секоја судска замолница која се однесува за некое казнено дело, која што е испратена до неа од судските власти на државата која ја упатува замолницата, со цел да прибави докази или да разгледува, истражува предмети кои ќе бидат предочени како докази, списи или исправи, кои би имале релевантно значење за предмети во казената постапка.

Во тој однос, треба да се одбележи, дека во овој меѓународен правен документ се создава еден правен механизам за исполнување на уште еден аспект од судската замолница, којшто е доста деликатен. Имено, ако државата која ја упатува замолницата, бара сведоците или вештаците да дадат исказ под заклетва, таа треба изрично тоа да го бара во содржината на замолницата, во согласност со барањето, доколку не го забранува оваа држава. Според тоа, при решавањето на еден таков фактички случај приоритет имаат нормите на внатрешното казнено право и казненпроцесното право. Во таа смисла, замолената држава може да проследи и заверени преписи или фотографии на бараните списи или исправи, освен ако државата која ја упатува замолницата изрично не бара разгледување на оригиналот, во кој случај замолената држава ќе презема се што е во нејзина моќ за да ја исполни замолницата.

Во заклучните одредби на Конвенцијата е разработена и проблематиката то се однесува на поставувањето на резерва на било која одредба или одредби на Конвенцијата за да биде достапно, доколку се јави потреба. Секоја договорена страна може во моментот на потпишувањето на оваа конвенција или при предавање на свои исправи за ратификација или при соединување преку декларација да го зачува правото да постави исполнување на замолницата за укажување на правна помош за истражување или одземање на имот, во зависност од еден или повеќе од следните услови :

1. Да е казненото дело кое предизвикало упатување на судска замолница, да е казниво како спрема правото на државата која го упатува барањето, така и спрема правото на замолената држава ;
2. Казненото дело, кое предизвикало упатување на судска замолница, да е такво за кое се дозволува екстрадиција во замолената држава, односно да се смета за казниво дело, условено со екстрадиција на извршителот на казненото дело, според законодавството на замолената држава ;
3. Исполнувањето на потребата за судска замолница, да е во согласност со правото на замолената држава.

Имајќи го во предвид напред изнесеното, следдува да се подвлече важната одредба, содржана во член 5 ст.2 од Конвенцијата, дека кога договорената страна даде изјава во согласност со горе споменатите услови, секоја друга страна може да го примени начелото на реципроцитет. Меѓутоа, треба да е напомене дека овој принцип на взаемност не претстаува некој специфичен меѓународноказнено правен институт, но сепак тој претставува еден од исклучоците на инаку строго определеното и регуларно решавање на сите појавени проблеми, во однос на меѓународноказнено правни односи.

Во глава III од Конвенцијата е разработена материјата во врска со врачувањето на судските процедурални акти и одлуки, јавувањето на сведоците, вештаците, обвинетите и осомничените. Иако овие прашања создаваат впечаток, дека само содржат само технички елементи, всушност ите се од правен карактер и исполнувањето на барањето за правна помош, замолената држава има важно казненорпоцесуално значење, и тоа како за остварување на интересите на самата замолената држава, така и за казненоправната судбна на различните субјекти во областа на казненоправните односи.

Од особено практично значење имаат одредбите од член 11 на Конвенцијата кои се однеуваат на начинот на давањето на изјавата на лицето кое е лишено од слобода, а од кое лицед сде бара лично да се појави на судот како сведок или поради соочување, но на кое може да му биде одбиен трансферот. Имено, оваа лице може да биде трансферирано на подрачје на кое ќе се изврши сослушувањето, под услов да биде вратено назад, во време кое ќе го определи замолената држава, во согласност со одредбите од член 12 на Конвенција. Во тој однос се регулира една гаранција, а имено, дека на ни еден сведок или вештак, без оглед на нивното државјанств, нема да се прогнуваат или притрворуваат или да подлежат на било какво друго ограничување на личната слобода на подрачјето на замолената страна, во врска со казненото дело или осуда, којшто претходеде пред тоа, а којшто не биле истакнати во судската покана. Но, ваквиот имунитет, предвиден во овој член престанува на сведокот, вештакот или осомничениот, доколку во продолжение на петнаесет последователни денови, сметано од датата на која нивното присуство не е потребно на судските власти, а имале можност

да напуштаат, но наспроти тоа останале на територијата, или кога ја напуштиле истата, но пак се вратиле на неа.

Трансферот може да биде одбиен, согласно одредбите на член 11 ст.2 од Конвенцијата ако :

- а) лицето на кое му е одземна слободата на тоа не се согласи ;
- б) неговото присуство е неопходно во казнената постапка која се води на подрачјето на замолената држава ;
- в) трансферот би му го продолжил рокот на неговото лишување од слобода ; или
- г) суштествуваат други многу важни причини, поради кои не може да биде предадено, односно неговото трансферирање на територијата на државата, која ја упатила судската замолница, поточно на територијата на замолената држава.

Вост.2, последната алинеја од овој член јасно се нагласува, дека секоја договорена страна може да го одбие одобриениот транзит на сопствени државјани.

Во глава IV од Конвенцијата, со поднаслов “ судски списи”, следува член 13 во чиј лодереди се регулира прашањето за регистарот на осудуваност. Имено, замолената држава е должна да досади изводи од списи или информација која се однесува на судски списи, а кое од неа ги бараат судските власти на некој од договорените страни поради тоа што и се потребни во некој казненостправен настан, во таква мера, во која тие би можеле да бидат достапни на нејзините судски власти во исти таков случај. Развиена е и возможната хипотеза, доколку некој конкретен случај не е специјално уреден во оваа одредба. Така, во случаи, различни од онаа што е предвидено во ст.1 од член 13 на Конвенцијата, тогаш замолницата ќе биде исполнета во согласност со условите кои ги пропишува законодавството, правилата и параксата на замолената држава.

Во глава V од Конвенцијата е разработена постапката во врска со содржината, подавањето и исполнувањето на молбата за правна помош во казненостправните предмети, кога е вклучено и евентуалното ссодејство од страна на Меѓународната организација на криминалната полиција (Интерпол). Решени се и прашањата кои евентуално би се појавиле меѓу договорените страни во однос на доставувањето, односно препуштањето на информацијата во врска со казнената постапка, размена на информација од судско досие.

Имајќи го во предвид напред изнесеното и условите определени во член 15 ст.1 и член 16 ст.3 од оваа онвенција, судската замолница, предвидено во член 3, член 4 и член 5, како и условите за трансфер, определени во член 11 од Конвенцијата, може да се констатира уредувањето на правната помош во врска со казнените предмети во сите договори, конвенции или двострани спогодби на странките. Во таа смисла, се дозволува договорените страни да можат да склучат двострани или многу страни спогодби за правна помош во казнената материја единствено дамо да ги дополнат одредбите на оваа Конвенција или да се олесни примената на предвидените принципи во неа. Додека во член 26 ст.4 на оваа спогодба, се наоѓа решение на состојбата кога меѓу две или повеќе страни взаемната правна помош се практикува во казнената материја врз основа на изедначено законодавство или посебен систем кој предвидува реципрочна примена на мерки на взаемна судска помош на нивните територии, како овие страни би имале можност, независно од одредбите на Конвенцијаа, да ги уредат меѓусебните односи во таа област, исклучиво во согласност со такво законодавство или правен систем. Договорените

страни, кои во согласност со оваа постановка помеѓу себе ја исклучуваат примената на оваа Конвенција, треба за тоа да го известат, односно да упатат во тој однос нотификација на Главниот секретар на Советот на Европа.

Европската Конвенција за взаемна помош во казнените предмети претставува меѓународен правен документ, кој не спаѓа во категоријата на апсолутно задолжителните акти меѓу државите членки на Советот на Европа. Освен тоа, секоја договорена страна може да ја откаже оваа Конвенција, доколку таа ја засега. Тоа нејзино суверено правно дејство влегува во сила шест месеци после датата на која Генералниот Секретар на Советот на Европа добил такво известување.

Инаку, треба да се подвлече, дека Конвенцијата има два Дополнителни протокола. Првиот е усвоен 1978 година, а додека вториот протокол е усвоен 2001 година, кои протоколи се од функционално значење за Конвенцијата.

Одредбите на првиот Дополнителен протокол се однесуваат за примената на Конвенцијата за казнени дела од фискално значење, како и за проширувањето на примената на Конвенцијата во однос на доставата на исправи кои се во врска со извршувањето на казната, наплатена парична казна или со плаќањето на трошоците по постапките, потоа на мерките кои се однесуваат на привремена на прекин и изрекување на казни или нивно извршување, на условниот отпуст, на одлагањето на почетокот на извршувањето на пресудата или запирањето на таквото извршување.

Според член 1 од Дополнителниот протокол, договорените страни категорично се откажуваат да ги извршуваат правата кои проилегуваат од член 2, буква "а" од Конвенцијата, за откажување на помош врз основа на фактот, дека замолницата се однесува за казнено дело за кое замолената страна смета дека претставува даночно казнено дело.

Вло случај кога договорената страна поставува исполнување на замолница заради истражување или конфискација на имовина, што ја поврзува со условот, дека казненото дело се темели на судска замолница, што е казниво и според законодавството на страната која ја упатува молбата за правна помош, како и според законодавството на замолената страна, овој услов ќе биде исполнет за фискалните – даночните казнени дела, доколку дотичното казнено дело е казниво според правата на страната која ја упатила замолницата и одговара на казненото дело со такви карактеристични елементи во правото на замолената страна. Исполнувањето на барањето не може да се одбие врз основа на тоа, дека правото на замолената страна не наложува исти вид на данок или такса или не содржи истовидни прописи за данок, такси, царина или правила за замена на валута од ист вид, како што предвидува законодавството на страната која ја упатува замолницата. Исто така, Конвенцијата се применува и за доставата на документи кои се однесуваат за извршување на казни за изречени пресуди кои се правосилни, за наплата на парични казни како обештетување или плаќање на трошоци по постапката. Потоа, таа се применува за мерки кои се однесуваат за привремен прекин за изрекувањето на казната или нејзиното извршување на условно пуштење на слобода, на одлагањето на почетокот на извршувањето на пресудата или запирање на таквото извршување.

Со Дополнителниот протокол на Конвенцијата, имајќи ја во предвид Глава III, член 4, член 22 од Конвенцијата, се дополнува следниот текст, и тоа Изворникот на член 22 од Конвенцијата постанува ст.1, а додека подолу наведените одредби постануваат ст.2 и гласи: " Освен тоа, секоја договорена страна која ја

предоставила погоре спомената информација, ќе испрати на заинтересираната страна, по нејзино барање во секој конкретен случај, препис на пресуди и мерки за кои се работи, како и секоја друга релевантна информација, со цел да и сде овозможи да процени дали на внарешен план постои потреба за такви мерки. Таквата комуникација ќе се остварува помеѓу заинтересираните министерства за правосудство.“

Во тој контекст, треба да се подвлече, дека одредбите на Дополнителниот протокол кон Европската Конвенција за взаемна правна помош во казненорправните предмети не ги засегнува пошироко приложените правила или двостраните или многустраните спогодби, склучени меѓу договорените страни во примената на член 26 ст.3 од Конвенцијата, каде се јасно нагласува, дека “договорените страни можат меѓу себе да склучуваат двосрани и многустрани согодби за взаемна судска помош во казнените предмети единствено со цел за дополнување на одредбите на оваа Конвенција или за олеснување на примената на содржаните начела во неа.”

Европскиот Комитет за проблемите на криминалитетот при Советот на Европа, согласно со одредбите од член 10 на оваа Конвенција е овластен да го следи извршувањето на овој Протокол и да преземе се што е неопходно потребно за олеснување на пријателското решавање на било каква потешкотија, која може да се појави при неговото исполнување. Секоја договорна страна може, во предвидена процедурна и правна можност да може да се откаже од овој Протокол со нотификација, упатена до Генералниот секретар на Советот на Европа. Таквиот отказ произведува правно дејство после шест месеци, сметано од денот кога Генералниот секретар на Советот на Европа ја примил таквата нотификација. Отказот на Конвенцијата автоматски го повлекува и отказот, односно денонсирањето на овој Протокол.

Вториот дополнителен Протокол, во својата содржина тргнува во најдобрата можна взаемна судска помош, предвидена во член 1 од истиот, но ја исклучува соработката во врска со предметите за воените казнени дела. Посебна важност имаат одредбите од овој член поради тоа што ја прецизира и проширува присутноста на судската власт на страните за спроведување на замолницата. Потоа го уредува привремениот трансфер на лицата лишени од слобода (член 3 и член 13), а го менува член 15 од Конвенцијата и го проширува начинот на комуницирањето (член 4).

Освен тоа, овој Протокол воведува новости на подрачјето на доказните дејствија, како што е уредувањето на условите и спроведувањето на видео – конференцијата (член 9), телефонската конференција (член 10), спонтаните информации (член 11), прекуграничното следење со предвидување на каталог на казнени дела (член 17), надзорна испорака (член 18), прикриено истражување (член 19), заедничка (поврзана) испорака (член 20), изедначување на службените својства на полициските службеници на страните (член 21), заштита на сведок (член 23), приватноста и податоците (член 25 и член 26), и др. На прашањата, уредени со Конвенцијата, се оденсува и на бројни препораки.

ЗАКЛУЧОК

Меѓународната казненорправна помош е сложена материја, која зависи од слични сложени критериуми на поделба. На прво место, секако доаѓа критериумот предмет, со неговата содржина на уредување. Таа се уредува во значаен поголем дел со двострани договори и внатрешни прописи. Установите на меѓународната

казненоправна помош, конкретно во Европа, создаваат пан – европска мрежа на установи кои во своето делување ги поминуваат гранците на Европа.

Меѓународните правни документи имаат големо практично значење за олеснување на взаемната правна помош во казнената материја во однос на казнените предмети и претставува есенцијална суштествена компонента од општата европска, меѓународно казнена правна конструкција.

343.224(497.7)

М-р Сашко Милев

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

ПРАВНИ СРЕДСТВА ВО ПРЕКРШОЧНАТА ПОСТАПКА ПРЕД ПРЕКРШОЧНИТЕ ОРГАНИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Трудот ги обработува прекршоците, прекршочната постапка и други сегменти од оваа материја поврзано со надлежноста на прекршочните органи во Република Северна Македонија, да водат прекршочна постапка и изрекуваат санкции, но пред се од аспект на правните средства односно правната заштита и дилемата дали е обезбедена квалитетна, стручна и навремена правна заштита на граѓаните од одлуките на прекршочните органи.

Органите на управата преку прекршочните органи се надлежни да водат прекршочна постапка и изрекуваат прекршочни санкции со донесувањето на Законот за прекршоците во 2006 година, прекршочната постапка со тој закон беше едностепена, бидејќи првостепените Одлуки беа истовремено и конечни, против истите не беше допуштена жалба а беше обезбедена судска заштита, со покренување на тужба за водење на управен спор пред Управниот суд.

Содонесувањето на Законот за основање на Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка, во 2014 година и новиот Закон за прекршоците донесен во 2015 година, прекршочната постапка станува двостепена, бидејќи против Одлуките на прекршочните органи е предвиден редовен правен лек жалба, со цел се обезбеди ефикасна, економична и стручна правна заштита, против одлуките на прекршочните органи.

Клучни зборови: Прекршок, прекршочна постапка, прекршочни органи, прекршочни санкции, жалба, управен спор

LEGAL MEANS IN THE MISDEMEANOR PROCEDURE BEFORE THE MISDEMEANOR BODIES IN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Abstract: The labor is reworking the role, the placement and the characteristics of the infringement proceedings which is led by the misdemeanor authorities in Republic of Macedonia, which is compared in the law for offences from 2006 and the law for offences from 2015.

In independent Republic of Macedonia, for the first time despite the courts it is enabled for the Organs of the management to lead infringement proceedings through the misdemeanor authorities and impose misdemeanor sanctions by adopting the law for offences in 2006.

With the new Law for offences which is brought in 2015, the jurisdiction for leading an infringement proceedings, despite the courts it also remains to the criminal authorities, with a new quality and even more crucial role, expressed through the two instances of the proceedings, the law drugs and new other elements.

Keywords: Misdemeanor, misdemeanour procedure, misdemeanour bodies, appeal, administrative dispute

ВОВЕД

Уште во 1810 година во Наполеоновиот Кривичен законик се прави разлика помеѓу злосторства (crimes), престапи (delits) и прекршоци (contraventions) и ова поделба се правела според тежината и различниот карактер на казните за овие дела, првите имале ретрибутивен карактер, вторите поправен и третите прекршочен карактер.

Прекршочното казнено право во Република Северна Македонија, предизвикува научен и практичен интерес од три аспекти, право како и целокупниот правен и казнено правен систем и прекршочното право е под влијание на многу чести измени и дополнувања на Законот за прекршоци и другите специјални закони со кои се пропишуваат прекршоци и прекршочни санкции, второ тоа е под постојани измени, така што не може да се создаде систем преку кој се обезбедува заштита на општествениот поредок и нужна дисциплина во општествениот јавен поредок и трето по бројот на граѓани на кои им се изрекуваат прекршочни санкции, резултира со многу казнувања, но и повисок степен на општествена недисциплина е заклучено на советувањето на Здружението за кривично право и криминологија на Македонија.

Во теоријата постојат повеќе свакања па и дефиниции за прекршокот, пред се дали прекршокот е квалитативно или кванитативно различен од казеното дело, дали прекршоците треба да се прочистат дел да станат казниви дела а другите да останат како административни престапи но најновите гледишта за прекршокот се дека прекршоците преставуваат *suī generis* област од мешовита природа со елементи на кривичното и управното право и треба да се работи на утврдување на критериуми по кои ќе се изврши разграничување помеѓу нив како општествената опасност, надлежноста судовите или прекршочните одредби, глобата и другите санкции и сл.

Прекршочното право во својот развој и еволуција од дополнителен дел на казненото право, се одвојува и станува посебна правна гранка која го дели своето место помеѓу казненото и управното право.

Од теоретски аспект гледано прекршоците како протиправни дејствија треба да преставуваат, предупредување на општеството или брана од многу потешки и општествено опасни противправни дејствија а тоа се кривичните дела како казнени дела а со тоа прекршоците или прекршочното право треба да има повеќе превентивна улога или да ја остварува ресторативната правда, алтернативни казни, воспоставување на нарушениот однос, општокорисна работа и други институти наместо глобата како репрезент на ретрибутивната правда.

Законот за прекршоците и посебните закони со кои се пропишуваат прекршоци и се одредуваат прекршочни санкции, го сочинуваат прекршочното право а став на стручната и практична јавност е дека се подложни на чести измени, што прекршочното право го прави неконзистентно и недоволно систематизирано, посебно можноста во Законот за прекршоците од 2015 година, со посебен закон да се пропишуваат и повисоки глоби од предвидените во општиот закон, што според дел од стручната јавност е директна спротивност на Законот за прекршоците со уставното начело за поделба на власта.

Едно од основните прашања во врска со правното регулирање на прекршоците е дали казнувањето за прекршоците како благи и помалку

опасни дела, од кривичните дела треба да се во надлежност на судовите, да се трансверираат на државната управа или да се практикува и зајакнува мешовит концепт, како што е во моментот така што судските прекршоци, како потешки се во надлежност на судовите а административните прекршоци како поблаги, во надлежност на државната управа.

ПРАВНИ ЛЕКОВИ ИЛИ ПРАВНАТА ЗАШТИТА ПРЕД ПРЕКРШОЧЕН ОРГАН ВО ЗАКОНОТ ЗА ПРЕКРШОЦИТЕ ОД 2006 ГОДИНА

За прв пат од самостојноста на Република Северна Македонија, со донесувањето на Законот за прекршоци¹ од 2006 година, органите на државната управа, добиваат нова надлежност преку прекршочните органи, да водат прекршочна постапка и изрекуваат прекршочни санкции, овој закон преставува усогласување со амандманот XX на Уставот на Република Северна Македонија, објавен во 2005 година и се утврди дека надлежноста за решавање на прекршоци, нема да биде исклучиво на судските органи, туку за дел од прекршоците ќе постапуваат и органите на управата.

Во тој закон прекршочната постапка пред прекршочните органи, е предвидена во глава тринаесетта и глава четиринаесетта со вкупно 11 членови, во кои се разработени главните карактеристики и позначајните елементи на истата, постапка ја води Комисија за одлучување по прекршоци, составена од овластени службени лица, со соодветен степен на стручна подготовка и работно искуство, а најмалку еден од членовите е дипломиран правник со положен правосуден испит.

Прекршочната постапка се поведува по службена должност, по барање на овластено службено лице или по барање на овластен орган-органите на државната управа, јавниот обвинител, органите на единиците на локалната самоуправа и други органи и организации. Прекршочниот орган по утврдувањето на условите за поведување на постапка, ќе прибави известувања и докази за прекршокот и по утврдувањето на законските услови, спроведува прекршочна постапка и донесува одлука за прекршок.

Предвидено е дека за прекршоците се одлучува во итна постапка, освен ако со прекршокот, настанала телесна повреда, покрај глобата за прекршокот е предвидена и санкција забрана за управување со моторно возило, забрана за вршење на професија, дејност или должност, ако е потребно да се одлучи за имотно барање и во случаи определени со закон. Прекршочниот орган, по службена должност ќе ги утврди доказите и фактичката состојба и пред донесувањето на одлуката за прекршок писмено ќе го извести сторителот дека во рок од три дена може писмено да се изјасни за фактите и доказите.

Одлуката за прекршок се состои од увод, диспозитив и образложение, значајно е тоа што одлуката за прекршок мора да има поука за правото на судска заштита. Прекршочниот орган наместо изрекување на глоба на сторителот на полесен прекршок може да му изрече опомена а при водењето на прекршочната постапка соодветно ги применува одредбите на Законот за општа управна постапка, освен ако со Законот за прекршоците и со законот со кој е пропишан прекршокот поинаку не е определено.

Тоа што преставува и интерес и предмет на овој труд се правните лекови или правната заштита на странките против кои е водена прекршочна постапка и донесена Одлука (Решение и Заклучок)

1. („Сужбен весник на РМ“бр.62/06)

Со овој закон е обезбедена судска заштита, преку инситутот покренување на управен спор пред Управниот суд, така што против одлуката за прекршок што ја донел прекршочниот орган може да се поднесе тужба за поведување управен спор а истата може да ја поднесе лицето (физичко или правно) на кого му е изречена санкцијата, законскиот застапник, бранителот, оштетениот и неговиот застапник и сопственикот на одземените предмети.

Поднесената Тужба го одлага извршувањето на одлуката за плаќање на глобата, судот надлежен да одлучува за управен спор постапката на судска заштита ја води според Законот за управни спорови² донесен во 2006 година, истата се поднесува во рок од осум дена од денот на доставување на одлуката, до Управниот суд.

Како причини за поднесување на тужба се: ако со одлуката била повредена материјална одредба на законот со кој е пропишан прекршокот, повредени одредбите на постапката бидејќи не одлучил надлежен орган или ако одлуката ги нема сите пропишани составни елементи, погрешно и нецелосно утврдена фактичка состојба а нови факти и докази може да се предлагаат доколку тужителот стори веројатно дека без своја вина не бил во можност да ги предложи во постапката, висината на изречената глоба ако настанале околности поради кои може да се применат членовите 28 и 31 од законот и поради изречените санкции, одземање на предмети и трошоци на постапката.

Како карактеристика на правната заштита во постапката пред прекршочните органи во овој закон беше можноста судска заштита преку покренување на управен спор, против одлуките на прекршочните органи да поведат: лицето (физичко или правно) на кого му е изречена санкцијата, законскиот застапник, бранителот, оштетениот и неговиот застапник и сопственикот на одземените предмети но не и подносителот на Барањето за поведување на прекршочната постапка.

Ова решение во тој Закон за прекршоци можеби било пропуст или планирана одредба со цел како пример да не дојде до правна состојба Министерството за внатрешни работи-Полициска станица Кочани, како подносител на Барање за поведување на прекршочна постапка, поднесе Тужба за поведување на управен спор, незадоволно од одлука на Министерството за внатрешни работи-Комисија за одлучување по прекршоци Кочани, како исти орган на управата.

Значи како резиме прекршочната постапка е едностепена, ја водат прекршочните органи како Комисии за одлучување по прекршок, бидејќи одлуката е конечна жалбата како правен лек е исклучена, но одлуката не е правосилна, бидејќи е дозволена тужба за поведување на управен спор до Управниот суд а со Законот за измени и дополнување на Законот за управни спорови донесен во 2010 година е формиран Вишиот управен суд и од тогаш одлуките на Управниот суд, може да се обжалат до Вишиот управен суд, условно кажано постапката е со три степени, значи правосилноста на одлуката, може да настапи дури по одлучување на три органи, прекршочните органи, Управниот суд и Вишиот управен суд, доколку се искористат дозволените правни средства.

Се поставува прашање дали правната заштита воспоставена со Законот за прекршоците од 2006 година, претходно опишана била поповолна за странките, од аспект на навременоста, стручноста и битно економичноста, во однос на навременоста Управниот суд во тој период беше преоптоварен со големи бројки на нерешени предмети и постапките, се одолговлекуваа и поголем временски период месеци и повеќе, во однос на трошоците, тужбата како правно средство,

2. (Службен весник на РМ“бр.62/06)

за странките кои се правно неуки, подразбира адвокатски трошоци за состав на истата кои се прилично високи, исто таксите за тужба и пресуда изнесуваа 1.280,00 денари а согласно одредбите на Законот за општа управна постапка, секој странка ги покрива своите трошоци, кои за одделни премети се и повисоки од самата глоба, во однос на стручноста е неспорна се работи за Управен суд, но можеби поважно е дали Управениот суд, предметите ги решавал мериторно или само ануллативно ги поништувал Одлуките и ги враќал на прекршочниот орган на повторно одлучување и на тој начин неоправдано долг рок се развेलувала постапката.

ПРАВНИТЕ ЛЕКОВИ ИЛИ ПРАВНАТА ЗАШТИТА ПРЕД ПРЕКРШОЧЕН ОРГАН ВО ЗАКОНОТ ЗА ПРЕКРШОЦИТЕ ОД 2015 ГОДИНА

Прекршочната постапка пред прекршочните органи со Законот за прекршоците³ од 2015 година, е предвидена во глава тринаесетта и глава четиринаесетта со вкупно 17 членови. Во делот на овластувањето за водење на постапката, поведувањето, одлуката, итноста на постапката, постапката пред прекршочниот орган, содржината на одлуката и соодветната примена на ЗОУП во постапката, нема промени во однос на претходниот закон за прекршоците.

Промени и нови решенија имаме во делот на скратена постапка а се применува кога во барањето за поведување на прекршочна постапка се содржани сите факти и докази, истото се заснова на јавни исправи издадени од надлежни органи и сторителот е затечен во извршување на прекршокот од овластеното службено лице, во постапката се одлучува без присуство на сторителот кога тој е уредно повикан.

Натаму во постапката пред прекршочниот орган, сторителот може да се повика и усно да се изјасни во рок од три дена, може да се пропише и подолг рок за изјаснување согласно Европските директиви, ако истиот јасно и целосно го признае сторувањето на прекршокот не се собираат други докази. За прекршоците за кои е предвидена глоба до 15.000 евра, постапката мора да заврши во рок од два месеца од денот на поднесувањето на барањето а со предвиденост на глоба над 15.000 евра, мора да заврши во рок од три месеци, а по исклучок за прекршоци во областа на конкуренцијата и електронските комуникации, за прекршоци со над 15.000 евра, постапката мора да заврши во рок од шест месеци.

Предвидена е можност за одржување на устен претрес, согласно одредбите за устен претрес пред судовите, со посебни одредби прецизирано е кога прекршочниот орган донесува решение за утврдување на одговорност, за ослободување на одговорност и за запирање на постапката, предвидени се трошоци во постапката, кои ги плаќа сторителот.

Суштинска и значајна новина во законот е дека против одлуката за прекршок што ја донел прекршочниот орган може да се поднесе жалба до Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка, предвидено и со донесувањето на Законот за основање на Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка⁴, во 2014 година.

Жалбата може да ја поднесе лицето (физичко или правно) на кого му е изречена санкцијата, законскиот застапник, бранителот, оштетениот и неговиот законски застапник, сопственикот на одземените предмети и подносителот на

3. (Службен весник на РМ“бр.124/15)

4. (Службен весник на РМ“бр.130/14)

барањето. Ако прекршочниот орган што го донел решението оцени дека жалбата е основана а нема потреба од нова постапка, може да одлучи поинаку и со ново решение да го замени претходното, жалбата го одлага извршувањето на решението, освен кога е изјавена од странец.

Против одлуката за прекршок што ја донела Државната комисија може да се поднесе тужба за поведување управен спор а истата можа да ја поднесе лицето (физичко или правно) на кого му е изречена санкцијата, законскиот застапник, бранителот, оштетениот и неговиот застапник, сопственикот на одземените предмети и подносителот на барањето, истата се поднесува до Управниот суд и не го одлага извршувањето на одлуката, која е конечна и извршна. Решението на Државната комисија, може да се побива ако неправилно е применет законот, актот е донесен од страна на ненадлежен орган, во постапката која му претходела на актот не се постапило според правилата или ако од утврдените факти е изведен неправилен заклучок.

Против одлуката на Управниот суд, може да се поднесе жалба до Вишиот управен суд а Врховниот суд одлучува по вонредни правни средства против одлуките на Вишиот управен суд.

Значи како резиме прекршочната постапка е двостепена, ја водат прекршочните органи како Комисии за одлучување по прекршок и Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка, одлуката на Државната Комисија е конечна и извршна но не и правосилна, бидејки против истата можа да се поведе управен спор пред Управниот суд а одлуките на Управниот суд, може да се обжалат до Вишиот управен суд, условно кажано постапката е со четири степени, значи правосилноста на одлуката, може да настапи дури по одлучување на четири органи, прекршочните органи, Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка Управниот суд и Вишиот управен суд а во случај на спор за надлежност одлучува и Врховниот суд.

Сенаметнува прашањето дали правната заштита за странките во прекршочната постапка пред прекршочните органи подобро е обезбедена со стручност, економичност и навременост со законските решенија на Законот за прекршоците од 2006 година или законот од 2015 година или е потребно ново законско решение, имајќи ја во предвид теоријата и мислењето на стручната јавност и емпириските податоци од практичното имплементирање на одредбите за правните средства или правна заштита од страна на прекршочните органи кои веќе имаат подолг временски период на практично работење од повеќе од десет години.

Значи Законот за прекршоците од 2015 година, точно обезбедува двостепеност на прекршочната постапка, со можноста Одлуката на прекршочниот орган да се обжали пред

Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка, меѓутоа прашањето е дали е тоа поповолно за странките или дали имаат подобра правна заштита, бидејќи на крај Одлуката на Државната Комисија може да се оптужи пред Управниот суд, Одлуката на Управниот суд можа да се обжали пред Вишиот управен суд и на крај и Врховниот суд може да одлучува за судир на надлежност помеѓу судовите и прекршочните органи, значи на некој начин пет степени или пет органи одлучуваат за прекшок а за кривични дела, како далеку потешки три степени.

ЗАКЛУЧОК

Од извршената анализа на одредбите на Законот за прекршоците, донесен во мај 2006 година и новиот Закон за прекршоците донесен во јули 2015 година, во делот на правната заштита пред прекршочните органи и од практичната работа и искуство на авторот на трудот повеќе од десет години, во оваа област како Претседател на Комисија за одлучување по прекршоци, сметам дека:

-Прекршочните органи, со практична работа на водење на прекршочна постапка и изрекување на прекршочни санкции, за прекршоци за кои се надлежни, согласно законот, се етаблирани и докажани во прекршочното законодавство, потребно е уште поголема професионализација и стручност и прашање на посеопфатна и поголема анализа дали целосно судството да се растерети од несуществените дејности како прекршоците и да се трансверира на надлежноста за прекршоците на прекршочните органи или да остане мешовитиот систем.

-Правните средства односно правната заштита, во Законот за прекршоците од 2006 година, за странките беше овозможена на начин што постапката беше едностепена, Одлуките на прекршочните органи, беа конечни, без право на жалба, со право на поведување на управен спор, пред Управниот суд, со измените на Законот за управни спорови од 2010 година, Одлуката на Управниот суд можеше да се обжали и до Вишиот управен суд, со трошоци за такси за тужба, за пресуда, состав на тужба и сл., кои не се мали, значи обезбедена судска заштита, со подолги рокови на траење на постапката, доколку се искористат правните средства.

-Правните средства односно правната заштита, во Законот за прекршоците од 2015 година, за странките беше овозможена на начин што постапката беше двостепена, со второстепен орган Државната комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка, Одлуките на прекршочните органи може да се обжалат до Државната Комисија, со трошоци за такса од 250 денари, Одлуките на Државната Комисија, беа конечни и извршни, со право на поведување на управен спор, пред Управниот суд, а Одлуката на Управниот суд можеше да се обжали до Вишиот управен суд, со трошоци за такси за тужба, за пресуда, состав на тужба и сл., кои не се мали, значи обезбедена судска заштита, со подолги рокови на траење на постапката, доколку се искористат правните средства.

Разликата во правните средства помеѓу двата закони е што со актуелниот Закон за прекршоците, имаме и второстепен орган Државна Комисија и останува дилемата дали ова за странките значи обезбедување на поквалитетна и стручна правна заштита или само уште еден степен повеќе лавиринти, бидејќи останува и судската заштита на Управниот и Вишиот управен суд.

Сметам дека формирањето на второстепен орган не допринесе за поквалитетна правна заштита на граѓаните, посебно и од фактот дека многу ретко во праксата мериторно го решаваат предметот, туку се донесуват анулотивни одлуки и враќање на предметот на повторно решавање на пониските органи, оваа констатација согласно праксата важи и за Управниот суд. Потребно е во иднина анимирање на научната и стручната јавност и праксата и пронаоѓање на решение кое навистина ќе доведе до квалитетна, стручна и економична, правна заштита на странките во постапката пред прекршочните органи и имплементирање во прекршочното законодавство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за прекршоците (2006) Службен весник на РМ, бр.62/06
2. Закон за прекршоците (2015) Службен весник на РМ, бр.124/15
3. Закон за управните спорови (2006) Службен весник на РМ, бр.62/06
4. Закон за основање на Државната Комисија за одлучување во втор степен во областа на инспекцискиот надзор и прекршочната постапка (2014) Службен весник на РМ, бр.130/14
5. Пеливанов, Т. Методологија на правните и политичките истражувања. Правен факултет „Јустинијан I“. Скопје
6. Устав на Република Македонија (1991) Службен весник на РМ, бр.52/91
7. Искра Аќимовска Малетиќ, Предраг Димитријевиќ, Управно право, Универзитет „Св.Климент Охридски“-Битола, Факултат за безбедност
8. (<https://www.akademik.mk/wp-content/uploads/2015/12/akademik110.png>)

Доц. д-р Гуле Гулев
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

М-р Билјана Стефковска
Кабинет на Претседател на Република Северна Македонија

МОТИВАЦИЈА ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ВО ДРЖАВНА СЛУЖБА

Апстракт: Државната служба отсекогаш била привлечно место за вработување. Иако во литературата, главен двигател за вработување во државната служба треба да биде дефиниран како специјален повик на поединецот да даде свој придонес за заедницата, праксата, има покажано дека ова не е секогаш така. Генералната перцепција за државната служба како место каде поединецот добива редовна плата без напор за извршување на работните задачи, преовладува. А во многу случаи тоа е и мотивот да се бара работно место за вработување во неа.

Овој труд зафаќа само еден сегмент од спектарот на ова прашања при што мотивот за вработување во државната служба се разгледува низ призмата на шест димензии кои треба да дадат насоки во натамошното креирање на одржливи политики во управувањето со човечките ресурси во државната служба.

Клучни зборови: администрација, мотивација, вработување, држава, јавен интерес

MOTIVATION FOR EMPLOYMENT IN THE CIVIL SERVICE

Abstract: The civil service has always been an attractive place to work. Although in literature, the main driver for employment in the civil service is defined as a special call for the individual to contribute to the community, the practice has shown that this is not always the case. The general perception of the civil service as a place where the individual receives a regular salary effortlessly for the performance of his or her duties is prevalent. And in many cases, it is also the motive to find a job for employment in it.

This paper examines only one segment of the spectrum of the reasons that motivate employment in the civil service through the prism of six dimensions, which should provide guidance in further defining sustainable policies in the management of human resources in the civil service.

Keywords: administration, motivation, employment, state, public interest

ПРИЧИНИ ЗА МОТИВИРАНОСТА ЗА РАБОТА ВО ДРЖАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈАТА

Мотивацијата во различни области од општеството се објаснува со повеќе дефиниции и е предмет на проучување на повеќе автори. За потребите на овој труд, фокусот е поставен врз мотивацијата на поединецот, односно што е тоа, што мотивира толку силно да бара да се вработи во државната служба. Истражувајќи го овој феномен, еминентниот професор на универзитетот Роберт-Шуман во Стразбур и проранешен претседател на Универзитетот, Жан Валин, во делото, Административно право вели дека мотивот и целта на административната дејност

е да се грижи за јавните, односно заеднички интереси, односно за општото добро. Јавниот интерес не го претставува интересот на заедницата сметајќи го како посебно тело или супериорно во однос на оние што ја сочинуваат таа заедница, туку едноставно кажано, тоа е една севкупност од човечки потреби коишто збирот на слободата не може да ги задоволи и чијашто сатисфакција зависи од поединецот. Маркацијата на сето она што влегува во јавен интерес варира со текот на времето, социјалните форми, психолошките фактори, технологијата, па затоа иако содржината се менува, целта останува иста: Административната дејност се стреми да го задоволи јавниот интерес¹.

Според Robert Lavigna, кој се занимава со прашањето зошто е тешко да се мотивира државната администрација², клучно е да се разбере дека административниот работник се разликува од работникот во бизнис-секторот, па затоа и мотивацијата како за вработување, така и за работа треба да се разгледува од една поинаква гледна точка.

Друго истражување³ го опфаќа моментот на продуктивност и степенот на мотивираност кај менаџерите во јавниот споредбено со оние во непрофитниот сектор и начинот на кој се менаџираат работните часови. Истражувањето покажало дека менаџерите во непрофитниот сектор работат повеќе часови, отколку оние во јавниот, па оттука се поставува и прашањето кој е мотивот за ваквата состојба.

Сепак едно од најинтересните истражувања⁴ се осврнува на шесте мотивите на административните службеници. Преку Ликеровата скала се прави анализа на шест мотиви на државните службеници, верувајќи дека мерењето на мотивацијата може да одговори на прашањето, зошто поединецот служи на државата. Мотивацијата за јавниот сектор (ПСМ) претставува индивидуална предиспозиција да се одговори на мотивите втемелени првенствено или уникатно во јавните институции. Конструкцијата е поврзана концептуално со шест димензии: атрактивност кон учеството во креирањето на јавните политики, обврската кон јавниот интерес, граѓанската должност, социјална правда, саможртвување и емпатијата.

МОТИВАЦИЈА ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ВО ДРЖАВНА АДМИНИСТРАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Од осамостојувањето па се до денес, направени се повеќе реформи во системот на администрацијата, се со цел подобрување на нејзината ефикасност и поблиску уредување на правата и обврските на државните службеници. И покрај воведувањето на построги критериуми за селекција, систем на оценување и подетално уредување на работните обврски, атрактивноста на администрацијата како најпосакувано место за вработување не опаѓа. Тоа се забележува преку податоците во регистрот за вработени кој се води во Министерството за информатичко општество и администрација, и според кој бројот на вработени во јавниот сектор заклучно 31.12.2018 година изнесува 132.068, распределени во 1.314 институции.

1. J.Chevallier, L'interet general dans l'administration franchise, RISA, 1975, IV, p.325; Truchet, Les fonction de la notion d'interet general dans la jurisprudence, 1977 ; G. Mer-land: L'interet general dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel, LGDJ, Preface D.Rousseau, 2005, 386 p.

2. „Why Government Workers are Harder to Motivate“, Robert Lavigna, Engaging Government Employees: Motivate and Inspire Your People to Achieve Superior Performance, 28.11.2014

3. Feeney, Mary & Bozeman Barry, „Staying Late Comparing Work Hours in Public and Nonprofit Sectors“, American Review of Public Administration, Sep 2009

4. „Measuring Public Service Motivation: An Assessment of Construct Reliability and Validity“, James L.Perry, Indiana University, Journal of Public Administration Research and Theory, 6.1996

Кој е мотивот на поединецот за влез во државната администрација е темата на истражувањето „Вид на мотивација за вработување во државна администрација“, спроведено на 100 административни службеници во три различни, по состав, големина и работни обврски државни институции во Република Македонија.

Прашањата групирани во шест групи треба да дадат одговор на тоа дали државните службеници се вработуваат поради:

- » мотивот да придонесат за креирањето на политиките во службеничкиот систем во интерес на граѓаните;
- » мотивот да придонесат за јавниот интерес на граѓаните;
- » мотивот да придонесат за социјалната правда за сите граѓани;
- » мотивот за граѓанската должност кон општеството во интерес на граѓаните;
- » мотивот на емпатија/сочувство кон другите граѓани;
- » мотивот од саможртвување за останатите граѓани;

Емпериското истражување е спроведено преку анонимен анкетен прашалник составен од 46 прашања, а мерењето е направено преку Ликеровата скала од 1-5. Од испитаниците 45 % се мажи, 55 % се жени, а најзастапена е структурата на административци до 39 години. Според степенот на образование најголем дел од испитаниците се со високо образование, речиси повеќе од половина, во однос на стажот доминираат оние со стаж помал од 15 години во државната служба и најголем дел се на нераководни работни места, односно 73%, а додека под 27% се раководни работни места.

Во првата групана на прашања, каде се опфатени прашањата за административните службеници и нивната заинтересираност во креирањето на политиките, најголем процент односно 32 % немаат став, односно ниту се согласуваат, ниту не се согласуваат со тезата дека политиката значи „валкан“ збор. Сепак, најголем дел од нив 77 % сметаат дека треба да учествуваат во креирањето на јавните политики. Речиси исто толку, односно 75 % од испитаниците сметаат дека етиката е важен дел од работата на секој службеник. Па, оттука, можеби токму етичкото однесување на државните службеници е причина и за малата заинтересираност на службениците за земање и за давање во политиката, односно само 23 %, иако висок е процентот од дури 39 % од службениците кои одговориле дека ниту се согласуваат, ниту не се согласуваат со тврдењето. Оттука се поставува прашањето, дали доколку овие службеници увидат неправилности во работењето би интервенирале со нивната пасивност- сигурно не. Па, токму затоа и одговорите на следното прашање се идентични, 38 % од испитаниците немаат став околу грижата за политичарите, односно нивното работење.

Во истражувањето, втората група на прашања дадени се одговори за обврската на државниот службеник за јавниот интерес. Дури 72 % административните службеници тврдат дека луѓето се заинтересирани само за сопствениот интерес, додека за јавниот интерес само се зборува. Исто така, може да се каже и тоа дека државната служба им е битна на македонските административци, за што така одговориле 56 %, само еден процент повеќе односно 57 % сакаат да видат дека нивните колеги го прават најдоброто за заедницата, половината од испитаниците 50 % сметаат дека подобро е да бидеш лојален на граѓаните, отколку на претпоставените, а дури 71 % државната служба ја сметаат како граѓанска должност.

Третата група на прашања даваат одговор, дали социјалната правда е мотивот за вработување во државната администрација. Високи 65 % од испитаниците

одговориле дека постојат повеќе јавни причини за кои вреди да се залагаат. Повеќе од половина, односно 54 % сметаат дека владата има моќ да искреира поправедно општество. Исто така, висок процент на испитаници, дури 78 % дека за просперитет на едно општество неизбежна е соработката меѓу различните групи во системот на државата. Половина од испитаниците, односно 51 % би дале се од себе за да го направат општеството подобро, а 60 % не се плашат да ги поддржат правата на другите.

Четвртата група на прашања дава одговори за граѓанската должност на административниот службеник. 57 % од административците сметаат дека кога почнуваат со работа во администрацијата добиваат повеќе обврски од останатите сограѓани, а дури 66 % тврдат дека се подготвени да дадат се од себе за да ги извршат должностите кон државата, за 48 % државната служба е една од највисоките форми на граѓанство, 65 % сметаат дека секој од нив има морална обврска кон граѓанските прашања, 52 % пак, од испитанците тврдат дека имаат обврска да се грижат за послабите. Помите „должност, чест и држава“ будат чувство кај 60 % од државните службеници. Сепак, кога станува збор за решавање на проблемите колку што сакаат да помогнат на луѓето односно 42%, толку им е и сеедно, односно на 41 %.

Петтиот мотив на прашања којшто се мери во ова истражување е емпатијата, односно сожалувањето. Од испитаниците 52 % се изјасниле дека се трогнати од ситуацијата во која се наоѓаат непривилегираните, а 66 % тврдат дека им е тешко да гледаат луѓе во неволја. Помошта од државата е неопходна за социјалните програми, тврдат 52% од испитаниците, а 53% се изјасниле дека патриотизмот значи грижа за благосостојбата на другите. Најизедначен одговор во истражувањето е добиен на прашањето за благосостојбата на другите. Па, така, 37 % се согласиле, 32 % ниту се согласуваат, ниту не се согласуваат, а 31 % одговориле негативно на прашањето за размислувањето за благосостојбата на другите. 53 % сметаат дека луѓето во општеството се зависни едни од други. Само 44 % од службениците велат дека се сочувствуваат со некој кој не сака да си помогне, речиси исто толков процент односно 44 % се рамнодушни. 43% од испитаниците не се согласуваат дека има само неколку јавни програми кои ги поддржуваат.

Преку последната група на прашања се мери процентот на саможртвување на административниот службеник. Па, така, 51 % од испитаниците би го подобриле општеството, отколку сопствените лични достигнувања. Должноста им е пред сопствените интереси, тврдат 47 % од испитаниците, 52 % би правеле добри дела наместо пари, а за каузата на државниот систем би работеле 46 %, па така, 55 % од нив се среќни да ги услужат граѓаните, па дури и да не бидат платени за тоа. Веројатно водејќи се од цитатот на американскиот претседател Џон Кенеди „не прашувај што државата може да направи за тебе, прашај што можеш ти да направиш за државата“ висок процент од македонските административци, дури 49 %, сметаат дека на општеството треба да му се врати повеќе отколку што добиваат од него. Исто така, 47 % од службениците би помогнале, па, тоа да било и на нивна лична загуба, а дури 45 % се изјасниле дека се подготвени да направат огромна жртва за доброто на општеството.

ЗАКЛУЧОК

Анализирајќи ги резултатите може да се забележи дека тие покажуваат висока мотивираност за вработување во службеничкиот систем најмногу поради атрактивноста, односно поради привлечноста во креирањето на политики во јавниот сектор, но не помалку привлечно и создавањето на социјална правда. Не недостасува ниту чувството за граѓанска должност ниту чувството за солидарност со своите сограѓани. Иако административниот службеник покажува спремност да се само жртвува за сограѓаните, тој сепак на крајот не се вработува во државна служба само заради посветеноста на јавниот интерес.

Бранот на нов јавен менаџмент како современ тренд се очекува да има позитивни ефекти и врз македонската администрација. Трансформацијата треба да биде од бирократска, тромава и неефикасна кон поефикасна, помотивирана и со професионален пристап кон граѓаните. Односно јавниот/државниот сервис конечно да се биде на услуга за потребите на граѓаните.

Имајќи ги предвид добиените резултати, неминовно е да се потенцира битната улога во реформирањето на сфаќањето за управување со човечките ресурси. Свој придонес дава и Стратегијата за реформи во јавната администрација и предвидените механизми за создавање попродуктивни и поефикасни државни службеници. Неминовно тоа води кон усвојување на нов Кодекс кој ќе опфати и неколку дополнителни прашање, како и прашањето за нормативно доуредување на одредени посебни работни места кои сега согласно Законот за вработените во јавниот сектор се предвидени.

Дополнителните истражувања за компетенциите на вработени во државните служби и функционалните анализи на органите можат да бидат добра насока во носењето на идните политики и мерки за професионализација и обука на службениците, но и оптимизирање на системот на органи и надминување на непотребните дуплирања за сметка на отстранување на тесните грла во работата со граѓаните.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. J.Chevallier, L'interet general dans l'administration franchise, RISA, 1975, IV, p.325; Truchet, Les fonction de la notion d'interet general dans la jurisprudence, 1977 ; G. Mer-land: L'interet general dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel, LGDJ, Preface D.Rousseau, 2005, 386 p.
2. „Why Government Workers are Harder to Motivate“, Robert Lavinga, Engaging Government Employees: Motivate and Inspire Your People to Achieve Superior Performance, 28.11.2014
3. Feeney, Mary & Bozeman Barry, „Staying Late Comparing Work Hours in Public and Nonprofit Sectors“, American Review of Public Administration, Sep 2009
4. „Measuring Public Service Motivation: An Assessment of Construct Reliability and Validity“, James L.Perry, Indiana University, Journal of Public Administration Resarch and Teory, 6.1996

Вон. проф. д-р Васко Стамевски
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

Вон. проф. д-р Елизабета Стамевска
Европски Универзитет
Република Северна Македонија

ИНТЕГРИТЕТ НА СУДСКАТА ВЛАСТ И СПРЕЧУВАЊЕ НА НЕЈЗИНАТА ЗЛОУПОТРЕБА

Абстракт: Судовите како носители на судската власт се задолжени непристрасно да го применуваат правото без оглед на положбата и својството на странките. Сепак, за да може да зборуваме за судската власт и нејзината независност и интегритет, потребно да се утврдат основните детерминанти за нејзиното функционирање.

Независноста и интегритетот на судството се најважните принципи за еден правен поредок, за истиот да се оцени како поредок во кој владее правото, што значи дека независноста на судството е основа на владеењето на правото

Судската функција, бара од судиите, индивидуално и колективно да ги почитуваат нивните со закон дадени овластувања како јавна доверба и да се стремат кон тоа да ја зајакнат и да ја одржуваат довербата во судскиот систем. Оттука, судската независност може да се гарантира, само доколку рамката, во која судиите ги извршуваат нивните функции, обезбедува доволно заштитни механизми, против обидите несоодветно да се влијае врз спроведувањето на правдата и интегритетот во вршењето на нивната функција.

INTEGRITY OF THE JUDICIARY AND PREVENTION OF ITS ABUSE

Samary: Courts as holders of the judicial power are obliged to impartially apply the right regardless of the position and status of the parties. However, in order to be able to speak about the judicial power and its independence and integrity, it is necessary to determine the basic determinants of its functioning.

Independence and integrity of the judiciary are the most important principles for a single legal order, to evaluate it as an order in which the rule is governed, which means that the independence of the judiciary is the basis of the rule of law

The judicial office requires judges to individually and collectively respect their powers as public trust and strive to strengthen and maintain trust in the judicial system.

Judicial independence can therefore be guaranteed only if the framework in which judges perform their functions provides sufficient safeguards against attempts to inappropriately influence the exercise of justice and integrity in the exercise of their functions.

ВОВЕД

Судот, како институција која ги штити основните и суштествени интереси и вредности на едно определено општество, е една од најстарите општествени и политички творби. Климовски, го објаснува судот како институција, која е една од најстарите општествени и политички творби и вели дека: „служејќи како поткрепа на определен систем на политичката власт и на власт од пошироко општествено значење, судот до тој степен е вткаен во политичкото конституирање на општеството, што со право се констатира дека политичката историја на човештвото е неодвоива од историјата на судот, како што судот е составен дел на политичката историја на човештвото“.¹

При дефинирањето судската функција, гледано низ структуралистичкиот пристап, од ден на ден судот постепено добива и своја нова улога², која се однесува на примена на правото од една страна, и во заштита на човековите слободи и права, од друга страна, што претставува основа на правната држава и принципот на владеењето на правото. Овде, судот се наоѓа во позиција да е ја има носечката улога во непосредната заштита на слободите и правата на човекот и граѓанинот, во случаи кога тие се загрозувани од различни облици на напад од страна на поединци, преку злоупотреба на нивната државна власт, и тој станува симбол на правдата, а неговата независност основен предуслов за гарантирање на владеењето на правото и заштитата на основните човекови слободи и права.

Имено, во Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот, од 1789 година, се развива новата доктрина на народниот суверенитет, неприкосновените човекови права и слободи и правната држава. Прва нејзина придобивка врз која е втемелена современата концепција на судот е концептот на човекови права: луѓето се раѓаат и живеат слободни и еднакви во правата, а додека втората е, афирмација на начелото на поделба на власта на законодавна, извршна и судска. И покрај потешкотиите во обидите да се развие новата концепција на судот, овој период е значаен поради поврзувањето на функцијата на судот со заштитата на човековите слободи и права и поради прифаќањето на начелото на поделба на власта.

Судот е врзан за законот, кој го пропишува објективното право и содржи општи норми со кои се определува содржината на човековите права и односите помеѓу луѓето во остварување на заедничките функции во животот и неговата оснивна улога е, да ги применува позитивните законски норми кои се донесени од страна на законодавната власт. Тоа е првиот степен на поврзаност според телеолошкото толкување: применување на одредбите такви какви што се без можност за нивно менување или суспендирање, а поконкретно кажано, може да се посочи дека, судот е врзан за законот и е должен да го примени таков каков што е без да ја испитува неговата легитимност, целесообразност и сл.

Ревизија на законите и оценка за нивната усогласеност може да дава само Уставниот суд.³

Меѓутоа, кога е во прашање правилната и ефикасната примена на законите, судот, би требало да одговара пред Собранието како претставнички орган на сите граѓани конституиран на слободни и непосредни избори. Но од друга страна

1. Климовски, Саво, Уставен и политички систем, Скопје, 1997, стр. 349.

2. Последните два века еволуцијата на судот минува низ неколку фази. Види повеќе: Leone, Ugo/De Mattia, Angelo., The role of the Judge in contemporary society, UNSDRI/IAJ, Rome, 1984.

3. Ferejohn, John., Rosenbluth, Frances., Shipan, Charles., Comparative Judicial politics. Oktober, 2004, online version, p. 13.

Собранието не може да се појави во непосредна смисла како орган пред кој одговара судот, затоа што во тој случај ќе биде напуштено начелото на поделба на власта, а од друга страна можноста за покренување на постапки на одговорност на судиите би значело директен притисок и мешање во нивната работа.⁴ При заштитата на основните слободи и права, судот истовремено ги применува сите инструменти на одговорноста на поединецот, обезбедувајќи коегзистенција меѓу слободата и одговорноста пред државата и меѓу автономијата на поединецот и власта на државата.

Судската функција како метод на дејствување на државата во примената на правото во конкретните случаи и во заштитата на човечките слободи и права, претставува, еманиција на природните слободи и права на поединецот и од нив произлезените барања за судска заштита, како и на потребата за институционализирање на механизмите и процедурите на донесување на општи норми и обезбедување на нивната примена и по пат на присилба.⁵

Улогата на судот секогаш има поголемо влијание врз целокупниот систем, при постоење на услови кога власта затајува, ова се случува не заради тоа да го замени законодавецот, туку да го направи правото реално и практично применливо.

Независност и интегритет – основни принципи на судската власт

Судовите како носители на судската власт се еден од носечките столбови на правната држава и согласно Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори се задолжени непристрасно да го применуваат правото без оглед на положбата и својството на странките, да ја унапредуваат во рамките на судската функција заштитата и почитувањето на човековите права и слободи и да обезбедат правна сигурност на секој граѓанин на Република Македонија, што пак, зависи и е директно условено од принципите на независноста и интегритетот на судството. Сепак, за да може да зборуваме за судската власт и нејзината независност и интегритет, потребно да ги утврдиме основните детерминанти за нејзиното функционирање, кои можат да се пронајдат во меѓународните нормативи но и во внатрешниот правен систем.

Независноста и интегритетот на судството се најважните принципи за еден правен поредок, за истиот да се оцени како поредок во кој владее правото, односно да се детерминира како поредок на правна држава. Имено, законодавната и извршната власт, во принцип, се детерминирани од определени политички моменти, но судската власт се наоѓа надвор од политиката, од едноставна причина што нејзините органи не можат да дозволат произволност и арбитреност и од неа се бара да биде непристрасна, објективна и да постапува во согласност и единствено според нормите предвидени со Уставот и законите, како и согласно со меѓународните договори, кои се ратификувани од страна на Република Македонија. Оттука, независната положба на судството се изразува преку уставниот принцип, според кој „судовите судат само врз основа на Уставот, законите и меѓународните договори, ратификувани во согласност со Уставот“⁶. За да биде судството самостојно и независно од другите две власти, во вистинска смисла на зборот, потребно е да се обезбедат законски гаранции. Имено, во Законот за судовите се статутирани одредби, кои се однесуваат на судската власт, при што е предвидено дека неа ја „вршат судовите во Република Македонија, кои се самостојни и независни државни

4. Види повеќе: Камбовски, Владо, Судско право, Скопје, 2010, стр. 118

5. Исто, стр.102

6. Устав на Република Македонија, член 98, став 2.

органи, и истите судат и своите одлуки ги засноваат врз основ на Уставот, законите и меѓународните договори, ратификувани во согласност со Уставот, при што, во примената на правото, ги заштитуваат човековите слободи и права“.⁷ Независното и самостојно судство претставува гаранција за успешното и демократското функционирање на државата и за остварување на двете други власти.

Постоењето независност на судството треба да подразбира одраз на солидно поставен и функционален општествено политички систем, каде што владее начелото на поделба на власта, со почитување на судската власт, како трета независна власт. Независната положба на судот во однос на законодавната и извршната власт подразбира конкретни правни гаранции дека судијата ќе постапува ослободен од какво било ограничување, недозволено влијание, присилба, закана или мешање што можат да дојдат од другите две власти или од кој било друг субјект (политички партии, лоби групи и сл).

Притоа, „независноста на судот, како институција, се огледа во неговата независност и самостојност, во однос на органите на законодавната и извршната власт, но и во однос на политичките партии, државните и сите други институции, центри на моќ, јавното мислење, како и во однос на сите други извори на можни притисоци“⁸. Оттука, судијата треба да има потполна слобода непристрасно да одлучува во конкретниот случај во согласност со правото, професионалната етика, и неговата совест, а неговата одлука може да биде предмет на испитување на судска постапка само од страна на повисок суд.

Независноста на судството се смета за основа на владеењето на правото. Бројни меѓународни договори и документи ја истакнуваат исклучителната важност на независноста на судството. Имено, основните начела за меѓународни стандарди за независен и непристрасен судот се дадени и во: Универзалната декларација за човекови права (чл.10); Меѓународниот пакт за граѓанските и политички права (чл.14); ЕКЧП (чл.6) Повелбата за основни човекови права на ЕУ (чл.47).итн Притоа, начелата поаѓаат од обврската на секоја држава да ја гарантира независноста на судот во својот устав и закони и да забрани какво било ограничување, влијание или притисок врз одлучувањето. Секој има право да биде суден од редовен суд во законска постапка водена правично и со респектирање на правата на странките.

Во принципите - начелата за независноста на судството на Обединетите нации, нужно се бара судиите, индивидуално и колективно да ги почитуваат судските функции како јавна доверба и да се стремат кон тоа да ја зајакнат и да ја одржуваат довербата во судскиот систем, исто така, потребно е: „државата да ја гарантира независноста на судството, која треба да биде заштитена во Уставот или законите на земјата, притоа, сите владини или други институции, се должни да ја почитуваат и штитат независноста на судството“.⁹ Овие принципи за независноста на судството на Обединетите нации, кои се формулирани, со цел да им помогнат на земјите членки во нивната задача да ја осигурат и да ја унапредуваат независноста на судството. Истите во себе содржат одредби кои се однесуваат на: независност на судството, понатаму, слободата на изразување и

7. Види повеќе: Закон за судовите, „Службен весник на Р.Македонија“, бр.58/06, 11. 05. 2006, член 1 и 2.

8. Студија: Антикорупциски барања на Европската унија: „Мерење на напредокот во судството, јавната администрација и законодавното тело во Република Македонија“, Скопје, 2011, стр. 21.

9. Основни начела за независност на судството на Обединетите нации, усвоени од страна на седмиот конгрес на Обединетите нации за превенција на криминалот и постапување со престапниците, одржан во Милано, од 26 август до 6 септември 1985 година, одобрени со резолуциите на Генералното собрание, 40/32, од 29. 11. 1985 и 40/146, од 13. 12. 1985.

здружување на судиите, услови на службата и мандат, исто така предвидени се одредби кои се однесуваат на дисциплинската одговорност, како и суспензијата и разрешувањето на судиите. Понатаму, правото, да се биде суден од страна на независен суд, е заштитено во Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП), ратификувана во април 1997 година, како и во Меѓународниот пакт за граѓански и политички права.

Понатаму и во Универзалната декларација за независноста на судиите, се имплементирани одредби кои се однесуваат на независноста на судиите па така: „Секој судија е слободен, а должност на судиите е да одлучуваат во случаите, кои ги судат непристрасно, во согласност со нивната проценка на фактите и нивното разбирање на законот, без какви било ограничувања и влијанија, директни или индиректни, од која било страна или заради која било причина“. Универзалната повелба за судиите истакнува: „Судијата, како носител на судиската функција, мора да биде во можност да ги извршува судските надлежности ослободен од социјален, економски и политички притисок и независно од другите судии и од судската администрација“.¹⁰ Оттука, може да се заклучи дека независноста и интегритетот на судиите се основни принципи на кој треба да стои судството во една држава, притоа секако незанемарувајќи ги и принципите законитеот, на утврдување на материјалната вистина итн.

При вршењето на својата работа судијата покрај тоа што истиот мора неговата судска функција да ја врши независно¹¹, тој, исто така, се стреми со своето однесување да придонесува за интегритетот на своето високо звање, да остава впечаток на разумен, праведен и одважен човек, во согласност со правилата на однесување, кои се однесуваат на почитувањето на начелото на честност – интегритет.¹² Начелото на интегритет се однесува и на сите носители на јавни функции, при што тие „не смеат да се ставаат себеси во каква било финансиска или друга обврска кон надворешни поединци или организации кои би можеле да влијаат врз извршувањето на службените должности“;¹³ па оттука, како вистински извор на судската моќ е јавното прифаќање на моралниот авторитет и интегритет и честоста на судиите.

10. Универзалната декларација за независноста на судиите, усвоена на првата Светска конференција за независноста на судството, одржана во Канада, 1983.

11. Ова значи дека судијата суди, врз основа на негова оцена на фактите и совесно разбирање и примена на законот, без какви било надворешни влијанија, поттикнување, притисоци, закани или мешање, директно или индиректно од која било страна или од која било причина; судијата мора да одбие каков било обид од странките да се влијае врз неговата одлука и во секоја пригода да ја брани независноста на судот од политички притисоци и влијанија; во вршењето на судските должности судијата мора да има свој суд, независно од своите колеги-судии и да покажува и промовира високи стандарди на судиско однесување, за да јакне довербата на јавноста во судската независност. (Повеќе во: Кодекс на судска етика, член. 2).

12. Правила за однесување: судијата мора со своето однесување и со своето држење, како во професионалниот, така и во приватниот живот, да ја потврди довербата на луѓето во честоста на судството; судијата не смее да го користи престижот на судиската функција заради задоволување на сопствени интереси или интереси на семејството или на кој било друг; судијата не смее да суди остварувајќи или очекувајќи каква било корист за себе и за друг и е должен да се воздржува од секое однесување во тој поглед; судијата и членовите на неговото семејство нема да примаат или бараат каков било подарок или услуга поврзано со судиската функција. (Кодекс на судска етика, член. 4).

13. Јавни стандарди на Обединетото Кралство: http://www.publicstandards.gov.uk/about%20us/seven_principles.htm.

Заштитата на независноста на судството, подразбира и заштита од политички влијанија, преку политичките партии¹⁴ и притисоци, во определени судски случаи, од страна на политичарите, извршната власт итн.

Функционирањето на политичкиот систем, особено меѓу носителите на законодавната, извршната и на судската власт, каде што во еден принцип на поделба на власта секогаш доминирала и сеуште доминира извршната власт, значи класична супремација, во однос на законодавната власт, што придонесува кон маргинализирање на двете власти и фокусирање на моќта на одлучувањето само во едната - извршната власт.

Притисоците и надворешните влијанија имаат директно влијание врз работата на судиите. Неговата независна положба е загарантирана со Уставот, домашните закони и меѓународните договори, ратификувани со Уставот, кои обезбедуваат: објективни постапки на избор и разрешување, неограничен мандат, непроменливост и неподвижност, имунитет и плата, што гарантира сигурна, самостојна и независна материјална и социјална положба и др. Судијата, како личност, треба секогаш со решеност да ја брани независноста и самостојноста на судството и секогаш да суди по закон, во сите случаи и во секоја прилика, без оглед на последиците, а тоа значи дека тие треба да се ослободени од инструкции, било тоа да се генерални или да се однесуваат на индивидуални случаи. Се' додека ја вршат својата функција, судиите „не треба да бидат под притисок, кој ќе ги натера да го менуваат значењето на правилата, онака како што им одговара на лицата кои се засегнати од нив, а во утврдувањето на фактите не треба да се под влијание на размислата за целисходност“.¹⁵

Судската независност може да се гарантира, само доколку рамката, во која судиите ги извршуваат нивните функции, обезбедува доволно заштитни механизми, против обидите несоодветно да се влијае врз спроведувањето на правдата. На крајот, важно е да се потенцираат разликите меѓу националните судски надлежности и правните системи, кои не дозволуваат да се даде една универзална формула за тоа кои сè услови мора да бидат исполнети, за да се каже дека судството е независно.

ЗАКЛУЧОК

И покрај тоа што не постои јасна дефиниција на терминот „независност на судството“, генерално, може да се каже дека, степенот до кој судиите се независни, зависи од два фактора: првиот, начинот на кој судиите се заштитени од несоодветни влијанија, од страна на трети физички или правни лица; а вториот, степенот до кој судиите размислуваат, дејствуваат и одлучуваат самостојно, без да земат предвид други фактори, надвор од она што значи факти на случајот и примената на соодветниот закон. Првиот фактор се однесува на правната рамка, но и на самата пракса во рамките на судскиот систем, додека вториот фактор е поврзан со начинот на размислување на судиите.

На крајот, треба да кажеме дека судиите нема да се чувствуваат слободни да одлучуваат исклучиво врз основа на законот, доколку законската регулатива

¹⁴ Според наодите од истражувањето, вториот фактор по големина, за евентуални обиди за влијание и притисоци, се политичките партии. Тука, просечната вредност на сите дадени одговори, во однос на прашањето во колкава мера судиите, во одреден суд, се соочуваат со притисоци од нив, изнесува 2.3. 14% од анкетираниите судии, одговорија дека судиите во нивните судови „во голема мера“, се соочуваат со притисоци од политичките партии. Со други зборови, секој седми судија смета дека во голема мера, политичките партии се обидуваат да извршат притисок врз судовите. ОБСЕ Мисија во Скопје, Студија: Независност на судството, правна анализа, Декември, 2009.

¹⁵ M., J., C., Vile, „Constitutionalism and Separation of Powers“, Oxford, 1967, str. 329.

и условите на службата, не им обезбедуваат доволна заштита од несоодветни обиди за влијаење врз нивните одлуки. Ова тврдење и има и своја друга страна а тоа се однесува на тоа дека: и најдобрата можна законска регулатива не може да гарантира независни судски одлуки, доколку самите судии не се целосно подготвени да пресудуваат единствено врз основа на законот, наместо да демонстрираат „антиципаторна послушност“ кон надворешните влијанија.

БИБЛОГРАФИЈА

1. A.,V., Dicey, Introduction to the Study of the Law of the Constitution (1885), London: Macmillan 8th ed., 1915
2. Evropska komisija: Radni dokument Komisije: Izvještaj o napretku 2011, Brisel, 12.10.2011.
3. Ferejohn, John.,Rosenbluth,Frances.,Shipan,Charls., Comparative Judicial politics. Oktober, 2004, online version
4. Хејвуд, Ендрју, Политика, Скопје, 2009, стр. 345, (книга преведена од Владата) наслов на оргинал: Heywood Andrew: Politics, Third Edition
5. Камбовски, Владо, Судско право, Скопје, 2010,
6. Климоски, Саво., Уставен и политички систем, Скопје, 1997
7. Климовски, С., Каракамишева, Т., Дескоска, Р., Политички систем, Скопје
8. Комисија за валидација, 24. 03. 2011 година.
9. Китаноски, Лазар, Поделба на власта – законодавна и политичко извршна, Скопје, 1996
10. Leone,Ugo/De Mattia, Angelo., The role of the Judge in contemporary society, UNSDRI/IAJ, Rome, 1984.
11. Мортимер, Селерс, Џејмс,Р., Максајнер, Владеењето на правото во компаративна перспектива, Спрингер, 2010
12. Мукоска, В., Чинго, Уставно судство, Скопје, 2002
13. Наум, Гризо и др., Јавна администрација, Скопје, 2000
14. Neumann Franc, Demokratska i autoritarna drzava, Zagreb, 1974,
15. Waldemar, Besson / Gotthard Jasper: Vodič kroz modernu demokratiju, Sastavni elementi slobodne demokratske/demokratske države, Bonn,1990.
16. Шкарик, С., Силјаноска, Г., Уставно право, Скопје, 2009

ДРУГИ ИЗВОРИ

1. Osnovna načela o nezavisnosti pravosuđa Ujedinjenih nacija, usvojio Kongres Sedmi Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prestupnika, u Milanu od 26. avgusta da se 6 septembra 1985. godine odobrio rezolucije Generalne skupštine, 40 / 32 od 29.11.1985 i 40/146 od 13.12.1985
2. Студија:Антикорупциски барања на Европската унија: „Мерење на напредокот во судството, јавната администрација и законодавното тело во Република Македонија“, Скопје, 2011
3. Закон за судовите, Сл. Весник на Р.Македонија, бр. 58/06,
4. Устав на Република Македонија,1991
5. Антикорупциски барања на Европската унија: „Мерење на напредокот во судството, јавната администрација и законодавното тело во Република Македонија“, Скопје, 2011
6. Основни начела за независност на судството на Обединетите нации, усвоени од страна на седмиот конгрес на Обединетите нации за превенција на криминалот и постапување со престапниците, одржан

во Милано, од 26 август до 6 септември 1985 година, одобрени со резолуциите на Генералното собрание, 40/32, од 29. 11. 1985 и 40/146, од 13. 12. 1985.

7. Универзалната декларација за независноста на судиите, усвоена на првата Светска конференција за независноста на судството, одржана во Канада, 1983
8. Закон за судовите, „Службен весник на Р.Македонија“, бр.58/06, 11. 05. 2006
9. http://www.publicstandards.gov.uk/about%20us/seven_principles.htm

М-р Ана Наумовска

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

НЕУТРАЛНОСТА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО

Апстракт: Неутралноста во една држава постои тогаш кога таа држава не сака да влезе во војна, во моментот или во иднина. Внатрешниот акт со кој државата ја објавува својата неутралност може да биде закон или декларација. Неутралноста може да биде еднострана и двострана. Исто така, една држава може да се прогласи за неутрална на почетокот на судирот, а за време на неговото траење да се премисли и да влезе во војна.

Клучни зборови: неутралност, војна, судир, закон, држава

NEUTRALITY IN THE INTERNATIONAL PUBLIC LAW

Abstract: Neutrality in a state exist when that state does not want to enter into a war at the moment or in the future. An internal act by which the state declares its neutrality can be a law or a declaration. Neutrality can be one-sided and double-sided. Also a state can be declared neutral at the beginning of the conflict, and during its duration it will change its mind and enter into a war.

Keywords: neutrality, war, collision, law, state

Постојат два вида на неутралност: привремена и постојана.

Привремената неутралност постои кога една држава со свој внатрешен акт еднострано ќе објави дека нема да учествува во една конкретна војна, односно дека ќе биде неутрална во однос на тој конкретен вооружен судир. Внатрешниот акт со кој државата ја објавува својата неутралност може да биде закон или декларација.

Постојаната неутралност е заснована врз меѓународен договор, со кој неговите потписници ја гарантираат неутралноста на една држава во сите идни војни, независно од тоа меѓу кои држави исти ќе се водат. За разлика од привремената неутралност, која е еднострана, постојаната неутралност го подразбира спојот на желбата на една држава да биде неутрална, и прифаќањето и гарантирањето на таа неутралност од меѓународната заедница. Разликата меѓу постојаната и привремената неутралност е во просторното дејство и во временското траење. Имено, со привремената неутралност државата превзема обврска дека ќе остане неутрална во однос на една конкретна војна, но едновременно може да стапи во војна со трета држава. Исто така една држава може да се прогласи за неутрална во почетокот на судирот, а за време на неговото траење да го промени својот став и да влезе во војна. Значи, статусот на привремената неутралност има смисла само за времетраењето на една војна. Таа завршува со завршувањето на војната, или со нејзиниот прекин, односно со стапувањето на дотогаш неутралната држава во војна.

Неутралноста во системот на друштвото на народите-Со создавањето на Друштвото на народите по завршувањето на Првата светска војна правото на државите на војување било ограничено, што влијае врз менување на институтот на неутралноста. Дотогаш правото на војување спаѓаше меѓу основните права на државата, а на него се надоврзуваше и можноста некои држави да не војуваат,

односно да останат неутрални. Со членот 10 од Пактот на Друштвото на народите, државите членки се обврзани да ги почитуваат територијалниот интегритет и независноста на сите членови на Организацијата. Според членот 16 од Пактот, против државата којашто води војна спротивно на одредбите на Пактот, се применуваат санкции. За таквата држава се смета дека извршила напад против сите држави-членки на Друштвото на народите, поради што тие имаат обврска да ги прекинат сите трговски и финансиски врски со таа држава. Во тој случај, Советот на Друштвото на народите може да им препорача на државите-членки да преземат заедничка воена акција против таа држава, за да го обезбедат почитувањето на одредбите на Пактот.

Неутралноста и Повелбата на Обединетите нации-Колективната безбедност содржана во Повелбата на ООН, како правно-политички систем кој ја забранува војната, начелно е неспоива со постојаната неутралност. Во ситуација кога државите-членки на ОН се должни да се “воздржат од закана со сила или употреба на сила”, а војната се третира како меѓународно злосторство, несоодветен е непристрасниот став на неутралните земји кон завојуваните страни, кои инаку, системот ги третира како агресор и жртва на агесијата. Во овој систем Организацијата на Обединетите нации се појавува не само како арбитер во конфликтите, туку и како активен учесник во обезбедувањето на светскиот мир. Тешко е да се спои членството на неутралната земја во Организацијата која има за цел одржување или воспоставување на меѓународниот мир и безбедноста, бидејќи ако избие војна, дури и само ако има закана на мирот или повреда на мирот, членките на ООН може да имаат обврска да учествуваат во оневозможувањето на агресорот, вклучително и, согласно со членот 43, со партиципирање во вооружените акции против него. Ваквиот радикален став беше потенциран на Конференцијата во Сан Франциско во 1945 година, каде преовлада мислењето дека признавањето на постојаната неутралност би довело до нерамноправна положба на државите-членки, при што неутралните би ги уживале сите права на новиот светски поредок, а другите држави би носеле далеку поголем товар во зачувувањето на мирот и безбедноста. Од тие причини, а за да ја зачува својата постојана неутралност, Швајцарија не стана членка на ООН. Но и покрај појмовната неспоивост на неутралноста со обврските на членките на ООН, факт е дека во практиката неутралноста и натаму постои, исто како што, за жал, во практиката постои војната, иако таа во системот на ООН е ставена надвор од законот. Карактеристичен во оваа смисла е примерот на Австрија, како постојано неутрална земја, која е и членка на ОН. Имено, големите сили, во Државниот договор потпишан во Виена на 15 мај 1955 година изразија готовност да го помогнат приемот на Австрија во ООН, со што отстапија од радикалниот став кон постојаната неутралност што го имаа 10 години порано. За направениот компромис при приемот на Австрија во ОН, дури не беше неопходно ни формално разрешување на оваа држава од обврската да учествува во принудните мерки на оваа организација. Имено Советот за безбедност може едноставно да ја из земе неутралната држава од учеството во воените акции.

Права и обврски на неутралните држави-Основната обврска и право на неутралните држави е да бидат непристрасни, односно, според начелото на паритет, подеднакво да се однесуваат кон завојуваните страни. Според Петтата хашка конвенција од 1907 година-за правата и должностите на неутралните сили и лица во случај на копнена војна, “територијата на неутралните сили е

неповредлива“, односно на неа во ниеден случај не можат да се водат воедни операции. Ако биде повредена нејзината неутралност, неутралната држава може со вооружена сила да го брани својот територијален интегритет. Неутралната сила не смее да им дозволи на завојуваните страни да преминат со “трупци или конвои, било со муниција или снабдување” преку нејзината територија, ниту да “инсталираат радио-телеграфска станица или какви и да било уреди кои служат како средство за врска со завојуваните сили”. Ако завојуваните страни ја поинат границата на неутралната држава, тие ќе бидат разоружани и интерирани. Во практиката имало повеќе случаи да биде повредена територијата на неутрална држава, најчесто при повлекувањето на една од завојуваните страни: како на пример, кога во 1871 година француската војска поминала на швајцарската територија; во 1914 година белгиските трупи, а во 1918 година германските трупи се повлекувале преку холандската територија итн. Конвенцијата, натаму предвидува дека воените заробеници кои ќе преминат во неутралната држава, или ако таму ги доведат противничките воени одреди, треба “да останат на слобода”. Ако неутралната држава им дозволи престој на нејзината територија, таа може да им определи место за престојување. Неутралната сила може да дозволи премин преку својата територија за ранетите и болните кои им припаѓаат на завојуваните војски, под услов транспортните средства што ги доведуваат да не се пренесуваат ни борци ни воен материјал. Таа мора нив да ги чува така што да не можат повторно да учествуваат во воените операции. Во Тринаесеттата хашка конвенција од 1907 година за правата и должностите на неутралните држави во поморска војна, обврските на неутралните држави во поморската војна се нешто полиберални во однос на копнената. Имено, со оваа Конвенција стопанската дејност не се смета за забранета, така што се предвидува дела неутралната држава не е должна да го спречува извозот или транзитот на оружје, муниција или воопшто на се што може да биде од корист на копнените и поморските вооружени сили. Неутралноста на една држава во поморска војна не се доведува во прашање со обично поминување на воените бродови и од нив запленилите бродови низ нејзините територијални води, односно со поминување кое не нанесува штета и нема оперативно значење. Неповредливоста на територијалните води на неутралната држава се пропишува со членот 2, во кој се наведува дека се забранети сите непријателски акти, вклучително заплениувањето и претресот, што ќе ги извршат воените бродови на завојуваните страни во територијалното море на неутралната држава.

Блокада-Блокадата претставува институт на меѓународното право со кој се означува таква воена мерка во поморската војна, со која една завојувана страна затвора некое пристаниште, дел од брег или речен слив за поморски промет, настојувајќи со тоа да му наштети на воениот потенцијал на непријателот. Пристаништето, брегот или речниот слив што една завојувана страна ги блокира, најчесто се дел од државното подрачје на непријателската држава, но можат да бидат блокирани и оние кои непријателот ги запоседнал, а не се дел од неговото државно подрачје. Тоа значи дека и бреговите и пристаништата на неутралните држави можат да бидат блокирани, ако непријателот ја повредил неутралноста и ги запоседнал, а исто така, можат да бидат блокирани и сопствените пристаништа, и брегови ако паднале под власт на непријателот. Не може да биде блокирано отвореното море, но делови од слободното море можат да се вклучат во блокираниот простор, ако тоа е потребно за вршење на блокадата. Според меѓународното право, за блокадата да биде валидна како воена мерка

мора да ги исполни условите за: ефективност, декларација и нотификација. Ефективноста значи дека за блокадата се употребуваат сите потребни средства со кои прометот навистина ќе биде спречен. Со декларацијата треба да се определи времето кога започнува блокадата, границите на блокираниот простор и рокот до кој на неутралните бродови им е дозволено излегувањето од блокираното подрачје. Нотификацијата претставува соопштение за воведување на блокада, и таа се упатува до неутралните држави по дипломатски пат, до локалните власти на подрачјето што се блокира, како и до бродовите што се доближуваат до блокираното подрачје, а кои сеуште не дознале за воведената блокада. Главна цел на блокадата претставува нанесување штета на непријателот. Но последиците од блокадата им нанесуваат директна штета и на интересите на неутралните држави. Имено, иако блокадата е институт кој постои во интерес на завојуваните страни, односно во секој конкретен случај во интерес на една од завојуваните страни, сепак, таа ги изложува на загуби и неутралните држави- бидејќи неутралниот брод кој не ја почитува блокадата е изложен на заплenuвање. Блокадата може да престане на неколку начини: со истекот на рокот утврден со декларацијата (при што страната што ја вршела блокадата треба да ги извести истите субјекти како и при воведувањето на блокадата), со пробив на непријателска сила во блокираната зона, со ослободување на блокираната зона, или со елементарна непогода и друго. Во услови на развиена воена техника-при водење тотална војна и при постоење на силни воздухопловни и ракетни сили-многу е потешко да се спроведе блокада, заради што во голема мера се намалуваат важноста и употребливоста на овој институт.

Контрабанда-Под контрабанда се подразбира забрана на снабдување или превоз на стоки и предмети кои се употребуваат за воени цели, а кои по морски пат се упатени за потребите на една завојувана држава. Другата завојувана држава, откако ќе спроведе постапка во која ќе утврди дека навистина станува збор за контрабанда, може истата да ја заплени и истата да ја употреби за свои цели. Според Лондонската поморска декларација од 1909 година, предметите подведени под поимот контрабанда се делат на три групи: за апсолутна контрабанда се сметаат предметите што служат исклучиво за воени цели (оружје, муниција, воена опрема, коњи и друго), за условна контрабанда се сметаат предметите кои можат да служат и за воени цели и за мирновременска употреба (облека, обувки, пари, железнички материјал, гориво и друго), предмети кои не можат да се сметаат за контрабанда (памук, свила, лен, ореви, каучук, кожа, порцелан, хартија, сапун, минерали, модни предмети, покуќнина и друго). Предметите кои спаѓаат во контрабанда мораат да бидат обележени и како такви декларирани од завојуваната страна. Во тој случај завојуваната сила има право со сите средства да го спречи прометот, односно превозот и да ги одземе предметите кои спаѓаат во контрабанда, независно од тоа дали се превезуваат со неутрални или со непријателски бродови. Треба да се нагласи дека пописите на предмети кои спаѓаат во контрабанда се историски условени. Така, на пример, памукот кој во Лондонската поморска декларација е наведува како предмет што не се смета за контрабанда, подоцна се третира како апсолутна контрабанда, бидејќи може да биде употребен за силни експлозиви. Истото се однесува и за каучукот, кожата, минералите, кои во таа декларација не се сметаат за контрабанда, но со усовршувањето на воената техника се користат за производство на воен материјал и денес се сметаат за контрабанда. Покрај тоа, современите војни

веќе не ги водат само војници, туку “народите под оружје”, така што практично е невозможно да се повлече разликата меѓу стоките што се наменети за војската или за цивилното население. Поимот на современа контрабанда е значително проширен, бидејќи во современата војна се користи и т.н. економско оружје. Денес, не само што готовите пари претставуваат апсолутна контрабанда (според Лондонската поморска декларација тие се третираат како условна контрабанда), туку како контрабанда се и девизите и побарувањата во странство.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Меѓународно јавно право- д-р Љубомир Д. Фрчкоски, д-р Васил Тупурковски, д-р Владимир Ортаковски –Табернакул 1995
2. Меѓународно јавно право-Денис Алан- Арсламина 2014
3. Принципи на меѓународно јавно право, седмо издание- Иан Браунли- Просветно дело 2009
4. https://sh.wikipedia.org/wiki/Austrijski_dr%C5%BEavni_ugovor

М-р Ана Наумовска

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

РАЗЛИКИ ПОМЕЃУ БИЛАТЕРАЛНАТА И МУЛТИЛАТЕРАЛНАТА ДИПЛОМАТИЈА

Апстракт: Дипломатијата, сама по себе може да биде еднострана или повеќестрана. Ќе разгледаме кои се разликите измеѓу овие два института во одредени случаи и услови, каде повеќе ја користиме билатералната, а каде повеќе се користи мултилатералната дипломатија.

Клучни зборови: билатерална, мултилатерална, дипломатија

DIFFERENCES BETWEEN BILATERAL AND MULTILATERAL DIPLOMACY

Abstract: Diplomacy itself can be one-sided or multiparty. We will look at the differences between these two institutes in certain cases and conditions, where we use the the bilateral one more, and where multilateral diplomacy is used more.

Keywords: bilateral, multilateral, diplomacy

Постои извесна неопределеност на терминот “повеќестрана дипломатија”, иако овој термин се почесто се употребува. Некои експерти ја нарекуваат дипломатијата повеќестрана, поаѓајќи само од бројот на државите, чии што односи таа ги уредува. Други ставаат друг акцент-повеќестрана ја нарекуваат дипломатијата, при која повеќе аспекти се разработуваат при што се следи општа линија на поведение, кое им дозволува на земјите да дејствуваат во дипломатските односи како единствен субјект. Повеќестраната дипломатска дејност има свои особености. Патот кон нејзиниот успех е долг и сложен, потребно е да се разгледаат повеќе различни аспекти. Во оваа некои истражувачи гледаат основа за размислување, дека повеќестраната дипломатија е посебен вид на дипломатија, суштествено различна од традиционалните, востановени низ вековите форми на дипломатски односи. Такво сфаќање може да изгледа невозможно, особено ако се земе во предвид, дека и при повеќестраните дипломатски преговори, се користат методи и средства присутни во дипломатијата воопшто. Поради тоа други истражувачи се склони да размислуваат, дека разлика меѓу билатералната и повеќестраната дипломатија не постои. Веројатно, како што често се случува, вистината е во средина, помеѓу две крајно спротивставени мислења. Во практичните меѓународни односи билатералната и повеќестраната дипломатија се среќаваат постојано, се одвиваат паралелно, имаат меѓусебно влијание. Во тек на повеќестраните дискусии се остваруваат интензивни двострани средби и преговори. Од друга страна, при дипломатски преговори помеѓу две монолитни групи држави, помеѓу блокови и сојузи, независно од големиот број учеснички(страни), во суштина може да се одвива една двострана дипломатија. Разлизирањето на целите на дипломатската дејност кон повеќестраната и двостраната дипломатија, не зависи само од бројот на учесниците, туку зависи и

од обеот на интересите. Примената на двострана или повеќестрана дипломатија, не зависи само од слободната од ништо ограничувана волја на страните. Кој вид дипломатија ќе се примени зависно од објектот на преговорите, од природата на проблемите, од видот на интересите кои што се среќаваат истовремено и на исто место за да се постигне нивното решение. Во современите меѓународни односи, постои јасно изразена тенденција кон зголемување на улогата на повеќестраната дипломатија. Силен поттик во тој правец даде создавањето на Организацијата на ОН, системот од специјализирани организации околу неа, значителен број регионални меѓународно-правни организации, воено политичките сојузи и интеграционите заедници. Се повеќе прашања на меѓународните односи се разгледуваат на повеќестрана основа. Причините, кои пројавуваат таква тенденција се неколку. Од една страна, нејзиното утврдување е начин да се одговори на длабоките процеси во современиот свет и во системот на меѓународните односи. Се развиваат врските помеѓу државите, со што расте и взаемната зависност. Важен фактор е појавата на општи за сите страни заеднички проблеми, кои што воопшто не можат да бидат решавани на друг начин, освен со повеќестран договор. На трето место, значење има и природниот процес на усовршувањето, саморегулирањето на системот на меѓународните односи со воведувањето на дипломатијата на се повеќе општи и повеќестрани институционални структури. Големо влијание остварила појавата на двополова блокова структура во светот, по завршувањето на Втората светска војна. На повеќестраните форуми, малите и средните држави како да созреаја, а еден од начините е не само за да ја сочуваат својата сигурност, туку и да земат учество во дискусиите и решавањето на светските прашања кои стануваат за нив се посудбоносни. Од друга страна, лидерите на блоковите во решавањето на проблемите со помош на повеќестраната дипломатија увидоа квалитетно средство за одржување на дисциплината во блоковите, како и влијание и контрола над помалите партнери. При уредување на прашањата на двострана основа, тие нивни можности би биле значително помали. Предмет на решавање на важни прашања со повеќестраната дипломатија, можат да бидат: -формулирање на долгорочни стратешки цели, определени согласно надворешно политичкото поведение на група земји; -прифаќањето на определени задолженија кон трети држави; - определување на општи позиции по некои проблеми; -одредување на еднаква реакција на различни меѓународни договори и спогодби. Спротивно на двостраната, повеќестраната дипломатија може да си најде место во рамките на постојани системски и институционализирани односи-блокови, организации, сојузи и други специјално структурно оформени меѓународни системи. Повеќестраната дипломатија може да се реализира и *ad hoc*, на меѓудржавни конференции и преговори, со назнака да решат некаков одреден меѓународен проблем. Може да се реализираат во форма на официјални средби и преговори, но во еднаков степен и форма на неофицијални дискусии на експерти, консултанти, соработници на надворешно политичките ресурси, со цел да се одбележат контурите или да се разработат проекти за постигнување на општа согласност. Постојат разлики во реализирањето на повеќестраната дипломатска дејност. Во многу случаи тоа се случува на конференции по пат на разговори кои имаат карактер на сесиони органи на меѓународни организации. Кон некои од тие организации (на пример ООН, НАТО, Европската унија и др.) постојат постојани претставници на страните учеснички, напомувајќи ги во многуте односи традиционалните дипломатски претставништва. При други

организации се испраќаат делегации одделно за секоја сесија. Друг вид на повеќестрана дипломатска дејност се реализира на специјализирани меѓународни конференции, кои се свикани за решавање на определени прашања, а по решавањето на поставените прашања престанува потребата од постоење на истите. Макар да изгледа доволно јасно, тоа разграничување понекогаш ги одминува своите карактеристики иако дипломатската практика познава многу случаи, кога специјализирани конференции по дадено прашање продолжуваат со работа во наредните години. Така делегациите кои учествуваат на меѓународните конференции, во нивната работа практично може да бидат вклучени и постижаните дипломатски претставници како составен дел од некоја од делегациите. Дипломатската пракса прибеѓнува кон два основни типа на меѓународни средби и конференции. Различностите доаѓаат од целите кои што се поставени како и резултатите кои од нив се очекуваат: 1. Повеќестраните меѓународни средби и конференции, имаат значење само да разгледаат некои прашања од општ интерес. На нив решенија не се донесуваат. Целта им е да се размени информација. Ползата е во доброто меѓусебно разбирање, намалувањето на опасности предизвикани поради недостиг на точна информација или недоразбирања, спорови и конфликти. Најчесто тие се свикнуваат *ad hoc*, но има и кои што се свикани сообразно благовремената договорена периодичност. Дискусиите може да се посветат на дискусии по тесно определена тема, но понекогаш предметот на дискусијата на сесиите се широк круг на прашања или општата меѓународна безбедносна ситуација. По завршувањето на меѓународната конференција може да се публикува само кратко соопштение, но има случаи кога се публикуваат пространи аналитички излагања на извршените претреси (разговори и дискусии). Во процесот на нивната работа, не се налага да постои совпаѓање на погледите, иако тоа е секогаш корисно, Понекогаш сепак се користи едно единствено решение: да биде свикана нова поквалитетна средба. 2. Повеќестраните конференции и средби, имаат за цел да решат определен проблем. При одржување на истите се налага подготовка, која треба да биде понекогаш сеопфатна и по обемна, затоа што се бара резултат во користењето на општи решенија. Понекогаш резултатот е изработување и прифаќање на проекти на повеќестрани спогодби и договори, чие што потпишување се случува подоцна. Практиката всушност познава и случаи, кога на свиканата конференција само се разгледува некое конкретно прашање кое се смета за возможно и за истото се превземаат конкретни решенија. Во други случаи, иако целта на конференцијата не е постигната, таа може да заврши без изнаоѓање на решение односно на истата само се разменуваат информации. На почетокот и од тоа имало полза, за подоброто меѓусебно разбирање, но сепка дипломатите предпочитаат да се претпазливи. Ако конференцијата не ги постигне своите цели, тоа може да има и неблагоприятен одраз врз општеството, предизвикувајќи разочарување на јавноста. Кога во тек на дискусијата ќе се појават тешко премостливи разлики, може да се појави желбата на некои од страните да постигнат пропагандни политички ефекти на штета на своите опоненти по пат на нивно компромитирање. Наместо да отвори пат кон подобра меѓусебно разбирање, непостигнувањето на одредени цели на конференцијата може да доведе до создавање на дополнителни проблеми за евентуално дно обновување на разговорите. Ако се спореди со традиционалната билатерална дипломатија, повеќестраната дипломатија, се откриваат суштествени особености кои може да се побараат во следното: -учество на повеќестрани

конференции и изнаоѓање на колективни решенија; - се остваруваат непосредно помеѓу национални високи државни органи и постојани претставништва, туку помеѓу дипломатски делегации, кои работат паралелно во специјално создадени за таа цел структури; -се користи особен ред за спроведување на дипломатските преговори; -се создаваат специфични меѓународни акти и документи. Првата особеност се изразува во тоа што при уредувањето на општ проблем учествуваат повеќе страни, открива редица предности при уредувањето на истиот проблем врз билатерална основа. Пред се, како што е веќе истакнато, има меѓународни проблеми, кои не би можеле да бидат решавани на друг начин: сочувувањето на мир во светот и сигурноста, еколошката рамнотежа на планетата, глобалните демографски, здравствени и други проблеми. Во тие случаи, користењето на повеќестраната дипломатија претставува објективна неопходност. Од друга страна, повеќестраните дискусии и решавањето на проблемите дозволува да се најде баланс на многу интереси. Се изработуваат формулари кои го подпомагаат постигнувањето на целите кои се остваруваат со здружените напори вложени од страна на повеќе држави. Се намалува веројатноста да се појават компликации (потешкотии) поради спротивставување на трети страни, кои останале надвор од билатералното уредување. Се постига економичност во време и напори. Решавањето на проблеми, каде што се заинтересирани голем број држави, со посредство на билатералната спогодба, бара да се вложи голем напор на двострана основа, да се направат разговори, дури стотици меѓународни договори, наместо еден повеќестран, заеднички меѓународен договор. Непосредното меѓусебно работење при решавањето на прашањата обезбедува моментално и целосно движење на информацијата, а дипломатската преписка ја прави непотребна. Разработените и примени општи ставови при дипломатските преговори со трети страни можат да имаат поголемо влијание и авторитет. Вклучувањето на поголем број учесници дозволува да се споредат повеќе гледишта, да се размени многу поширок обем на информации, да се разгледаат од сите страни прашањата, кое што при двостраните преговори не може да се добие. Структурите, во кои што се остварува повеќестраната дипломатија, ако имаат постојан статут, како на пример една меѓународна организација, стануваат центри во кои што се собира, обработува и циркулира огромна маса од еопходната меѓународна информација.

Покрај позитивните страни кои ги има повеќестраната дипломатија поголемиот број на учесници на меѓународните конференции може да доведе и до потешкотии. Многу повеќе напори се потребни, за постигнување на решенија, кои ги задоволуваат сите. Сувереноста на секоја страна доведува до тоа некои многу суштествени прашања да ги засегнуваат само одредени учесници на меѓународните конференции што доведува до неможност за изнаоѓање на заедничко решение општоприфатено за сите земји учеснички. Колку поконкретни треба да бидат решенијата, толку е потешко да се постигне значаен резултат. Неретко несогласувањето само на една од страните може да соведе до пропаѓање на постигнатото решение за кое се вложени заеднички напори. Достигнувањето на општа согласност бара многу планска, интензивна и понекогаш тешка подготвителна работа. Повеќестраната дипломатија допринесува да се намалат разликите, а понекогаш и потполно да се отфрлат, во решавањето на глобалните и регионални проблеми. Во некои случаи тој ефект може да се покаже како корисен, затоа што дозволува одделни посебни прашања

да се решаваат успешно во контекст на поопштите проблеми. Но, во други случаи може да се пројави со негативно значење: остра локална противречност и може да попречи на повеќестраните преговори да се постигне успех или ривалство помеѓу големите држави а на глобален план да создаде пречки за решавањето на регионалните проблеми. Повеќестраната дипломатија може да се пројави на два начина. Едниот, кога сите страни учествуваат со делегации претставувајќи ги одделно, а претставителите ги разгледуваат заедно проблемите и превземаат соодветни решенија. Тие случаи многу често ги среќаваме во практика. Втората карактеристика, во која се откриваат особености на многустраната дипломатија е сврзано со условите, дека за разлика од дипломатските претставништва, коишто се постојани канали за остварувањето на двестраните односи, туку и дипломатските претставништва контактираат непосредно со официјални државни органи на земјата на прием, повеќестраната дипломатија ја развива дејноста во услови на взаемно дејство со претставништвата на повеќе други држави. Тука нема дипломатски корпус со особености на циркулирање на информација. Во некои случаи помала улога играат личните врски, но сепак се појавуваат.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Дипломатија- Игор Јанев – Институт за политичке студии, 2013
2. Дипломатско и конзуларно право- д-р Владимир Пивоваров, амбасадор Љупчо Арсовски- Скопје 2008
3. <http://www.mfa.gov.mk/brasilja/index.php/mk/bilateralni-odnosi>
4. http://www.mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=277&Itemid=399&lang=mk

Doc. d-r Sanja Arežina
Savetnik u Vladi Republike Srbije

RAĐANJE MULTIPOLARNOG SVETSKOG PORETKA – USPON NR KINE I ODGOVOR SAD

Početak 21. veka doneo je promene u raspodeli globalne moći. Nedostatak strateške vizije najveće sile na svetu – Sjedinjenih Američkih Država (SAD) – rezultirao je krizom globalne moći, koja je za posledicu imala stvaranje obrisa novog multipolarnog sveta sa nekoliko centara moći. Dok države u usponu, na čelu sa NR Kinom, žele da osiguraju stabilan i trajan međunarodni poredak transformisanjem međunarodnih institucija, SAD žele da zadrže postojeće stanje, istovremeno smanjujući učešće u globalnim aktivnostima i partnerstvima koje su nametnule u nekim delovima sveta. U članku autor navodi prave razloge težnje NR Kine za multipolarnim svetskim poretkom, ukazuje na probleme do kojih dovodi proces pomeranja moći u svetu, objašnjava razloge zbog kojih dolazi do „tranzicione anksioznosti“ i načine na koji se ona reflektuje i na kraju daje projekciju odnosa SAD i NR Kine u budućnosti, koja će biti ključna za promenu svetskog poretka od postojećeg ka novom multipolarnom.

Ključne reči: multipolarnost, pomeranje moći, tranziciona anksioznost, Kina, SAD.

THE EMERGING MULTIPOLAR WORLD ORDER – THE US GRAPPLING WITH THE PR CHINA'S RISE

Abstract: The beginning of the 21st century brought a change in the distribution of global power. The lack of a strategic vision by the world's greatest power – the United States of America (US) – resulted in a global power crisis, which in turn created a contour of a new multipolar world with several centers of power. While the rising countries, headed by the PR China, wish to ensure stable and predictable international order by transforming International institutions, the US wish to preserve the current structure while reducing its participation in some of the global activities and partnerships that they have previously created in various parts of the world. In the article the author lists the real reasons of PR China's aspiration for multipolar world order, points out the problems of the global power shift process, explains the reasons for the emergence of "transitional anxiety" and its effects and, at last, gives a projection of USA - PR China future relationship that will be the key driver of the change from the current world order to the new multipolar order.

Keywords: multipolarity, power shift, transitional anxiety, China, US

UVOD

Početak 21. veka doneo je promene u raspodeli globalne moći. Bipolarni svet, koji je donekle bio simetričan, nestao je okončanjem Hladnog rata, nakon čega su usledile dve decenije američke dominacije i unilateralizma. Međutim, nedostatak strateške vizije najveće sile na svetu – Sjedinjenih Američkih Država (SAD) – rezultirao je krizom globalne moći, koja je za posledicu imala stvaranje obrisa novog multipolarnog sveta sa nekoliko centara moći.¹ Na političko-vojnom planu SAD su i dalje vodeća supersila, dok je u ekonomskoj, industrijskoj, finansijskoj, obrazovnoj, društvenoj i kulturnoj sferi

1. Farid Zakarija, Postamerički svet, Heliks, Smederevo, 2009, str. 3.

prisutna „hegemonska tranzicija“ na nove državne i nedržavne aktere.² Gravitacioni centar globalne moći i ekonomskog dinamizma pomeren je sa Atlantika ka Pacifiku, institucija G8 transformisala se u reprezentativniju instituciju G20, a radnici razvijenog Zapada dobili su žestoku konkurenciju u radniku iz Azije, koji je izdržljiviji, skromniji i čiji je rad neuporedivo jeftiniji.³

Za razliku od vestfalskog sistema gde su ključni igrači bile države, u post-vestfalskom svetu igrači koji se nalaze na svetskoj sceni su nacionalne države, ali i regionalne organizacije (među kojima je Evropska unija najvidljivija, ali tu su i ASEAN, AU, UNASUR, SCO). Samo integrisanjem novih „igrača“ (Brazila, Ruske Federacije, Indije i NR Kine) u multipolarni svet koji se rađa izbeći će se mogući veći konflikti i osigurati stabilan i trajan međunarodni poredak. Da bi se to desilo, neophodno je da međunarodne institucije nastave da se transformišu, odnosno da dođe do nove preraspodele glasačkih prava u institucijama poput Svetske banke i MMF-a, reforme Saveta bezbednosti UN u korist država u usponu, kao i do formalizovanja sastanaka G20 koji predstavlja „ključan instrument za prilagođavanje“. U suštini, neophodno je stvaranje potpuno novog međunarodnog poretka, koji bi bio prihvatljiv kako Zapadu, tako i silama u usponu i globalnom jugu. Svaka država morala bi da uklopi svoje nacionalne aspiracije u međunarodni aranžman kojim se izbegava konkurencija nulte igre u cilju ekonomskog razvoja.⁴

U prethodnom periodu analitičari su se u svojim istraživanjima uglavnom bavili rivalitetom između SAD i NR Kine, koji je zasnovan na stavu da NR Kina želi da postane novi hegemon, i da će upravo taj tranzicioni period od starog ka novom hegemonu predstavljati multipolarni „momenat“. Za razliku od ovih stavova, polazna teza autora ovog članka je da sve aktivnosti koje NR Kina sprovodi na spoljnopoličkom planu su u svrhu unutrašnje političke stabilnosti. Članak se sastoji od pet delova. U uvodnom delu, autor objašnjava kontekst u kome će se istraživanje obaviti, objašnjava suštinu problema kojim će se baviti u članku i postavlja hipoteze. U drugom delu, autor se bavi istraživanjem stavova svetskih teoretičara i analitičara o procesu pomeranja moći u svetu i promeni svetskog poretka od postojećeg ka novom multipolarnom. U trećem delu, autor objašnjava kako funkcioniše koncept ravnoteže snaga na primeru očuvanja postojeće raspodele moći. U četvrtom delu navode se razlozi zbog kojih je NR Kina došla u poziciju da je veliki broj država u svetu percipira kao pretendenta na poziciju br. 1 u svetu i objašnjava se kako se sa tim bori dosadašnji hegemon – SAD. U zaključnom delu, autor procenjuje koliko će vremena trebati da se završi period tranzicije od postojećeg ka novom međunarodnom sistemu i koji je nabolji način da se to ostvari, posebno imajući u vidu odnos SAD i NR Kine. Na kraju autor izvodi projekciju odnosa ove dve sile u budućnosti, ukazujući na probleme koji opterećuju njihovu moguću „koevoluciju“, kao bitnog preduslova za stvaranje novog svetskog poretka.

RAĐANJE MULTIPOLARNOG SVETSKOG PORETKA

Jedan od prvih analitičara koji je ukazao da će proces pomeranja moći koji se dešava pred našim očima stvoriti svet koji će biti veoma različit od onog koji je čovečanstvo poznavalo u poslednjih pet vekova, sa dominantnom Azijom, a ne Evropom i Amerikom, bio je Farid Zakarija (Fareed Zakaria). On je smatrao da će nastajući međunarodni sistem verovatno biti potpuno drugačiji od onih koji su mu prethodili. Pre sto godina postojao je multipolarni poredak kojim je upravljalo nekoliko evropskih država, sa konstantno promenljivim saveznicima, rivalstvima, pogrešnim procenama

2. Richard N. Haas, „Living in a Non-Polar World“, 18 April 2008

3. Sanja Arežina, China in Europe, Institute of European Studies, Belgrade, 2018, p. 11.

4. Henry Kissinger, On China, Penguin Press, New York, 2011, pp. 369, 529, 539.

i ratovima. Onda je došlo dvovlašće iz perioda Hladnog rata, na neki način stabilniji poredak, ali u njemu su supersile (ponekad) preterano reagovale na svaki potez suparničke strane. Od 1991. godine živeli smo pod američkom imperijom, jedinstvenim unipolarnim svetom u kojem se otvorena globalna ekonomija proširila i ubrzavala. Od početka svetske ekonomske krize, po rečima Zakarije, krećemo se ka postameričkom svetu, koji će definisati i njime sa mnogo mesta upravljati veliki broj ljudi.⁵ U svojoj knjizi Nova azijska hemisfera – neizbežno pomeranje svetske moći na istok Kišore Mahbubani (Kishore Mahbubani) ukazuje na nerado prihvatanje Zapada da je doba njegove dominacije prošlo i da je vek koji je nastupio azijski vek.⁶ Zbignjev Bžežinski (Zbigniew Brzezinski) u knjizi Strateška vizija – Amerika i kriza globalne moći navodi da je u toku disperzija ukupne globalne moći na više centara (Rusija, NR Kina, Brazil). On nerado priznaje da SAD i Zapad lagano i sigurno gube svoj prestiž i uticaj u Evroaziji, prepuštajući ga „autoritarnoj Rusiji“ i „totalitarnoj Kini“. ⁷ Džozef Naj (Joseph Nye), u knjizi Budućnost moći, slaže se sa njim ukazujući da je u toku „hegemonska tranzicija“ na više centara moći – EU, Japan, i zemlje BRIK-a (Brazil, Rusija, Indija i NR Kina)⁸.

Dakle, može se reći da se obrisi novog svetskog poretka uveliko pomalaju. Drugim rečima, točak vremena se ne može zaustaviti jer „istorija uspona i pada velikih sila nikako nije došla do svog kraja“.⁹ Sve ukazuje na to da je NR Kina nova globalna sila koja pretila da ugrozi poziciju br. 1 Sjedinjenih Američkih Država. Novi scenario ne znači da će Zapad biti uništen i da će SAD nestati, već da je ekonomska moć podloga za sve druge – političku, diplomatsku i vojnu, a da je Vašington polako gubi. Dok NR Kina, Evropa i Japan prave nove aerodrome i auto-puteve, SAD ne rade gotovo ništa na tom planu. NR Kina poseduje modernu mrežu železničkih pruga, izvanredno brze vozove koji s lakoćom transportuju putnike i robu, dok su SAD još uvek zaglavljene u „mrtvilo 20. veka“. Peking i Šangaj imaju moderne aerodrome, koji su decenijama ispred njihovih ekvivalenata u Njujorku ili Vašingtonu. Sve to dodatno slabi poziciju SAD i povećava nivo njihove inferiornosti u odnosu na nove centre ekonomske i političke moći.¹⁰ Po mišljenju Henrija Kisindžera (Henry Kissinger), NR Kina se u drugoj deceniji 21. veka nalazi na istom mestu gde su SAD bile 1947. godine – na vrhu sledećeg svetskog poretka.¹¹

KONCEPT RAVNOTEŽE SNAGA KAO SREDSTVO ZA OČUVANJE POSTOJEĆE RASPODELE MOĆI

Ubrzani razvoj NR Kine, njen potencijal da postane istinska globalna sila i sve veće preklapanje njenih interesa sa interesima vodećih sila u svetu, pre svega Sjedinjenim Američkim Državama, uticalo je da prvobitno pozitivni i entuzijastični stavovi država o saradnji sa njom počnu da se menjaju. Iako je suština kineske strategije bila da ne privlače previše pažnje na putu ka ostvarenju projektovanih ciljeva, uspon NR Kine je ipak „izazvao strah i nelagodnost, a ne entuzijazam među državama širom sveta, a posebno u regionu jugoistočne Azije. Tako se početkom 21. veka u SAD pojavila teorija o „kineskoj pretnji“ koju su sve više promovisali američki istraživači, analitičari i novinari. Analize pojedinih autora su išle toliko daleko da spominju čak i mogućnost

5. Fareed Zakaria, „The Future of American Power – How America Can Survive the Rise of the Rest“, Foreign Affairs, May/June 2008

6. Kishore Mahbubani, The New Asian Hemisphere – The Irresistible shift of the Global power to the East, Public Affairs, New York, 2008.

7. Zbigniew Brzezinski, Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power, Basic Books, New York, 2012, pp. 22–31.

8. Više o tome videti u: Džozef S. Naj, Budućnost moći, Arhipelag, Beograd, 2012.

9. Pol Kenedi, Uspon i pad velikih sila, Službeni list SRJ – CID, Beograd–Podgorica, 1999, str. 16.

10. Zbigniew Brzezinski, o. c., pp. 53–59.

11. Henry Kissinger, On China, , pp. 369, 529, 539

sukoba između sile u opadanju – SAD – i rastuće sile – NR Kine. Te analize su se temeljile na stavovima slavnog atinskog historičara Tukidida (Thucydides), koji je u svom delu Istorija peloponeskog rata upozoravao da rat može da izbije ukoliko uspostavljena sila počinje da se plaši rastuće sile. „Ono što je rat učinilo neizbežnim jeste bio rast atinske moći, i strah koji je to izazivalo u Sparti“, što je bio uzrok Drugog peloponeskog rata. Suština „Tukididove klopke“ jeste da postojeće sile postaju nervozne zbog jačanja nove sile, što može voditi neizbežnom ratu.¹²

Slavni teoretičar Semjuel Hantington (Samuel Huntington) u svojoj knjizi Sukob civilizacija tvrdi da države na uspon nove sile mogu da reaguju na više načina. Same ili u koaliciji sa drugim državama one mogu pokušati da osiguraju svoju bezbednost uspostavljanjem ravnoteže u odnosu na silu koja se pojavljuje tako što će je obuzdati ili, ako je neophodno, poraziti u ratu. Alternativno, države mogu da pokušaju da se udruže sa novom silom, da joj se prilagode i prihvate podređen položaj u odnosu na nju, s očekivanjem da će njihovi glavni interesi biti zaštićeni. Države takođe mogu da pokušaju s nekom mešavinom balansiranja i udruživanja, mada to sadrži rizik sukobljavanja sa novom silom i gubljenja njene zaštite. U skladu sa stavovima zapadnih teoretičara nauke o međunarodnim odnosima, balansiranje je obično poželjniji izbor i istorijski mu se češće pribegavalo nego udruživanju.¹³ Stiven M. Volt (Stephen M. Walt), profesor međunarodnih odnosa na „John Kennedy School of Government“ Univerziteta Harvard, smatra da bi u tom slučaju kalkulisanje trebalo da ohrabri države na uspostavljanje ravnoteže. Po njegovim rečima, udruživanje je rizično, jer zahteva poverenje u namere moćnije države, koje u slučaju Jugoistočne Azije ne postoji. Stoga je sigurnije balansirati, u slučaju da se pokaže da je dominantna sila agresivna.¹⁴ Džon Miršajmer (John Mearsheimer), osnivač ofanzivnog realizma u nauci o međunarodnim odnosima, smatra da je uloga velikih sila, u ovom slučaju SAD, da u Istočnoj Aziji deluju kao „ofšor balanser“, nastojeći da spreče neku drugu silu u regionu da ostvari regionalnu hegemoniju. SAD su mogle da biraju da li će biti sporedni balanser i u prvi plan kao glavnog balansera izbaciti neku drugu državu, poput Japana ili Indije, ili će biti glavni balanser, što je uloga koju igraju od početka Hladnog rata pa nadalje. Države glavne balansere u svojoj teoriji „ravnoteže (političkih) interesa“ Randal Šveler (Randall Schweller) naziva „državama lavovima“ koje imaju zadatak da očuvaju postojeću raspodelu moći u međunarodnom sistemu, tj. da očuvaju ravnotežu snaga.¹⁵ Neki kineski teoretičari, kao što su Džang Čingmin (Zhang Qingmin) i Sju Hui (Xu Hui), ne bi se složili sa ocenom da je Jugoistočnoj Aziji uopšte potreban balanser jer, po njihovom mišljenju, taj region spada u najstabilnije na svetu, naročito ako se uzme u obzir broj nuklearnih sila koje se u njemu nalaze.¹⁶ Pa ipak, ni oni ne mogu da poreknu da je kineski ubrzani razvoj izazvao nemir kod susednih država koje se sa time „bore“ na različite načine.¹⁷

12. Graham Allison, *Destined for War, Can America and China Escape Thucydides's Trap*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston, New York, 2017, pp. 11-12.

13. Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000, p. 256.

14. Stephen M. Walt, „Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition“, in: Robert Jarvis, Jack Snyder (eds.), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York, 1991, pp. 53, 69.

15. Randall L. Schweller, „Bandwagoning for Profit – Bringing the Revisionist State Back In“, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer, 1994, p. 101.

16. Zhang Qingmin, *China's foreign policy*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, 20 November 2013; Xu Hui, *Asia-Pacific Security and its Prospect*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, 21 November 2013.

17. Sanja Arežina, *Kina u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, p. 76.

USPON NR KINE I ODGOVOR SAD

Strateški savez između SAD i NR Kine, sklopljen početkom sedamdesetih godina 20. veka, poništen je nakon završetka Hladnog rata. Raspadom Sovjetskog Saveza, NR Kina je ostala jedini ideološki protivnik SAD i najveća komunistička država, koju sve više analitičara širom sveta vidi kao pretendenta na poziciju br. 1 u svetu.¹⁸ Stoga se u većini knjiga i radova na temu „uspona“ NR Kine, spoljne politike i odnosa sa velikim silama ova velika azijska država spominje kao vesnik jednog novog multipolarnog sveta, koji se rađa nakon završetka „unipolarnog momenta“.¹⁹

Kao posebno značajan momenat za promenu strukture moći u svetu većina autora navodi Svetsku ekonomsku i finansijsku krizu iz 2008. i 2009. godine, koju jedino NR Kina nije osetila beležeći ekonomski rast od 8,7%,²⁰ dok se većina svetskih privreda suočavala sa posledicama krize tavoreći u predvorju ili pak u samom epicentru recesije. Ponašanje Pekinga tokom krize i pokazivanje solidarnosti sa državama širom sveta, pomažući ih putem različitih finansijskih mehanizama, kupovinom njihovih državnih obveznica ili investiranjem u kompanije od strateškog interesa, ukazalo je na spremnost NR Kine da postane „odgovoran međunarodni igrač“. Da bi sprečio da ponovo dođe do slične situacije, u kojoj će najteže posledice snositi najmanje razvijene države, Peking je pozivao na reformu međunarodnog sistema koji je ustrojen u skladu sa potrebama SAD kao „glavnog lidera“.²¹ Iako je prihvatala ekonomsku i društvenu strukturu međunarodnog sistema i univerzalistički karakter međunarodnog bezbednosnog sistema oslonjenog na Ujedinjene nacije i druge organizacije čiji je član, NR Kina je odbijala američku dominaciju, unilateralno (ili preko ad hoc koalicija koje sam formira) delovanje širom sveta, sistem savezništava i neravnomernu raspodelu glasačkih prava.

Da bi sprečile jačanje NR Kine i gubitak kontrole u regionu jugoistočne Azije, SAD su 2012. godine, za vreme predsedničkog mandata Baraka Obame (Barack Obama), najavile okretanje ka azijsko-pacifičkom regionu. Međutim, sa dolaskom na vlast novog američkog predsednika Donalda Trampa (Donald Trump) 2016. godine, fokus Vašingtona je znatno pomeren sa interesovanja za opšte dobro na sopstveni interes, kako bi se SAD bavile unutrašnjim razvojem („Amerika na prvom mestu“).²² U skladu sa takvom spoljnom politikom, SAD su se povukle iz velikog dela globalnih poslova u kojima ne postoji američki interes (TPP, Pariski klimatski sporazum, Savet za ljudska prava, UNESCO, Sirija, i dr.) i time otvorile put za novu preraspodelu moći u svetu i prepuštanje dela odgovornosti za svetske poslove tradicionalnim saveznicima i novim državama u usponu (pretežno azijskim). Očigledno je u toku uspostavljanje nove „ravnoteže snaga“ u svetu, koja će pokazati u kom pravcu će se svet u budućnosti kretati.

Iako je delovalo da će SAD i NR Kina nastaviti da koegzistiraju na globalnom tržištu, vodeći se zajedničkim ekonomskim interesom, SAD su sve učestalije počele da ponavljaju optužbe na račun NR Kine da predstavlja „ekonomskog predatora“ koji želi da stvori sinocentričan svetski poredak koristeći pomoć i investicije da bi zauzvrat tražila političke i ekonomske ustupke i kolonizovala države. Ove optužbe su postale češće nakon što je zaživela kineska inicijativa „Jedan pojas, jedan put“ (OBOR),²³ osnovane nove finansijske institucije poput BRIKS razvojne banke i Azijske infrastrukturne investicione banke, i strategijom „Proizvedeno u Kini 2025“ (Zhongguo Zhizao 2025)

18. Dragan Miljanić, „Oscilacije u odnosima SAD-Kina“, Međunarodna politika, 1996, str. 30.

19. Charles Krauthammer, „The Unipolar moment“, Foreign Affairs, Winter 1990/1991, pp. 23–33.

20. U 2009. godini ubrizgali su u svoje finansijske tokove 586 milijardi dolara. Graham Allison, o. c., p. 132.

21. Zbignjev Bžežinski, Amerika – Kina i sudbina sveta, Albatros plus, Beograd, 2013, str. 85.

22. Čarls V. Kegli Jr., Judžin R. Vitkof, Svetska politika: trend i transformacija, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004, str. 472.

23. Ova inicijativa je promovisana od strane kineskog predsednika Si Đinpinga 2013. godine.

najavljeno jačanje kineske industrije visoke tehnologije. Štiteći svoje nacionalne interese SAD su, pozivajući se na nacionalnu bezbednost, počele da pooštavaju mere za ulazak stranih investicija (prvenstveno kineskih) na američko tržište, istovremeno vršeći pritisak i na druge države u svetu da učine isto. Takođe, SAD su od oktobra 2017. godine radile na stvaranju alternativnih mehanizama finansiranja u odnosu kao i na pravljenju neformalnih saveza u okviru Svetske trgovinske organizacije za borbu protiv nepoštenih trgovinskih praksi trećih država. Krajem 2017. i početkom 2018. godine objavljene su Strategija nacionalne bezbednosti i Strategija nacionalne odbrane SAD, koje su kritikovale NR Kinu zbog korišćenja ekonomskih podsticaja i kazni, uticaja i impliciranja vojnih pretnji kako bi druge države poštovale njene političke i bezbednosne prioritete²⁴, i NR Kinu označile kao ekonomskog „predatora“ koji zastrašuje svoje susede.²⁵ Već u martu 2018. godine Vašington je otpočeo „trgovinski rat“ sa Pekingom, koji proizvodi negativne posledice na gotovo dve trećine svetske privrede.²⁶

ZAKLJUČAK

Po mišljenju Henrija Kisindžera, tranzicija od postojećeg ka novom međunarodnom sistemu verovatno trajati još 30 godina. To znači da će NR Kina do tada ubrzano razvijati sve svoje potencijale i nastaviti da se bori sa „tranzicionom anksioznošću“, dok će SAD nastojati da održe svoj status hegemonu isključujući se iz pojedinih globalnih aktivnosti i partnerstava koja su nametnule u nekim delovima sveta. Ključno pitanje o budućnosti glasi: Mogu li SAD u saradnji sa NR Kinom i drugima da razviju zajedničku viziju međunarodne bezbednosne arhitekture, najpre u istočnoj i jugoistočnoj Aziji, a zatim i u celom svetu? Sve veća neslaganja u ovom regionu i šire ne ulivaju nadu da će to biti moguće, kao ni da će države imati isti cilj – zajedničku viziju inkluzivnog bezbednosnog poretka.

Svakako da nije rešenje da se SAD isključuju iz svih inicijativa koje Peking predloži i da lobiraju kod svojih saveznika da urade isto. One bi trebalo da shvate da je sposobnost vodeće ekonomske sile da se prilagodi novim trendovima od kritičnog značaja za održavanje njene dominantne pozicije. U tom smislu, dve države bi trebalo da teže formuli koja je manje partnerstvo, a više „koevolucija“, što podrazumeva da slede svoje unutrašnje imperativne, sarađuju tamo gde mogu i podešavaju odnose tako da izbegnu konflikt. Nijedna strana, pritom, ne bi morala da prihvata ciljeve druge, niti da polazi od pretpostavke potpune podudarnosti interesa, ali obe strane bi trebalo da nastoje da podudarne interese pronađu i razvijaju.²⁷

Ako se SAD povuku sa međunarodne scene i dalje će morati da postoje države koje će održavati globalnu stabilnost, pa će pojedina pitanja poput borbe protiv terorizma i dalje ostati važna kako za njih tako i za sve ostale razvijene i dobrostojeće države. Obezbeđivanje sigurnosti svakako će ostati najznačajniji preduslov blagostanja u uslovima kada je bezbednost u metropolama širom sveta dovedena u pitanje. To će i dalje stvarati određenu zavisnost između država, jer samo bezbednost svake države pojedinačno garantuje globalnu stabilnost.²⁸ Svaka rastuća sila ubuduće će biti ograničena povezanošću svih glavnih političkih oblasti (ekonomija, energija, bezbednost, životna sredina), a samo „egzistencijalna međuzavisnost“ svih ovih pitanja vodiće saradnji između njih. U suštini, neophodno je da multipolarnost pruži ruku multilateralizmu kako bi se iskoristilo ono što je pozitivno i svet ušao u period harmonije.²⁹

24. US Embassy in Georgia, „National Security Strategy of the United States of America“, 19 December 2017.

25. Jeff Smith, op. cit.

26. COASI, „20th EU-China Summit report“, Beijing, 2018, p. 82.

27. Henry Kissinger, op. cit, pp. 369, 529, 539.

28. Ibid.

29. Jolyon Howorth, „The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?“, Journal of Common

LITERATURA

1. Allison, Graham, *Destined for War, Can America and China Escape Thucydides's Trap*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston, New York, 2017.
2. Arežina, Sanja, *China in Europe*, Institute of European Studies, Belgrade, 2018.
3. Arežina, Sanja, *Kina u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.
4. Brzezinski, Zbigniew, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012.
5. Bžežinski, Zbignjev, *Amerika – Kina i sudbina sveta*, Albatros plus, Beograd, 2013.
6. COASI, "20th EU-China Summit report", Beijing, 2018.
7. Haas, Richard N., "Living in a Non-Polar World", Project-Syndicate, 18 April 2008.
8. Hantington, Semjuel, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
9. Howorth, Jolyon, "The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 3, 2010, pp. 460–462.
10. Ikenberry, G. John, "The Rise of China and the Future of the West", January/February 2008.
11. Kegli, Čarls V. Jr., Vitkof, Judžin R., *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004.
12. Kenedi, Pol, *Uspon i pad velikih sila*, Službeni list SRJ-CID, Beograd-Podgorica, 1999.
13. Kissinger, Henry, *On China*, Penguin Press, New York, 2011.
14. Krauthammer, Charles, "The Unipolar moment", *Foreign Affairs*, Winter 1990/1991, pp. 23–33.
15. Mahbubani, Kishore, *The New Asian Hemisphere – The Irresistible shift of the Global power to the East*, Public Affairs, New York, 2008.
16. Miljanić, Dragan, "Oscilacije u odnosima SAD-Kina", *Međunarodna politika*, 1996.
17. Naj, Džozef S., *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012.
18. Pei, Minxin, "Think Again Asia's Rise", *Foreign Policy*, 6 July 2009, <https://srkaufman72.wordpress.com/2009/07/06/foreign-policy-think-again-asias-rise>.
19. Schweller, Randall L., "Bandwagoning for Profit - Bringing the Revisionist State Back in", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer, 1994.
20. Smith, Jeff, "China's Belt and Road Initiative: Strategic Implications and International Opposition", The Heritage Foundation, 9 August 2018, <https://www.heritage.org/asia/report/chinas-belt-and-road-initiative-strategic-implications-and-international-opposition>.
21. US Embassy in Georgia, "National Security Strategy of the United States of America", 19 December 2017, <https://ge.usembassy.gov/2017-national-security-strategy-united-states-america-president>.
22. Walt, Stephen M., "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", in: Robert Jarvis, Jack Snyder (eds), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York, 1991.
23. Xu, Hui, *Asia-Pacific Security and its Prospect*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, 21 November 2013.

Market Studies, Vol. 48, No. 3, 2010, pp. 460–462.

the Rise of the Rest", Foreign Affairs, May/June 2008.

24. Zakarija, Farid, Postamerički svet, Heliks, Smederevo, 2009.

25. Zhang, Qingmin, China's foreign policy, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, 20 November 2013.

Проф. д-р Иван Ефремовски
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

Доц. д-р Јулијана Силјаноска
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

М-р Елена Златева
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
Република Северна Македонија

ПРОМЕНЕТЕ, ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА И АМБИВАЛЕНТНОТО ОДНЕСУВАЊЕ

Апстракт: Процесот на спроведувањето на реформите во јавната администрација е особено актуелен но во исто време и тежок. Потребна е силна посветеност за да се управува со таквиот процес. Секоја реформа бара мала или голема промена, а поимот „промена“ се разбира различно и тешко се прифаќа од страна на вработените. Промените будат разни измешани чувства кај вработени. Изборот на еден правилен модел на добро управувана промена во јавната администрација во голем степен е поврзан со карактеристиките на јавната администрација. Да се реагира и спротивставува на промената е природна е нормална реакција, зошто со секоја промена се менуваат и околностите со кои се опкружени вработените.

Клучни зборови: јавна администрација, промени, амбивалентност, спротивставување кон промените

CHANGES, PUBLIC ADMINISTRATION AND AMBIVALENT BEHAVIOR

Abstract: The process of reforming the public administration is particularly current at the same time and difficult. It requires a strong commitment to manage this process. Any reform requires a small or large change, and the term «change» is understood differently and it is accepted by employees. Changes evoke various mixed feelings among employees. The choice of a proper model of a well-managed change in public administration is to a large extent related to the characteristics of the public administration. To react and oppose the change is natural is a normal reaction, because with each shift change and the circumstances that surrounded employees.

Key words: public administration, changes, ambivalence, opposition to change

ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА ВО УСЛОВИ НА ПРОМЕНЕТЕ

Професионална и ефикасна јавна администрација подразбира компетенти, мотивирани и непристрасни државни службеници кои работат во систем којшто е посветен да му служи на јавниот интерес. Реформата на јавната администрација треба да доведе до поголема транспарентност, отчетност и ефективност, како и да обезбеди поголем фокус на потребите на граѓаните и претпријатијата.

Потребна е силна политичка посветеност за да се управува со процесот на реформите а таквата силна политичка посветеност не означува само посветеност од актуелната политичка гарнитура за предвидените реформи, промени за свои цели и интереси, туку посветеност кон општото добро, за доброто на граѓаните во државата. Со промените кои произлегуваат од реформата на јавната администрација вработените го променуваат она кое го работат, но, не во толкав степен зошто им е осигурена анализата на она што го променува нивното мислење, туку затоа што им се покажува вистината која влијае на нивните чувства, мисли. Затоа кога зборуваме за промените, или таа активна порака која ја испраќа современото демократско управување а кое нешто е поважно од идеолошката и комерцијалната реторика е евангелието на промената. Неговата имплицитна порака е дека сите наши општества, сите наши начини на живот и сите наши убедувања се временено неопходни. Тоа не пораката на Адам Смит, Карл Маркс, порака на Француската буржуаска револуција или Американската револуција, туку тоа е пораката на најреволуционерниот од сите филозофи – Хераклит, чија порака може да ја резимираме на следниот начин „Човек не може да стапи два пати во една иста река, зошто кај втората стапка водата веќе не е иста“ (Toffler, 2006).

Секоја реформа бара голема или мала промена. Меѓутоа начинот на сфаќањето на самиот поим „промена“ е различен и тешко прифатлив. Особено ако се има во предвид ставот дека јавната администрација е позната по својата инертност и пасивност од една страна а друга страна тешко се соочува со зборот – промена. Во однос на претходното наведеното потребна е голема доза на претпазливост во наоѓањето на одреден баланс помеѓу позитивната и негативната страна на инертноста на јавната администрација и избор на соодветен модел на промена која ќе може барем во извесен степен да го гарантира тој нужен баланс. Промените во јавниот менаџмент кои се неопходни за да се одговори на барањата на 21 век, се разновидни и сложени.

Сепак постојат неколку основи, идеи кои се предодредени да ги заменат основните принципи на рационализмот, кои доминираат во сферата на управувањето во државниот сектор од многу долго време. Сите заедно, тие идеи претставуваат драматична промена од логичното и дистанцираното, безличното и фокусирано на контрола управување во минатото кон креативноста и иновативноста. Тие ја претставуваат иднината на менаџментот и веќе се применуваат во многу организации. Повеќето прогресивни современи раководители истакнуваат креативни и иновативни размислувања, како на пример, во однос на сочувството и разбирањето. Тие преминуваат од фокусирање на структурата кон фокусирање на вредностите, ги напуштаат идеите за контрола и доминација и бараат учество и посветеност од страна на сите вработени, ги забораваат закоравените правила на конформизмот и се насочуваат кон чувство за емпатија кон општеството. (Василев, Ефремовски, 2018)

На социјално-психолошко ниво возникнуваат премногу негативни состојби и односи кон вработените во јавната администрација како од страна на граѓаните (поради т.н. „попстојани промени“) но и од страна на самите раководители во јавните организации (тоа е така од причина „што нема промени“) (Рибарска, 2004), а без да се земе во предвид и фактот дека инертноста на составот на јавната администрација во многу случаи се има појавено како заштитна реакција на организацијата наспроти брзите, неосмислени нови мали или големи промени од реформите кој можат да ја разрушат и таа некаква стабилна состојба во која се наоѓаат.

Од друга страна, никој од оние кој ги планираат и донесуваат решенија за воведување на промени, не се грижат за појавата на амбивалентното однесување на самите вработени во организациите во однос на новите промени или тие кои ги воведуваат промените.

ПОЈАВАТА НА АМБИВАЛЕНТНОТО ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ ВРАБОТЕНИТЕ СО ПРОМЕНИТЕ

Амбивалентноста или амбивалентна ситуација се поврзува најповеќе со човечкиот фактор во процесот на управувањето или поконкретно во односите „човек-човек“. Ваквата ситуација е израз на определена психичка состојба која може и во повеќе случаи доведува до промена во односите помеѓу вработените (луѓето). Иликако се објаснува во литературата кога едно чувство се заменува со друго т.е. спротивното (симпатија-антипатија, љубов-омраза, добро-лошо, мотивираност-демотивираност). Во сферата на управувањето амбивалентното однесување го наоѓа изразот во многубројни комбинации од видот: раководител-подчинен; помеѓу извршителите во одделението, одделот, службата итн., помеѓу функционалните раководители; помеѓу пониските и повисоките раководители и др. Во основата на секоја амбиваланентна ситуација е промената во односите помеѓу луѓето (вработените). Таквите промени најпрво се појавуваат во односите помеѓу „човек-човек“ и тоа во насока на нивно влошување (негативно амбивалентно однесување) и односите помеѓу „човек-човек“ и тоа во насока на нивно подобрување (позитивно амбивалентно однесување).

Друга значајна карактеристика на амбивалентна ситуација се поврзува со времето за дејствување. Тоа се пред се состојбите во односите помеѓу луѓето, и се појавуваат во кратки временски интервали а потоа се доаѓа до степен на нормални односи. Додека подолгите временски интервали во таквите ситуации доведуваат до трајни нарушувања на односите помеѓу вработените. Ваквите односи доведуваат до загрозување на организациската клима и процесот на работа во организацијата или загрозување на управувањето во организациите.

Целосното разбирање на амбивалентната ситуација може да се разјасни само преку нејзиното психоаналитичко објаснување¹ (Бренер, 1993, 27-29). Или импулсивните човечки дејства се должат на нагонот кои е генетички детерминиран елемент на психата. Тој нагон породува внатрешно напрегање кај човекот (импулси) и го стимулира кон дејство. Размислувањето е основниот елемент кој го забувава ваквиот процес. Од аспект на психоанализата на амбивалентното однесување може да се дефинира како едно импулсивно дејство во кое емоциите го имаат преземено разумот (мислењето). Од ова произлегува дека разумното однесување има големо значење кон било која ситуација, проблем или информација. Постои одредена врска помеѓу амбивалентната ситуација и ситуација кај стресот. Амбивалентноста се јавува како извор на стресот и со тоа доведува до нарушување на меѓучовечките односи во организацијата. Ризикот кој може да се појави од одредена активност, работа, решение исто така доведува амбивалентна ситуација.

1. Повеќе за тоа: Бренер, П. (1993) Фондација „Отворено общество“. С. стр.27-29.

РЕАКЦИЈА НА ПРОМЕНЕТЕ: ЧУВСТВО НА СТРАВ И ТРЕВОГА

Секој човек во текот на денот има создадено одредени активности. Секое излегување од таквите активности доведува до одреден степен на страв и дискомфорт. Ерих Хофер (1976, 3) има објаснето дека „мојот впечаток е дека во суштина никој не го сака новото“ Ние се плашме од него, ... и најмалите промени во нашите рутински активности можат да внесат тревога“. Хофер пред самиот себе го поставил прашањето – дали ќе сум способен да берам боб? Промената од берење на грав од боб во себе содржи елементи на страв.

Исто со претходниот пример но само во друг контекст се случува и во работните активности кај администрацијата. Секоја мала промена (па и позитивна) побудува кај вработениот одредена доза на тревога. Кај сите вакви промени се одразува стравот од неизвесноста на кои често пати се придружува и загубата на сигурност. Негативните аспекти на промената се поврзани со загубата на контролата – над нивниот доход или влјание, изворите на гордоста и на начинот како тие се имаат привикнато да живеат и да работат. Кога таквите фактори се засегнати, тогаш разумно е да се очекува тревога и гнев.²

Вработените во организациите потребно е да се адаптираат кон промените, но не и пред да поминат преку разичните психолошки етапи како на пример: Шок – етапа во која вработените чувствуваат страв од очекуваната промена; Одбранбено одбегнување – во ваква етапа тие се гневни и започнуваат да реагираат на она што им е направено, се повикуваат на минатото; Признание – етапа во која вработените започнуваат да зборуваат дека имаат загубено нешто. На ваквата етапа тие го вклучуваат јадот но во исто време и ослободувањето од шокот. Идејата за ризикот им станува по-прифатлива и започнуваат да ја истражуваат „за“ и „против“ целата ситуација; Прифаќање и адаптација – во оваа етапа ја согледуваат промената, и се движат напред. Успеваат да се гледат самите себе во „пред и после“ промената и во степен на срамежливост даваат одредени позитивни оценки за промената. Прифаќањето и адаптацијата го означуваат крајот на старата ситуација т.е. од болката, стравот, преживувањата од претходните етапи од промената.

ПРИРОДАТА НА СПРОТИВСТАВУВАЊЕТО КОН ПРОМЕНЕТЕ И ФАКТОРИ НА СПРОТИВСТАВУВАЊЕТО КОН ПРОМЕНЕТЕ

Да се реагира и спротивставува на промената е природна е нормална реакција, зошто со секоја промена се менуваат и околностите со кои се опкружени вработените. Ја разгледаваме реакцијата на промените, но важно е да се истакнат основните причини кои ќе доведат до спротивставување на промените. Котар и Шлезингер спротивставувањата кон промените ги обединуваат во четири групи (1979): 1. Лични и интереси на групата: Најзасегнати лични и интереси на групата се: - Моменталната власт; Економската положба; Престижот; Сигурноста; професионалната компетентност; Комфортот. 2. Недостиг на разбирање и доверба; 3. Различности во оценките и 4. Нетрпеливост кон промената,

Откако се одбележани причините поради кои вработените се спротивставуваат кон промените, многу важно е да се разгледаат специфичните фактори кои влијаат нивото на спротивставувањето а кои се согледуваат преку вработените во организацијата. Како такви се следните: 1. Авторитарен стил на раковоство; 2. Несовпаѓање на промената со моменталната организациска

2. Повеќе за тоа: Managing Change and Transition. (2002) Harvard Business School Press.

култура; 3. Напори за голема промена; 4. Брза промена; 5. Неефективни комуникации и 6. Негативно искуство со промената.

ВОЗМОЖНИ МЕТОДИ ЗА ПРЕОДОЛУВАЊЕ НА СПРОТВСТАВУВАЊЕ КОН ПРОМЕНЕТЕ

Кога се размислува за воведување на промени во организацијата, секогаш е потребно да се имаат во предвид и приложување на правилните методи за преодолување или за нивно преобразување во поддршка. Котар и Шлезингер (Рибарска, 2004) предлагаат шест методи за совладување на спротивставувањето кон промените со посочени ситуации во кои секоја од нив е нај-соодветна.

Пристап	Ситуација во која се приложува	Предимства	Недостатоци
Образование + комуникација	Во случај на недостиг на информација или на неточност на информацијата и анализите	Доколку се убедат луѓето ќе бидат склони да соработуваат во реализирањето на промената	Бара голем период од време доколку засегнатите се во голем број.
Учество + ангажирање	Кога иницијаторите не располагаат со целосна информација која е неопходна за планирање на промената, и кога останатите располагаат со големи можности за спротивставување	Вработените ќе се оддадат на остварување на промената кога во планот за неа ќе биде вклучена целата информација со која располагаат.	Бара голем период од време доколку е планирана неопходна промена.
Олеснување + поддршка	Кога вработените се спротивставуваат поради проблемите во реструктурирањето	Ова е нај-добриот пристап кога има присуство на проблеми по реструктурирањето	Може да се покаже премногу скап а да биде без позитивен резултат.
Преговарање + постигнување на согласност	Кога лицето или групата ќе го загубат следењето на промената и кога тие се во состојба силно да се спротивстават.	Во одреден случај тоа е премногу лесен начин за избегнување на значителна промена.	Може да се покаже премногу скап, да ги побуди и другите стремежи да се проговара за спротивни отстапки

Манипулирање + кооптирање	Во случаеви кога другите тактики нема да дадат ефект или кога приложувањето се чини дека ќе биде скапо.	Тоа е премногу брзо и ефтино решение за преодолување на спотивставување кон промените.	Може да доведе до усложнување во иднина, доколку се осети манипулацијата.
Јавна + скриена принуда	Кога основно значење има брзината на промената, а ја реализираат личности со силни позиции	Методот се одликува со брзина и способност за преодолување на секоја спротивставеност.	Приодот може да се покаже премногу ризичен, доколку кај вработените се создаде негативен однос кон иницијаторите на промената

ЗАКЛУЧОК

Потребна е силна политичка посветеност за да се управува со процесот на реформите а таквата силна политичка посветеност не означува само посветеност од актуелната политичка гарнитура за предвидените реформи, промени за свои цели и интереси, туку посветеност кон општото добро, за доброто на граѓаните во државата.

Професионална и ефикасна јавна администрација подразбира компетентни, мотивирани и непристрасни државни службеници кои работат во систем кој е посветен да му служи на јавниот интерес.

Секоја реформа бара голема или мала промена. Меѓутоа начинот на сфаќањето на самиот поим „промена“ е различен и тешко прифатлив. Особено ако се има во предвид ставот дека јавната администрација е позната по својата инертност и пасивност од една страна а друга страна тешко се соочува со зборот – промена. Во однос на претходното наведеното потребна е голема доза на претпазливост во наоѓањето на одреден баланс помеѓу позитивната и негативната страна на инертноста на јавната администрација и избор на соодветен модел на промена која ќе може барем во извесен степен да го гарантира тој нужен баланс.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Василев, В., Ефремовски, И. (2018) Организациска култура и мотивација на персоналот – Теоретски основи и добри практики. МЦСП:Свети Николе.
2. Kotter, J., Schlesinger, L. (1979) Choosing Strategies for Change. Harvard business Review.
3. Рибарска, Е. (2004) Управление на промените в публичната сфера. София: Юриспрес.
4. Тофлър, А., Тофлър, Х. (2007). Революционно богатство. Превод от английски Toffler, A., Toffler, H., REVOLUTIONARY WEALTH, Колев, К. София: Обсидиан.
5. Hoffer, E. (1976) The Order of Change. Cutchogue, NY: Buccaneer Books. p.3

Проф. д-р Иван Ефремовски
 Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола
 Република Северна Македонија

ТЕОРЕТСКИ РАКУРС КОН ВРЕДНОСТИТЕ ВО ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА

Апстракт: Вредностите обично се сметаат како морални стандарди на поведението на човековото во општеството, како вид квалитет на човекот и луѓето кои ги применуваат во нивните активности. Во трудот се истакнуваат дел од највлијателните теории за вредностите. Формирањето на една институција се карактеризира со прифаќање на вредностите, тие се избрани патеки, сфаќања и преферирања кои ги обединуваат идеите на создавачите на организацијата, изразени преку визијата, мисијата и стратегијата. Кога зборуваме за вредностите во јавната администрација, не смееме да го заобиколиме кажаното дека не постои поважна тема во јавната администрација и политика од тема за вредностите.

Клучни зборови: вредност, етичко и морално поведење, јавна администрација.

THEORETICAL VIEW OF THE VALUES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract: Values are usually considered as moral standards of the behavior of human in society, as the kind of quality of man and the people who apply them in their activities. The paper highlights the most influential theories of values. The establishment of an institution is characterized by acceptance of values, they are selected paths, understandings and preferences that unite the ideas of the creators of the organization, expressed through the vision, the mission and the strategy. When talking about values in the public administration, we must not bypass the saying that there is no more important topic in the public administration and a policy on the topic of values.

Key words: value, ethical and moral behavior, public administration.

ВОВЕД

Вредностите се она што е важно за човекот и претставуваат достигнување на човечкиот дух. Преку сознанието, т.е. осознавањето на вредностите, човекот се издига над останатите суштества и со оваа способност на човечкиот разум, предметите и нивните својства се подредени во определена хиерархија. Поимите „вредност“¹ и „систем на вредности“ денес успешно се користат речиси во сите општествени науки. На организациите треба да им е јасно што симболизираат овие концепти, и да преземаат сериозен приод со јасна визија при процесот на обликување на системот на вредности. Зборот „вредност“ за прв пат бил користен во англиската политикологија во 12 век, а како филозофски термин во 13 век од страна на Рудорф Херман Лоти. Теоријата на вредностите (аксиологијата) била воведен во 1902 година, од францускиот филозоф и педагог Пол Лапи. Една заедничка дефиниција за вредностите не постои како на општ план, така и во

1. Зборот „вредност“ произлегува од латинскиот збор „value“ кој во основа означува сила, а исто така и здравје, но преку уметничкиот пристап се доаѓа до значењето како ефективност и адекватност. На француски поимот „valeur“ означува совршенство.

организациски контекст бидејќи динамичното менување на животот наметнува и промени во приоритетите на луѓето. Поголема група на научници истакнуваат дека вредностите претставуваат внатрешни состојби од: принципи (Kluckhohn and Strodtbeck, 1961; Schwartz, 1994a); верувања (Rokeach, 1973; Schwartz and Bilsky, 1987); схеми (Feather, 1975); критериуми (Williams, 1979; Schwartz, 1992; Hechter, 1993); стандарди (Kohn and Schooler, 1983); тенденции (Hofstede, 1980); цели (Schwartz, 1994a); или когнииции (Verplanken and Holland, 2002) или од аспект на економската теорија (Graeber, 2005; De Angelis, 2005).²

ВЛИЈАТЕЛНИ ТЕОРИИТЕ ЗА ВРЕДНОСТИТЕ

Антрополозите Флоренс Клакхон и Фред Стротбек (1961) ја развиваат една од највлијателните теории за основните човечки вредности. Тие ги дефинираат вредностите како „концепција, експлицитна или имплицитна, карактеристична на поединецот или групата, од пожелното, која има влијание врз изборот од прифатливите способности, средства и крајот на дејството“. Според Милтон Рокич, „вредноста е одржливо (цврсто) верување дека одреден начин на однесување или статус на постоење е персонален или социјално подобар од другите, а системот на вредности на поединецот е одржлива (цврста) организација на убедувања кои се однесуваат на посакуваните однесувања или постоењето на линија на континуитет на релативната важност“. За неговите емпириски истражувања и во обидите да ја објасни разликата помеѓу начинот на поведението и статусот на извршување, Рокич развива форма за анализа на вредности, за која цел, вредностите се разделени на инструментални и терминални, или крајни (базични) вредности, за да биде појасно последните може да се разгледуваат како цели, а првите – средства за постигнување на соодветните цели. Инструменталните вредности се поврзани со претпочитаните однесувања и начини на однесување, или кои го насочуваат однесувањето за постигнување на целите.

Холандскиот истражувач и социјален психолог д-р Герт Хофстеде (Geert H. Hofstede, 1980) извршил едно истражување на вредностите на луѓето кои биле вработени во локалните ограноци на една компанија во над 50 држави од целиот свет. Хофстеде го создава еден од најпознатите веродостојни модели на културните димензии, кој ги опишува и објаснува националните разлики во организациското однесување. Четирите димензии на културата создадени од Хофстеде (2001) се: растојание на власта (од најмало до големо), колективизам наспроти индивидуализам, женственост наспроти мажественост и избегнување на несигурноста (од силно до слабо). Мајкл Харис Бонд (Хофстеде, 2001, 18-19, 230-242) открива и додава петта димензија која ја нарекува: долгорочна ориентација наспроти краткорочна ориентација или попозната како „конфуцијански динамизам“ по учењето на Конфучие. Учењето на Конфучие е составено од часови по практична етика без религиозна содржина.

Истражувачите Шварц, Ш., и Билски, В., (1987, 1990, 1994a) ја применуваат концептуалната дефиниција за вредностите во кое резимираат дека вредностите: а) се концепции или верувања; б) кои се однесуваат на посакуваните крајни состојби или однесувања; в) надвор од конкретните ситуации; г) водечка селекција или оценка на однесувањето и појавите; д) се подредени по релативна важност. Шварц и Билски (1987, 1990) предлагаат седум различни видови мотивациски вредности.

2. Повеќе за тоа во: Ефремовски, И., Василев, В. (2018) Организациона култура и мотивација на персоналот – теоретски основи и добри практики. МЦСП: Свети Николе.

УПРАВУВАЊЕ ПРЕКУ ВРЕДНОСТИТЕ ВО ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА

Поголем дел од литературата, односно мотивацијата во јавната сфера е поврзана со управувањето преку вредностите или менаџмент на вредностите, кој е фокусиран врз специфичната природа на вредностите во јавната служба. Додека мотивацијата во јавната сфера од гледна точка на нејзиното терминологско определување по суштина се однесува на мотивацијата (силата која ги придвижува луѓето да прават нешто), вредностите често пати се определуваат како суштински или трајни убедувања, квалитети, стандарди или принципи. Од организациска гледна точка тие се поблиску до концепцијата за културата и идеологијата (Schein, 1992). Во таков контекст одредени автори предлагаат дефинирања за организациската идеологија „која се манифестира преку мисијата и стратегијата и игра водечка улога за поведението на вработените“ (Thompson, Bunderson, 2003, 571-586) или како објаснува Бернард (1938) – „сила, цели, високи идеали за основата на едно солидно заедништво“. Вработените ќе бидат ангажирани во организацијата, ќе работат напорно за постигнување на целите кога ќе оценат дека постои позитивна врска помеѓу идеологијата на организацијата изразена низ мисијата, визијата или лидерските практики од една страна, а од друга страна – личните вредности. Пери и Вајс (1990) ја дефинираат мотивација во јавната сфера како „индивидуална предиспозиција која одговара на мотивите единствено и основно во јавните организации“ базирани на ефективна, нормативно-базична и рационална мотивација на државните службеници. Во научната литература многу често се сретнува и едно друго прашање кое е поврзано со вредностите и нивното место во работата на државните службеници: Каква улога играат заедничките вредности на работното место? Во тој контекст различни автори предлагаат и различни толкувања, така според познатите научници „споделените вредности ги определуваат и уредуваат односите помеѓу физичките лица, организацијата и останатите институции од околната средина“ (Agle, Caldwell, 1999, 326-387) или „Споделените вредности ја создаваат широчината и ограничувањата на нивното поведение, осигуруваат предвидливост и стабилност и ја намалуваат улогата на конфликтите и нејасноста“ (Meglino, Caldwell, 1998, 351-389). Од извршените истражувања на јапонскиот менаџмент (Ouchi and Jaegers, 1978) се утврдува дека „кога вработените ќе ја разберат филозофијата на компанијата, тие се во состојба да ја разберат правилната цел на заедничките дејствија во различните ситуации“. Во тој контекст Вилкинс и Оучи (1983) дебатата за користење на споделените вредности, вткаени во социјалната структура како вредности или системи на убедувања кои можат и влијаат врз поведението на вработените, е прашањето дали тие би можеле рационално да се управуваат или пак структурите продолжуваат да бидат непредвидливиот дел од животот на организацијата, која е повеќе независна и далечна од формалната контрола. Вилијам Оучи, претставникот на школата за организациското поведение, ја разработува теоријата „Z“ која е основана врз јапонскиот модел на управувањето.

Го истакнуваме повторно „модерниот организациски културализам“ и големиот интерес за него во менаџмент-литературата, особено во книгата на Питерс и Ватерман „Во потрага на совршенството“ (1982). Потенцирана е идејата „сфаќањето на менаџерот како херој на културата – шампион на нашите вредности“ која не потсетува на неговиот претскажувач, до втемелувачот на таквото размислување, до Маслов, чии мисли се пренесени на хартија во вид на белешки во еден зборник.³

3. Повеќе за тоа: Maslow, H., A. (1965) *Eupsychian management: A journal*. Homewood, Ill.: Irwin-Dorsey. (Edited

Овде веќе е осознаено она кое многу подоцна го потврдуваат Питерс и Ватерман (1982): „дека успешниот лидер се фокусира кон човечките вредности, насочен е кон задоволување на потребите на луѓето од смисла и создавање на организациската цел“. Маслов разработува систем од 36 претпоставки за целосно активната организација. Тие претпоставки вклучуваат: 1. Прифатете дека кај сите ваши луѓе постои импулс да постигнуваат, дека тие се за висок професионализам и против трошење на времето, сакаат да ја завршат работата добро итн.; 2. Прифатете дека луѓето претпочитуваат да се чувствуваат важни, полезни, да постигнуваат успех, да бидат горди и почитувани; 3. Прифатете дека секој е достоин за доверба; 4. Прифатете дека секој е потребно да биде добро информиран за колку и да може поголем број факти и вистини, за сето она што има врска со ситуацијата; и како последно 5. Прифатете дека постои претпочитување или тендеција за идентификација или истакнување во се поголем дел од светот и копнеж кон вредности како што се вистината, справедливоста, совршенството итн.

Вредностите на организацијата треба да бидат предмет на дискусии и разгледување од луѓето на сите нивоа во организацијата за да не постојат сомнежи околу изборот на насоката на развојот. Вредностите, избрани од еден круг на луѓе нема да поседуваат одржливост. Формирањето на една институција се карактеризира со прифаќање на вредностите, тие се избрани патеки, сфаќања и преферирања кои ги обединуваат идеите на создавачите на организацијата, изразени преку визијата, мисијата и стратегијата. Вредностите се јасно оцртани од главниот раководител на организацијата и се споделуваат од сите нејзини вработени. Раководителите воведуваат промени во организацијата не толку како низ промените во структурата, колку што развиваат длабока поврзаност со вредностите и мисијата на организацијата, особено со вредностите, како на пример: професионализам, квалитет и лојалност.

Раководителите во јавниот сектор честопати се соочуваат со предизвикот на потребата од конкурентни вредности. Во литературата се идентификуваат пет вредносни ориентации кај раководителите во јавниот сектор (Goodsell, 1989): 1. Ориентација во која раководителот се занимава со вредностите од типот како ефективност, ефикасност и експертиза; 2. Морална ориентација во која раководителот се занимава со вредностите од типот на еднаквост, чесност, правда и праведност; 3. Повеќекомплексна ориентација во која се занимава раководителот со плурализам, инклузивност, одговорност кон граѓаните; 4. Пазарна ориентација во која раководителот се занимава со вредностите од типот како претприемништво, ограничување на владата и слободни пазарни решенија за општествените проблеми; 5. Ориентација „мисија“ во која раководителот се грижи за вредностите, како на пример: институционален интегритет, напредок на организациските програми за општото добро, како и управување на дискреционата власт во интерес на општеството (Molina, 2009).

Од истражувањето на вредности во кодексите на јавниот сектор од страна на Шерман, најчесто се наведуваат следниве вредности: чесност и интегритет; непристрасност; почитување на законот; почит кон луѓето; внимателност; економија и ефикасност; одговорност; и отчетност (Sherman во Sampford, Preston, Bois, 2003).

Зголемените очекувања од работата на јавната служба и нивните услуги бара соодветен пакет на вредности, односно обединување на вредностите, но пак, истиот тој пакет од вредности може да не е соодветен за друга служба. На

version of No. 92) pp. 112, (Includes papers No. 100, 101).

пример, Американското здружение за јавна администрација идентификува пет извори за вредностите на јавната служба (Kernaghan, 2003): лични вредности, професионални вредности, организациски вредности, ориентациони вредности, правни вредности и вредности од општествен интерес.

Преку анализа на литературата, интересно и соодветно истражување за јавните вредности е дадено од Јоргенсен и Боземан (2007) кои идентификуваат седумдесет и две вредности, кои помагаат за информирање на социјалната и организациската средина на јавните службеници.

Категоризацијата и вредностите кои се неопходни или задолжителни за секоја од нив се: Општи социјални вредности и Организациски вредности. Категоризацијата на вредности дава можност за психична и поразбирлива основа за јавната администрација да го разберат контекстот на нивната работа и нивните професионални односи во средината која се променува многу брзо.

Кога зборуваме за вредностите во јавната администрација, не смеаме да го заобиколиме кажаното дека „не постои поважна тема во јавната администрација и политика од тема за вредностите“ (Jorgensen, Bozeman, 2007, 355). Во литературата постојат многубројни дефиниции за јавната администрација. Но, во контекст на темата за која пишуваме, ќе ја усвоиме следната работна дефиниција: „Прво, јавната администрација се однесува на луѓето вработени од страна на владите за извршување на административните функции на државата. Второ, јавната администрација се однесува на служба која е прифатена и добро поддржана од владите. Трето, јавната администрација се однесува на мотивацијата на луѓето кои се чувствуваат одговорни и придонесуваат за ширење на благосостојбата на другите и општото добро на заедницата или општеството“. ⁴ Јавниот сектор значи нешто повеќе од еден локус на вработување на персоналот и во овој контекст е следната реченица: „Јавниот сектор е концепт, замисла, однесување, чувство и мисла за одговорност – а уште и чувство и мисла на јавна моралност“ (Staats, 1988).

Јавните службеници ја одигруваат водечката улога во исполнувањето на општествената политика и треба да го знаат значењето на вредностите од сите аспекти од нивната работа. Нејасноста или несигурноста околу вредностите доведува до етичките дилеми во донесувањето на решенија, го намалува екипниот дух, создава нејасност во организацијата и ги намалува надворешните комуникации.

ВРЕДНОСТИТЕ ВО КОНТЕКСТ НА ЕТИКАТА И МОРАЛОТ

Кога пишуваме за вредностите во организацијата, неприфатливо е неистакнувањето на етиката и моралот во администрацијата. Етиката ги изучува оние морални размислувања кои се однесуваат до правилното или неправилното, доброто или злото од гледна точка на моралните вредности. А што е правилно или неправилно, добро или зло од морална гледна точка се определува на база на определени критериуми. Такви се, на пример, етичките стандарди. Тие ги вклучуваат, како конкретните морални норми, така и општите етички принципи. Моралните норми се разгледуваат како стандарди на однесување (поведение) кои бараат, забрануваат или поттикнуваат определен тип на поведение. Етичките принципи се поопшти стандарди кои се користат за оценување, како на индивидуалното однесување, така и на функционирањето на јавните институции и односите во нив.

4. Повеќе за тоа: Horton, S., History and Persistence of an Idea and an Ideal. во: Perry, J., L., Hondeghe, A. (2008) Motivation in Public Management – The call of public service. Oxford university Press (1p).

Несомнено многубројните дискусии за етиката во јавниот сектор го одразуваат зголемениот општествен интерес и загриженоста во врска со моралот и етиката во целина. Етиката во државната администрација не може да биде одделена од анализата за етичкото поведение. Неетичкото поведение како никогаш до сега не е било со толкав фокус на внимание. Само добро функционална етичка инфраструктура придонесува за високиот квалитет на животната средина во јавниот сектор, а нешто што мотивира и високи стандарди на однесување. Реформите со кои се соочува администрацијата, глобализацијата, технолошкиот напредок, проширувањето на демократските правила, финансиската криза се надворешните сили кои дејствуваат на директен начин на функционирањето и добрата работа на државните организации и доведуваат до поместување на улогата на државните и јавните организации во справување со етички прашања и намалувањето на етичките стандарди во работата. Како резултат на овие околности, јавната власт има потреба од трансформација која ќе одговори на овие проблеми со примена на нови противречни улоги, како што е потребата од изградба на ефективна структура од вредности и насочување на култура за приложување на етички стандарди и етичко поведение. Клучот за институционализирање на етиката е да ја промовира етичката организациска култура.

Секој човек носи во себе модели на размислување, чувства, дејствување што ги научил во текот на животот. Овие „умствени програми“ (Hoffstede, 2001) на секој човек т.е. изворите на умствените програми се наоѓаат во социјалната средина во која поединецот израснал и го има натрупано животното искуство. Програмирањето започнува во семејството, продолжува во соседството, училиштето, младинската средина, работното место и заедницата во која живее индивидуата. Однесувањето (поведнието) на едно лице е само делумно условено од неговите умствени програми: тој располага со основната способност да отстапува од нив и да реагира на новите, креативни, деструктивни или неочекувани дејства. Етиката и моралот на секој човек се составен дел од овие умствени (или ментални) програми.

Меѓународната организација (OECD) дефинира осум карактеристични вредности за сите јавни администрации во земјите на OECD: непристрасност; законитост; интегритет; транспарентност; ефикасност; еднаквост; одговорност и стабилност.

Во делото на Босаер и Демке (2005), а во согласност и со истражувањето и заклучоците на Хуберт, Колтоф, Ван ден Хувер, се претставува една табела со рејтингот на вредностите за државните службеници, со која се воведени следните вредности: компетентност, коректност кон законот, посветеност, сервисна ориентација, посветеност кон целта, чесност, интегритет, колегијалност, почит, независност, отвореност, полезност. Истите автори понатаму истакнуваат еден интересен наслов: „Децентрализација и индивидуализација, Усогласени ли се со општите етички барања?“ – тие го искажуваат нивното сопствено мислење што е интересно и актуелно, „парадоксално е дека ние се занимаваме со вредностите на државните службеници, но ние знаеме многу малку за нив“, - Дали земјите членки на ЕУ редовно ги следат односите и вредностите на нивните државни службеници, и - Кои се вредностите на владините службеници? - За ова – „Што ги одредува вредностите и однесувањето на државните службеници“, ги набројуваат следниве вредности: сопствена филозофија; вредностите на организацијата; очекувањата на раководителот; желбата на граѓанинот; промени на вредностите

во општеството; внимание на медиумите; информации; случувањата во работата (работна атмосфера, лидерство, итн.).

Катрин Г. Денхарт (2001, 270) автор на „Етиката на државните службеници“ напишала дека „да владееш со етиката означува не само да составуваш изјави во кои се содржани конкретен збир на вредности, и не само да избираш вработени со добар морал. Да ја владееш етиката значи да ја анализираш темелно културата на организацијата, да работиш за изградба на културна средина која ја цени високо етиката и моралот, да развиваш методи, процедури и системи кои ќе им помагаат на членовите на организацијата да дејствуваат етички и морално“.

ЗАКЛУЧОК

Во основата на секое дејствување на државните службеници и раководителите е тоа без разлика дали во формирањето, или при спроведувањето на одредена политика, секогаш има морално и етичко прашање.

Раководителот на државната организација мора да влијае врз вредностите на организацијата на начин што ќе има корист организацијата, нејзините членови и нејзините клиенти. Вработените ќе ги прифатат стратегиските цели, доколку тие се инспирирани од енергијата на визијата која граничи со имагинацијата и ги мотивира вработените да го преиспитуваат постигнатото. Една од клучните точки на управувањето преку вредности е комуникацијата и координацијата во рамките на организацијата.

Организациските вредности како водечка компонента на организациската култура претставуваат споделени верувања и убедувања (на раководството и персоналот на организацијата), за тоа што е добро или најдобро за организацијата и во тој однос какво треба да биде посакуваното поведение. Културата ги одразува нормите кои ги споделуваат луѓето и кои можат да бидат поврзани и неповрзани со вредностите. Таа разлика го обврзува раководителот да се замисли подлабоко околу принципите за формирање на организациската култура. Сами по себе вредностите се премногу неопределени за да можат да покажат во што вработените навистина веруваат и какви модели на однесување би требало да следат. Во таа смисла организациските вредности опфаќаат, на пример: активна грижа за вработените, грижа за клиентите и граѓаните, справедлив третман на персоналот, перфекционизам во работата на секој, растеж и иновации, приоритет на организациските цели или на индивидуалните потреби, ориентација кон трудовото претставување во оценката на персоналот и неговиот развој, социјалната одговорност и развој, приоритет на индивидуалната или групната работа и др.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Agle, B. B., Caldwell, C. B. (1999) Understanding research on values in business. *Business and Society*.
2. Barnard, C. I. (1938) *The functions of the executive*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Frederickson, Hart. (1998) The public Service and the Patriotism of Benevolence. *Public administration review*. Vol. 45 (5). 547-553.
4. Jorgensen, Back, T. B., Bozeman, B. (2007) Public Values: An Inventory. *Administration and Society*. Vol. 39 (3), pp. 354-81 (Преводот е на авторот).
5. Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952) *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*.

6. Molina, D., A. (2009) Values in public administration: The role of organizational culture. *International journal of organizational theory and behavior*. [12 (2)], pp. 266-279.
7. Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*. New York: The Free Press.
8. Shalom H. Schwartz, The Hebrew University of Jerusalem, *Basic Human Values: Theory, Methods, and Applications*. *Revue française de sociologie*, 47/4 (2006).
9. Schwartz, S., Bilsky, W. (1987) Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53. pp.550-562.
10. Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990) Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58. pp.878-891.
11. Schwartz, S. H. (1994a). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50. pp.19-45.
12. Schwartz, S. H. (1992) Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 1-65). New York: Academic Press.
13. Босард, Д., Демке, К., Номдън, К., Поле, Р. (2001) *Държавните служби в Европа на петнадесетте: тенденции и развитие*. EIPA.
14. Босер, Д., Демке, К. (2003) *Държавната служба в страните кандидатки за членство в ЕС*. София: НБУ.
15. Денхарт, Р. (2001) *Търсене на значението – Стратегии за успех в управлението на държавните администрации*. Превод од англиски Denhart, B. R. *The Pursuit of Singnificiance – Stretegies for Managerial Success in Public Organization*. Harcourt Brace College Publishers., Габровска, Д. София: Лик. стр.258.
16. Загоров, О. (2003) *Увод в културалогията*. София: Булгарика.
17. Илиева, С. (2009) *Ценности и трудова мотивация*. София: У.И. „Св. Климент Охридски“.

342.72/.73

Доц. д-р Тони Ѓоргиев
Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ - Скопје
Република Северна Македонија

М-р Гоце Стоиловски
Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ - Скопје
Република Северна Македонија

ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА ОД СЕГАШНОСТА ВО СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ ОД ИДНИНАТА

Апстракт: Заедничкиот универзален систем од вредности посветен на светоста на животот која обезбедува рамка за изградба на систем на човекови права, заштитен со меѓународно-прифатените норми и стандарди е основата на концептот на човековите права, но колку можат да бидат заштитени истите во време на широко воспоставени надзорни камери, што овозможуваат следење на движењето на секој граѓанин. На сличен начин, човековите права гарантираат рамноправност, како што е еднаквата заштита од сите форми на дискриминација во остварувањето на сите човекови права, вклучувајќи ја и целосната рамноправност меѓу жените и мажите во време кога се воведува трет пол?

Клучни зборови: човек, право, слобода, модерен свет

HUMAN FREEDOMS AND RIGHTS FROM THE PRESENT IN THE CONTEMPORARY WORLD FROM THE FUTURE

Abstract: A common universal value system dedicated to the holiness of life that provides a framework for building a human rights system, protected by internationally accepted norms and standards, is the foundation of the human rights concept, but how much it can be protected during widespread surveillance cameras, which enable monitoring of the movement of each citizen. Similarly, human rights guarantee equality, such as equal protection from all forms of discrimination in the enjoyment of all human rights, including the full equality of women and men at the time of introducing a third gender?

Keywords: man, right, sunbath, modern world

ВОВЕД

Вовременабрзразвојво човештвотосеразвиваитехнологијатаиопштеството. Во овој труд низ призмата на почитувањето и заштитата на човековите права ќе бидат третирани овие два развојни правци од аспект на денешната реалност во човековото живеење. Во насока на целосно остварување на сите човекови права преку истите се оспособуваат и им се дава моќ на поединците и на заедниците да бараат трансформација на општеството. Човековите права се највисок дострел во развојот на вредносниот систем на човекот и тие претставуваат сублимација на хуманата димензија на сите претходни учења (религиозни, филозовски, правни) и мерило на достигнатиот развој на човештвото. Човековите права се дефинираат како оние права кои се содржани во меѓународните акти и документи и прифатени од голем број на држави како составен дел од нивната национална легистатива.

Овој труд ќе овозможи поглед на работите од аспект на важноста од почитувањето и практичната примена на човековите права и слободи во делот на правото на приватност и правото за заштита од дискриминација во изменети услови на развиено и модерно општество со високи технолошки достигнувања.

РАЗБИРАЊЕ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА ОД АСПЕКТ НА УНИВЕРЗАЛНАТА ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Универзалната декларација за човекови права (УДХР) произлезе директно од искуството од Втората светска војна и го претставува првото глобално изразување на права на коишто, по својата природа имаат право сите човечки суштества.¹

Декларацијата се состои од 30 члена коишто се елаборирани во подоцнежни меѓународни договори, регионални инструменти за човекови права, национални уставни закони.

Според Универзалната декларација за човекови права, човековите права можат да се преклопуваат едни со други и тие се ограничени со правата и слободите на другите или поради потребите за заштита на моралот, јавниот ред и општата благосостојба во едно демократско општество. Човековите права на другите мора да се почитуваат, не само да се толерираат како и дека човековите права не смеат да се користат за прекршување на други човекови права².

ПРАВАТА НА ЧОВЕКОТ НИЗ ПРИЗМАТА НА ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Советот на Европа, преземајќи ја иницијативата од Универзалната декларација, ја создаде Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи (ЕКЧП), тоа е целото име на Конвенцијата.³

ЕКЧП и нејзините протоколи ги гарантираат правото на живот, слобода и безбедност на личноста, правично судење во граѓанско-правни и кривично-правни работи, глас и да се биде кандидат на избори, слобода на мисла, свест и вероисповест, слобода на изразување (вклучително слобода на медиумите), имот или мирно уживање на имотот, слобода на собирање и здружување.

ЕКЧП и нејзините протоколи забрануваат тортура, нечовечно или понижувачко постапување или казнување, смртна казна, ропство и присилен труд, дискриминација во уживањето на правата и слободите гарантирани во Конвенцијата и протерување на сопствените државјани или да им се откаже влез колективно протерување на странци. Човековите права се особено важни во односите меѓу луѓето и државата.

ВИДЕО НАДЗОР

Во насока на почитување на човековите права и заштита на приватноста видео надзорот над граѓаните мора да биде регулиран со строги правила и ограничувања.

1. Меѓународната повелба за човекови права се состои од Универзалната декларација за човекови права, Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права и Меѓународниот пакт за граѓански и политички права и неговите два Факултативни протоколи.

2. Види повеќе на www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR/Translations/eng.pdf.

3. Таа беше отворена за потпишување од страна на тогашните 15 држави членки во 1950 година.

Основни принципи врз кои треба да биде воспоставен видео надзорот се следните:

- » Информирање на граѓаните/воспоставувачот на видео надзорот мора да ги информира граѓаните за постоењето на видео надзорот, технологијата и техниката којашто се користи, целта на надгледувањето и останатите елементи кои се важни. Доколку граѓаните не бидат информирани недвосмислено се нарушува нивната приватност. Исклучок е тајното надгледување и истражување со цел откривање и спречување на можни извршители на незаконски дејствија.
- » Временско и просторно ограничување на надзорот. Доколу не се ограничи просторот и времето каде и кога може граѓанинот да се надгледува истотака се нарушува неговата приватност.
- » Надзор без злоупотреба на податоците собрани од истиот и нивна строга употреба само за целта поради која истиот е воспоставен под однепред утврдени правила прифатливи и за надгледувачот и надгледуваното лице.

Почитување на правото на приватност кај граѓаните

Развојот на електронските комуникации, воведувањето на компјутерите и видео надзорот, даваат нова димензија во животот на граѓаните.

Можноста за користење на разновидните апарати за остварување на комуникација, која не мора да биде (а по правило и не е) строго професионална, отвара многу прашања за заштитата на приватноста на граѓаните.

Денес видео надзорот е распространет насекаде и сето тоа бара воспоставување на строги, пременливи и прифатливи правила за неговата употреба со цел избегнување на негова злоупотреба односно употреба надвор од неговата однапред уредена потреба.

ТЕХНОЛОШКИОТ РАЗВОЈ ВО ФУНКЦИЈА НА ВОСПОСТАВУВАЊЕ НА КОНТРОЛА НАД ЛУЃЕТО

Со системот за надзор и бодување на луѓето се очекува Кина брзо да зачекори во иднината

Во Кина моментално се спроведува пилот проект за воведување на систем за надзор и бодување на луѓето. Овој пилот преоект се планира да се стави во нормалана функција во почетокот на 2020 година и би бил најмоќниот технолошки систем во светот наменет за препознавање лица⁴.

Со мрежата од 200 милиони надзорни камери поставени ширум Кина (400 милиони ќе бидат инсталирани до 2020 година), се обезбедува целосен надзор и нема место каде што може некој да се скрие, односно се ќе биде подложно на надзор и проценка. Со овој нов кинески систем според податоци собрани од надзорните камери, социјалните мрежи и сите други можни бази на податоци ќе се врши своевидно оценување на граѓаните, односно оценување на нивниот општествен кредибилитет, што Комунистичката партија на Кина го нарекува – „општествен кредит“.⁵

Проектот ќе им овозможи на кредибилните граѓани „слободно да чекорат

4. Види повеќе во „Guo, Pingxin; Sun, Qiangnan (April 1987). "General review of computer technology and application in China". Computers in Industry.

5. Види повеќе во „Hatton, Celia (2015-10-26). "China sets up huge 'social credit' system" BBC News. Retrieved 2018-01-05".

под небото“, додека на оние во кои општеството нема доверба ќе им биде тешко да направат еден единствен чекор.⁶ Доколку граѓанинот или граѓанката се однесува според воспоставените правила од страна на власата му се обезбедуваат бројни поволности, како евтини кредити, ВИП третмани во хотелите и на аеродромите, место на најдобрите универзитети, добро работно место... Во спротивно граѓанинот или граѓанката ќе бидат изолирани од општеството, без шанса да добијат кредит или работа во државна служба, со забрана за патување и своевиден куќен притвор⁷.

Овој систем за видео надзор, на кој се темели идејата за оценување на граѓаните е последно достигнување на техниката, за чие креирање обилно се користени иновациите од областа на вештачката интелигенција.⁸ Доколку успее овој проект за воспоставување на надзор над луѓето, тоа ќе биде првата „дигитална диктатура“ што ќе ја види човештвото.

Индија воведува проект за скенирање на очите и лицата на сите нејзини граѓани

Во Индија со цел да се олесни работата на јавниот систем и да се создаде подобар надзор на граѓаните се воведува систем за скенирање на отисоците, зениците на очите и лицата на цвоите жители и на тој начин ќе се создаде биометриски систем од кои сите податоци ќе бидат споделувани со сите државни сектори⁹.

Поради многубројното населеление во Индија што изнесува околу 1,3 милијарди жители се создаваат многу проблеми во јавниот систем. Овој систем се спроведува преку проектот наречен „Аадхаар“ чија цел е создавање на идентификациска база на податоци со која се очекува да се намали корупцијата, лажното претставување и подобро контролирање на текот на јавните финансии.

Полова дискриминација

Како што полека се приближуваме на третата декада од 21-ви век, луѓето низ светот постепено стануваат свесни за интолеранцијата, опресијата и поделеноста. Сепак, жално е што се уште постојат места каде човечките и граѓански права секојдневно се прекршуваат на најнеподнослив начин и ниедна земја не е имуна на тоа.

Директна полова дискриминација

Директната полова дискриминација се јавува кога одредено лице е понеповолно третирано од останатите врз основа на полот, односно било или ќе биде изложено на ситуација на неповолно споредување. Таа вклучува понеповолен третман кога се работи за брачен или семеен статус.

Индијектна полова дискриминација

Индијектната полова дискриминација се јавува кога жените и мажите се навидум третирани еднакво, но ефектот од одредени барања, услови или практики наметнати од страна на работодавецот или давателот на услуги ги ставаат жените

6. Замислено е „Општествениот кредит“ да се мери во бодови, а за две години секој од 1,4 милијарди кинески граѓани истиот ќе го има и во зависност од неговото однесување ќе го намалува или зголемува.

7. Види повеќе во „China: No End to Tibet Surveillance Program“. Human Rights Watch. 2016-01-18. Retrieved 2018-11-08“.

8. Со помош на надзорните камери кои се опремени со системи за препознавање лица, скенирање на телото и гео-тракинг, овозможено е следење на движењето на секој граѓанин.

9. Види повеќе во „C. Beumier and M. Achery. Face verification from 3D and grey level clues. Pattern Recognition Letters, 22:1321.1329, 2001“.

или мажите во неповолна положба.

Воведување на „трет пол“ во насока на напредни општества

Воведување „трет пол“ во Шведска и Норвешка

Во Шведска од 2015 година е воведена третата категорија, наречена 'hen'. И расправата за воведување трета категорија во Шведска беше следена со одредени контраверзии но сепак помина.

Аргументите за воведување трета категорија беа за случаи кога полот воопшто не е битен за да биде спомнат, или пак кога лицето е трансродово. И на Норвежаните им се укажува можност да се идентификуваат онака како што сакаат или како што се чувствуваат.

Германија призна „трет пол“

Германскиот закон кој беше изгласан во германскиот парламент им овозможува на луѓето кои билоски не се вклопуваат ни во машки ни во женски пол, да изберат трета опција во официјалните документи.

Австрија, покрај машки и женски, официјално воведува „трет пол“

За лицата кои сметаат дека не се ниту машки ниту женски пол, ќе се воведат посебен назив во официјалните документи одлучи Уставниот суд на Австрија.

Со оваа одлука Австријците наскоро во регистрот на граѓани ќе можат да се запишат со „третиот“ полов идентитет, покрај веќе востановените машки и женски пол.

„Третиот пол“ во светот

И други земји ги ажурираа законите за да ги препознаат интерсексуалците. Австралија, Нов Зеланд, Малта, Индија и Канада веќе преземаат мерки за решавање на проблемите со кои се соочуваат овие граѓани.

ОН вели дека до 1.7% од луѓето во светот се родени со интерсексуални особини, или оваа бројка е еднаква на оние кои имаат црвена коса. Ова е сепак различно од родовиот идентитет на лицето или нивната сексуална ориентација¹⁰.

ЗАКЛУЧОК

Непосредната заштита на правата на граѓаните, вклучувајќи ја и заштитата на приватноста и заштитата од дискриминација, неминовно бара доследно остварување меѓународната правна регулатива која одлучува за заштитата на индивидуалните права и слободи на граѓаните.

За таа цел нужно е пред се, комплетирање и зајакнување на легислативата како фундамент за ефикасно практично дејствување но и истовремено зајакнување на капацитетите на професионалците кои работаат во институциите на државно и централно ниво се со цел да се избалансира јазот којшто може да се појави меѓу примената на човековите права и новите вредности создадени како резултат на развиено општество и воспоставување на модерна технологија.

Одгледна точка на ефикасност, кинескиот систем за надгледување е импресивен. Но, заканата од тоа да се користи на зловни или неетички начини е многу реална. Доколку не се правилно регулирани, ваквите екстензивни системи за мониторинг би можеле драматично да влијаат врз приватноста и безбедноста на луѓето.

10. Види повеќе во „Farida Faisal, 2011, Public Policy and Gender Mainstreaming Strategy: Redressing Gender Inequality“.

Неизбежно се поставува прашањето кога „Големиот Брат“ гледа се, кој ги води неговите очи и како се одразува сето тоа на елементарните човекови права? Оваа технологија иако може да биде од голема помош, може целосно да го уништи правото на приватност и да ги загрози животите на луѓето.

Воведувањето на системот „Аадхаар“ започнало во 2009 година и до сега задолжителното биометриско скенирање го имаат поминато 99% од жителите на Индија. Меѓу најголемите недостатоци на овој систем а и најголем негов проблем е нарушувањето на приватноста кај луѓето. Многу често се случува податоците од овој систем неовластено да протечат во јавноста.

За припадниците на ЛГТБ воведувањето на трет пол не е доволно и потребна е уште поголема либерализација во тој дел односно укинување на административните услови како на пример потребата на сертификат од лекар кој докажува дека тоа лице е интерсексуално. Бараа закон кој ќе им го олесни животот на луѓето кои не се идентификуваат со полот со кој се родени и истиот го добија но бараат уште полесно стекнување на статусот на „трет пол“. Интерсексуалните луѓе се родени со репродуктивна аномалија која не се вклопува во типични дефиниции за женско или машко тело. Ова се однесува на лицата кои се родени со машки и женски гениталии или ги имаат и двата XX и XY хромозоми во своите келии. Кај некои луѓе оваа состојба се открива при раѓањето, но некои ја откриваат дури во пубертет или подоцна кога ќе се соочат со проблеми со плодноста.

Во последно време општеството и технологијата се развиваат со брзи чекори и се почесто се поставува прашањето дали нивото на нивниот развој може да се следи од аспект на почитување и заштита на човековите права.

ЛИТЕРАТУРА

1. Falk, Richard. Human Rights Horizons: the Pursuit of Justice in a Globalizing World (New York: Routledge, 2000);
2. www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR/Translations/eng.pdf.
3. Guo, Pingxin; Sun, Qiangnan (April 1987). "General review of computer technology and application in China". Computers in Industry;
4. Hatton, Celia (2015-10-26). "China sets up huge 'social credit' system" BBC News. Retrieved 2018-01-05;
5. China: No End to Tibet Surveillance Program". Human Rights Watch. 2016-01-18. Retrieved 2018-11-08;
6. C. Beumier and M. Acheroy. Face verification from 3D and grey level clues. Pattern Recognition Letters, 22:1321.1329, 2001;
7. Eagly, A.H. 1987. Sex differences in social behavior: A Social-role interpretation. Hillsdale, NJ: Erlbaum;
8. Директива 97/80/ЕЦ за теретот на докажување во случаевите на дискриминација врз основа на полот;
9. Glick, P., Zion, C. & Nelson, C. 1988. What mediates sex discrimination in hiring decisions? Journal of Personality and Social Psychology, 55;
10. Farida Faisal, 2011, Public Policy and Gender Mainstreaming Strategy: Redressing Gender Inequality;